

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली विषयको
विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधार्थी

भविन्द्र कुँवर

विद्यावारिधि क्रमाङ्क : १५३/०७४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

काठमाडौं, नेपाल

२०८०

शोधनिर्देशन समितिको सिफारिस

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध श्री भविन्द्र कुँवरले हाम्रा निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त तयार पार्नुभएको हो । उहाँको यो शोधकार्य सन्तोषजनक भएकाले हामी यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय डीनको कार्यालयसमक्ष सिफारिस गर्दछौं ।

.....

(प्रा. डा. महादेव अवस्थी)

शोधनिर्देशक

.....

(प्रा. डा. ओमप्रकाश निरौला)

सहशोधनिर्देशक

मिति: २०८०/०९/२५

अनुमोदनपत्र

प्रतिबद्धतापत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयमा विद्यावारिधि उपाधिका निमित्त प्रस्तुत *आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी* शीर्षकको प्रस्तुत अन्तरविषयक शोधप्रबन्ध मैले मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयको मातहतमा रही शोधनिर्देशक नेपाली विषयका आदरणीय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थी र सहशोधनिर्देशक भौतिक शास्त्र विषयका आदरणीय गुरु प्रा.डा. ओमप्रकाश निरौलाको सुपरिवेक्षणमा तयार पारेको हुँ ।

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयद्वारा सञ्चालित पाठ्यक्रमसहितको विद्यावारिधि कार्यक्रमअन्तर्गत तयार पारिएको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मेरो मौलिक कार्य हो । मैले यस शोधप्रबन्धको लेखनका क्रममा प्रयुक्त सबै सन्दर्भसामग्रीको स्रोत इमानदारीपूर्वक खुलाएको छु र ती सामग्रीका लागि सम्बन्धित लेखरचनाका रचयिता, सम्पादक, सङ्कलक र प्रकाशक सङ्घसंस्थाप्रति कृतज्ञ छु । यस शोधप्रबन्धमा प्रस्तुत गरिएको निष्कर्षलाई मैले कुनै उपाधि वा प्रकाशनका लागि यसअघि अन्यत्र कतै पेश गरेको छैन । यस शोधप्रबन्धको कुनै भाग वा अंश पनि कुनै पुस्तकका रूपमा वा पुस्तकको अंशका रूपमा प्रकाशित गरेगराएको छैन । प्रस्तुत शोधकार्यसँग सम्बन्धित आफूले लेखेका अनुसन्धान लेखहरूलाई पनि कुनै आग्रह वा पूर्वाग्रह नराखी अन्य सन्दर्भसामग्री जसरी नै सन्दर्भस्रोत खुलाएको छु । शोधकार्यको सुपरिवेक्षण, मूल्याङ्कन तथा मौखिक परीक्षाका क्रममा विशेषज्ञ गुरुहरूबाट प्राप्त पृष्ठपोषण र सुझावहरूलाई मनन गरी शोधकार्यको आवश्यक परिमार्जनसमेत गरेको छु ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार गर्ने क्रममा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालयले जारी गरेका सूचना, नीतिनियम र प्राज्ञिक अनुशासनलाई इमानदारीपूर्वक पालना गरेको छु । मैले प्रस्तुत गरेका प्रतिबद्धताका विरुद्ध कुनै प्रमाण भेटिए म त्यसप्रति पूर्णतः जिम्मेवार हुने छु ।

.....
(भविन्द्र कुँवर)

शोधार्थी

मिति: २०८०/०९/२५

कृतज्ञताज्ञापन

निश्चित सैद्धान्तिक रूपरेखा तयार भइनसकेको र व्यापक क्षेत्र ओगटेको शास्त्रीय भौतिकीजस्तो गहन विषयसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली कविताको अध्ययन गर्न केही चुनौती थिए । एकातिर शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक आधारलाई संश्लेषणात्क स्वरूपमा तयार पारिएको स्थिति थिएन भने अर्कातिर शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएका कविताहरूको पहिचान नै गरिएको स्थिति पनि थिएन । यससँगै आधुनिक नेपाली कविताले भन्डै एक शताब्दीको यात्रा पूरा गरिसक्दा पनि ती कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अध्ययन हुन सकेको थिएन । तसर्थ कविता र भौतिकीको मिलन विन्दु पहिल्याउने गरी त्यस्तो अन्तरनुशासनात्मक अध्ययन पनि कोही न कोहीले गर्नु नै पर्ने आवश्यकता देखिन पुगेको थियो । यसरी कविता र भौतिकीका बिचमा साझा मिलन विन्दु पहिल्याउने अन्तरनुशासनात्मक प्रकृतिको शोधकार्य भएकाले नेपाली र भौतिकशास्त्र, दुवै, विषयका विशेषज्ञबाट सुपरिवेक्षण हुन सकेमा अझ राम्रो हुने देखियो । यसका लागि दुवै विषयक्षेत्रका विशेषज्ञ गुरुहरूलाई विश्वास दिलाउनुपर्ने चुनौती पनि जोडिन गएको थियो । यस्तो जटिल र चुनौतीपूर्ण परिस्थितिका बीच शोधकार्यका लागि निरन्तर अग्रसारित गर्न शोधनिर्देशक नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थीज्यू र सहशोधनिर्देशक भौतिकशास्त्र केन्द्रीय विभागप्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. ओमप्रकाश निरौलाज्यूबाट प्राप्त निर्देशन, सुपरिवेक्षण एवम् प्रेरणा, मार्गदर्शन, सुझाव र पृष्ठपोषण मेरा निम्ति अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रहे । यसका लागि म उहाँहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । उहाँहरूले आफ्नो विषयगत विशेषज्ञता, ज्ञान, अनुभव, र अन्तर्दृष्टिले अभिसिञ्चन गरी मलाई निरन्तर भक्भक्काएर यस शोधकार्यलाई यहाँसम्म ल्याउनका लागि अमूल्य प्रेरणा प्रदान गर्नुभएको हो । उहाँहरूको प्रेरणा र मार्गदर्शनप्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

बेलाबेलामा फुटकर कविता र खण्डकाव्य लगायतका साहित्यिक रचना प्रकाशन गर्दै आएको, स्नातक तहसम्म नेपाली र गणित विषय अध्ययन पूरा गरेको र भन्डै दुई दशकदेखि भौतिकीसँग सम्बन्धित कामसमेत गर्दै आएको हुँदा कविता प्रभृतिका साहित्यसम्बद्ध विधा र शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय मेरा जीवनका अभिन्न पक्षजस्तै भएका थिए । फलस्वरूप भौतिकीसँग सम्बन्धित विभिन्न परीक्षण र प्रवचनहरू अभियानका रूपमा प्रस्तुत गर्दै आएको पनि थिएँ । अभियानकै सिलसिलामा हिँड्दै गर्दा आदरणीय गुरु प्रा.डा. विद्यानाथ कोइरालाज्यूले भौतिकी र साहित्यलाई जोडेर विद्यावारिधि गर्न

सुभाष दिनुभएको थियो । तसर्थ आदरणीय गुरु विद्यानाथ कोइरालाज्यूबाट प्राप्त हौसला, सुभाष र मार्गदर्शनका लागि हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै विद्यावारिधि तहका विभिन्न सेमेस्टरको प्राध्यापनका क्रममा आदरणीय शोधनिर्देशक गुरुका साथै आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डेयज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. राजकुमार पोखरेलज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. रमेशप्रसाद भट्टराईज्यू र आदरणीय गुरु डा. हरि अधिकारीज्यूबाट प्राप्त विषयगत ज्ञान तथा शोधकार्यसम्बन्धी जानकारी, सुभाष र मार्गदर्शन यस शोधकार्यका लागि अत्यन्तै उपयोगी हुन पुगे । आन्तरिक मूल्याङ्कन र पूर्व-मौखिक परीक्षाको मूल्याङ्कनका क्रममा आदरणीय गुरु डा. नारायणप्रसाद गड्तौला, आदरणीय गुरु डा. गोविन्दप्रसाद शर्माज्यू र आदरणीय गुरु डा. नेत्रमणि सुवेदीज्यूबाट प्राप्त सुभाष शोधकार्यका लागि उपयोगी रहे । साथै आदरणीय गुरु प्रा.डा. अनिरुद्र थापाज्यू र आदरणीय गुरु डा. भीमराज सुवालज्यूबाट अतिथि कक्षामा प्राप्त शोधसम्बद्ध जानकारी र मार्गदर्शन पनि उपयोगी रहे । विभिन्न समयमा भएका भेटघाट, संश्लेषणपत्रहरूको प्रतिरक्षा, शोधप्रस्तावको प्रतिरक्षा र पूर्व-मौखिक परीक्षाका क्रममा आदरणीय गुरु प्रा.डा. लोकनारायण भ्राज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. कुसुम शाक्यज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्ज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरेज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. दुबिनन्द ढकालज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. राजु खनालज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. एकारत्न आचार्यज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. षडानन्द पौड्यालज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. राजेन्द्र पराजुलीज्यू, आदरणीय गुरु प्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमज्यू र आदरणीय गुरु प्रा.डा. ताराप्रसाद भुषालज्यूबाट महत्त्वपूर्ण सुभाष र हौसला प्राप्त भए । यस्तै, प्राध्यापक बहस चौतारीमार्फत् सञ्चालित अनुसन्धानसम्बद्ध अनलाइन बहसहरूमा विभिन्न विषयका प्राध्यापक गुरुहरूले दिनुभएका प्रस्तुति र जानकारी तथा त्यस समयमा भएका बहसहरूले पनि यस शोधकार्य सम्पन्न गर्न सहयोग पुगेको छ । उहाँहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु र हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै, सामग्री जुटाउन र थप जानकारी प्राप्त गर्न विभिन्न पुस्तक र पत्रपत्रिकाका साथै अनलाइन माध्यमका रूपमा रहेका विकिपेडिया, गुगल, युटुब, च्याटजिपिटी, विड्, पिडिएफ ड्राइभ र अन्य वेबसाइट तथा सामाजिक सञ्जालसम्बद्ध साइटहरू सहयोगी बनेका छन् । तीप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । साथै आत्मीय मित्रहरू डा. गङ्गाधर अधिकारी 'चिन्तन', डा. बालाकृष्ण अधिकारी, विष्णु ज्ञवाली, गणेशकुमार जिसी, ओमप्रसाद घायल, यज्ञप्रसाद अधिकारी, विक्रम विवश र भविन्द्र घिमिरेबाट प्राप्त सद्भाव, सहयोग र उत्प्रेरणा अविस्मरणीय छन् । उहाँहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु र हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

पाठ्यक्रमसहितको विद्यावारिधि कक्षाका तीनवटै सेमेष्टरका सहपाठी मित्रहरूसँग भएका छलफल, प्रस्तुति र भेटघाट पनि फलदायी रहे, सम्पूर्ण मित्रजनहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । अनुवाद गर्न, अर्थ पहिल्याउन, सामग्री खोज्न र अध्ययन तथा कालक्रमको जानकारी लिनका लागि पिडिएफ डाइभलगायतका इन्टरनेट माध्यम, जर्नल, कविकोश, बृहत् नेपाली शब्दकोश र शोधविधिका बारेमा लेखिएका विभिन्न पुस्तक तथा लेखबाट प्रशस्त सहयोग पुगेको छ । यसका लागि पनि हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसका साथै आवश्यक सामग्री जुटाउनका लागि महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय परिवार र विभिन्न पुस्तकपसललाई धन्यवाद ज्ञापन गर्नुका साथै हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा पूजनीय बुबा, दाजुहरू, भाउजूहरू, दिदीहरू, भिनाजुहरू, तथा भतिजा-भतिजी, भान्जा-भान्जीहरू, आफन्तजन, र शुभचिन्तकहरूले पनि यस शोधकार्य जतिसक्दो छिटो सम्पन्न गर्न बेलाबेलामा भक्ककाउनुभएको थियो र निरन्तर काम गर्न जोड दिनुभएको थियो । यसका लागि म उहाँहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु र हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै शोधप्रबन्ध सम्पन्न गर्नका लागि बारम्बार भक्ककाई टुङ्गोमा पुऱ्याउन जोडतोडका साथ हरदम अविस्मरणीय सहयोग गर्नुहुने आदरणीय ससुरा बुबा, सासू आमा, जेठान, सालालगायत सबैमा म हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै शोधकार्य गर्ने क्रममा हरपल सकभर छिटो काम सम्पन्न गर्न भक्ककाउनुहुने र अनुकूल वातावरण मिलाउनुहुने अर्धाङ्गिनी दीपिका अधिकारी, र प्रिय छोरा अन्वेषण कुँवरप्रति हार्दिक आभारी छु र हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

.....
(भविन्द्र कुँवर)

शोधार्थी

शोधसार

आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त प्रकृति र यसका स्वभावसँग सम्बन्धित एकाध पक्षको अध्ययन हुँदै आएको भए पनि ती विषयको शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट गर्नुपर्ने शोधमूलक र प्राज्ञिक अध्ययनको अभाव नै रहेको छ । यही अभावसम्बद्ध शोधअन्तरालको भरण गर्ने लक्ष्य राखी *आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी* शीर्षकको यो शोधकार्य गरिएको हो । यस शोधकार्यमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको निरूपण गरी ती विषयले कविताको निर्माण र सौन्दर्यवर्द्धनमा खेलेको भूमिकाको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका लागि आवश्यक ढाँचा तयार पार्दा यस शोधमा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व गरी सातवटा केन्द्रक निर्धारण गरिएको छ । ती केन्द्रकमध्ये पनि यान्त्रिकीका चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकी गरी तीनवटा उपकेन्द्रक र पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुण गरी दुई-दुईवटा उपकेन्द्रक निर्धारण गरिएको छ । तिनै उपकेन्द्रकका आधारमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने कार्य यस शोधमा भएको छ ।

आधुनिक नेपाली कवितामा के-कस्ता शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने कुराको विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित प्रस्तुत शोधमा आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको र ती विषय बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकरण भएको पुष्टि गरिएको छ । यस शोधमा आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिगत घनत्व सबैभन्दा बढी रहेको, शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयलाई सबैभन्दा बढी बिम्बका रूपमा कविताकरण गरिएको, शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिगत घनत्वलाई दृष्टिगत गर्दा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको “सुन्दरीजल” कविता विशेष रूपले उल्लेख्य रहेको र शास्त्रीय भौतिकीका भिन्नाभिन्नै केन्द्रकहरूको प्रतिनिधित्व र कविताकरण-प्रक्रियाको घनत्वलाई आधार मान्दा पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” शीर्षकको कविता विशेष रूपले उल्लेख्य रहेको देखिन पुगेको छ ।

प्रस्तुत शोधमा अभिव्यक्तिगत घनत्वलाई दृष्टिगत गर्दा पदार्थसम्बद्ध विषयको मात्रा दोस्रो स्थानमा रहेको छ भने ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय क्रमशः तेस्रो, चौथो, पाँचौं, छैटौं र सातौं स्थानमा रहेका छन् । त्यस्तै कविताकरण-प्रक्रियालाई दृष्टिगत गर्दा शास्त्रीय

भौतिकीसम्बद्ध विषय विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा क्रमशः न्यून रूपले कविताकृत भएको देखिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यबाट आधुनिक नेपाली कविताले शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित वैज्ञानिक विषय र मान्यताको सञ्चार गरेको र शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषयलाई उपकरणका रूपमा प्रयोग गरेको तथ्य उद्घाटित भएको छ । यसरी आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त गर्न विम्ब, अलङ्कार र व्यञ्जनाको प्रयोग गरिएको, शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषयलाई शीर्षकीकरण र विषयका रूपमा प्रयोग गरिएको र ती विषयलाई भाववर्द्धन गर्ने उद्दीपक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइएबाट शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध वैज्ञानिक विषय कविताकृत हुन सक्छन् भन्ने सिपमूलक उपलब्धिसमेत यस शोधबाट प्राप्त हुन पुगेको छ । तसर्थ यो शोधकार्य शास्त्रीय भौतिकीको सञ्चार गर्न सक्षम आधुनिक नेपाली कविताको निरूपण गर्न, आधुनिक नेपाली कवितालाई सौन्दर्य प्रदान गर्ने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय पहिल्याउन, शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको निरूपण गर्न, आधुनिक नेपाली कविताको वैज्ञानिक मूल्य निरूपण गर्न र आधुनिक नेपाली कविताका माध्यमबाट वैज्ञानिक क्षेत्रमा पुगेको योगदानको मूल्याङ्कन गर्न सफल छ । यस अध्ययनले कविता वा साहित्यिक पाठमा के-कस्ता शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय के-कसरी कविताकरण वा साहित्यिकीकरण हुन्छन् भन्ने कुराको पथप्रदर्शन गरेको छ । यस शोधकार्यबाट कविता वा साहित्यिक पाठ सिर्जना गर्नका लागि आवश्यक पर्ने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध क्षेत्र वा भण्डारतर्फ स्रष्टाको ध्यान तान्ने कार्यमात्र नभई भिन्नाभिन्नै क्षेत्रका शोधार्थी, पाठक र रचयिताका बिचमा साभ्ना मिलनविन्दु वा प्रतिच्छेदन पहिल्याउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा कविता वा साहित्यिक पाठमा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति हुने र ती विषय विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकरण वा साहित्यिकीकरण हुने तथ्य प्रस्तुत शोधबाट प्रस्ट हुन पुगेको छ । यसका अतिरिक्त कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विषयमध्ये यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्तिगत घनत्व अन्य विषयका तुलनामा बढी रहन सक्ने र शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय कविताकरण वा साहित्यिकीकरण हुँदा विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावमध्ये सबैभन्दा बढी मात्रामा विम्बका रूपमा कविताकरण हुन सक्ने कुरा पनि यस शोधकार्यले औँल्याएको छ । यसबाट साहित्य र भौतिकीका बिचमा सम्बन्ध स्थापना गर्न र अन्तरविषयक ज्ञानको विकास गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

शोधनिर्देशन समितिको सिफारिस	ख
अनुमोदनपत्र	ग
प्रतिबद्धतापत्र	घ
कृतज्ञताज्ञापन	ङ
शोधसार	ज

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय	१
१.२ समस्याकथन	३
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	४
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.५ शोधकार्यको औचित्य	१६
१.६ शोधविधि	१८
१.६.१ सामग्री सङ्कलन विधि	१८
१.६.२ शोधकार्यको सैद्धान्तिक आधार र विश्लेषण ढाँचा	१९
१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन	२०
१.८ शोधकार्यको रूपरेखा	२१

दोस्रो परिच्छेद

शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप र विश्लेषण ढाँचा

२.१ विषयप्रवेश	२३
२.२ शास्त्रीय भौतिकीको अर्थ र परिभाषा	२३
२.२.१ 'शास्त्रीय' शब्दको प्रयोगपरम्परा र अर्थ	२४

२.२.२ 'भौतिकी' शब्दको अर्थ र परिभाषा	२७
२.२.३ शास्त्रीय भौतिकीको परिभाषाको निरूपण	३०
२.३ शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप र केन्द्रकहरूको निर्धारण	३१
२.३.१ यान्त्रिकी	३१
२.३.२ पदार्थ	४०
२.३.३ ध्वनि	४९
२.३.४ प्रकाश	५०
२.३.५ ताप	५१
२.३.६ विद्युत्	५३
२.३.७ चुम्बकत्व	५४
२.४ शास्त्रीय भौतिकी र कविताको अन्तःसम्बन्ध	५५
२.५ विश्लेषण ढाँचा	६२
२.६ निष्कर्ष	६३

तेस्रो परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थ

३.१ विषयप्रवेश	६४
३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी	६४
३.२.१ आधुनिक नेपाली कवितामा चालकी	६५
३.२.२ आधुनिक नेपाली कवितामा सकारण चालकी	७३
३.२.३ आधुनिक नेपाली कवितामा स्थितिकी	७८
३.३ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थ	८२
३.३.१ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थको संरचना	८२
३.३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका गुण	८५
३.४. निष्कर्ष	९५

चौथो परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाश

४.१ विषयप्रवेश	९७
४.२ आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि	९७
४.२.१ आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिको संरचना	९८
४.२.२ आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिका गुण	९९
४.३ आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाश	१०७
४.३.१ आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशको संरचना	१०७
४.३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका गुण	११३
४.४ निष्कर्ष	११८

पाँचौं परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व

५.१ विषयप्रवेश	१२०
५.२ आधुनिक नेपाली कवितामा ताप	१२१
५.२.१ आधुनिक नेपाली कवितामा तापको संरचना	१२३
५.२.२ आधुनिक नेपाली कवितामा तापका गुण	१२६
५.३ आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्	१३१
५.३.१ आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्को संरचना	१३१
५.३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का गुण	१३५
५.४ आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्व	१४१
५.४.१ आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुण	१४१
५.५ निष्कर्ष	१४३

छैटौँ परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीको कविताकरणप्रक्रिया

६.१ विषयपरिचय	१४४
६.२ बिम्बका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी	१४४
६.२.१ बिम्बका रूपमा यान्त्रिकी	१४४
६.२.२ बिम्बका रूपमा पदार्थ	१४६
६.२.३ बिम्बका रूपमा ध्वनि	१४८
६.२.४ बिम्बका रूपमा प्रकाश	१४९
६.२.५ बिम्बका रूपमा ताप	१५१
६.२.६ बिम्बका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्व	१५२
६.३ अलङ्कारका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी	१५४
६.३.१ अलङ्कारका रूपमा यान्त्रिकी	१५५
६.३.२ अलङ्कारका रूपमा पदार्थ	१५८
६.३.३ अलङ्कारका रूपमा ध्वनि	१६०
६.३.४ अलङ्कारका रूपमा प्रकाश	१६२
६.३.५ अलङ्कारका रूपमा ताप	१६४
६.३.६ अलङ्कारका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्व	१६६
६.४ व्यञ्जनाका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी	१७०
६.४.१ व्यञ्जनाका रूपमा यान्त्रिकी	१७१
६.४.२ व्यञ्जनाका रूपमा पदार्थ	१७३
६.४.३ व्यञ्जनाका रूपमा ध्वनि	१७४
६.४.४ व्यञ्जनाका रूपमा प्रकाश	१७५
६.४.५ व्यञ्जनाका रूपमा ताप	१७६
६.४.६ व्यञ्जनाका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्व	१७७
६.५ शीर्षकका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी	१७८

६.६ विषयवस्तुका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी	१८०
६.७ भावविधानका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी	१८२
६.८ निष्कर्ष	१८६

सातौँ परिच्छेद

सारांश र निष्कर्ष

७.१ सारांश	१८७
७.२ निष्कर्ष	१९१
७.३ समष्टि निष्कर्ष र प्राप्ति	१९२

परिशिष्ट क

पठन गरिएका कविताको सूची

परिशिष्ट ख

विश्लेषण गरिएका कविताको सूची

परिशिष्ट ग

नेपाली-अङ्ग्रेजी पारिभाषिक शब्दसूची

परिशिष्ट घ

देवनागरी-रोमन शब्दसूची

सन्दर्भसामग्रीसूची

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

जीवन र प्राकृतिक जगत्का सूक्ष्म अनुभूतिको शाब्दिक अभिव्यक्तिका रूपमा रहने कविता र प्रकृतिको स्वभावसम्बद्ध विषयको वर्णन, मापन, वर्गीकरण र तुलनासँग सम्बन्धित नियमको समुच्चयात्मक अभिव्यक्तिका रूपमा रहने भौतिकीका विचको सम्बन्धको विश्लेषण गरिएका सामग्री छिटफुट रूपमा पाइने भए पनि आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीका विचको अन्तर्सम्बन्धको अध्ययन गर्ने प्राज्ञिक शोधकार्यको अभाव भने कायमै रहेको छ । यस्ता शोधकार्यको अभावका कारण एकातिर आधुनिक नेपाली कवितामा भएका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध वैज्ञानिक महत्त्वका विषय ओभेलमा परेका छन् भने अर्कातिर त्यस्ता विषयले आधुनिक नेपाली कवितामा ती विषयले पुऱ्याएका योगदानसमेत ओभेलमा परेका छन् । यस्तो अभाव पूरा गर्ने लक्ष्यमा केन्द्रित *आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी* शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्य आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीका विचको वैज्ञानिक र साहित्यिक प्रतिच्छेदनलाई प्राज्ञिक निरूपण र विश्लेषण गर्ने कार्यमा केन्द्रित छ ।

आधुनिक नेपाली कविताले आजभन्दा भन्डै एक शताब्दीअघिदेखि आफ्नो यात्रा प्रारम्भ गरेको मानिन्छ । आधुनिक नेपाली कविता १९७५ देखि आरम्भ भई वर्तमान समयसम्म पनि गतिशील नै रहेको छ (त्रिपाठी र अन्य ११३) । आधुनिक नेपाली कविताको यात्रामा क्रमशः परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी, प्रयोगवादी र समसामयिक धारा देखा पर्छन् भने लेखनाथ पौड्याल, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, मोहन कोइराला र मीनबहादुर बिष्ट प्रभृतिका कविका कविताहरूले क्रमशः ती धाराको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ (११८, १२०, १२२, १२८, १३५) । आधुनिक नेपाली कविताले वर्तमान समयका परिवर्तनशीलतालाई पनि निरन्तरता दिएको छ ।

आधुनिक नेपाली कविता पहिचान गर्नका लागि तिनका विशेषतालाई समेत आधारका रूपमा लिने गरिएको पाइन्छ । आधुनिक कवितालाई परम्परागत सन्दर्भको विरोध, युगीन सन्दर्भको समर्थन, यथार्थता, वस्तुपरकता, नवीनता, तार्किकता र वैज्ञानिकता जस्ता अभिलक्षणका आधारमा पहिचान गरिन्छ (गौतम र एटम १०) । साथै बहुल चिन्तन, स्थानीय र विश्वव्यापी युगबोध र नवनिर्मित बिम्बहरूको प्रयोग जस्ता प्रवृत्तिका आधारमा समेत आधुनिक नेपाली कविताको स्वरूप पहिचान गर्न

सकिन्छ (१३) । आधुनिक नेपाली कवितामा यी विषयका अतिरिक्त शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत अध्ययन गरिने विषय पनि पाइन्छन् ।

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृति र प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग हुँदै आएको छ । प्रकृतिका शान्त अवस्था, चञ्चलता, गतिशीलता र रहस्य तथा पदार्थका जलचक्रसम्बद्ध अवस्थागत परिवर्तनलाई लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ र भूपि शेरचन जस्ता स्वच्छन्दतावादी धाराका नेपाली कविहरूले रचनामा स्थान दिएको पाइन्छ (१६; न. रेग्मी १०; शर्मा ५३-५४) । त्यस्तै लेखनाथ पौड्याल, मोहन कोइराला, मीनबहादुर बिष्ट र कृष्णभक्त श्रेष्ठका कवितामा पनि प्रकृतिसम्बद्ध विषय पाइन्छन् । यसरी आधुनिक नेपाली कवितामा देखा परेका विभिन्न धाराउपधाराका प्रतिनिधि कविहरूका कवितामा शास्त्रीय भौतिकीमा अध्ययन गरिने प्रकृतिसम्बद्ध विषय पाइनुले आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको पनि अध्ययन गर्न सकिने पूर्वसङ्केत मिल्छ ।

आधुनिक नेपाली कविताका निश्चित धारा-उपधारा, क्षेत्र र स्रष्टामा केन्द्रित भई सामूहिक कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित गरिएको पाइन्छ । केही सङ्ग्रहमा आधुनिक नेपाली कविताका धारा-उपधारा, स्रष्टा, क्षेत्र, कालखण्ड र प्रवृत्तिको समावेशी प्रतिनिधित्व गराई शीर्षकमा नै 'आधुनिक नेपाली कविता' वा 'नेपाली आधुनिक कविता' जस्ता पदावली राखेर प्रकाशन गरिएको पनि पाइन्छ । *आधुनिक नेपाली कविता सङ्ग्रह* (२०१८), *आधुनिक नेपाली कविता* (२०२८), *नवआधुनिक नेपाली कविता* (सन् १९८५), *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता* (२०६७) र *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता* (२०७४) मा त्यस्ता पदावली प्रयोग गरिएको छ । यी सङ्ग्रहहरूमा सङ्गृहीत सबै कविता प्रतिनिधिमूलक आधुनिक नेपाली कविताका रूपमा रहेका छन् र तिनको जम्मा सङ्ख्या आठ सय तेइस रहेको छ । यस शोधकार्यमा परिशिष्ट 'क' मा दिइएका यिनै कविताहरूलाई आमन्त्रित नमुनाका तहमा राखी तीमध्येबाट शोधउद्देश्य पूरा गर्न सक्षम स्वीकृत नमुनाका रूपमा परिशिष्ट 'ख' मा दिइएका एक सय एकवटा कवितालाई विश्लेषणका निम्ति सोद्देश्य छनौट गरिएको छ । सोद्देश्य छनौटमा परेका नमुना कविताहरू एकातिर आधुनिक नेपाली कविताका धारा-उपधारा, स्रष्टा, क्षेत्र, कालखण्ड र प्रवृत्तिको प्रतिनिधित्व गर्न सक्षम हुन पुगेका छन् भने अर्कातिर शोधको उद्देश्य पूरा गर्न आवश्यक नमुना बन्न पुगेका छन् । यिनै नमुनामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गरी यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध मान्यता पर्छन् । यान्त्रिकीअन्तर्गत चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् र

पदार्थसँग सम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् । त्यस्तै ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका पनि संरचना र गुणसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित मान्यता पनि शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत पर्छन् । शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध यस्ता नियम, सिद्धान्त र मान्यतामा निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्गकण फरकपन र कणिक भिन्नता जस्ता विशेषता रहेका हुन्छन् ।

निश्चितताले कुनै भौतिक परिमाण सबै कालका लागि निश्चित हुन्छ र हाम्रो जान्नु वा नजान्नुसँग त्यस परिमाणको निश्चितताको कुनै सरोकार हुँदैन भन्ने अर्थ बुझाउँछ । भौतिक अवस्था अद्वितीय भई स्थान र समयको आधारमा लिइएको वर्तमानको स्थितिगत तथ्याङ्कबाट विगतको अनुमान र आगतको भविष्यवाणी गर्न सकिने स्थिति नियमितता हो । भौतिक परिमाण अकस्मात हुने कुनै फड्को नभएर कुनै न कुनै चरणको अन्तर्निहित क्रमका रूपमा रहन्छ । यस्तो स्थिति निरन्तरता हो । त्यस्तै कुनै वस्तु प्रत्यक्ष रूपले निकट परिस्थितिबाट मात्र प्रभावित हुने विशेषतालाई स्थानिकता भनिन्छ । शास्त्रीय भौतिकीमा भएका अर्का दुई विशेषतामा तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नतासम्बन्धी धारणा पनि पर्छन् । तरङ्ग र कण दुई भिन्न विषय हुन् र यिनीहरूमा द्वैधता हुँदैन भन्ने धारणा तरङ्ग-कण फरकपनसँग सम्बद्ध मान्यता हो । हरेक कण परस्परमा (स्थान, पिण्डगति, चाल र ध्रुवीकरणका आधारमा) भिन्नाभिन्नै हुन्छन् भन्ने धारणा कणिक भिन्नतासँग सम्बन्धित मान्यता हो । आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयलाई यिनै विशेषतायुक्त यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसम्बद्ध मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्ने कार्य यस शोधमा गरिएको छ । यसरी आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीका बिचको अन्तरसम्बन्धको अध्ययन गरिएको हुँदा यस शोधकार्यबाट साहित्यिक स्रष्टा र पाठकसमक्ष विज्ञानसम्बद्ध विषयको सञ्चार गर्न र वैज्ञानिक समुदायमा साहित्यिक रचनामा हुने काल्पनिक, बौद्धिक, कलात्मक र भावनात्मक गहिराइको सञ्चार गराउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

१.२ समस्याकथन

शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा व्यक्त विषयको अध्ययनको अभाव रहेकाले आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीका बिचको प्रतिच्छेदन पहिल्याई साहित्यका क्षेत्रमा वैज्ञानिक ज्ञानको सञ्चार गर्ने र विज्ञानका क्षेत्रमा साहित्यिक मूल्यको सञ्चार गर्ने प्राज्ञिक, वैज्ञानिक र

व्यवस्थित अन्तरअनुशासनात्मक अनुसन्धान हुनु आवश्यक नै देखिन जान्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा व्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयवस्तुको विश्लेषण गर्ने त्यस्तो शोधकार्य हालसम्म नभएको हुँदा सोही शोधअन्तरालको भरण गर्ने लक्ष्य लिएर गरिएको *आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी* शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्य आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध के-कस्ता विषय अभिव्यक्त छन् र ती विषयको कविताकरण के-कसरी गरिएको छ भन्ने शोधप्रश्नमा केन्द्रित छ । यस शोधकार्यमा निम्नलिखित शोधप्रश्नहरूको समाधान पहिल्याइएको छ -

(१) आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषय अभिव्यक्त गरिएका छन् ?

(२) आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषयको अभिव्यक्ति गरिएको छ ?

(३) आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषय अभिव्यक्त भएका छन् ?

(४) आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको कविताकरण के-कसरी गरिएको छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यको सामान्य उद्देश्य आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्नु रहेको छ भने विशिष्ट उद्देश्यहरू यसप्रकार रहेका छन् -

(१) आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने,

(२) आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त ध्वनि र प्रकाशसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने,

(३) आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने,

(४) आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषण गर्ने ।

उपर्युक्त उद्देश्यहरूबमोजिम आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने कार्य यस शोधकार्यमा भएको छ ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको व्यवस्थित, शोधमूलक र प्राज्ञिक अध्ययन आवश्यक देखिए पनि आधुनिक नेपाली कविताका एकाध कवितामा भएका प्रकृति र

शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित केही पक्षको अध्ययन भने गरिएको पाइन्छ । खास गरी केही पुस्तक, सम्पादकीय वा भूमिकाजन्य टिप्पणी र अनुसन्धान लेखमा ती पक्षको छिटफुट रूपले चर्चा गरिएको पाइन्छ । यहाँ तिनै पूर्वकार्यको वर्णनात्मक विधिबाट गरिएको समीक्षा प्रस्तुत गरिएको छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा शोधको उद्देश्य, विश्लेषण, पाठ र सिद्धान्तसँग कुनै न कुनै रूपले सम्बन्धित रहेका निश्चित पूर्वकार्यलाई छनौट गरिएको छ । यस सिलसिलामा प्रकाशित सामग्री सङ्कलन गर्ने र तिनलाई कालक्रममा राखी विश्लेषण र संश्लेषण गरी तिनले उठाएका सम्बन्धित कुराको सार पहिचान गर्नुका साथै तिनले चर्चा र टिप्पणी गर्न छुटाएका कुराहरू औँल्याउने कार्य भएको छ । यसरी कुनै लेखकीय व्यक्तित्व वा जर्नलको प्रभावकारितालाई नभई विषयसम्बद्धता र उपयुक्ततालाई ध्यानमा राखेर सम्बन्धित र आवश्यक पूर्वकार्यमात्र छनौट गर्ने र तिनको समीक्षा गर्ने कार्य यहाँ भएको छ । समीक्षाका सिलसिलामा ती कार्यको उद्देश्य, प्रकृति र प्राप्तिको विश्लेषण गर्ने र अध्ययनका क्रममा छुट्टन पुगेका विषय पहिचान गर्ने कार्य भएको छ । ती पूर्वकार्यको समीक्षालाई यहाँ क्रमशः कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नरेन्द्र रेग्मीले *आधुनिक नेपाली कविता-सङ्ग्रह*मा रहेको “एक परिचय” (२०१८) शीर्षकको लेखमा आधुनिक नेपाली कविताहरूमा भएका प्रकृतिसम्बन्धी विषयको पनि सङ्क्षिप्त रूपले चर्चा गरेका छन् । यस क्रममा रेग्मीले लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कवितामा प्रकृतिको प्रभाव भएको चर्चा गर्दै ‘प्रकृतिको शान्ति, चञ्चलता र गतिले कविलाई गतिशील बनाएको र प्रकृतिको तालसुरमा कवि नाच्न सकेको’ भनी टिप्पणी गरेका छन् । यसबाट आधुनिक कालका नेपाली कविका कवितामा प्रकृतिका गतिशील र गतिहीन पक्षको चित्रण गरिएको कुरा प्रस्ट हुन्छ । रेग्मीको उक्त टिप्पणीमा कवितामा भएका प्रकृतिसम्बद्ध विषयको केही चर्चा गरिएको भए पनि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यताका आधारमा भने टिप्पणी गरिएको छैन । यस शोधको विषयपरिचयमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त प्रकृतिसम्बद्ध विषयको चर्चा गर्ने क्रममा रेग्मीको यस टिप्पणीको उपयोग गरिएको छ ।

ईश्वर वरालको *हिमालचुली*मा रहेको “भूमिका” (२०२६) शीर्षकको लेखमा आधुनिक नेपाली कविताहरूमा भएका प्रकृतिसम्बन्धी विषयको सङ्क्षिप्त रूपले चर्चा गरेका छन् । आधुनिक नेपाली कविताहरूको सङ्कलन गरी तिनको समग्र प्रवृत्तिबारे सङ्क्षिप्त रूपले समीक्षा गर्ने गरी तयार पारिएको उक्त लेखमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठ प्रभृतिका कविका कवितामा प्रकृतिप्रेम देखिएको र राणाशासनको दुर्नीतिमूलक परिस्थितिका कारण प्रकृतिवादी स्वर प्रकटित भएको टिप्पणी गरिएको छ । यस टिप्पणीबाट लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठलगायतका कविका कवितामा प्रकृतिसम्बद्ध

विषयले प्रवेश पाएको र त्यसका पछि राणशासनको परिस्थितिले भूमिका निर्वाह गरेको प्रस्ट पारिए पनि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध के-कस्ता विषय के-कस्तो स्वरूपमा किन अभिव्यक्त भएका छन् भन्ने कुरा उक्त टिप्पणीमा खुलेको छैन । वरालको यस्तो टिप्पणीलाई यस शोधको आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त पदार्थसम्बन्धी विषयको विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा उपयोग गरिएको छ ।

भैरव अर्यालले *नेपाली काव्यमा प्रकृति* (२०३०) शीर्षकको पुस्तकमा नेपाली काव्यमा प्रकृतिको प्रयोग के-कसरी भएको छ भन्नेबारे चर्चा गरेका छन् । उक्त कृतिमा अर्यालले बाह्य वा आन्तरिक विभिन्न स्रोतका प्राकृतिक प्रभावले हामीमा निहित कुनै न कुनै स्थायी भावलाई घघघच्याउन पुग्ने धारणा राखेका छन् । उनले प्रकृतिका पनि विभिन्न स्थायी-भावहरू हुने र ती भावले प्रकृतिको कृति मान्छेमा स्थायी-भाव निर्माण गर्न र तिनलाई विकसित गर्न प्रशस्त प्रभाव पार्ने उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै उक्त कृतिमा प्रकृति स्थायी भावको निर्माण र विकासमा मात्र नभई कहिले स्वयम् आलम्बन भएर र कहिले उद्दीपनको पानस लिएर भावुक हृदयको सामु उपस्थित हुन्छ भन्ने धारणा अभिव्यक्त गरिएको छ । अर्यालले उक्त कृतिमा नेपाली काव्यका सन्दर्भमा प्रकृतिको प्रयोग आलम्बन, उद्दीपन, अलङ्कार, बिम्बविधानको भण्डार र चैतन्यारोपित रूपमा भएको टिप्पणी गरेका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि अर्यालको उक्त ग्रन्थमा प्रकृतिको दर्शन मानिने भौतिकीलाई आधार बनाएर कविता विश्लेषण गर्ने कार्य भने छुट्टन गएको छ । नेपाली काव्यमा अभिव्यक्त प्रकृतिसम्बद्ध विषयको अध्ययन गर्ने महत्त्वपूर्ण कार्यको कोशेढुङ्गाका रूपमा रहेको हुँदा यसले आधुनिक नेपाली कवितालाई शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट अध्ययन गर्नका लागि मार्गदर्शन गरेको छ । यस ग्रन्थमा उठाइएका यी कुराहरू एकातिर यस शोधको सैद्धान्तिक आधारका सन्दर्भमा शास्त्रीय भौतिकी र कविताका बिचमा हुने सम्बन्धको विश्लेषण गर्न उपयोगी भएका छन् भने अर्कातिर कविताकरण प्रक्रियाको विश्लेषणका सन्दर्भमा उपयोगी सामग्री बन्न पुगेका छन् ।

कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानले “भूमिका” (२०३०) शीर्षकको लेखमा कला-साहित्यमा प्रकृतिले अपरिमितता र विविधता धारण गरी पुनर्जीवन लिने धारणा राखेका छन् । पछिल्लो समयमा प्रकृतवादी, प्रकृतिवादी तथा स्वच्छन्दतावादी कविलेखकहरूले प्रकृतिसम्बद्ध विषयको प्रयोग गर्ने गरेको र नेपाली कविका कविताहरूमा पनि त्यस्तो प्रभाव रहेको धारणा प्रधानको छ । यस सिलसिलामा भक्तिधाराका कविदेखि शृङ्गारधाराका कविहरूले भगवत् भक्ति र कायिक आलम्बनको उद्दीपनका रूपमा मात्र प्रकृतिलाई प्रयोग गर्दै आएको टिप्पणी उनले गरेका छन् । प्रधानले नेपाली पहिलो प्रकृतिवादी कविका रूपमा लेखनाथ पौड्याललाई उभ्याउँदै पौड्यालले आफ्ना काव्यकृतिमा प्रकृतिलाई उद्दीपक रूपमा

नभई प्रमुख विषयका रूपमा स्थान दिएको बताएका छन् । त्यसै गरी आधुनिक कालका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाबाट पनि प्रकृतिसम्बद्ध कविता रचनामा उल्लेख्य योगदान पुगेको धारणा उनको रहेको छ । यस क्रममा उनले अर्यालको उक्त पुस्तकबारे टिप्पणी गर्दै भनेका छन्, “निसन्देह यसबाट केही अभाव पूर्ति हुने तथा यस किसिमका ग्रन्थको लेखनतर्फ अरू ध्यान जाने छ भन्ने आशा गर्छु” । प्रधानको यो टिप्पणीलाई शास्त्रीय भौतिकीको विश्लेषण ढाँचा निरूपण गर्ने क्रममा शास्त्रीय भौतिकी र कविताका विचको सम्बन्ध पहिल्याउने सन्दर्भमा उपयोग गरिएको छ ।

प्रधानको उक्त टिप्पणीबाट नेपाली कविताका क्षेत्रमा प्रकृतिको प्रयोग पहिले भक्तिभाव वा कायिक वर्णनका लागि उद्दीपक विषयका रूपमा मात्र हुने गरेको भए पनि आधुनिक कालदेखि भने प्रकृतिलाई स्पष्ट रूपले स्थान दिन थालिएको प्रस्ट हुन्छ । काव्यका सन्दर्भमा प्रकृतिसम्बद्ध विषयको अध्ययनको अभाव भएको र त्यस्तो अध्ययनका लागि अरू थप ध्यान जानुपर्ने आवश्यकता रहेको पनि प्रधानले औँल्याएका छन् । प्रकृतिसम्बद्ध स्वभावको अध्ययन गर्ने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयका दृष्टिले छुट्टै चर्चा नगरे पनि यस लेखबाट आधुनिक नेपाली कवितालाई प्रकृतिसम्बद्ध पक्षसँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्न आवश्यक रहेको भने सङ्केत मिल्न पुगेको छ । यसरी यस लेखबाट अन्य कालखण्डका कविताका तुलनामा आधुनिक नेपाली कविता नै प्रकृतिका कोणबाट अध्ययन गर्नु बढी उपयुक्त हुने सङ्केत प्राप्त हुनुका साथै प्रकृतिसम्बद्ध विषय आलम्बनका रूपमा वा उद्दीपनका रूपमा आउने गरेको इतिहासक्रमिक जानकारी प्राप्त हुन गई आधुनिक नेपाली कविता र प्रकृतिसम्बद्ध विषयको सम्बन्धको विश्लेषणका लागि आधार प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ । यस लेखलाई विज्ञान र कविताको सम्बन्ध दर्साउने सन्दर्भमा समेत उपयोग गरिएको छ ।

कुमारबहादुर जोशीले “प्रकृति र समकालीन कविता” (२०५२) शीर्षकको समालोचनात्मक लेखमा प्रकृति के हो र समकालीन कवितामा यसको प्रयोग के-कसरी भएको छ भन्नेबारे चर्चा गरेका छन् । चर्चाका क्रममा वासु शशी, अशेष मल्ल आदि स्रष्टाका रचनालाई उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गर्दै सम्बन्धित विश्लेषणसमेत गरिएको छ । उक्त लेखमा प्रकृतिलाई चराचर बाह्य भौतिक जगत् र जगत्को सञ्चालन-प्रक्रियाको नियामक आन्तरिक शक्ति भनी अर्थ्याइएको छ । बाह्य वा स्थूल प्रकृति गोचर हुने र आन्तरिक वा सूक्ष्म प्रकृति अगोचर हुने धारणा पनि उक्त लेखमा छ । समग्रमा मानिस र मानिसले बनाएका वस्तुहरूबाहेक सृष्टिका सारा सजीव-निर्जीव पदार्थ प्रकृति हुन् भन्ने धारणा उक्त लेखमा छ । त्यस्ता प्राकृतिक विषय वा दृश्य, विम्ब तथा प्रतीकहरू आलम्बन वा मुख्य विषयसम्बन्धी

भावहरूलाई उद्दीप्त गर्न सहायक हुने हुँदा मानवीय भाव-व्यापारको पृष्ठभूमिका रूपमा पनि प्रकृति काव्यको अभिन्न अङ्ग बन्न पुग्ने धारणा लेखमा रहेको छ । लेखमा यस रूपमा भएको प्रकृतिप्रयोगका दृष्टिले समकालीन नेपाली कविता अत्यन्त समृद्ध रहेको टिप्पणीसमेत गरिएको छ । उक्त लेखमा पहाड, आकाश, वसन्त, हुरी, नदी, रूख, चरा जस्ता प्राकृतिक विषयलाई बिम्ब, प्रतीक, आलम्बन वा उद्दीपनका रूपमा प्रयोग गरिएको र शाश्वतता व्यञ्जित हुन पुगेको उल्लेख छ । यसरी प्रकृतिका बाह्य वा आन्तरिक विविध पक्षहरू समकालीन कवितामा प्रयोग भएका सन्दर्भ यस लेखमा रहेका छन् । प्रकृतिका बाह्य वा आन्तरिक पक्ष समकालीन नेपाली कवितामा बिम्ब, प्रतीक वा व्यञ्जना, आलम्बन र उद्दीपनका रूपमा आएको निष्कर्ष दिए पनि प्रकृतिकै स्वभावको वर्णन गर्ने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यताका आधारमा ती कवितामा व्यक्त प्रकृतिसम्बद्ध विषयको अध्ययन भने उक्त लेखमा गरिएको छैन । यसरी यस लेखबाट समकालीन कविताहरूमा प्रकृतिसँग सम्बन्धित कुराहरू कुन रूपमा अभिव्यक्त हुन सक्छन् भन्नेबारे जानकारी भने हासिल गर्न सकिन्छ । यस लेखले प्रदान गरेको मार्गदर्शनलाई आधार मानेर प्रकृतिका विविध स्वभावसँग सम्बन्धित शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयहरूको कविताकरण-प्रक्रियालाई वस्तु र शिल्पका कोणबाट विश्लेषण गर्ने कार्य यस शोधकार्यमा भएको छ ।

कुमारबहादुर जोशीको “प्रकृति र आजका कविता” (२०५२) शीर्षकको लेखमा इन्द्रियगोचर वा स्थूल प्रकृतिअन्तर्गत चन्द्र, सूर्य, बादल, बिजुली, हुरी आदि पर्ने र अगोचर वा सूक्ष्म प्रकृतिअन्तर्गत आकाश, समय, मन, बुद्धि आदि पर्ने उल्लेख छ । मानिसको जीवनबाट प्रकृति भिक्दा ऊ निष्प्राण भएभैं मानिसको कला-साहित्यबाट प्रकृतिलाई अलग राखिदिने हो भने ती पनि श्रीविहीन, सौन्दर्यविहीन र अस्तित्वविहीन बन्ने धारणा सो लेखमा रहेको छ । यस सिलसिलामा अधुनातन ज्ञानविज्ञानका विविध शाखाप्रशाखाहरू पनि आजका नेपाली कविताका आधुनिक प्रवृत्तिको मूलभूत स्रोत भएको टिप्पणी जोशीले गरेका छन् । उनको यस भनाइले एकातिर साहित्यिक रचनालाई प्रकृति वा यसका स्वभावसम्बन्धी मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्नु निकै महत्त्वपूर्ण हुने बताउँछ भने अर्कातिर आजका कवितामा अधुनातन ज्ञानविज्ञानका विविध शाखाप्रशाखाहरूको प्रभाव रहने प्रस्ट हुन आउँछ । साथै आधुनिक नेपाली कवितामा विज्ञानको प्रभाव रहेको स्वीकार गरी प्रकृतिका रूपमा पृथ्वी, जल, तेज, वायु र आकाशको समुच्चयलाई चित्रित गर्ने कार्य पनि उक्त लेखमा भएको छ र यिनै आधारमा केही आधुनिक नेपाली कविताको विश्लेषण गर्ने कार्य उक्त लेखमा भएको छ । विश्लेषणका क्रममा पानीलाई

व्यञ्जनाका रूपमा प्रयोग गरिएको, प्रकृतिलाई मानवीकरण गरिएको, सूर्य नायक भएको र सन्ध्या रानी भएको जस्ता विषयहरूको उठान गरिएको छ । यसरी प्रकृति के हो र आजका कविताहरूमा प्रकृतिको प्रयोग के-कसरी भएको छ भन्नेबारे चर्चा गरिएको भए पनि उक्त लेखमा ज्ञानविज्ञानका शाखाहरूमध्येको शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट भने ती कविताको विश्लेषण गरिएको छैन । यस कार्यबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अध्ययन थप आवश्यक र औचित्यपूर्ण रहेको देखिन पुगेको छ । यस लेखबाट विज्ञान र कविताका विचको सम्बन्धबारे धारणा बनाउन सहयोग पुगेको छ ।

कुमारबहादुर जोशीले *देवकोटाका कविताकृतिमा प्रकृति* (२०५३) शीर्षकको पुस्तकमा प्रकृति के हो भन्नेबारे प्रस्ट पारेका छन् । यसका साथै उनले प्रकृतिलाई प्रमुख विषय बनाउने साहित्यिक वादहरू, प्रकृतवाद र स्वच्छन्दतावादको समेत चर्चा गरेका छन् । मूलतः मानिस र मानिसले बनाएका वस्तुबाहेक सृष्टिका सम्पूर्ण पदार्थ प्रकृतिअन्तर्गत पर्ने र प्रकृतिलाई स्थूल-सूक्ष्म, गोचर-अगोचर तथा चल-अचल आदि विभिन्न प्रकारमा विभाजन गर्न सकिने कुरा सो पुस्तकमा जनाइएको छ । उक्त पुस्तकमा प्रकृतवादले मानवीय विचार र सामाजिक-राजनीतिक घटना प्राकृतिक प्रक्रिया हुने र ती घटनाले प्राकृतिक नियमको अनुसरण गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । साहित्यमा प्रचलित प्रकृतवाद जीववैज्ञानिक र भौतिकशास्त्रीय मान्यताहरूमा आधारित रहेको र ईश्वरीय सत्तालाई अस्वीकार गर्ने वाद भएको टिप्पणीसमेत उक्त कृतिमा गरिएको पाइन्छ । जोशीले मानिसको कला-साहित्यबाट प्रकृतिलाई अलग राखिदिने हो भने ती सब श्रीविहीन, सौन्दर्यविहीन र अस्तित्वविहीन बन्न पुग्ने धारणा राखेको देखिन्छ । कविता पनि कला-साहित्यकै एउटा पक्ष भएको र कविताहरूलाई भौतिकशास्त्रीय मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्न सकिने आधार जोशीको टिप्पणीबाट प्राप्त हुन्छ । जोशीले लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका १९९१ सालपूर्वका अभ्यासकालीन फुटकर कविता र त्यसपछि (१९९१-२०१६) का फुटकर कवितामा प्रकृतिसँग सम्बद्ध विषय रहेको सोदाहरण उल्लेख गरेका छन् । यसबाहेक उक्त कृतिमा देवकोटाको प्रकृतिकवित्वको स्थान र योगदान पहिल्याउने क्रममा प्राथमिककालीन नेपाली कवितामा भावोद्दीपन तथा वातावरण निर्माणका निमित्त र उपमाका रूपमा समेत स्थूल प्रकृतिको प्रयोग भएको उल्लेख पनि गरिएको छ । तर प्रकृतिसँग सम्बन्धित धारणाअनुरूप भौतिकशास्त्रीय मान्यतालाई आधार बनाएर देवकोटाका कवितामा पाइने प्रकृतिसम्बद्ध विषयको अध्ययन गर्न भने जोशीले छुटाएका छन् । जोशीको

यो अध्ययन यस शोधकार्यका लागि उल्लेखनीय रहेको छ र यो यस शोधको विषयपरिचयका सन्दर्भमा, सैद्धान्तिक खण्डमा र अलङ्कारसम्बद्ध कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषणका सन्दर्भमा उपयोगी बन्न पुगेको छ ।

घनश्याम नेपालको “मन्तव्य” (२०५३) शीर्षकको लेखमा नेपाली कवितामा प्रकृतिको प्रयोग भएको र यस्तो विषयको अध्ययनपरम्परामा जग बसाउने कार्य पहिलोचोटि भैरव अर्यालको *नेपाली काव्यमा प्रकृति* शीर्षकको कृतिबाट भएको तर प्रकृतिसम्बद्ध अध्ययन रोचक र महत्त्वपूर्ण हुँदाहुँदै पनि यस क्षेत्रमा कुनै विशेष ढङ्गले काम हुन नसकेको उल्लेख छ । प्रकृतिको क्षेत्र विशाल भएकाले सिङ्गो प्रकृतिमात्र नभई प्रकृतिका एकएकवटा पक्षविशेषको अन्वेषण र अध्ययन हुन सक्ने र हाम्रो साहित्यमा यस्तो अध्ययनको अभाव रहेको विचार उनले प्रकट गरेका छन् । काव्यमा प्रकृतिको प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा कतिपयले दृश्यमान जगत् र पहाड-पर्वत, खोला-नाला, आकाश-धर्ती, घाम-पानी, हिउँद-वर्षा आदिको प्रयोग गरेको र कतिपयले सूक्ष्म, अमूर्त र अदृश्य शक्ति र सत्ताका रूपमा प्रयोग गरेको धारणा उनको रहेको छ (भ्र-ज) । उनले एरिस्टोटलले कलालाई प्रकृतिको अनुकरण मानेको र पश्चिममा लुक्रेटियस, टी. एस. इलियट, वर्डस्वर्थ, कलरिज, सेली, वायरन, किट्स आदिमा यसको प्रभाव परेको धारणा राखेका छन् । साथै जोन ड्राइडेन प्रभृतिले कवितालाई प्रकृतिको बिम्ब मानेको र प्रकृतिलाई ईश्वरविहीन पारमाणविक क्रियाका रूपमा समेत हेरिएको टिप्पणी उनले गरेका छन् । उनको यस टिप्पणीबाट काव्यमा प्रकृतिको प्रयोगपरिपाटी विविध भएको, कविताका क्षेत्रमा प्रकृतिलाई पारमाणविक क्रियाका रूपमा समेत लिइएको, भारतीय काव्य परम्परामा प्रकृति आलम्बन र उद्दीपन दुवै रूपमा निरन्तर चित्रित, वर्णित र प्रतिबिम्बित हुँदै आएको र प्रायः धार्मिक सत्यको व्याख्याका निमित्त उपकरणका रूपमा प्रयोग हुने गरेको हुँदा साहित्यमा अभिव्यक्त प्रकृतिसम्बद्ध विषयको अध्ययन विभिन्न पक्षबाट गर्न सकिने कुरा स्पष्ट हुन आउँछ । तसर्थ यस टिप्पणीले काव्यरचनाका सन्दर्भमा आलम्बन, उद्दीपन वा कुनै कथ्य विषयको व्याख्याको औजारका रूपमा प्रकृतिको प्रयोग हुँदै आएको र परमाणुसम्बद्ध भौतिकीका कोणबाट समेत साहित्यिक रचनामा आउने प्रकृतिसम्बद्ध विषयको अध्ययन गर्न सकिने तथ्यलाई प्रकाशमा ल्याएको छ । आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित प्रकृतिसम्बद्ध विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषणका क्रममा यो टिप्पणी उपयोग गरिएको छ ।

वासुदेव त्रिपाठी, दैवज्ञराज न्यौपाने र केशव सुवेदीले *नेपाली कविता भाग ४* (२०६०) मा प्रकृतिसम्बन्धी विषय पनि केन्द्रीय कथ्य वा भावविचार (सत्य, सत्यांश वा सत्याभास) रहन सक्ने र त्यस्ता विषय बिम्बका रूपमा आउँदा भावपरिपोषक वा भावव्यञ्जक तत्त्वका रूपमा रहन सक्ने टिप्पणी गरेका छन् । यस टिप्पणीबाट आधुनिक नेपाली कवितालाई प्रकृतिसँग सम्बन्धित दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्न सकिने सङ्केत मिल्छ । यस टिप्पणीबाट कवितामा केन्द्रीय कथ्य वा भावका रूपमा मात्र नभई भावपरिपोषक तत्त्वका रूपमा समेत प्रकृति र त्यसका स्वभावसँग सम्बन्धित विषय आउन सक्ने प्रस्ट हुन्छ । यस्तो सङ्केतले आधुनिक नेपाली कवितामा हुने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध अभिव्यक्तिको प्रकृति निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । तर उक्त ग्रन्थमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित भई कुनै छुट्टै विश्लेषण, चर्चापरिचर्चा वा टिप्पणी गरेको भने देखिँदैन । यस टिप्पणीलाई कविता र विज्ञानका बिचको सम्बन्धको विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषणका सन्दर्भमा उपयोग गरिएको छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले *समकालीन नेपाली कवितामा बिम्बपरक विश्लेषण* (२०६०) शीर्षकको पुस्तकमा समकालीन नेपाली कवितामा पाइने प्रकृतिसम्बद्ध, ब्रह्माण्डसम्बद्ध र विज्ञानसम्बद्ध बिम्बबारे विश्लेषण गरेका छन् । यस सिलसिलामा गौतमले बालकृष्ण समको “स्वर्ग र देवता”, मञ्जुलको “मृत्यु चौसठ्ठी”, शारदा शर्माको “स्मृतिगर्भ”, फणीन्द्रराज खेतालाको “मेरो देश नै मेरो संसार” प्रभृतिका कवितामा ब्रह्माण्ड बिम्बको, भूपि शेरचनको “असार”, केदारमान व्यथितको “एक झल्को”, मोहनहिमांशु थापाको “मुर्कट्टाको आँखामा मृत्युको लास” आदि कवितामा प्राकृतिक बिम्बको र कुन्दन शर्माको “तुहिएको अस्तित्व”, बेन्जु शर्माको “तिम्रो र मेरो प्रेम” आदि कवितामा विज्ञानबिम्बको प्रयोग भएको टिप्पणी गरेका छन् (५९, ६१, ६३, १२४-२७, २१३-१५) । त्यस्तै उक्त कृतिमा भीष्म उप्रेतीको “नीलो समुद्र” कवितामा प्रकाशसँग सम्बद्ध मानिने पारदर्शी बिम्बको प्रयोग भएको पनि उल्लेख गरिएको छ (८९) । उक्त कृतिमा गरिएको विश्लेषणबाट एकातिर आधुनिक नेपाली कविताअन्तर्गत पर्ने समकालीन नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीको अध्ययनक्षेत्रभित्र पर्ने केही विषयहरूको प्रयोग भएको देखिन पुगेको छ भने अर्कातिर त्यस्तो प्रयोग कविताकरण हुँदा बिम्बका रूपमा हुने गरेको सङ्केत मिल्न पुगेको छ । यसमा ती कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको पहिचान र विश्लेषण गर्नतर्फ भने ध्यान दिइएको छैन । यो पुर्वकार्य यस शोधकार्यमा शास्त्रीय भौतिकीको कविताकरण-प्रक्रिया र कविता र विज्ञानको सम्बन्धको विश्लेषणका सन्दर्भमा उपयोगी बन्न पुगेको छ ।

सुकुम शर्माले *सिर्जनाका परिधिमा भूपि शेरचन* (२०६६) शीर्षकको पुस्तकमा भूपि शेरचनका कवितामा प्रकृतिचक्र वा जलचक्र (पानी-बादल-पानी) को प्रयोग गरिएको टिप्पणी गरेका छन् । शेरचनले कवितामा जलचक्रसम्बद्ध विषय प्रयोग गरेको कुरा उक्त टिप्पणीमा उदाहरणसहित व्याख्या गरिएको छ (५३) । कविताको विश्लेषण गर्दा प्रायः मानवीय सामाजिक व्यवहार र जीवनसँग सम्बन्धित विषयतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्ने परम्परागत वृत्तको परिधिमा मात्र सीमित नरहेर गरिएको जलचक्रसँग सम्बन्धित यो टिप्पणी शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यताका दृष्टिले उल्लेख्य देखिन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितालाई विज्ञानसम्बद्ध दृष्टिकोणबाट समेत हेर्न सकिने सङ्केत मिल्छ । यसका अतिरिक्त उक्त पुस्तकमा शेरचनका कवितामा नवीन र बेजोड प्रकृतिचित्रण भएको भनी टिप्पणी गरिएको भए पनि उक्त पुस्तकमा शास्त्रीय भौतिकीलाई नै विश्लेषणको आधार बनाएर शेरचनका कवितालाई विश्लेषण गरिएको भने पाइँदैन । उक्त टिप्पणीलाई यस शोधमा शास्त्रीय भौतिकी र कविताको सम्बन्ध पहिल्याउने सन्दर्भमा उपयोग गरिएको छ ।

अभि सुवेदीको “नेपाली कवितामा आधुनिक प्रयोग” शीर्षकको लेखमा आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयसमेत रहेको उल्लेख छ । यस टिप्पणीबाट आधुनिक नेपाली कविताका विषयका रूपमा प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषय रहेको देखिन आउँछ । प्रकृतिसम्बद्ध विषयका बारेमा टिप्पणी गरे पनि आधुनिक नेपाली कवितामा भएका शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयबारे भने उल्लेख गरिएको छैन । सुवेदीको उक्त टिप्पणीलाई यस शोधकार्यमा आधुनिक नेपाली कवितामा भएको पदार्थसम्बद्ध अभिव्यक्तिको विश्लेषणका सन्दर्भमा उपयोग गरिएको छ ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमले *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कवितामा* रहेको “सम्पादकीय” (२०७४) मा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठका कवितामा प्रकृति र यसका रहस्यसम्बन्धी विषय प्रयोग भएको उल्लेख गरेका छन् । यस खालको टिप्पणीबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृति र तिनको स्वभाव तथा ब्रह्मान्डसँग सम्बन्धित विषय र विम्बहरूको प्रयोग भएको देखिन पुगेको छ । यो पूर्वकार्य शोधकार्यको शोधपरिचय परिच्छेदको विषयपरिचयमा उपयोग गरिएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले ““हामी” कवितामा शास्त्रीय भौतिकी” (२०७५) शीर्षकको अनुसन्धान लेखमा “हामी” कवितालाई शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट अध्ययन गरेका छन् । उक्त लेखमा “हामी” कवितामा भएका शक्ति, चाल, जलचक्र, पानीको स्वभाव र अवस्था, शास्त्रीय सापेक्षता, ध्वनि, ताप, घनत्व, इनर्सिया, विशिष्ट तापधारण शक्ति, पिण्डगति, चाप, गुरुत्वाकर्षण बल, घर्षण, इफ्लक्स, चट्याङ्ग,

पिण्डको क्षयीकरण, पिण्ड संरक्षण र अणुसँग सम्बन्धित विषयको अध्ययन गरिएको छ (२३९-४१) । आधुनिक नेपाली कविताअन्तर्गतको “हामी” कवितालाई शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट अध्ययन गरिएको अनुसन्धान लेख भएकाले उक्त लेख शोधकार्यको उल्लेखनीय सम्बन्धित पूर्वकार्यका रूपमा रहेको छ । केवल एउटा कवितालाई मात्र शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट अध्ययन गरिएकाले र शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित मान्यतामा आधारित अध्ययन नगरिएको हुँदा उक्त लेख शोधकार्यका एकाध पक्षसँगमात्र सम्बन्धित हुन पुगेको छ । उक्त लेखमा गरिएको विश्लेषण यस शोधप्रबन्धको सैद्धान्तिक अवधारणाको पृष्ठभूमि तयार पार्न र आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको पुष्टि गर्न उपयोगी भएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले ““स्वतन्त्रता, पानीको एउटा आदिम प्यास” कवितामा द्रवयान्त्रिकी” (२०७५) शीर्षकको अनुसन्धान लेखमा पूर्ण वैद्यरचित “स्वतन्त्रता, पानीको एउटा आदिम प्यास” कवितामा भएका द्रवयान्त्रिकीसम्बन्धी विषयको अध्ययन गरेका छन् । अध्ययनका क्रममा उक्त कवितामा तरलतासम्बन्धी मान्यता, घुलनशीलतासम्बन्धी मान्यता, अणुसम्बन्धी मान्यता, जलचक्रसम्बन्धी मान्यता, घनत्वसम्बन्धी मान्यता, तरल पदार्थमा गुरुत्वाकर्षण बलको प्रभावसम्बन्धी मान्यता, तरल पदार्थको अवस्थासम्बन्धी मान्यता, वाष्पीकरणसम्बन्धी मान्यता, आकारसम्बन्धी मान्यता, चट्याङ्सम्बन्धी मान्यता, विद्युत्सम्बन्धी मान्यता, हावाको प्रवाहसम्बन्धी मान्यता, वर्षाका प्रकृतिसम्बन्धी मान्यता, पृथ्वीको उत्पत्ति र जलनिर्मितिसँग सम्बन्धित मान्यता, पानीको रङ्सम्बन्धी मान्यता, बहाव र घर्षणसम्बन्धी मान्यता, तरल पदार्थको वेग र शक्तिसम्बन्धी मान्यता, छाल र तरङ्सम्बन्धी मान्यता, फिँजसम्बन्धी मान्यता र जलप्रवाहसम्बन्धी मान्यताको प्रयोग भएको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त कविताको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक आधारका रूपमा रहेको द्रवयान्त्रिकी शास्त्रीय भौतिकीको यान्त्रिकीअन्तर्गत पर्ने हुँदा यो कार्य शोधकार्यसँग सम्बन्धित पूर्वकार्य हुन गएको छ । आधुनिक नेपाली कवितासँग सम्बन्धित नभए पनि यस कार्यबाट आधुनिक नेपाली कविताहरूमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध द्रवयान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय पहिल्याउन चाहिने सैद्धान्तिक आधार तयार पार्न सहयोग पुगेको छ । शोधकार्यको सैद्धान्तिक आधारका सन्दर्भमा स्थितिकीसम्बद्ध विषयको निरूपण गर्न र शास्त्रीय भौतिकी र कविताको सम्बन्धको विश्लेषणका सन्दर्भमा उक्त पूर्वकार्यमा उठाइएका विषयको प्रयोग भएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले “चालको दोस्रो नियम र साहित्यमा यसको प्रयोग” (२०७६) शीर्षकको अनुसन्धान लेखमा शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत पठनपाठन गराउँदै आएको चालको दोस्रो नियमको परिचय

दिई साहित्यिक पाठमा त्यस नियमको प्रयोग कसरी गर्न सकिन्छ भन्नेबारे चर्चा गरेका छन् । उक्त लेखमा यान्त्रिकीको सकारण चालकीअन्तर्गत पर्ने बललाई पिण्ड, साभा गतिअन्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको गुणनफलका रूपमा समेत चिनाइएको छ । उक्त लेखमा शास्त्रीय भौतिकीको एउटा पक्षबारे चर्चा गरे पनि आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अध्ययन भने गरिएको देखिँदैन । बलसम्बद्ध उक्त जानकारी यस शोधकार्यको सैद्धान्तिक अवधारणाअन्तर्गत चालकी र सकारण चालकीको विमर्श गर्न, शास्त्रीय भौतिकी र कविताको सम्बन्धको विश्लेषण गर्न र आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्न उपयोग गरिएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका कवितामा प्रदुर्यान्तर” (२०७७) शीर्षकको अनुसन्धानलेखमा पूर्ण वैद्यरचित पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका कविताको विश्लेषणका लागि शास्त्रीय भौतिकीको प्रदुर्यान्तरसँग सम्बद्ध विश्लेषण ढाँचा तयार पारेका छन् । यस क्रममा कुनै पिण्डमा लगानी भएको बलसँग पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालसङ्ख्याको गुणनफल बराबर हुने कुरा पुष्टि गरिएको छ । उक्त पूर्वकार्यमा उल्लेख भएका दुर्यान्तर र प्रदुर्यान्तरसँग सम्बद्ध कुराहरूलाई यस शोधको सैद्धान्तिक अवधारणाअन्तर्गत यान्त्रिकीका चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीको निरूपण गर्न र शास्त्रीय भौतिकी र कविताका बिचको सम्बन्ध पहिल्याउन उपयोग गरिएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले “वैज्ञानिक सङ्गीतलिपि : आधार र स्थापना” (२०७७) शीर्षकको अनुसन्धान लेखमा साङ्गीतिक ध्वनिलाई लिपिबद्ध गर्न गोमन सङ्गीत लिपिको आवश्यकता औँल्याउँदै ध्वनिका विभिन्न तहमा रहने सुरहरूको नामकरण गरेका छन् । उक्त लेखमा सा, सै, सौ, सिउ आदि अठ्चालीस तहका सुरहरू रहने उल्लेख गर्दै ध्वनिका उचाइ, मोटाइ, गुणभेद जस्ता विशेषताको चर्चा गरिएको छ । यो अनुसन्धानलेखमा उल्लिखित सामग्रीबाट विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार तयार पार्ने सन्दर्भमा ध्वनिको गुणसँग सम्बद्ध विषयको निरूपण गर्नका लागि सहयोग पुगेको छ ।

भविन्द्र कुँवरले ““पानी” कवितामा द्रवयान्त्रिकी” (२०७७) शीर्षकको प्राज्ञिक अनुसन्धान लेखमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “पानी” कवितामा भएका द्रवयान्त्रिकीसम्बन्धी विषयको विश्लेषण गरेका छन् । उक्त कवितामा भएका तरलता, घुलनशीलता, अणु, जलचक्र, घनत्व, गुरुत्वाकर्षण बलको प्रभाव, तरल पदार्थको अवस्था, वाष्पीकरण, आकार, चट्याङ्ग, विद्युत्, हावाको प्रवाह, वर्षाका प्रकृति, पृथ्वीको उत्पत्ति र जलनिर्मिति, पानीको रङ्ग, बहाव र घर्षण, तरल पदार्थको वेग र शक्ति, छाल र तरङ्ग, फिँज र जलप्रवाहसम्बन्धी विषयको विश्लेषण गर्ने कार्य उक्त लेखमा भएको छ । द्रवयान्त्रिकीअन्तर्गतका ती

सबै पक्षहरू शास्त्रीय भौतिकीमा अध्ययन गरिने भएकाले प्रस्तुत शोधपत्रको सैद्धान्तिक आधार तयार पार्न उक्त लेख सहयोगी बनेको छ । “पानी” कवितालाई द्रवयान्त्रिकीका कोणबाट मात्र विश्लेषण गरिएको यस अनुसन्धान लेखमा पनि आधुनिक नेपाली कविताहरूलाई शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट भने अध्ययन गरिएको छैन । उक्त सामग्रीलाई प्रस्तुत शोधको सैद्धान्तिक पर्याधारअन्तर्गत स्थितिकीको निरूपण गर्न र शास्त्रीय भौतिकी र कविताको सम्बन्ध निरूपण गर्न उपयोग गरिएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले ““हामी” कवितामा बल” (२०७९) शीर्षकको अनुसन्धान लेखमा भूपि शेरचनरचित “हामी” कवितामा भएका बलसम्बद्ध अभिव्यक्तिको विश्लेषण गरेका छन् । कुँवरले उक्त कविताको विश्लेषणका लागि सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्ने क्रममा लगानी बलको वर्णन र मापन समय र सङ्घर्षका अतिरिक्त पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालसङ्ख्याका आधारमा गर्न सकिने उल्लेख गरेका छन् । उक्त लेखमा लगानी बलको मात्रा समय र सङ्घर्षको गुणनफलका रूपमा देखा पर्ने र लगानी बलको मात्रा पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको गुणनफलसँग बराबरी हुने तथ्यबारे उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्यमा चालकी र सकारण चालकीसम्बद्ध सैद्धान्तिक स्वरूप निरूपण गर्न र आधुनिक नेपाली कवितामा भएका सकारण चालकीको अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न उक्त सामग्री उपयोगी बनेको छ । यसरी “हामी” कवितालाई बलका कोणबाट अध्ययन गरिए पनि उक्त लेखमा एकातिर आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अध्ययन गरिएको छैन भने अर्कातिर “हामी” कवितालाई पनि बलका कोणबाट मात्र अध्ययन गरिएको छ ।

भविन्द्र कुँवरले ““बाढी” कवितामा बल” (२०७९) शीर्षकको अनुसन्धान लेखमा पूर्ण वैद्यरचित “बाढी” कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीका सकारण चालकीसँग सम्बन्धित बलसम्बद्ध विषयबारे विश्लेषण गरेका छन् । उक्त लेखमा कुँवरले उक्त कविताको विश्लेषणका लागि सैद्धान्तिक आधार निर्माण गर्ने क्रममा कुनै पिण्डमा हुने लगानी बलको मात्राको मापन र वर्णन पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालका सङ्ख्याका आधारमा गर्न सकिने र लगानी बलको मात्रा पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालका सङ्ख्याको गुणनफलसँग बराबरी हुने तथ्यबारे चर्चा गरेका छन् । यस कार्यबाट प्रस्तुत शोधकार्यका लागि यान्त्रिकीको सकारण चालकीसँग सम्बद्ध सैद्धान्तिक आधार ठम्याउन सहयोग पुगेको छ । प्रस्तुत शोधमा चालकी र सकारण चालकीसम्बद्ध सैद्धान्तिक स्वरूप निरूपण गर्न उक्त सामग्री सहयोगी बनेको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा उपयुर्लिखित पूर्वकार्यहरू आधुनिक नेपाली कविताका सामूहिक सङ्कलनहरूमा भएका भूमिकाजन्य टिप्पणीका रूपमा, समालोचनात्मक ग्रन्थका रूपमा र जर्नलहरूमा प्रकाशित शोधमूलक अनुसन्धान लेखका रूपमा रहेका छन् । तीमध्ये अधिकांश पूर्वकार्यमा आधुनिक नेपाली कवितामा भएका प्रकृति र यसको स्वभावसँग सम्बन्धित विषयबारे टिप्पणी गरिएको छ भने केही पूर्वकार्यहरू आधुनिक नेपाली कवितामा भएका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयसँग पनि सम्बन्धित छन् । यसरी भूमिका, समालोचनात्मक ग्रन्थमा गरिएका टिप्पणी र अनुसन्धान लेखहरूमा आधुनिक नेपाली कविताहरूमा प्रवेश पाएका प्रकृतिका स्थिरता र गतिशीलता, जलचक्र, द्रवयान्त्रिकी, बल, पदार्थ जस्ता शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध पक्षसँग सम्बन्धित विषयको छिटफुट अध्ययन र टिप्पणी गरिँदै आएको भए पनि आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषयमा केन्द्रित भई शोधमूलक, वैज्ञानिक र प्राज्ञिक अध्ययन भएको देखिँदैन । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितालाई शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट गरिने प्राज्ञिक अध्ययनको टङ्कारो आवश्यकता रहेको देखिन पुगेको हो । यो आवश्यकता पूरा गर्न आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषय के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने समस्याको समाधान पहिल्याउनुपर्ने देखिएको छ । यसरी यी पूर्वकार्यको पर्यवेक्षणबाट आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीलाई जोडेर गर्नुपर्ने प्रतिच्छेदनमूलक प्राज्ञिक शोधकार्यको अभाव भएको प्रस्ट हुन्छ । यही अभाव पूरा गर्ने उद्देश्यबमोजिम यो शोधकार्य गरिएको हो ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

नयाँनयाँ क्षेत्रका तथ्यको खोजी गरी फरकफरक विषय र अनुशासनबाट संश्लेषणात्मक ज्ञानको विकास गर्ने क्षमतायुक्त शोधकार्यहरूलाई महत्त्वपूर्ण शोधकार्यको दर्जामा राखिन्छ । यो शोधकार्य पनि साहित्य र भौतिकीका क्षेत्रमा सम्बन्ध विकास गर्ने शोधकार्य भएकाले यसको प्राज्ञिक महत्त्व र उपयोगिता छ । शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यताको विश्लेषण, सङ्क्षेपीकरण र संश्लेषणपश्चात् शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप पहिल्याई ती मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली कविताको अध्ययन गरिएकाले यो शोधकार्य अन्तरअनुशासनात्मक शोधकार्य हुन गएको छ । यसबाट साहित्य र भौतिकीलाई जोडेर अध्ययन गर्ने आधार तयार हुन पुगेको छ । मूलतः काव्यिक पाठकसमक्ष

विज्ञानसम्बन्धी ज्ञान सञ्चार गर्न र वैज्ञानिक समुदायसमक्ष काव्यिक कल्पना, कला, बुद्धि र भावनाको मूल्य सञ्चार गर्न यस शोधकार्यको महत्त्वपूर्ण सहयोग पुग्ने छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यले आधुनिक नेपाली कविताका माध्यमबाट शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध वैज्ञानिक ज्ञान र सूचनाको सञ्चार भएको र ती कविताका विषयवस्तु, भाव, विम्ब, अलङ्कार र व्यञ्जनाको निर्माणमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय उपयोगी भएको देखाएको छ । यसबाट कविता रचना गर्ने आवश्यक सामग्री वा उपकरण निर्माणका लागि पनि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको उपयोग आवश्यक हुने पुष्टि भएको छ । यसका अतिरिक्त वैज्ञानिक जगत्मा कवितामा प्रयुक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयबारे जानकारी गराई कविताका पाठकक्षेत्रको दायरा विस्तार गर्ने कार्यमा समेत यस शोधकार्यको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने देखिन्छ । फलतः आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीको प्रयोगबारे यस शोधमा गरिएको अध्ययनबाट कविताको भावमय गहिराई र कलात्मक शक्तितर्फ वैज्ञानिक जगत् थप परिचित हुन पुग्ने प्रस्ट हुन्छ । तसर्थ यस शोधकार्यबाट एकातिर आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयका कारण साहित्य र भौतिकीका बिचको प्रतिच्छेदनमूलक सम्बन्ध निरूपण हुन पुगेको छ भने अर्कातिर शास्त्रीय भौतिकीले कविताका विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावविचार जस्ता उपकरणलाई प्रभावकारी र चामत्कारिक बनाउने कुरा मौलिक रूपमा प्रस्ट पारिएकाले यो शोधकार्य औचित्यपूर्ण बनेको छ ।

शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय कविताका विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा के-कसरी कविताकरण हुन्छन् भन्ने कुरासमेत यस शोधले स्पष्ट पारेको छ । यस सिलसिलामा आधुनिक नेपाली कवितालाई शास्त्रीय भौतिकीसँग जोडेर अध्ययन गर्न निश्चित सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण गरिएको हुँदा यस शोधकार्यको सैद्धान्तिक ढाँचा साहित्यका अन्य विधाको शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध अध्ययनका लागि समेत उपयोगी हुने देखिन्छ । यस शोधमा शास्त्रीय भौतिकीको स्वरूपको निर्धारण गरिएको हुँदा भौतिकी विषयका अध्येताहरूलाई समेत यो शोधकार्य महत्त्वपूर्ण सामग्री हुन सक्छ । यसबाट साहित्यका शोधार्थीहरूलाई भौतिक विज्ञानसँग सम्बन्धित विषयका बारेमा अध्ययन गर्ने आधार प्राप्त हुनुका साथै साहित्यको विज्ञानसम्मत अध्ययन गर्ने परिपाटीको विकास गर्नसमेत योगदान पुग्ने देखिन्छ । फलस्वरूप ज्ञानको दायरा थप व्यापक बन्ने र विश्वविद्यालयका साहित्य र भौतिकीसँग सम्बन्धित विभाग, भौतिक विज्ञान समाज, साहित्य समाज, शिक्षण संस्था समेत यस शोधबाट लावान्वित हुन पुग्ने छन् । तसर्थ यस शोधको प्राज्ञिक औचित्य एवम् सार्वजनिक उपादेयता छ भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ ।

१.६ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आधुनिक नेपाली कवितालाई शोधको पाठ मानिएको छ र शास्त्रीय भौतिकीलाई विश्लेषणको आधार मानिएको छ । यसरी यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न अपनाइएका सामग्री सङ्कलन विधि, सैद्धान्तिक रूपरेखा र विश्लेषण ढाँचा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.६.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गुणात्मक पद्धतिबाट गरिएको छ । यस क्रममा एकातिर शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित सामग्रीको विश्लेषणबाट संश्लेषित परिभाषाको निर्माण गरी कविता विश्लेषणका लागि आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक पर्याधार तयार पारिएको छ भने अर्कातिर सोद्देश्य नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरी शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध कविता विश्लेषणका निम्ति छनोट गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधका लागि विश्लेष्य कविताको छनोट गर्दा सोद्देश्य नमुना छनोट विधिको प्रयोग गर्ने क्रममा समग्र नमुना तहअन्तर्गत आधुनिक नेपाली कविता, जनसङ्ख्या नमुना तहअन्तर्गत विभिन्न शीर्षकका सामूहिक सङ्ग्रहमा प्रकाशित आधुनिक नेपाली कविता, आमन्त्रित नमुना तहअन्तर्गत आधुनिक नेपाली कविताका धारा, स्रष्टा, क्षेत्र र कालखण्डको प्रतिनिधित्व हुने गरी तयार पारिएका परिशिष्ट 'क' मा सूचीकृत आठ सय तेइसवटा आधुनिक नेपाली कविता, स्वीकृत नमुना तहअन्तर्गत विश्लेषणका लागि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिगत सबलताका आधारमा सोद्देश्य नमुना छनोट गरिएका परिशिष्ट 'ख' मा सूचीकृत एक सय एकवटा आधुनिक नेपाली कविता र तथ्य उत्पादक नमुना तहअन्तर्गत सोद्देश्य छनोटमा परेका परिशिष्ट 'ख' का कविताका साक्ष्य वा कवितांशलाई राखिएको छ । यसरी यस शोधकार्यमा सामग्रीको सङ्कलन, छनोट र विश्लेषण गरिएको छ ।

शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा प्रस्तुत शोधमा आधुनिक नेपाली कवितालाई अध्ययनको समग्र नमुना मान्ने, विश्वकोश, साहित्यकोश, जर्नल, पुस्तक र पत्रपत्रिकामा प्रकाशित शास्त्रीय भौतिकी र कविताका विश्लेषणसँग सम्बन्धित सामग्रीको अध्ययन गरी शास्त्रीय भौतिकीको संश्लेषित परिभाषा निर्माण गर्ने, उक्त परिभाषाका आधारमा यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वलाई मुख्य केन्द्रक भएको ठहर गरी आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त ती केन्द्रकसम्बद्ध विषयको

विश्लेषण गर्ने र ती विषय कविताका बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने कुराको विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ ।

१.६.२ शोधकार्यको सैद्धान्तिक आधार र विश्लेषण ढाँचा

आधुनिक नेपाली कवितालाई शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट अध्ययन गर्न सकिने र त्यस्तो अध्ययनको आवश्यकता भएको कुरा पूर्वकार्यको समीक्षाबाट समेत प्राप्त भएबाट शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता आधुनिक नेपाली कविताको अध्ययन गर्ने एउटा सैद्धान्तिक आधार बन्न सक्ने देखिएको हो । त्यस्ता शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यतामा यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध मान्यता पर्ने हुँदा यिनै मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने र शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको आधुनिक नेपाली कविताका बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा भएको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषण गर्ने कार्य यस शोधमा भएको छ । तसर्थ यी केन्द्रकहरूको समुच्चय नै यस शोधकार्यको सैद्धान्तिक रूपरेखाका रूपमा रहेको छ र तिनै केन्द्रकहरूको आधारमा विश्लेषण ढाँचा तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको विश्लेषण ढाँचा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता र कविताका विधातत्त्वलाई आधार मानेर तयार पारिएको छ । यस सिलसिलामा सर्वप्रथम शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व गरी सातवटा केन्द्रक निर्धारण गरी ती केन्द्रकका पनि निश्चित उपकेन्द्रक निर्धारण गरिएको छ, जसअनुसार यान्त्रिकीका चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकी गरी तीनवटा र पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुण गरी दुई-दुईवटा उपकेन्द्रकहरूको निर्धारण गरिएको छ । तिनै निर्धारित उपकेन्द्रकका आधारमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने कार्य यस शोधमा भएको छ । यसरी शास्त्रीय भौतिकीका सातवटा केन्द्रकसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गरेपछि यस शोधकार्यलाई ती विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषणतर्फ मोडिएको छ । यस्तो विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध त्यस्ता विषयको कविताकरण बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा भएको प्रस्ट भएको छ ।

१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यमा पाठका रूपमा रहेका आधुनिक नेपाली कविताहरू रहेका छन् भने दोस्रो परिच्छेदमा दिइएका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता कविता विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधार रहेका छन् । यसका साथै कविताका तत्त्वमध्ये विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावसंग सम्बन्धित मान्यता पनि सैद्धान्तिक आधारका रूपमा रहेका छन् । यहाँ शोधउद्देश्यको परिपूर्तिका निमित्त परिशिष्ट 'क' मा भएका आठ सय तेइसवटा कवितालाई आमन्त्रित नमुना तहका सामग्री मानी ती मध्येबाट एक सय एकवटा कवितालाई सोद्देश्य छनोट विधिका आधारमा विश्लेषणका लागि चयन गरिएको छ । यिनै कविताको पठन, बोध र आस्वादनपश्चात् यान्त्रिकीसम्बद्ध, पदार्थसम्बद्ध, ध्वनिसम्बद्ध, प्रकाशसम्बद्ध, तापसम्बद्ध, विद्युत्सम्बद्ध र चुम्बकत्वसम्बद्ध मान्यताका आधारमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने कार्य यस शोधमा भएको छ ।

आधुनिक नेपाली कविताका धारा, कविता, कवि, क्षेत्र र प्रवृत्तिको समावेशी प्रतिनिधित्व हुने गरी तयार पारिएका सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत परिशिष्ट 'क' मा दिइएका कवितालाई आमन्त्रित नमुना मानी तीमध्येबाट स्वीकृत नमुनाको सोद्देश्य छनोट गरिएको हुँदा यी सङ्ग्रहबाहेक अन्य पत्रपत्रिका, कवितासङ्ग्रह र कविताकृतिका कविताहरू यस अध्ययनमा समेटिन सकेका छैनन् । यो यस शोधकार्यको पाठक्षेत्रगत सीमा हो । शोधशीर्षक र अध्ययनसामग्रीको विशिष्ट प्रकृति, भिन्नता र प्रतिनिधित्वका कारण सोद्देश्य नमुना छनोट विधिको नै प्रयोग गर्नुपर्ने स्थिति सिर्जना भई सोहीबमोजिम यस शोधकार्यको सीमा निर्धारण भएको हो, जुन प्रचलित अभ्यासअन्तर्गत नै पर्छ । त्यस्तै सोद्देश्य नमुना छनोट गर्दा शोधशीर्षकले दिएको सङ्केतबमोजिम कुनै न कुनै रूपले शीर्षकमा नै 'आधुनिक नेपाली कविता' वा 'नेपाली आधुनिक कविता' भनी सङ्कलन र सम्पादन गरिएका पाँचवटा सामूहिक सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितालाई आमन्त्रित नमुनाको स्थान दिने निर्णय लिनु र ती सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताको मात्र पठन गरी तीमध्येबाट स्वीकृत नमुनाका रूपमा छनोट गरिएका कविताबाट उदाहरण प्रस्तुत गर्नुबाट शोधकार्यको परिसीमासमेत निर्धारित भएको छ ।

उद्देश्य, औचित्य, लागत र समयको सीमाका कारण नमुना छनोटमा परेका सबै कविताको नभई उदाहरणार्थ प्रस्तुत अंशको मात्र विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नु शोध अभ्यासका दृष्टिले उपयुक्त भए पनि सामान्य दृष्टिकोणमा यो सीमाका रूपमा देखिन सक्ने सम्भावना रहन्छ । त्यस्तै शोधकर्ताको रणनीतिक लक्ष्यबमोजिम निर्धारण गरिएका शोधउद्देश्य र शोधप्रश्न पनि यस शोधकार्यका

परिसीमाका रूपमा रहेका छन् । साथै शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति पहिल्याउनका लागि दोस्रो परिच्छेदमा प्रस्तुत शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध निश्चित मान्यतालाई मात्र आधार मान्नु पनि यस शोधकार्यको परिसीमा नै हो ।

सैद्धान्तिक सामग्रीको पठनपश्चात् स्वयंसिद्ध तथ्यका आधारमा समेत ती सामग्री योग्य वा अयोग्य भएको निक्कै गरी संश्लेषणका माध्यमबाट परिभाषा निर्माण गर्नु, निर्मित परिभाषाका आधारमा यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व जस्ता सैद्धान्तिक केन्द्रक निर्धारण गरी केन्द्रकसम्बद्ध मान्यता प्रस्तुत गर्नु, तिनै मान्यताका आधारमा कविता विश्लेषण गर्ने यथोचित ढाँचा बनाउनु, त्यही ढाँचाका आधारमा कविता विश्लेषण गरी ती कवितामा पाइने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पहिल्याउनु र विश्लेषणपश्चात् प्राप्त तथ्यका आधारमा ती विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषण गर्नु शोधकार्यका परिसीमा हुन् । यसका साथै सोद्देश्य छनौटमा परेका कवितामा अभिव्यक्त हुन पुगेका विषयलाई मात्र आधार मानेर सामान्यीकृत निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नु पनि यस शोधकार्यको परिसीमाका रूपमा रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधमा वैज्ञानिक र काव्यिक जगत्का बिचमा सञ्चार हुने गरी अन्तरअनुशासनात्मक शोधजन्य चुनौतीलाई चिरेर विश्लेषण गर्नुपर्दा तीसँगै बुझाइसँग सम्बन्धित केही सीमा पनि देखा परेका छन् । विज्ञानसम्बन्धी अवधारणा साहित्यसम्बद्ध पाठकका लागि फरक प्रतीत हुन सक्ने र कवितामा हुने काल्पनिक, बौद्धिक, कलात्मक, भावमय, प्राविधिक र भाषिक गहिराइलाई विज्ञानसम्बद्ध पाठकले सहजै आत्मसात गर्ने वातावरण नबन्ने जस्ता आम समस्या यस शोधको सन्दर्भमा समेत देखिने सम्भावना रहेको छ । यसले गर्दा सीमित पाठकका लागि शोधकार्यको मूल्य र औचित्यको बोधमा समेत बाधा सिर्जना हुन सक्ने अनुमान सहजै लगाउन सकिन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा निश्चित सीमा, परिसीमा र चुनौतीका बिच अन्तरअनुशासनात्मक प्रकृतिको यो शोधकार्य आफैमा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि बन्न पुगेको छ । आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको निरूपण गर्न सक्षम रहेकाले प्रस्तुत शोधकार्य नवीन ज्ञानको विकासका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

१.८ शोधकार्यको रूपरेखा

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्यलाई शोधसमस्या र उद्देश्यबमोजिम तार्किक रूपले विन्यास गरी सम्बन्धित विषयवस्तु र शोधसमस्यासँग सम्बद्ध

केन्द्रकहरू अनुरूप व्यवस्थित गरिएको छ । यस शोधकार्यको मूल भागलाई निम्नबमोजिमका सातवटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ -

पहिलो परिच्छेद :	शोधपरिचय
दोस्रो परिच्छेद :	शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप र विश्लेषण ढाँचा
तेस्रो परिच्छेद :	आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थ
चौथो परिच्छेद :	आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाश
पाँचौँ परिच्छेद :	आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व
छैटौँ परिच्छेद :	शास्त्रीय भौतिकीको कविताकरण-प्रक्रिया
सातौँ परिच्छेद :	सारांश र निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधकार्यलाई उपर्युक्त परिच्छेदहरूमा विभाजन गरी सम्बन्धित परिच्छेदगत शीर्षकलाई आवश्यकताबमोजिम विभिन्न उपशीर्षकहरूमा विभाजन गर्ने कार्यसमेत गरिएको छ । यस खालको विभाजनले यस शोधकार्यलाई तार्किक विन्यास, सङ्कथनपरक सम्बन्ध, साङ्गठनिक सबलता र पूर्णतातर्फ उन्मुख गराउन थप सजिलो बनाएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको मूल भागका अतिरिक्त प्रारम्भिक भाग र अन्त्य भागलाई समेत व्यवस्थित गर्ने कार्य भएको छ । यसका लागि प्रारम्भिक भागमा शीर्षपृष्ठ, शोधप्रबन्ध समितिको सिफारिस, अनुमोदनपत्र पृष्ठ, प्रतिबद्धतापत्र, कृतज्ञताज्ञापन, शोधसार, विषयसूची र सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची प्रस्तुत गरिएको छ । अन्त्य भागमा पठन गरिएका कविताको सूची, विश्लेषण गरिएका कविताको सूची, नेपाली-अङ्ग्रेजी पारिभाषिक शब्दावली, देवनागरी-रोमन शब्दसूची र सन्दर्भसामग्रीसूची राखिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप र विश्लेषण ढाँचा

२.१ विषयप्रवेश

शास्त्रीय भौतिकी भौतिकीको एउटा शाखा हो । यसअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसम्बन्धी नियम, सिद्धान्त र पहिल्याइसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् । यस्ता मान्यतासँग सम्बद्ध विषय मानवीय ज्ञानेन्द्रिय र अनुभवका आधारमा जान्न, अनुमान गर्न र तार्किक रूपले बोध गर्न सकिने हुन्छन् । ती विषयसँग सम्बद्ध मान्यतामा निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्गकण फरकपन र कणिक भिन्नता जस्ता विशेषता अन्तर्निहितसमेत हुन्छन् । यस परिच्छेदमा भौतिकीका यिनै विशेषतायुक्त नियम, सिद्धान्त र मान्यता समावेश हुने गरी शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध केन्द्रकको निरूपण गरिएको छ । कविता र भौतिकीसँग सम्बन्धित पूर्वकार्य, प्रचलित शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता र अभ्यासलाई हेर्दा कवितामा पनि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुने र शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यताका आधारमा त्यस्ता कविताको विश्लेषण गर्न सकिने देखिन्छ । यस परिच्छेदमा शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत समेटिने प्रमुख पक्षहरू ठम्याई ती पक्षका आधारमा शास्त्रीय भौतिकीको स्वरूप निर्धारण गर्ने र कविता विश्लेषण गर्न आवश्यक पर्ने शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध रूपरेखा वा विश्लेषण ढाँचा तयार पार्ने कार्य गरिएको छ ।

२.२ शास्त्रीय भौतिकीको अर्थ र परिभाषा

शास्त्रीय भौतिकी भौतिकीको महत्त्वपूर्ण शाखा हो । यसलाई कालखण्डका आधारमा चिनाउने क्रममा आधुनिक भौतिकीअघिको भौतिकी अथवा उन्नाइसौँ शताब्दीको र सापेक्षताको सिद्धान्त समावेश नभएको भौतिकी भनेर पनि चिनाइन्छ (रोजेन र गोथर्ड, “क्लासिकल” १०७) । यसमा मूलतः स्थूल पदार्थ, बल र तिनका बिचमा हुने अन्तरक्रिया जस्ता विषयको मापन, गणना, वर्णन, वर्गीकरण र तुलना गरिन्छ । यसका साथै ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको अध्ययन पनि शास्त्रीय भौतिकीमा गरिन्छ । ‘शास्त्रीय भौतिकी’ पदावली ‘शास्त्रीय’ र ‘भौतिकी’ दुई पदको संयोजनबाट बनेकाले यसको अर्थ र परिभाषा पहिल्याउन ‘शास्त्रीय’ शब्दको प्रयोगपरम्परा र अर्थ ठम्याउनु, ‘भौतिकी’ शब्दको अर्थ र परिभाषा पहिल्याउनु र दुवै शब्दको अर्थगत समन्वयका आधारमा शास्त्रीय भौतिकीको परिभाषा निरूपण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.२.१ 'शास्त्रीय' शब्दको प्रयोगपरम्परा र अर्थ

'शास्त्रीय' शब्दको प्रयोगपरम्परा र अर्थ अङ्ग्रेजी भाषाको 'क्लासिकल' शब्दको प्रयोगपरम्परा र अर्थसँग सम्बन्धित छ । अर्थात् अङ्ग्रेजी भाषाको 'क्लासिकल' शब्दको नेपाली रूपान्तरका रूपमा 'शास्त्रीय' शब्द रहेको छ (भी. रेग्मी ३०५) । 'क्लासिकल' शब्दको सुरुवाती चरणको प्रयोगको श्रेय सन्को दोस्रो शताब्दीका ल्याटिन लेखक औलस जुलियसलाई दिइन्छ । जुलियसले *नोक्टस एटिका* नामक पुस्तकमा 'स्क्रिप्टर क्लासिकस' भन्ने पदावलीको प्रयोग 'अभिजात वर्गका लागि लेख्ने लेखक' भन्ने अर्थमा गरेको र पछि उक्त शब्दले अध्ययनअध्यापनका दृष्टिले स्थायी मूल्य र महत्ता भएका कृति र कृतिकार भन्ने अर्थ बुझाउन थालेको देखिन्छ (जोशी ७९९) । पछि यही अर्थ वहन गर्दै अङ्ग्रेजीमा 'क्लासिक' शब्द निर्माण हुन पुगेको देखिन्छ । पुनर्जागरण कालपछि प्राचीन ग्रीक साहित्य मात्रै 'क्लासिकल' वा 'क्लासिक' ठहर्‍याई (८००) त्यस्ता रचनाका विशेषतालाई अनुकरणीय र मार्गदर्शक आधारका रूपमा लिने गरिएको देखिन्छ । यसबाट 'क्लासिकल' शब्द प्रारम्भमा एकरूपता, स्थायित्व र नियमबद्धताको आग्रहसँग निकट रहन गएको प्रस्ट हुन्छ ।

स्थायी मूल्य र महत्ता भएका अनुकरणीय, शाश्वत, मार्गदर्शक र मानक कलाकृति नै अन्य कलाकृतिका तुलनामा सार्वभौमिक र सार्वकालिक चरित्रका हुन्छन् भन्ने मान्यता 'क्लासिकल' शब्दसँग सम्बन्धित छ । 'क्लासिकल' (परिष्कारवादी) शब्द पछिल्लो समयमा यस्तै चरित्रका उत्कृष्ट वा सर्वश्रेष्ठ कलाकृतिका सन्दर्भमा प्रयोग हुन थालेको पाइन्छ (शर्मा र लुइटेल २७०) । उक्त शब्द उच्च कोटिको वा सर्वश्रेष्ठ वा शाश्वत भन्ने अर्थमा प्रयोग हुन्छ र एकत्वयुक्त, सार्वकालिक वा सार्वभौमिक चरित्र भएका कलाकृति यस वर्गमा पर्छन् (सहाय २९९) । यसबाट क्लासिकल शब्द सार्वकालिकता, सार्वभौमिकता र एकत्वयुक्तता वा निश्चितता जस्ता आग्रहका अर्थमा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ ।

आफूलाई शास्त्रीयतावादी वा क्लासिस्ट बताउने अमेरिकी मूलका केही विद्वानहरूले 'क्लासिकल' शब्दलाई उत्कृष्ट साहित्यिक रचनाका सन्दर्भमा अर्थ्याएको पाइन्छ । तीमध्येका टी. एस. इलियटले भाषा प्रौढ र सामाजिक आचारविचार परिपक्व भएपछि मात्रै क्लासिकल साहित्यको सिर्जना हुने धारणा राखेका छन् (जोशी ८०९) । इलियटको यस भनाइले क्लासिकल शब्दको अर्थ अन्ततः रचनाको स्थायी मूल्य, सार्वकालिकता र सार्वभौमिकतासँग जोडिने सङ्केत गर्छ ।

शास्त्रीयतावादी रचनालाई समयक्रमसँगै थप स्थापित गराउने प्रयत्न भएको पाइन्छ । एकपछि अर्को हुँदै प्राचीन ग्रीस र रोमका उच्चस्तरीय साहित्यिक रचनाहरू, शाश्वत-सार्वभौम मूल्य र गरिमा-

महिमालाई आत्मसात गर्ने साहित्य-रचनाहरू, सार्वभौम रूपमा उत्कृष्ट ठानिएका वा प्रौढ-परिष्कृत कलाकृतिहरू र कुनै पनि युग र क्षेत्रका उच्चस्तरीय कृतिहरूलाई शास्त्रीयतावादी वा क्लासिकल कृतिका दर्जामा राख्ने गरिएको पाइन्छ (८०१; शर्मा र लुइटेल् २६७-६९) । यस्ता कलाकृति हरेक युगका कसीमा उत्तिकै सान्दर्भिक हुनुका साथै आत्मप्रियताभन्दा ठोस वास्तविकता तथा शाश्वत सत्यतर्फ उन्मुख हुने मानिन्छ (शर्मा र लुइटेल् २६९; सहाय २११) । अर्थात् क्लासिकल शब्दले साहित्यका सन्दर्भमा सार्वकालिक, नियमित, ठोस वा यथार्थपरक, अनुकरणीय वा मानक, शाश्वत र सत्य जस्ता अर्थको प्रतिनिधित्व गर्ने गरेको पाइन्छ भने पछि अन्य विषयक्षेत्रका रचनाका सन्दर्भमा समेत प्रयोग हुन थालेको पाइन्छ ।

पछिल्लो समयमा शास्त्रीय वा क्लासिकल शब्दले क्रमशः क्षेत्र विस्तार गरेको देखिन्छ । यस शब्दको प्रयोग वास्तु, मूर्ति, चित्र र सङ्गीत जस्ता क्षेत्रमा पनि हुन थालेको पाइन्छ (जोशी ८०३) भने भौतिकीका सन्दर्भमा सूक्ष्म भौतिकी वा सापेक्षगतिको सिद्धान्त समावेश नभएको (भौतिकी) भन्ने अर्थमा प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ (“क्लासिकल”) । अर्थात् उक्त शब्द भौतिकीका क्षेत्रमा समेत प्रयोग भएको देखिन आउँछ । यस क्रममा भौतिकीलाई ‘शास्त्रीय’ र ‘सूक्ष्म’ वा आधुनिक गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ (डेन्टिथ, “फिजिक्स” २२३; वोल्फ र अन्य “रिलेटिभिटी” १६०५; रोजेन र गोथर्ड, “क्लासिकल” १०७) । भौतिकीका सन्दर्भमा ‘शास्त्रीय’ शब्दले सामान्य सङ्कथनमा आधुनिक भौतिकीभन्दा अधिको वा उन्नाइसौं शताब्दीको भौतिकी र अभ्र विशेष रूपमा चाहिँ सापेक्षगतिको सिद्धान्त वा सूक्ष्म सन्दर्भ समावेश नभएको भौतिकी गरी दुई कोणलाई सङ्केत गर्ने मानिन्छ (रोजेन र गोथर्ड “क्लासिकल” १०७) । यसबाट भौतिकीका सन्दर्भमा ‘शास्त्रीय’ शब्दले एकातिर कालखण्डमा आधारित अर्थलाई बुझाउने र अर्कातिर निश्चित विशेषतायुक्त अर्थलाई बुझाउने देखिन आउँछ ।

विशेषतालाई आधार मानेर अर्थात् सार्वकालिक निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्गकण फरकपन र कणिक भिन्नता, छवटा विशेषता भएको भौतिकीलाई क्लासिकल वा शास्त्रीय (१०७-०८) र अनिश्चितता, अनियमितता, विच्छिन्नता, अस्थानिकता, तरङ्गकण द्वैधता र कणिक अभिन्नता जस्ता विशेषता भएको भौतिकीलाई आधुनिक वा सूक्ष्म (१०८) भनी चिनाइएको पाइन्छ । तसर्थ शास्त्रीय भौतिकीलाई यिनै छवटा विशेषताका आधारमा चिनाउन सकिने देखिन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीमा कुनै भौतिक परिमाण सबै कालका लागि निश्चित हुन्छ र हाम्रो जान्नु वा नजान्नुसँग त्यस परिमाणको निश्चितताको कुनै सरोकार हुँदैन भन्ने मान्यता रहेको छ । यो विशेषता

निश्चिततासँग सम्बद्ध छ । त्यस्तै शास्त्रीय भौतिकीको अर्को विशेषता नियमितता हो । यसअन्तर्गत पदार्थको भौतिकीय अवस्था अद्वितीय हुन्छ, र स्थान र समयको तथ्याङ्कका आधारमा लिइएको वर्तमानको स्थितिगत तथ्याङ्कबाट विगतको अनुमान र आगतको भविष्यवाणी गर्न सकिन्छ भन्ने धारणा समेटिन्छ । शास्त्रीय भौतिकीमा पाइने नियमसँग सम्बद्ध यही विशेषता नियमितता हो ।

कुनै भौतिक परिमाण एक्कासी हुने कुनै फङ्कोको स्थितिमा हुँदैन अथवा यसमा कुनै न कुनै रूपको अन्तर्निहित निरन्तरता हुन्छ । यही धारणा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यतामा रहेको हुन्छ । उदाहरणका लागि दश मिटर दुरीमा नौ मिटरको दुरी स्वतः अन्तर्निहित हुन्छ । अर्थात् दश किलोग्राम पिण्डमा नौ किलोग्राम पिण्डको क्रम पनि अन्तर्निहित हुन्छ । शास्त्रीय भौतिकीमा हुने यस्तो विशेषतालाई निरन्तरता भनिन्छ । त्यस्तै कुनै वस्तु प्रत्यक्ष रूपले निकट परिस्थितिबाट मात्र प्रभावित हुन्छ भन्ने धारणामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता आधारित हुन्छन् । यस्तो विशेषतालाई स्थानिकता वा अवस्थिति भनिन्छ । यस्तो अवस्थिति अवधियुक्त र स्थानयुक्त गरी दुई प्रकारको हुन्छ । अवधियुक्त अवस्थिति निकट समयान्तरालमा भएका घटना परस्परमा प्रभावित हुन्छन् भन्ने धारणामा आधारित हुन्छ भने स्थानयुक्त अवस्थिति निकट विन्दु वा स्थानमा घटेका घटना परस्परमा प्रभावित हुन्छन् भन्ने धारणामा आधारित हुन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीका अर्का दुई विशेषतामा तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता पनि पर्छन् । तरङ्ग र कण दुई भिन्न विषय हुन् र यिनीहरूमा द्वैधता हुँदैन भन्ने धारणा तरङ्ग-कण फरकपनसँग सम्बन्धित छ भने हरेक कण परस्परमा भिन्नाभिन्नै हुन्छन् भन्ने धारणा कणिक भिन्नतासँग सम्बन्धित छ । सूक्ष्म भौतिकीले भने तरङ्ग र कणलाई द्वैध रूपमा वर्णन गर्छ भने शास्त्रीय भौतिकीमा कण कुनै स्पेसको विन्दुमा रहन्छ र तरङ्गको आधारको कुनै आयाम हुँदैन भनी मान्दछ । साथै केवल तरङ्गलम्बाइ र कणिक गतिको मात्र मापन गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यता सूक्ष्म भौतिकीमा रहेको हुन्छ । तर हरेक कणमा गुणगत भिन्नता मात्र नभई गुणगत समानता हुँदा पनि स्थान र समयको आधारमा ती भिन्नाभिन्नै हुन्छन् र भिन्नाभिन्नै रूपले खुट्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता शास्त्रीय भौतिकीमा रहेको पाइन्छ । तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता शास्त्रीय भौतिकीका उल्लेखनीय विशेषता हुन् ।

माथि चर्चा गरिएका विभिन्न प्रयोगपरम्परा र अभ्यासलाई नियाल्दा क्लासिकल वा शास्त्रीय शब्दले समग्रमा 'सम्बन्धित विषयक्षेत्रका अबलम्बन गर्नुपर्ने आधारभूत नियम वा अनुशासनको अनुसरण गरिएका, सार्वकालिक, नियमित, सार्वभौमिक रूपले शाश्वत वा मानक ठहरिने र परिष्कृत' भन्ने अर्थ

वहन गर्न पुग्छ भने भौतिकीका सन्दर्भमा उक्त शब्दले 'निश्चितता, सार्वकालिक नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता गरी छवटा विशेषतायुक्त' भन्ने अर्थ वहन गर्न पुग्छ । तसर्थ भौतिकीका सन्दर्भमा 'शास्त्रीय' शब्द शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यतामा हुने यिनै छवटा विशेषतासँग सम्बन्धित हुन्छ अर्थात् शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत पर्ने सिद्धान्त, नियम र पहिल्याइ जस्ता मान्यतामा यी विशेषता अन्तर्निहित हुन पुग्छन् ।

२.२.२ 'भौतिकी' शब्दको अर्थ र परिभाषा

'फिजिक्स' शब्दले सामान्यतः प्रकृति र यसको स्वभावसम्बद्ध नियमको अध्ययन गर्ने शास्त्र भन्ने अर्थ बुझाउँछ । यसको नेपाली रूपान्तर 'भौतिकी' हुने उल्लेख छ (भी. रेग्मी २२०) । यस शब्दको प्रथम प्रयोक्ता मानिने अरस्तुको समयदेखि भौतिकीलाई प्रकृति र प्रकृतिको अवलोकनीय स्वभावको अध्ययन गर्ने र वृद्धि र परिवर्तनको सैद्धान्तिक व्याख्या गर्ने विज्ञानका रूपमा चिनाउने गरिएको पाइन्छ (ब्ल्याकबर्न, "फिजिक्स" २७६) । प्रकृतिका स्वभावको अध्ययन गर्ने शास्त्र भएको हुँदा भौतिकीलाई प्राकृतिक दर्शनका रूपमा समेत चिनाइएको पाइन्छ (वोल्फ र अन्य, "फिजिक्स" १४९४) । यसबाट भौतिकी एउटा प्रकृति र प्रकृतिको अवलोकनीय स्वभाव र बोध वा अनुभव गर्न सकिने परिवर्तनहरूको वर्णन, मापन र तुलना गर्ने विज्ञान भएको देखिन आउँछ । तसर्थ भौतिकी प्रमाणका आधारमा जान्न सकिने, मापन गर्न सकिने, गणना गर्न सकिने र वर्गीकरण वा तुलना गर्न सकिने प्रकृति, प्रकृतिका स्वभाव र त्यस्ता स्वभावमा भूमिका निर्वाह गर्ने घटकहरूका विचको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने विज्ञान हो भन्न सकिन्छ ।

भौतिकीलाई पदार्थको संरचना र अवलोकनीय ब्रह्माण्डका आधारभूत घटकका विचका अन्तर्क्रियाहरूसँग सरोकार राख्ने विज्ञान मानिन्छ । यस सन्दर्भमा प्राकृतिक दर्शन भनिने भौतिकी दिइएका बलहरूका साथै गुरुत्वात्मक, विद्युत्चुम्बकी र नाभिकीय बलक्षेत्रका प्रकृति र उद्गम विन्दुका क्रिया एवम् वस्तुका स्वभावले छोपिएका प्रकृतिका सबै पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ भनी टिप्पणी गरिएको पाइन्छ (वोल्फ र अन्य, "फिजिक्स" १४९४) । यसलाई पदार्थ र शक्ति तथा ब्रह्माण्डले देखाउने स्वभावको मार्गको जाँच गर्ने विज्ञान पनि मानिन्छ (हिकक र अन्य, "फिजिकल" ७०३) । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अवलोकनीय ब्रह्माण्डका आधारभूत घटकहरूका विचको अन्तर्क्रियासँग सरोकार राख्ने

विज्ञानका रूपमा परिचित भौतिकीले पदार्थ, बल, शक्ति र ब्रह्माण्डको स्वभावसँग सम्बन्धित नियमहरूको खोजी गर्छ ।

सामान्यतः भौतिकीलाई शास्त्रीय र सूक्ष्म गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिने र पदार्थ, शक्ति र तिनीहरूका बिचको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने विज्ञानका रूपमा लिइन्छ । भौतिकीले प्राकृतिक संरचनाको बोध गर्ने र प्राकृतिक अभिलक्षणको वर्णन गर्ने उद्देश्य राख्छ । भौतिकीमा कार्यक्षमता भनेर चिनिने शक्तिका रूप (काइनेटिक, पोटोन्सियल, थर्मल, केमिकल, इलेक्ट्रिकल र आणविक) चालसँग सम्बन्धित हुने मानिन्छ (वोल्फ र अन्य, “इनर्जी” ६२१) । भौतिकी यिनै पक्षसँग सम्बन्धित विज्ञान हो ।

भौतिकीले जगत्का भौतिक गुणको मापन गरेर तिनका बिचको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने मानिन्छ । यस सन्दर्भमा त्यस्ता गुण उल्लेख गर्ने तीनवटा मूल आयाम समय, लम्बाइ र पिण्ड हुने र अन्य सबै गुण यिनैमा भर पर्ने भए पनि सुविधाका लागि तापमानको केल्विन, विद्युत्धारको एम्पियर, उज्ज्वलताको केन्डेला र पदार्थमानको मोल थपेर अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीका सात आधार एकाइ बनाइएको भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ (खनाल ७) । भौतिकी आफैमा परिमाणमूलक विज्ञान हो र प्राथमिक रूपले एकाइहरूमा अभिव्यक्त गर्न सकिने र मापनीय वस्तु वा विषयसँग सम्बन्ध राख्ने उल्लेख पाइन्छ (माइकल्स र अन्य, “फिजिकल” ८६३) । तसर्थ यसलाई मापनीय विज्ञान मानेर समय, लम्बाइ, पिण्ड जस्ता मापनका आधारभूत आयामका आधारमा समेत परिभाषित गर्न सकिन्छ । यसबाट भौतिकी प्रकृतिका भौतिक गुण वा विषयको वर्णन, मापन वा अध्ययन गर्ने र आधारभूत आयामका आधारमा अभिव्यक्त गर्न सकिने र कारणको अध्ययन गर्ने विज्ञान हो भन्ने प्रस्ट हुन जान्छ ।

भौतिकीले प्रकृतिका आधारभूत पक्षसँग सम्बन्ध राख्छ । यसलाई प्रकृतिका अतिआधारभूत पक्षहरूसँग सम्भौता गर्ने प्राकृतिक विज्ञानको शाखा मानिन्छ (रोजेन र गोथर्ड, “फिजिक्स” ५३९) । त्यस्तै यसलाई यान्त्रिकी, पदार्थका गुण, ताप, ध्वनि, प्रकाश, विद्युत् र चुम्बकत्व, तथा आणविक र पारमाणविक प्रक्रियासम्बन्धी पदार्थजन्य वस्तुका गुणसँग निश्चित व्यवहार गर्ने विज्ञान भनेर पनि चिनाइन्छ (बेसान्कोन ९३६) । यसले जान्न सकिने वा अवलोकन गर्न सकिने प्राकृतिक अभिलक्षणको पदार्थीय प्रतिनिधित्वको अध्ययन गर्छ भन्ने मान्यतासमेत रहेको छ । तसर्थ भौतिकीले प्रकृतिका अतिआधारभूत पक्षहरूसँग सम्भौता गर्नुका साथै यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप, ध्वनि, प्रकाश, विद्युत्, चुम्बकत्व र आणविक र पारमाणविक प्रक्रियासँग सम्बन्धित मान्यताको अध्ययन गर्छ ।

भौतिकीलाई प्रकृतिका पदार्थ र शक्ति जस्ता घटक र रासायनिक परिवर्तनसँग असम्बन्धित विषयका रूपमा चिनाउने सिलसिलामा रासायनिक परिवर्तनको सन्दर्भ नजोडिएको पदार्थ र शक्तिको अध्ययन गरिने विज्ञान मानिएको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा भौतिकीको एउटा शाखा परम्परागत वा शास्त्रीय भौतिकीले यान्त्रिकी, ध्वनि, ताप, प्रकाश, चुम्बकत्व र विद्युत्लाई आवद्ध गर्छ भने अर्को शाखा सूक्ष्म भौतिकी र सापेक्षगत्यात्मक भौतिकीले परमाणविक, नाभिकीय र कणिक भौतिकीको अध्ययन गर्छ भनी परिभाषित गरिएको पाइन्छ (डेन्टिथ, “फिजिक्स” २२३) । त्यस्तै शक्ति पनि संरक्षित हुनुका साथै एक वस्तुबाट अर्को वस्तुमा सर्ने अनि विभिन्न रूपमा देखा पर्ने हुन जाने मानिन्छ (बिल र अन्य ७०) । यसप्रकार भौतिकीमा रासायनिक परिवर्तनभन्दा भिन्न भौतिक परिवर्तनसम्बन्धी विषयको अध्ययन गरिने र पदार्थ र शक्ति जस्ता घटकको आधारभूत भूमिका रहने देखिन आउँछ । भौतिकीलाई शास्त्रीय वा परम्परागत भौतिकी र आधुनिक भौतिकी गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यताअनुसार स्थान र समयान्तराल ब्रह्माण्डका सबै स्थानमा समान हुन्छन् भने आइन्सटाइनको विशिष्ट सापेक्षगतिको सिद्धान्तअनुसार ती कुराहरू सापेक्ष चालमा भर पर्ने हुन्छन् र प्रकाशको गति सबै सन्दर्भविन्दुका लागि समान हुन्छ । आइन्सटाइनको यही विशिष्ट सापेक्षताको सिद्धान्त र सामान्य सापेक्षताको सिद्धान्त नै आधुनिक भौतिकीको इतिहासका प्रमुख कोशेढुङ्गा मानिन्छन् (वोल्फ र अन्य, “रिलेटिभिटी” १६०५) । यसको अर्थ के हो भने आधुनिक भौतिकीमा शास्त्रीय भौतिकीमा पाइने निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता जस्ता विशेषता हुँदैनन् । यसबाट शास्त्रीय भौतिकी र आधुनिक भौतिकीका बिचको अन्तर पहिल्याउन आइन्सटाइनको सापेक्षगतिको सिद्धान्तलाई आधार मानिने गरिएको प्रस्ट हुन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीलाई कतिपय अवस्थामा कालखण्डका आधारमा चिनाउने गरेको पाइन्छ । उन्नाइसौं शताब्दीको भौतिकी भनी चिनाइने (रोजेन र गोथर्ड, “क्लासिकल” १०७) यस भौतिकीलाई बढीजसो न्युटनी यान्त्रिकी र म्याक्सवेलको विद्युत्चुम्बकीय सिद्धान्तमा निर्भर गर्ने मानिन्छ (डेन्टिथ, “क्लासिकल” ७८) भने यसको महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिने शास्त्रीय यान्त्रिकीमा मूलतः स्पेश, समय, समकालीनता, पिण्ड र बललाई अध्ययनक्षेत्रका आधारभूत विषयका रूपमा लिइन्छ (गोल्डस्टेन र अन्य १) । यस भौतिकीमा सूक्ष्म भौतिकीभन्दा अघि उदाएका कार्टेसियनवाद, न्युटनवाद र लब्जिजवादको प्रभाव देखा पर्ने धारणा रहेको छ (एलकाना ४) । अनन्तता र असीमिततातर्फ उन्मुख भएको न्युटनी शास्त्रीय भौतिकी मूलतः तीनवटा चालका नियममा सूत्रबद्ध गरिएको र गुरुत्वाकर्षणको नियमबाट

उत्कर्षमा पुगेको धारणासमेत पाइन्छ (हुजेर ५६६) । तसर्थ शास्त्रीय भौतिकीमा देखिने अनन्तता र निश्चितताभन्दा भिन्न प्रवृत्ति सूक्ष्म भौतिकीमा फेला पर्ने देखिन पुग्छ ।

माथि चर्चा गरिएका भौतिकीसम्बन्धी परिभाषाहरूलाई दृष्टिगत गर्दा भौतिकीले प्रकृति र यसका स्वभावको अध्ययन गर्नुका साथै पदार्थ, शक्ति र अवलोकनीय ब्रह्माण्डको अध्ययन गर्छ, र यसलाई शास्त्रीय भौतिकी र आधुनिक वा सूक्ष्म भौतिकी गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ, भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । यसका साथै शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वको अध्ययन गरिने र आधुनिक भौतिकीअन्तर्गत आणविक, नाभिकीय, प्लाज्मा भौतिकी, द्रवकी, कणिक भौतिकी, सापेक्षगति, सूक्ष्म यान्त्रिकी र खगोल भौतिकीको अध्ययन गरिने समेत स्पष्ट हुन पुग्छ । यसबाट 'शास्त्रीय' र 'भौतिकी' शब्दको योगबाट निर्मित 'शास्त्रीय भौतिकी' भौतिकीकै एउटा शाखाका रूपमा रहने र यसको अर्थ र परिभाषा पनि माथि उल्लिखित शास्त्रीय शब्दको प्रयोगपरम्परा र अर्थ तथा भौतिकीको अर्थ र परिभाषाबाट प्राप्त संश्लेषणात्मक निचोडको आधारमा ठम्याउन सकिने प्रस्ट हुन जान्छ ।

२.२.३ शास्त्रीय भौतिकीको परिभाषाको निरूपण

शास्त्रीय भौतिकीलाई अङ्ग्रेजी भाषाका आधारमा चिनाउँदा 'क्लासिकल' र 'फिजिक्स' दुई शब्दको सहयोग लिन सकिन्छ । अङ्ग्रेजीका 'क्लासिकल' र 'फिजिक्स' शब्दका नेपाली रूपान्तर क्रमशः 'शास्त्रीय' र 'भौतिकी' शब्द हुने (भी. रेग्मी २२०, ३०५; प्रभात २३१) हुँदा 'शास्त्रीय भौतिकी' पदावलीले अङ्ग्रेजीको 'क्लासिकल फिजिक्स' पदावलीले बुझाउने अर्थ नै वहन गर्ने स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै माथि प्रस्तुत गरिएका 'प्रयोगपरम्परा, अर्थ र परिभाषा' को अध्ययन गर्दा 'शास्त्रीय' शब्दले फरकफरक विषयक्षेत्रका सन्दर्भमा 'सम्बन्धित विषयक्षेत्रका अबलम्बन गर्नुपर्ने आधारभूत नियम वा अनुशासनको अनुसरण गरिएका, सार्वकालिक, नियमित र सार्वभौमिक रूपले शाश्वत वा मानक ठहरिने र परिष्कृत' भन्ने अर्थ र भौतिकीका सन्दर्भमा 'सूक्ष्म भौतिकी वा सापेक्षगतिको सिद्धान्त समावेश नभएको र निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता जस्ता छवटा विशेषता भएको' भन्ने अर्थ बुझाउँछ, भने 'भौतिकी' शब्दले 'शास्त्रीय भौतिकी र आधुनिक वा सूक्ष्म भौतिकीको समष्टि रूप' भन्ने अर्थ बुझाउँछ । साथै भौतिकीको शाखाका रूपमा रहेको शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वको अध्ययन गरिने र आधुनिक

भौतिकीअन्तर्गत आणविक, नाभिकीय, प्लाज्मा भौतिकी, द्रवकी, कणिक भौतिकी, सापेक्षगति, सूक्ष्म यान्त्रिकी र खगोल भौतिकी समावेश हुने प्रस्ट हुन्छ । तसर्थ यिनै अर्थको विचबाट नै शास्त्रीय भौतिकीको परिभाषा पहिल्याउन सकिने देखिन्छ ।

उपर्युल्लिखित प्रयोगपरम्परा, अर्थ र परिभाषालाई दृष्टिगत गर्दा शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसम्बन्धी मान्यता पर्ने र ती मान्यतामा निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता जस्ता शास्त्रीय स्वभाव वा विशेषता हुने देखिन आउँछ । यसका अतिरिक्त विशेषतः यस्तो भौतिकीअन्तर्गत सापेक्षगतिको सिद्धान्तसम्बद्ध मान्यता र सूक्ष्म भौतिकीसम्बद्ध मान्यता नपर्ने पनि खुल्न आउँछ । तसर्थ शास्त्रीय भौतिकीलाई संश्लेषणात्मक निष्कर्षका आधारमा 'शास्त्रीय भौतिकी भौतिकीको त्यस्तो शाखा हो जुन यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध नियम, सिद्धान्त र पहिल्याइसम्बन्धी मान्यताहरूको समग्रता वा समुच्चयका रूपमा रहेको हुन्छ र यसमा निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता जस्ता विशेषता अन्तर्निहित हुन्छन्' भनी परिभाषित गर्न सकिन्छ ।

२.३ शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप र केन्द्रकहरूको निर्धारण

माथि प्रस्तुत पारिभाषिक निष्कर्षबाट यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, चुम्बकत्व र विद्युत्सँग सम्बद्ध नियम, सिद्धान्त र पहिल्याइसम्बन्धी मान्यताको समुच्चय नै शास्त्रीय भौतिकी हो र यो त्यस्ता मान्यता निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्ग-कण फरकपन र कणिक भिन्नता जस्ता विशेषताका परिधिमा बाँधिएका हुन्छन् भन्ने प्रस्ट भएको छ । यसबाट शास्त्रीय भौतिकीलाई यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व गरी जम्मा सातवटा केन्द्रकहरूमा सीमित गर्न सकिने देखिन आउँछ । ती केन्द्रक, तीसँग सम्बद्ध मान्यता र सम्बन्धित उपकरणलाई तल स्पष्ट गरिएको छ ।

२.३.१ यान्त्रिकी

यान्त्रिकी शास्त्रीय भौतिकीको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । यान्त्रिकी बलको क्रियामा अन्तर्निहित प्रणालीको स्वभावको अध्ययनसँग सम्बन्धित हुन्छ (गुडम्यान ५९५) । शास्त्रीय भौतिकीका सन्दर्भमा भने स्पेश, समय, समकालीनता, पिण्ड र बललाई यान्त्रिकीको अध्ययनक्षेत्रका आधारभूत विषयका रूपमा

लिइन्छ (गोल्डस्टेन र अन्य १) । यसका स्थितिकी, चालकी र सकारण चालकी गरी तीनवटा शाखा हुने मानिन्छ (डेन्टिथ, “मेकानिक्स” ३१४; हेच ७३१) । स्थितिकीले पिण्डगति परिवर्तन नहुने खालका बलबाट हुने क्रियाको, (कारणरहित) चालकीले पिण्डगति परिवर्तन गराउने खालका बलसँग निरपेक्ष रहने चाल वा कारणनिरपेक्ष चालको र सकारण चालकीले कारणका रूपमा रहेको लगानी बल र त्यसका कारण पिण्डगतिमा हुने परिवर्तन वा प्रभावको वर्णन गर्ने मानिन्छ (डेन्टिथ, मेकानिक्स ३१४) । यसबाट यान्त्रिकीमा मूलतः पदार्थमा लगानी हुने बल, त्यस्तो बलको प्रभाव र स्थितिजन्य क्रियाको अध्ययन गरिने देखिन जान्छ । यसका शाखाअन्तर्गत चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसम्बद्ध मान्यता रहने देखिन जान्छ ।

क. चालकी

चालकीलाई यान्त्रिकीको एउटा पक्षका रूपमा लिइन्छ । यसलाई मूलतः कुनै प्रणालीभित्र बलहरूको सन्दर्भबिना पदार्थीय कणहरूको प्रणालीको चालसँग सम्बन्ध राख्ने यान्त्रिकीको शाखा हो भनी चिनाइएको पाइन्छ (कोर्बेन र गुडम्यान ५८१) । यसले मूलतः पदार्थको चालसँग सम्बन्धित पक्षमात्र सम्बन्ध राख्छ । यसमा चालको परिमाणात्मक वर्णन गरिन्छ र यसले दुरी पार गर्न लागेको समय, चालमा रहेका वस्तुको गति (सुरुको गति, अन्तिम गति, समान गति, असमान गति र सरदर गति), परिवर्तित गति (वा प्रवेग) र पार हुने दुरी (जम्मा दुरी) का बिचमा हुने सम्बन्धको अध्ययन गरिने उल्लेख पाइन्छ (डेन्टिथ, “इक्वेशन” १६८-६९) । यसै गरी कुनै समयान्तरालमा गतिको मात्रा परिवर्तन गरिरहेको वस्तुले पार गरेको दुरीको मात्रा पहिल्याउनका लागि भने प्रदुर्यान्तर वा दुरी परिवर्तनको दरले भूमिका निर्वाह गर्ने धारणा उल्लेख पाइन्छ । यस सन्दर्भमा चालकीसम्बद्ध विषयको वर्णन र मापन गर्नका लागि वस्तुले पार गरेको जम्मा दुरी, सुरुको गति, अन्तिम गति, दुरी परिवर्तनको दर र समयसँग सम्बन्धित समीकरणहरू (वा सुव्रत समीकरणहरू) को प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने धारणा उल्लेख पाइन्छ (कुँवर, “रोल” ९, १९, १९.१, २४) । यहाँ भनिएको दुरी परिवर्तनको दर निकट समयान्तरालमा बढ्दो वा घट्दो अनुक्रममा रहेका दुरीहरूका अन्तरबाट पहिल्याउन सकिने साभ्ता दुरीअन्तर हो । एकाइ समयान्तरालमा देखा पर्ने यस्तो दुर्यान्तर (साभ्ता दुरीअन्तर) प्रदुर्यान्तर हो (कुँवर “बाढी” १२२) । यसबाट चालकीसँग सम्बद्ध भौतिक शास्त्रीय विषयको मापन र वर्णनका लागि प्रदुर्यान्तर वा दुरी परिवर्तनको दरको भूमिका हुने कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

चालकीसँग सम्बद्ध विषयको अध्ययनका सन्दर्भमा दुर्यान्तर वा प्रदुर्यान्तरको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ। कुनै परिमाणको बल लगानी भई कुनै वस्तु एकनासले बढ्दो गतिमा हुँदा निकट समयान्तरालमा पार भएका दुरीको मात्रा असमान भई तिनीहरूका बिचको अन्तर साभ्ना गतिअन्तर वा प्रदुर्यान्तरका रूपमा देखिने र त्यस्ता निकट दुरीका मात्रा समान भएमा प्रदुर्यान्तरको मात्रा शून्य हुन पुग्ने धारणा उल्लेख छ (कुँवर, “चालको” १४०; “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका” ५३)। त्यस्तै पिण्डगतिसँग पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र प्रदुर्यान्तरका सङ्ख्याको गुणनफल बराबर हुने भएकाले अवरोधहीन क्षेत्रमा लगानी भएको बलको वास्तविक मात्रा पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र प्रदुर्यान्तर सङ्ख्याको गुणनफलसँग बराबर हुन पुग्ने धारणा पनि उल्लेख पाइन्छ (कुँवर, ““हामी” कवितामा बल” २८)। साथै कुनै परिमाणको लगानी बलका कारण पिण्ड गतिशील भएका बेला दुर्यान्तर देखा पर्ने उल्लेख छ (कुँवर, “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका” ५३)। यसबाट चालकीअन्तर्गत समय र स्पेशका आधारमा चाल (वेग वा गति), दुर्यान्तर, प्रदुर्यान्तर र ठोस वा द्रव जुनसुकै पदार्थले पार गरेको जम्मा दुरी तथा तिनका बिचको सम्बन्धको वर्णन र मापन गरिनुका साथै शास्त्रीय सापेक्षगतिको पनि वर्णन र मापन गरिन्छ, भन्ने प्रस्ट हुन्छ।

समग्रमा भन्नुपर्दा पिण्डको चालसँग सम्बन्धित कारणरहित पक्षको अध्ययन यान्त्रिकीको चालकीअन्तर्गत हुन्छ। चालकीअन्तर्गत वस्तुले पार गरेको जम्मा दुरी, सुरुको गति, अन्तिम गति, प्रदुर्यान्तर र समयको मापन र वर्णन गरिन्छ। यस्ता पक्षको सही रूपले मापन र वर्णन गर्नका लागि सुव्रत समीकरणहरू आवश्यक हुन्छन्। कवितामा अभिव्यक्त चालकीसँग सम्बद्ध विषयको निरूपण गर्न पनि यिनै सुव्रत समीकरणसँग सम्बन्धित पक्षलाई आधार मान्न सकिन्छ। तसर्थ कवितामा आउने पिण्ड चालको स्थितिमा आएपछि पदार्थमा आरम्भिक वा अन्तिम गति देखा पर्ने, उक्त पिण्डले कुनै न कुनै परिमाणको दुरी पार गर्ने, यसरी दुरी पार गर्दा कुनै परिमाणको समयान्तराल देखा पर्ने, उक्त पिण्ड समान वा असमान वेग वा गतिमा रहने र यतिबेला साभ्ना दुरीअन्तर (दुर्यान्तर) र साभ्ना गतिअन्तर (प्रदुर्यान्तर) देखा पर्ने स्थिति र ती स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्तिलाई यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ।

ख. सकारण चालकी

सकारण चालकी यान्त्रिकीको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। यसले चालकीमा प्रयुक्त विभिन्न पक्षहरूका साथै चालयुक्त वा उत्तरोत्तर चालयुक्त अवस्थामा देखिने भौतिकीय प्रकृतिको समेत अध्ययन

गर्ने उल्लेख छ (हेच ७३२) । अर्थात् यसमा बल र त्यसका कारण उत्पन्न चालका बिचको सम्बन्धको अध्ययन गरिन्छ । यो बलभिन्न निहित चालसँग सम्बन्धित हुने मानिन्छ (गुडम्यान ५९५-९६) । बललाई पिण्डगतिको परिवर्तन दरका रूपमा पनि चिनाउने गरिएको पाइन्छ (येह ५७५) । लगानी हुन गएको बलको मात्रा दुई निकट पिण्डगतिका बिचमा देखिने साभाअन्तरसँग बराबर हुन पुग्ने विषयलाई यसअन्तर्गत अध्ययन गरिन्छ । सकारण चालकीअन्तर्गत मूलतः कुनै वस्तुको चाल र चालको कारणसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् ।

वस्तुको चालको कारणको सम्बन्ध बलसँग हुन्छ । बललाई सम्पर्क बल र सम्पर्कहीन बल गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । यसअनुसार सम्पर्क बल कुनै वस्तुको सम्पर्कमा आएर वा छोडेर सम्प्रेषित हुने बल हो भने सम्पर्कहीन बल वा वस्तुबल वस्तुको सम्पर्कमा नआइकन वस्तुका सबै कणहरूमा लाग्ने बल हो (फिस्क ६५५) । वस्तुबललाई आधारभूत बल पनि भन्ने गरिन्छ र त्यस्ता बलहरूमा गुरुत्वात्मक, चुम्बकीय र विद्युत्स्थितिकी बल पर्छन् (६५५) । यसबाहेक बललाई आन्तरिक बल र बाह्य बल गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको समेत पाइन्छ । साथै एउटै वस्तुभिन्न एक कणबाट अन्य कणमा सम्प्रेषित हुने बल भएकाले आन्तरिक बलअन्तर्गत आन्तरिक आकर्षण वा चाप जस्ता बल पर्ने र सजीव बलका रूपमा गुरुत्वात्मक बल वा मृत बलका रूपमा भारसम्बन्धी बल आउने मानिन्छ ।

बल लगानी हुने र पदार्थ प्रभावित हुने स्थिति ठोस वस्तुका सन्दर्भमा मात्र लागु हुँदैन । ग्यास वा तरल पदार्थमा पनि आन्तरिक वा बाह्य बलको प्रभाव पर्छ । यस्तो प्रभावको अध्ययन द्रवचालकीअन्तर्गत गरिन्छ । त्यस्तै नखाँदिने पदार्थमा बल लगानी हुने र पदार्थ चालमा आउने स्थितिको अध्ययन हाइड्रोडाइनामिक्स वा तरलचालकीअन्तर्गत हुन्छ भने वायुजन्य पदार्थमा देखिने त्यस्तो प्रभावको अध्ययन वायुचालकीअन्तर्गत हुन्छ (एमरिच, “फ्लुड डाइनामिक्स” ४७४) । सकारण चालकीको द्रवचालकीमा तिनै ग्यास र तरल पदार्थसँग सम्बन्धित चालकीको अध्ययन गरिन्छ ।

बल ठोस, तरल र ग्यास पदार्थलाई प्रभावित गर्ने एउटा स्रोत पनि हो । यसका कारणबाट कुनै वस्तु चल्ने अथवा त्यस वस्तुले आफ्नो गतिविधिलाई परिवर्तन गर्ने गर्छ भन्ने मान्यता छ (हिकक र अन्य, फोर्स ३६७) । यसरी वस्तुको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउने बल सम्पर्क बल वा सम्पर्कहीन बलका रूपमा आउँछ र यसले वस्तुको आकृति, स्वरूप वा अवस्थाको परिवर्तनमा भूमिका निर्वाह गर्छ । बलमा मूल रूपमा वस्तुको आकार वा आकृति परिवर्तन गर्ने र वस्तुको चाललाई बदल्न सक्ने क्षमता हुने

मानिन्छ । यसको मापन र वर्णन गर्ने नियम, सिद्धान्त र पहिल्याइसम्बन्धी मान्यता शास्त्रीय भौतिकीमा रहन्छन् ।

कुनै परिमाणको बलका कारण कुनै पिण्डले आफ्नो आकृति वा स्थिति बदल्छ । चालको दोस्रो नियमअनुसार कुनै पिण्डमा समान परिमाणको बल लगानी हुँदा उत्पन्न प्रवेग उक्त बलसँग समानुपातिक र पिण्डसँग व्युत्क्रमानुपातिक हुन्छ (पेक ३८०) भन्ने मान्यता प्रचलित पाइन्छ । शास्त्रीय भौतिकीमा यो मान्यतामा आधारित धेरै नियमहरू बनेको पाइन्छ ।

बलका सन्दर्भमा साभा दुरीअन्तरको भूमिकाबारे पनि उल्लेख पाइन्छ । कुनै परिमाणको बल लगानी हुँदा पिण्डमा देखिने चालयुक्त एकनास बलको प्रयोग हुँदा वस्तुले एकाइ समयान्तरालमा पार गर्ने दुरीको मात्रामा थप हुन पुग्ने मात्रा भनेको हरेक एकाइ समयान्तरालमा थपिँदै जाने वा थप रूपमा देखा पर्ने साभा दुरीअन्तरमात्र हो भन्ने उल्लेख छ (कुँवर, भौतिक ५९४) । यस्तो साभा दुरीअन्तर अङ्कगणितीय अनुक्रमसम्बन्धी प्रचलित मान्यताका आधारमा मापन गर्न सकिने भौतिक शास्त्रीय परिमाण हो ।

बढ्दो क्रममा रहेका निकट पदहरू अङ्कगणितीय अनुक्रममा रहेका हुन्छन् । ती पदका बिचको अन्तर अचल हुने अनुक्रमलाई अङ्कगणितीय अनुक्रम भनिने (वेस्टिन १२३) भएकाले अङ्कगणितीय अनुक्रममा रहेको अधिल्लो पदका तुलनामा पछिल्लो पद अचल अन्तरको मात्राले फरक देखिन पुगेको हुन्छ (जेम्स/जेम्स, “अर्थमेटिक” १९-२०; र टन्टन २८) । अर्थात् अधिल्लो पद र उक्त अचलको योगफलका रूपमा पछिल्लो पद देखा पर्छ र अन्य पदका सन्दर्भमा पनि यही सिलसिलाले निरन्तरता पाउँछ । अङ्कगणितीय अनुक्रममा देखिने यस्तो अचल साभा अन्तरका रूपमा रहन्छ (जेम्स/जेम्स, “कमन” ६०) भन्ने कुरा सामान्य व्यवहारबाट पनि जान्न सकिने हुन्छ । त्यसै गरी अधिल्लो समयान्तरालमा पार भएको दुरीको मात्रा (अधिल्लो पद) का तुलनामा पछिल्लो समयान्तरालमा पार भएको दुरीको मात्रा (पछिल्लो पद) कुनै अचल मात्राको अन्तर (साभा अन्तर) ले फरक देखिने स्थितिमा पनि ती दुरीका बिचमा त्यस्तै साभा दुरीअन्तर पनि देखा पर्न जाने देखिन आउँछ । समयान्तरालमा पार भएका फरकफरक दुरीका आधारमा जान्न सकिने तर उक्त समयान्तराललाई बेवास्ता गरेर वा त्यस समयान्तराललाई उल्लेख नगरेर लेख्न सकिने यही अन्तरलाई दुर्यान्तर भनी चिनाइएको पाइन्छ (कुँवर, “रोल” १९.१) । यसरी भौतिकीको आधार मानिने उक्त अनुक्रमसम्बद्ध अङ्कगणितीय प्रचलित

स्वयंसिद्ध तथ्यका आधारमा साभ्का दुरीअन्तर वा दुर्यान्तर सकारण चालकीसँग समेत सम्बद्ध परिमाण हो भन्ने कुरा प्रस्ट हुन्छ । यसका आधारमा वस्तुको अनुक्रमिक चाललाई मापन वा वर्णन गरी पिण्डको चालको स्थिति र त्यस्तो स्थितिका पछि भूमिका निर्वाह गर्ने बलको मापन र विश्लेषण गर्न सकिने कुरा उल्लेख पाइन्छ । यस परिमाणबारे तल प्रस्ट पारिएको छ ।

सकारण चालकीमा बलको मापन र वर्णन गरिन्छ । यस सिलसिलामा बल लगानी भई पिण्डको गतिमा देखिने बढ्दो वा घट्दो क्रमको मापन गरी त्यसका आधारमा बलको मात्राको मापन र वर्णन गरिन्छ । उदाहरणका लागि स्थिर अवस्थामा रहेको कुनै पिण्डको गति क्रमशः एक मिटर प्रतिसेकेन्ड, दुई मिटर प्रतिसेकेन्ड, तीन मिटर प्रतिसेकेन्ड हुँदै बढेका बेला पहिलो सेकेन्डमा पार भएको दुरी एक मिटर हुने र पहिलो सेकेन्डमा देखिएको साभ्का दुरीअन्तर वा दुर्यान्तर पनि एक मिटर नै हुने हुन्छ । उक्त पहिलो दुर्यान्तरलाई बल लगानीपछि देखिएको दुरी र बल लगानीअधिको दुरीको अन्तरबाट पहिल्याउन सकिन्छ । त्यसै गरी दोस्रो सेकेन्डको अन्तरालमा पार भएको दुरीको मात्रा दुई मिटर हुन्छ भने दुर्यान्तरचाहिँ दुई घटाउ एक गरी एक मिटर नै हुन आउँछ । त्यस्तै तेस्रो सेकेन्डको अन्तरालमा पार भएको दुरी तीन मिटर हुँदा पनि दुर्यान्तर तीन घटाउ दुई गरी एक मिटर नै हुन पुग्छ र यही क्रम जारी रहन्छ । यसरी हरेक एकाइ समयान्तरालमा पार भएका दुरीहरूका बिचमा देखा पर्ने अचल दुरीअन्तर वा साभ्का दुरीअन्तरलाई दुर्यान्तर र प्रति एकाइ समयान्तरालमा देखिएको दुर्यान्तरलाई प्रदुर्यान्तर भनी चिनाइएको पाइन्छ (कुँवर, “रोल” १९.१; “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका” ५३) । दुर्यान्तर र प्रदुर्यान्तरको सम्बन्धलाई प्रस्ट पार्ने क्रममा निकट समयान्तरालमा बढ्दो वा घट्दो अनुक्रममा रहेका दुरीहरूका अन्तरबाट पहिल्याउन सकिने साभ्का दुरीअन्तर नै दुर्यान्तर हो र एकाइ समयान्तरालमा देखिने दुर्यान्तर नै प्रदुर्यान्तर हो भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ (कुँवर “बाढी” १२२) । त्यस्तै बललाई चिनाउने क्रममा कुनै पिण्डमा लगानी हुने बलको मात्रा पिण्ड, साभ्का गतिअन्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको गुणनफलसँग बराबर हुन जाने तथ्यसमेत उल्लेख पाइन्छ (कुँवर “चालको” १४०; “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका” ५३) । त्यस्तै पिण्डमा हुने लगानी बलको मात्राको मापन र वर्णन पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालका सङ्ख्याका आधारमा गर्न सकिने र लगानी बलको मात्रा पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालका सङ्ख्याको गुणनफलसँग बराबरी हुने कुरा उल्लेख पाइन्छ (कुँवर,

“बाढी” १२२) । यसरी कुनै पिण्डमा बल लगानी भएको अवधिभर प्रदुर्यान्तर देखिने हुँदा कुनै परिमाणको लगानी बललाई पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालसङ्ख्याका आधारमा वर्णन गर्न सकिने प्रस्ट हुन्छ । यी पक्ष कुनै पनि पिण्डको चालको उतारचढावसँग सम्बन्धित विषय वा स्थितिको वर्णन गर्न आवश्यक हुन्छन् ।

कुनै पदार्थमा कुनै परिमाणको बलले पारेको प्रभाव देखिन वा नदेखिन सक्छ । बलसम्बद्ध अवस्थालाई प्रभावित र अप्रभावित गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ (कुँवर, ““हामी” कवितामा बल” २८) । यस मान्यताअनुसार प्रभावित अवस्थामा लगानी भएको बल चाल वा विरूपण जस्ता प्रभावका आधारमा मापन र वर्णन गर्न सकिन्छ भने अप्रभावित अवस्थामा लागेको बल सङ्घर्ष र समयको गुणनफलबाट थाह लाग्छ ।

कुनै वस्तुमा बल लगानी हुँदा कुनै अवधिको कुनै प्रयत्नको मात्रा लगानी भएको हुन्छ । कुनै वस्तुमा लगानी भएको बल कुनै अवधिको सङ्घर्ष हो र कुनै अवधिको सङ्घर्ष कुनै अवधिको अवरोधसँग बराबर हुन्छ (कुँवर, भौतिक ५३३-३४) । त्यस्तै जुनसुकै बल वा शक्ति वा सामर्थ्यलाई कुनै अवधिको अवरोधले सामना गर्न सक्ने (५६६-६८) हुँदा अन्ततः यी शब्दको प्रायोगिक वा भौतिक परीक्षणसम्बद्ध अर्थमा भिन्नता नदेखिने स्थिति रहन आउँछ । साथै पदार्थ लगानी बलबाट प्रभावित भएका बेला चालमा आउने वा विरूपित हुने स्थिति पैदा भई प्रभावित नदेखिएका बेला बल लगानी हुने तर कुनै प्रभाव वा परिवर्तन नदेखिई यथास्थितिमा रहने हुन जान्छ (कुँवर, ““हामी” कवितामा बल” २८) । कुनै पिण्डको, चालको स्थिति, विरूपणको स्थिति र यथास्थितिलाई आधार बनाई लगानी बलको मापन र वर्णन गर्न सकिने उल्लेख पाइन्छ (२८) । समग्रमा भन्नुपर्दा कुनै अवधिभर लगानी भएको प्रयत्न सङ्घर्षपछि कुनै पिण्ड गतिमा आउने, विरूपित हुने वा यथास्थितिमा रहेको पाइने स्थिति रहन सक्ने हुन्छ ।

छोटकरीमा भन्नुपर्दा पदार्थमा कुनै परिमाणको बल लगानी हुँदा विभिन्न अवस्थामा रहेका पदार्थहरू विस्थापित हुने वा विस्थापित नभई आन्तरिक रूपमा विरूपित हुने वा टुट्ने वा यथावस्थामा रहने हुन सक्छन् । ठोस, तरल, वा ग्यासजन्य पदार्थहरूमा बलको प्रभाव भिन्नभिन्न रूपमा देखा पर्छ । पदार्थ वा पिण्डमा हुने लगानी बल र प्रभावसँग सम्बन्धित मान्यता नै सकारण चालकीअन्तर्गत पर्ने मान्यता हुन् । समय र स्पेशको सन्दर्भमा मापन र वर्णन गरिने पिण्ड, पिण्डगति, लगानी बल, दुर्यान्तर,

प्रदुर्यान्तर, सङ्घर्ष, अवरोध र सङ्घर्षसमयसँग सम्बन्धित मान्यताको आधारमा तीसँग सम्बन्धित स्थितिजन्य अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । कुनै पिण्ड चालमा आएको स्थितिका सन्दर्भमा उक्त पिण्डमा लगानी भएको बलको मापन र वर्णन गर्न पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालका सङ्ख्यालाई आधार मान्न सकिन्छ । ती मान्यता मूलतः पदार्थ र सम्पर्क बलसँग हुने अन्तर्क्रिया र पदार्थ र सम्पर्कहीन बलसँग हुने अन्तर्क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छन् । सकारण चालकीमा पिण्ड वा पदार्थको कारणसहितको चालसँग सम्बन्धित यिनै कुराहरूको अध्ययन गरिने हुँदा कवितामा अभिव्यक्त हुने सकारण चालकीसँग सम्बद्ध विषयको अध्ययनका लागि पनि यिनै पक्ष वा परिमाणलाई आधारका रूपमा लिन सकिन्छ ।

ग. स्थितिकी

स्थितिकी सापेक्ष रूपले स्थिर अवस्थामा भएको क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । कुनै बलको प्रभाव रहेको तर वस्तुको अवस्थामा परिवर्तन भएको नदेखिने अवस्थाको अध्ययन यसअन्तर्गत हुन्छ र यो अवस्था पदार्थका ठोस, तरल, तथा ग्यास अवस्थासँग सम्बन्धित हुन्छ । स्थितिकीअन्तर्गत बलको योग सिद्धान्त, बलको स्थानान्तरण सिद्धान्त, बलको सन्तुलन सिद्धान्त र बलको क्रिया र प्रतिक्रियाको सिद्धान्त समेटिन पुग्छन् (जम्मेर ११७६-७८) । मूलतः कुनै परिमाणको बलको प्रभाव रहेका बेला वस्तु वा पदार्थ सन्तुलनमा रहेको अवस्थालाई स्थितिकीअन्तर्गत अध्ययन गरिन्छ । स्थितिकीमा अध्ययन गरिने बलको धनात्मकता र ऋणात्मकता बल लगानी भएका विन्दु र दिशामा भर पर्छन् ।

बलको योगको सिद्धान्तअनुसार एकै अक्षतिर लगानी भएका बलहरूको धनात्मक योग हुन्छ भने विपरीत अक्षतिर लगानी भएका बलको ऋणात्मक योग हुन्छ । उदाहरणका लागि दक्षिणाक्षतिर लगानी भएका बल र अग्राक्ष वा शीर्षाक्षतिर लगानी भएका बलको योग हुँदैन ।

बल स्थानान्तरणको सिद्धान्तअनुसार कुनै वस्तुमा लगानी भएको बलको दिशा कायम राखी स्थानमात्र परिवर्तन गर्दा पहिले लगानी भएको बलले जसरी नै कार्य गर्छ । उदाहरणका लागि अग्राक्षतिर लगानी भएको बल सोही अक्षतिर फरक विन्दुमा लगानी गरेका खण्डमा उस्तै असर देखिन जान्छ ।

सन्तुलनको सिद्धान्तअनुसार कुनै वस्तुमा दुई विपरीत दिशातिर बराबर परिमाणका बल लागेका खण्डमा वस्तु चलायमान नभई सन्तुलनका अवस्थामा रहन जान्छ । यस्तो अवस्थामा खुद बल शून्य

हुन जान्छ । यहाँ खुद बल भन्नाले जोड्दा आउने बल भन्ने बुझिन्छ र दुई विपरीत वा काटिने गरी लगाइएका सम्पर्क वा सम्पर्कहीन बलहरू परस्परमा जुधेर सन्तुलित भएका हुन्छन् ।

क्रिया र प्रतिक्रियाको सिद्धान्तअनुसार कुनै परिमाणको बल लगानी हुँदा त्यसलाई प्रतिरोध गर्ने प्रतिरोधी बल हुन्छ र ती दुवै बराबर हुन्छन् । उदाहरणका लागि डोरी तान्दा, उभिँदा वा कुनै नचल्ने वस्तु धकेल्दा यस्ता स्थिति देखा पर्छन् ।

लगानी बलसँग सम्बन्धित सिद्धान्तहरू तरल र ग्यास अवस्थाका वस्तुमा समेत लागु हुन्छन् र ती अवस्थासँग सम्बन्धित अध्ययन द्रवयान्त्रिकीअन्तर्गत गरिन्छ । द्रवयान्त्रिकीअन्तर्गत जलचक्र, तरल पदार्थको अवस्था, वाष्पीकरण, पानीको छाल र तरङ्ग, फिँज र जलप्रवाह जस्ता विषय पर्छन् (कुँवर, “पानी” कवितामा” ५६-५७ र कुँवर, “स्वतन्त्रता” ११४) । द्रवयान्त्रिकीकै एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष द्रवस्थितिकी हो र यसमा पानी सधैं तल्लो सतहतिर प्रवाहित हुने, पानीले सतहित हुन खोज्ने, ऊर्ध्वबल र विस्थापित तरल पदार्थको तौल बराबर हुने, चाप उचाइका आधारमा चलायमान हुने, हाइड्रोलिक प्रणालीमा चाप सम्प्रेषित हुने, पानीको सतह समतल हुने, तरल पदार्थमा क्यापिलरी उठान हुने र तरल पदार्थमा तापको प्रभावले अवस्थामा परिवर्तन ल्याउने स्थितियुक्त मान्यताको अध्ययन गरिने उल्लेख पाइन्छ (एमरिच, “फ्लुइड स्ट्याटिक्स” ४८२-८४) । यसै गरी तरल पदार्थमा डुबेका बेला वस्तुले अनुभव गर्ने ऊर्ध्वचाप र वस्तुले सम्प्रेषण गर्ने अधोचापका बिचमा सन्तुलन रहेका बेला वस्तुको घटेको तौल वा ऊर्ध्वचाप विस्थापित हुन जाने तरल पदार्थको तौलका तुलनामा घटी वा बढी जतिसुकै हुने (कुँवर, सामर्थ्यको ४४-४८) कुरा पनि द्रवस्थितिकीअन्तर्गत पर्छ । साथै विस्थापित तरल पदार्थको तौलसँग ऊर्ध्वचापको मात्रा बराबर नहुने स्थितिमा भने ऊर्ध्वचाप वा वस्तुको घटेको तौल वस्तुको डुबेको भागमा अटाउने तरल पदार्थको तौलसँग बराबर हुन्छ (६२) भन्ने धारणा समेत द्रवस्थितिकीअन्तर्गत नै पर्छ । तरल पदार्थसँग सम्बन्धित यिनै स्थितिसँग सम्बन्धित मान्यतालाई आधार मानेर त्यस्ता स्थिति र त्यस्ता स्थितिजन्य अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

समग्रमा यान्त्रिकीअन्तर्गत ठोसयान्त्रिकी तथा द्रवयान्त्रिकीसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् । ठोस पदार्थमा पर्ने बलको प्रभावसम्बद्ध विषयलाई ठोसयान्त्रिकीअन्तर्गत अध्ययन गरिन्छ भने तरल र ग्यास पदार्थमा पर्ने बलको प्रभावसम्बद्ध विषयलाई द्रवयान्त्रिकीअन्तर्गत अध्ययन गरिन्छ । यान्त्रिकीसम्बद्ध तीनै

मान्यतालाई चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीअन्तर्गत समेट्न सकिने हुँदा कवितामा अभिव्यक्त यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषणका लागि पनि तिनै मान्यतालाई विश्लेषणको आधारका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२.३.२ पदार्थ

शास्त्रीय भौतिकीमा पदार्थको निर्माण, संरचना र गुणसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक मान्यता प्रचलित छन् । मूलतः पदार्थका संरचक घटकहरूका रूपमा परमाणुहरू रहेका हुन्छन् र त्यस्ता परमाणुहरूको संरचना र तिनमा निहित विशेषता पनि फरकफरक प्रकृतिका हुन्छन् भन्ने अवधारणामा ती मान्यता केन्द्रित भएको देखिन्छ । शास्त्रीय भौतिकीमा ती मान्यतामा आधारित भई ठोस, तरल र ग्यास अवस्थामा रहने पदार्थलाई तत्त्व, यौगिक तथा मिश्रणहरूका रूपमा वर्गीकरण गर्नुका साथै त्यस्ता पदार्थको प्रकृति र रचनाको वर्णन गर्ने गरिएको पाइन्छ । पदार्थ जुनसुकै अवस्था, प्रकार वा मिश्रणका रूपमा भए पनि संरचना र गुणका आधारमा वर्णन गर्न सकिन्छ भन्ने स्थापित मान्यता रहेको छ ।

पदार्थको आधारभूत घटकका रूपमा रहने तत्त्वको सबैभन्दा सानो अंश परमाणु हो । यस अंशको सानो नाभिक हुन्छ र त्यसभित्र प्रोटोन र न्युट्रोन रहेका हुन्छन् । यस सन्दर्भमा इलेक्ट्रोन र प्रोटोन बराबर भई समग्र चार्ज शून्य हुन्छ भने नाभिकलाई इलेक्ट्रोनले वृत्तीय वा अण्डाकारीय वा थप सही तरिकाले परिक्रमा गरेका हुन्छन् भन्ने मान्यता प्रचलित छ (डेन्टिथ, “एटम” २२; कोच ३५७) । यसरी पदार्थको आधारभूत घटकका रूपमा रहने परमाणुहरू संरचित भएका हुन्छन् र फरकफरक पदार्थका फरकफरक गुण देखा पर्छन् ।

परम्परागत रूपमा पदार्थले कुनै पनि वस्तुमा हुने द्रव्य भन्ने बुझाउँछ । न्युटनी धारणाअनुसार त्यस्ता पदार्थहरूमा ठोस, पिण्डयुक्त, कडा, अभेद्य र चलायमान परमाणुहरू अन्तर्निहित हुन्थे र ती अलगगएर बसेका, स्थानिक र अदृश्य वस्तु थिए भन्ने मानिन्छ । आधुनिक विश्लेषणले भने पदार्थलाई केही भिन्न रूपले चिनाएको देखिन्छ । जसअनुसार शास्त्रीय पदार्थमा निहित पिण्डलाई इनर्सियल पिण्ड र गुरुत्वात्मक पिण्ड गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ भने आधुनिक पिण्डको मान्यताअनुसार यी दुईबिच भिन्नता नहुने मानिन्छ (शेपिअर ५७१-७२) । शास्त्रीय भौतिकीमा पदार्थलाई मूलतः पिण्डका आधारमा चिनाउने गरिएको पाइन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीका सन्दर्भमा पदार्थलाई चिनाउन निश्चित आयतन वा स्पेसको सहयोग लिइन्छ । जसअनुसार कुनै ठोस वस्तु वा कुनै आयतनको तरल वा ग्यासमा रहेको द्रव्यको मात्रालाई पदार्थ भनिएको पाइन्छ (हिकक र अन्य, “मास” ५८४) । त्यस्तै पदार्थ तत्त्वबाट बनेको हुन्छ तर धेरैजसो द्रव्यहरूमा परमाणुहरू समूहमा बाँधिएका हुन्छन् जसलाई अणु भनिन्छ (बिल र अन्य १०) भन्ने उल्लेख पाइन्छ । साथै पदार्थअन्तर्गत शुद्ध द्रव्य र अशुद्ध द्रव्य रहन्छन् र शुद्ध द्रव्यमा तत्त्व र यौगिक पर्छन् भने अशुद्ध द्रव्यमा धेरै थरीका यौगिक र तत्त्वहरूको मिश्रण भएको हुन्छ । एकै खालका द्रव्यबाट निर्मित पदार्थलाई शुद्ध पदार्थको दर्जा दिइन्छ । फरकफरक प्रकारका परमाणुहरूको मिलनबाट अणुमात्र नभई शुद्ध द्रव्य र मिश्रित द्रव्य पनि निर्मित हुन पुग्छन् ।

पदार्थमा निश्चित एकाइ वा घटक रहेका हुन्छन् । पदार्थ निर्माणका आधारभूत घटकहरूका रूपमा परमाणुहरू रहेका हुन्छन् (वोल्फ र अन्य, “म्याटर” १२१३) भन्ने मान्यता शास्त्रीय भौतिकीमा स्थापित छ । पदार्थका परमाणुहरूका केन्द्रमा न्युट्रोन र प्रोटोनबाट निर्मित नाभिक रहेका हुन्छन् । प्रोटोनमा धनात्मक विद्युतीय चार्ज हुन्छ भने न्युट्रोन चार्जविहीन हुन्छन् र नाभिकको परिधि वरिपरि ऋणात्मक चार्जयुक्त इलेक्ट्रोनले परिक्रमा गरेका हुन्छन् (बिल र अन्य १२) भन्ने मान्यता प्रचलित छ । तिनै परमाणुबाट भौतिक वस्तुको निर्माण हुन्छ । हरेक भौतिक वस्तुलाई भौतिक शास्त्रीय र गणितीय आधारमा पिण्ड, इनर्सिया र गुरुत्वको अन्तर्सम्बन्धित परिमाणका रूपमा वर्णन गर्न सकिने उल्लेख पाइन्छ (वोल्फ र अन्य, “म्याटर” १२१३) । यसको अर्थ पदार्थलाई पनि त्यसरी नै वर्णन गर्न सकिने हुन्छ भन्ने हुन जाने देखिन्छ ।

हरेक पदार्थले कुनै न कुनै परिमाणको स्पेस लिएको हुन्छ । पदार्थले कुनै परिमाणको स्पेस ओगट्छ र यो आकृति र आकारयुक्त हुन्छ अनि यसमा पिण्ड, चलायमान प्रवृत्ति र ठोसपन समेत हुन्छ भनी मानिन्छ (ब्ल्याकबर्न, “म्याटर” २२६) । शास्त्रीय भौतिकीका सन्दर्भमा भन्नु पर्दा पिण्डका आधारमा नै पदार्थको पहिचान हुन्छ । पिण्डसङ्ख्याका आधारमा पदार्थलाई मापन गर्दा भने परमाणुमा भएका प्रोटोन र न्युट्रोनको सङ्ख्यालाई आधार मानिन्छ (हिकक र अन्य, “मास” ५८४) । भौतिकीमा पिण्डसङ्ख्यालाई आधार मानेर पनि पदार्थको मापन गर्ने गरिन्छ ।

पदार्थहरूको निर्मितिमा परमाणुको घटकीय आधारभूत भूमिका हुन्छ । यस मान्यताअनुसार हरेक पदार्थलाई उक्त पदार्थमा निहित परमाणुहरूको योग वा एकीकृत रूप मानिन्छ र पदार्थमा देखिने

भिन्नता तिनमा निहित परमाणुहरूमा हुने भिन्नतामा भर पर्न जान्छ । पदार्थमा निहित अणुहरूको निर्माण पनि परमाणुहरूको मिलनबाट नै हुने मानिन्छ ।

पदार्थ सामग्रीजन्य द्रवको रूपमा रहेको हुन्छ । यसले अवलोकनीय ब्रह्माण्ड गठन गर्ने र शक्तिसँगै, वस्तुगत लक्षणहरूका आधारहरूको स्वरूप निर्माण गर्ने मानिन्छ । यसका आधारभूत निर्माणघटक परमाणुहरू हुन् भने हरेक भौतिक वस्तुलाई पिण्ड, इनर्सिया र गुरुत्वमा आधारित भई भौतिक र गणितीय रूपमा वर्णन गर्न सकिने उल्लेख पाइन्छ (वोल्फ र अन्य, “म्याटर” १२१३) । अर्थात् पदार्थलाई निश्चित स्पेसमा रहेको द्रवको मात्रा मानिन्छ ।

पदार्थको निर्माणमा परमाणुहरूको आधारभूत भूमिका रहेको हुन्छ । प्रचलित मान्यताअनुसार परमाणुहरूको संरचना र गुणसंग सम्बन्धित सिद्धान्तअनुसार तत्त्वका आधारभूत घटकका रूपमा रहेका परमाणुहरूमा न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोन रहन्छन् भने नाभिकमा न्युट्रोन र प्रोटोन रहन्छन् र नाभिकको परिधिमा इलेक्ट्रोनहरू चलायमान अवस्थामा रहन्छन् (डेन्टिथ, “एटम” २२) । परमाणुसम्बन्धी उक्त मान्यताअनुसार न्युट्रोन र इलेक्ट्रोनका क्रमशः धनात्मक र ऋणात्मक चार्जहरू रहेका हुन्छन् भने प्रोटोन चार्जविहीन हुन्छ ।

पदार्थमा भएका फरकफरक द्रव्यहरूमा पनि फरकफरक गुण फेला पार्न सकिन्छ र एउटै परमाणु पनि फरकफरक रूपले संयोजित हुँदा पिण्डमा भिन्नता आउँछ । परमाणुहरूका कारण द्रव्यगत भिन्नता देखिन जाने भएकाले एकै अवस्थाका पदार्थहरूमा फरकफरक गुण देखिन जान्छन् । पदार्थहरूमा देखिने प्रभावको मापन वा तिनका गुणको विश्लेषण त्यस्ता द्रव्यगत भिन्नताका आधारमा पनि गर्न सकिन्छ ।

द्रव्यको गुणलाई वर्गीकरण गर्ने सिलसिलामा परिमाणलाई आधार मानिएको पाइन्छ । यस मान्यताअनुसार द्रव्यहरूको गुणलाई परिमाणसापेक्ष गुण र परिमाणनिरपेक्ष गुण गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ (मड्गुम १२१५) । जसअनुसार पदार्थका परिमाणसापेक्ष गुण भन्नाले पदार्थको परिमाणको उतारचढावमा निर्भर हुने गुण पर्छन् भने परिमाणनिरपेक्ष गुण भन्नाले पदार्थको परिमाणको उतारचढावमा निर्भर नहुने गुण पर्छन् (हरिसोन ५१२) । उदाहरणका लागि पदार्थको मात्रामा परिवर्तन गर्दा उक्त पदार्थको पिण्डको मात्रामा पनि परिवर्तन हुन आउँछ भने रङ्गमा परिवर्तन आउँदैन । त्यसैले पिण्ड परिमाणसापेक्ष गुण हो भने रङ्ग परिमाणनिरपेक्ष गुण हो ।

पदार्थ निश्चित गुणले सम्पन्न हुन्छ । पदार्थका परिवहन वा ट्रान्सपोर्ट गुणमा प्रतिवहावी यत्न, प्रसार, ताप सुचालकत्व र चुम्बकीय सुचालकत्व पर्छन् (नचित्रएब २९२-९५) र पदार्थका यस्ता गुण पदार्थको परिमाणको उतारचढावसंग निरपेक्ष रहने हुँदा तिनलाई परिमाणनिर्भर वा इन्टेन्सिभ गुणका वर्गका राख्न सकिन्छ । त्यस्तै पदार्थका दुई आधारभूत विशेषताअन्तर्गत गुरुत्वात्मकता र इन्सियात्मकता पर्छन् (सोल्डनो ७०८) । यी गुणलाई भने पदार्थको परिमाणमा भर पर्ने गुण भएकाले परिमाणनिर्भर वा गुणअन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीका सन्दर्भमा ठोस, तरल र ग्यासहरू पदार्थका तीनवटा मिल्दा अवस्था मानिन्छन् । सामान्यतः ठोस पदार्थ तताउँदा तरल पदार्थमा परिणत हुने र तरल पदार्थ तताउँदा ग्यासजन्य पदार्थमा परिणत हुने गर्छन् । परस्परमा मिल्दा पदार्थहरूको प्राकृतिक अवस्था मूलतः ठोस, तरल र ग्यास गरी तीनवटा हुने र सामान्यतः तापका कारण ती अवस्थामा पनि परिवर्तन हुने गर्छन् ।

ठोस पदार्थमा परमाणु वा अणुहरूको एकत्रीकरणको अवस्था रहन्छ । यस्ता द्रव्यहरू निश्चित आयतन (आकार) र आकृतिमा रहनुका साथै विरूपितसमेत हुन्छन् । यिनमा आकृति र अधिकतम आकार वा स्थूलता (बल्क) का तन्किएपछि पहिलेकै अवस्थामा रहने विशेषता वा रबरात्मकता कायम रहन्छ । रबरात्मकता यान्त्रिकीको विरूपणजन्य स्थिति हो यसमा लगाइएको बल हटाउँदा उक्त विरूपण शून्य बन्छ (नडेऊ ३११) । त्यस्तै ठोस पदार्थमा प्लास्टिकत्व, लचकता, भुरोपन, तन्य बल र खुम्चिने बल जस्ता विशेषता पनि रहन्छन् ।

तरल र ग्यासजन्य पदार्थमा ठोस पदार्थका तुलनामा केही भिन्न प्रवृत्तिहरू फेला पर्छन् । तरल पदार्थमा आकार परिवर्तन गर्ने गुण भए पनि बाह्य प्रभावका कारण आयतन परिवर्तन गर्ने गुण हुँदैन । ग्यासजन्य पदार्थका भने आयतन र आकृति अनिश्चित हुन पुग्छन् । साथै आफू अवस्थित रहेको भाँडोको पूरै आयतन ओगट्ने विशेषता ग्यासजन्य पदार्थमा हुन्छ । यिनै प्रवृत्तिका कारण तरल र ग्यासजन्य पदार्थ ठोस पदार्थका तुलनामा भिन्न देखिन पुग्छन् ।

पदार्थबारेका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध उपर्युल्लिखित धारणा र मान्यताले पदार्थका संरचना र गुणबारे प्रकाश पारेको देखिन्छ । ती धारणा र मान्यतालाई दृष्टिगत गर्दा पदार्थका ठोस, तरल, ग्यास गरी तीन सम्बन्धित अवस्था हुने, पदार्थलाई तत्त्व, यौगिक र मिश्रण गरी तीन प्रकारमा विभाजन गर्न सकिने र ती पदार्थहरू सूक्ष्म घटकका रूपमा रहने परमाणुबाट निर्मित हुने, परमाणुको नाभिकमा

न्युट्रोन र प्रोटोन रहने र नाभिकको परिधिमा इलेक्ट्रोनहरू चलायमान रहने, पिण्ड, इनर्सिया र आयतन पदार्थका मूल गुणका रूपमा रहने, प्रतिवहावी यत्न, प्रसार, चाप सुचालकत्व र चुम्बक सुचालकत्वसमेत पदार्थका आधारभूत गुणका रूपमा रहने र पदार्थका गुणलाई परिमाणनिर्भर गुण र परिमाणअनिर्भर गुण गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिने देखिन आउँछ ।

पदार्थ ठोस, तरल र ग्यासजन्य तीन सम्बन्धित अवस्थामा देखिनुमा तापको प्रभाव रहन्छ र इनर्सिया देखिनुमा पनि बलको प्रभाव रहन्छ भने पिण्ड, घनत्व र आयतन जस्ता कतिपय गुण बाह्य प्रभावबिना नै देखिन पुग्छन् । यसबाहेक पदार्थको स्थिति परिवर्तन, विरूपण, चुम्बकीय सुचालकत्व, ताप सुचालकत्व, ध्वनि प्रवाह, विद्युत् सुचालकत्व, पारदर्शिता जस्ता गुण पनि प्रभावमा निर्भर हुन्छन् । जसले गर्दा पदार्थमा निहित गुणलाई प्रभावनिर्भर र प्रभावअनिर्भर गुणका दर्जामा समेत राख्न सकिने देखिन जान्छ । यसको अर्थ के हुन्छ भने पदार्थमा शास्त्रीय भौतिकीका केन्द्रकका रूपमा रहेका यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वको प्रभावका कारण देखिन जाने गुण र यिनको प्रभाव नपर्दा पनि पदार्थमा स्वतः निहित हुने गुण रहेका हुन्छन् । यसले पदार्थका गुणलाई प्रभावनिर्भर गुण र प्रभावअनिर्भर गुण गरी दुई भागमा बाँड्न सकिने देखाउँछ ।

शास्त्रीय भौतिकीका सन्दर्भमा ठोस, तरल र ग्यास गरी तीन अन्तर्सम्बन्धित अवस्थाका सबै प्रकारका शुद्ध वा मिश्रणयुक्त पदार्थलाई संरचना र गुणसँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ । संरचनालाई भिन्नै वर्गमा राख्ने हो भने तिनका गुणलाई पनि प्रभावनिर्भर गुण र प्रभावअनिर्भर गुण गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यिनै आधारमा पदार्थ र यससँग सम्बन्धित स्थिति र तीसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

क. पदार्थको संरचना

पदार्थका संरचक घटकहरू हुन्छन्, त्यस्ता घटकका रूपमा परमाणुहरू रहन्छन्, ती पनि न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनबाट संरचित हुन्छन् र तीमध्ये इलेक्ट्रोन ऋणात्मक र प्रोटोन धनात्मक चार्जयुक्त हुन्छन् भन्ने मान्यता शास्त्रीय भौतिकीका क्षेत्रमा प्रचलित रहेको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त पदार्थका परिमाणका नाभिकमा न्युट्रोन र प्रोटोन रहने, नाभिकको परिधिमा इलेक्ट्रोन चलायमान रहने, परमाणुबाट तत्त्व र अणुबाट यौगिक बन्ने र परमाणु र अणुमा हुने भिन्नताका आधारमा द्रव्यगत भिन्नता देखिन आउने तथ्यबारे पनि माथि चर्चा भइसकेको छ । पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित यी

मान्यता पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित छन् । पदार्थमा निहित यस्ता संरचनासम्बद्ध विषयका आधारमा ती विषयसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

ख. पदार्थका गुण

पदार्थमा पिण्ड, इनर्सिया र आयतनका अतिरिक्त घनत्व, चाप, तापक्रम, प्रसार, चुम्बकीय सुचालकत्व, विद्युत् सुचालकत्व र प्रतिबहावी यत्न जस्ता गुण हुन्छन् । फरकफरक दृष्टिकोणका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिने भएकाले पदार्थका यी गुणको वर्गीकरणमा समान धारणा नहुन सक्ने स्थिति हुन्छ । पदार्थका परिमाणमा आउने उतारचढावका दृष्टिले हेर्दा पदार्थका गुणलाई परिमाणमा निर्भर हुने र परिमाणका निर्भर नहुने गरी दुई भागमा विभाजन गर्ने गरिएको पाइन्छ । यसरी विभाजन गर्दा परिमाण बढाउनु भन्नाले पिण्डको मात्रा वृद्धि गर्नु भन्ने बुझिन्छ । पिण्डको मात्रा बढाउँदा पिण्ड बढ्नुलाई पिण्डमा हुने परिमाणमा निर्भर गुण मानिन्छ ।

पदार्थको परिमाणसम्बद्ध वर्गीकरणले पदार्थलाई वर्गीकरण गर्न सघाएको छ । यस्तो वर्गीकरणका सन्दर्भमा पदार्थको परिमाण बढ्नु र पिण्ड बढ्नु दुई फरक क्रियाका रूपमा उभ्याउन समस्या पनि हुन्छ । त्यस्तै सिलिन्डरमा भरिने ग्यास वा कतिपय ठोस पदार्थको मात्रा बढाउँदा आयतन नबढ्ने स्थिति रहनुका साथै घनत्व पनि बढ्ने स्थिति रहन्छ । धुलो अवस्थामा वा कणिक अवस्थामा रहेका कतिपय खाँदिने पदार्थको मात्रा बढाउँदा गुरुत्वाकर्षण बल र अन्तर आणविक आकर्षणका कारण घनत्वमा समेत परिवर्तन आउँछ । यतिबेला आयतनलाई र घनत्वलाई क्रमशः परिमाणनिर्भर र परिमाणनिर्भर गुणअन्तर्गत राख्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो वर्गीकरण कतिपय परिस्थितिका लागि उपयुक्त नहुन सक्ने स्थिति देखा पर्छ ।

पदार्थको अवस्थालाई बाह्य परिस्थिति र पक्षले परिवर्तन गर्छ । सोहीअनुरूप पदार्थको विशेषतामा भिन्नता पनि आउँछ । यसलाई आधार मानेर पदार्थलाई पदार्थका गुणका आधारमा वर्गीकरण गर्दा यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वको प्रभावको उतारचढावबिना नै थाह पाउन सकिने सहज गुण र ती पक्षको प्रभावको उपस्थिति वा उतारचढावमा निर्भर हुने गुण गरी दुई भागमा विभाजन गर्न समेत सकिन्छ । अर्थात् पदार्थका गुणलाई प्रभावनिर्भर गुण र प्रभावनिर्भर गुण गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्दा बाह्य प्रभावको उपस्थिति र अनुपस्थितिका अवस्थामा देखिने गुणको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(अ) प्रभावनिर्भर गुण

पदार्थमा सहज, स्वतःस्फूर्त र स्वाभाविक गुण हुन्छन् । पिण्डयुक्तता, इनर्सियात्मकता र आयतनयुक्तता जस्ता गुणलाई पदार्थका स्वाभाविक गुणका दर्जामा राख्न सकिन्छ । पदार्थमा परमाणुहरूबिचको आबद्धताका कारण अणुहरू निर्माण हुने र त्यस्ता परमाणु तथा अणुका बिचमा हुने अन्तरआणविक तथा अन्तर पारमाणविक बल र संशक्ति बल पनि देखा पर्छन् । यस्ता गुण पदार्थहरूमा स्वतः निहित हुन्छन् र बाह्य प्रभाव वा बल, ध्वनि, प्रकाश, ताप, चुम्बकत्व र विद्युत्को प्रभावबिना पनि थाह पाउन सकिन्छ । साथै पदार्थमा कडापन र नरमपन जस्ता गुण स्वतः अन्तर्निहित हुन्छन् ।

(आ) प्रभावनिर्भर गुण

पदार्थमा बाह्य प्रभावका कारण देखा पर्ने गुण प्रभावनिर्भर गुण हुन् । यस्ता प्रभावका कारण पदार्थका आकृति, आकार, अवस्था र स्थितिमा परिवर्तन हुने मात्र नभई पदार्थले भित्री रूपमा कुनै प्रतिक्रिया जनाउने र अनुकूल वा प्रतिकूल हुने जस्ता स्वभाव प्रदर्शन गर्छन् । कतिपय पदार्थहरूमा त्यस्ता प्रभावबाट केही फरकपनसमेत देखा पर्छ । माथि उल्लिखित त्यस्ता गुण यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका प्रभावमा आधारित हुने हुँदा तिनलाई प्रभावनिर्भर गुणका वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

यान्त्रिकीमा बल र त्यसको प्रभावको अध्ययन गरिन्छ । बललाई सम्पर्क वा सम्पर्कविहीन गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिन्छ । सम्पर्क बलबाट प्रभावित विशेषतामा पदार्थको आकार, घनत्व, आकृति र स्थितिमा हुने परिवर्तनसँग सम्बन्धित विशेषता पर्छन् भने सम्पर्कविहीन बलबाट प्रभावित विशेषतामा चुम्बकीय आकर्षण तथा विकर्षण, गुरुत्वाकर्षण, आणविक आकर्षण तथा अन्तरआणविक आकर्षणसँग सम्बन्धित विशेषता पर्छन् ।

पदार्थमा हुने यान्त्रिकीजन्य वा बलप्रभावित गुणअन्तर्गत बलका कारण विरूपण भएपछि बल हटाउँदा उही स्थानमा आउने गुण वा रवरात्मकता, विरूपणपश्चात् बल हटाउँदा पनि विरूपित अवस्थामै रहने गुण वा प्लास्टिकत्व, तामा जस्ता पदार्थमा देखिने तार शैलीमा तन्किने गुण वा लचकता, काँच जस्ता पदार्थमा देखिने नतन्किने गुण वा अलचकता वा भुरोपन, चेप्टिने स्वभावयुक्त गुण वा थेप्चिनेपन वा नम्यता, सिसा जस्ता पदार्थका सतहमा देखिने सारोपन वा कडापन, कुनै भारको प्रभावका कारण नटुट्ने गुण वा बलियोपन, लामो समयको यान्त्रिकीय प्रभाव र तापका कारण पदार्थमा

आउने विरूपणको स्थितिसम्बद्ध गुण वा क्रिप, विभिन्न प्रकारका प्रहार र प्रभावका कारण पदार्थमा आउने गलाइसम्बन्धी गुण वा क्लान्ति, नचुँडिदासम्मको तन्य शक्ति, तन्काइ वा स्ट्रेन, सङ्कुचित शक्ति, सहनशील सीमा, प्रतिबहावी यत्न र विष्फोटक वेग पर्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । यी गुण तत्त्व, यौगिक र मिश्रणयुक्त पदार्थहरूमा रहने स्थापित सामान्य मान्यता रहेको पाइन्छ ।

ध्वनि कम्पनबाट उत्पन्न हुने एक प्रकारको शक्ति हो र यसले ठोस, तरल र ग्यास जस्ता प्रसारण माध्यमबाट ध्वनिक तरङ्ग फैलाउँछ । स्रोतबाट उत्पन्न ध्वनिका कारण कुनै वस्तु वा पदार्थ कम्पित हुँदा वरिपरिका हावाका अणुहरू चलायमान हुन पुग्छन् भने ती अणुहरूले निकटमा रहेका अन्य अणुहरूलाई कम्पित गराउँछन् र ती अणुहरूले पनि अन्य अणुहरूलाई कम्पित गराउँछन् । यसरी ध्वनिको स्रोतले आकृति, आकार वा स्थानमा तीव्र परिवर्तन गरी वरिपरिका माध्यमका निकट तत्त्वलाई हलचल गराउँछ । यस्तो हलचल रबरात्मक शैलीले छिमेकी तत्त्वमा प्रसारित हुन पुग्दा ध्वनि श्रवण हुन पुग्छ र पदार्थमा ध्वनिसँग सम्बन्धित फरकफरक स्वभाव देखा पर्छन् । जसअन्तर्गत घनत्वमा वृद्धि हुँदा पदार्थले ध्वनिको वेगमा वृद्धि गराउने गुणलाई ध्वनिसम्बद्ध घनत्वात्मक गुण भनिन्छ । उदाहरणका लागि स्टिल र निश्चित प्रकारका सिसा जस्ता रबरात्मकता बढी भएका धातुले ध्वनिको वेग बढाउँछन् । त्यस्तै फम, फाइबर ग्लास आदि पदार्थमा ध्वनि शोषण गर्ने गुण हुन्छ भने कुनै पदार्थले कम अवशोषण गरी बढी परावर्तन गर्छन् । पदार्थको अवस्थामा आउने ठोस, तरल र ग्यास जस्ता परिवर्तनले पनि ध्वनिको प्रसारणमा भिन्नै स्वभाव प्रदर्शन गर्छन् । ग्यास अवस्थामा भन्दा तरल अवस्थामा र तरल अवस्थामा भन्दा ठोस अवस्थामा ध्वनि वेगवान् बन्छ । पदार्थमा तापक्रम वृद्धि गर्दा ध्वनिको गतिमा समेत वृद्धि हुन पुग्छ । त्यस्तै पदार्थले ध्वनिलाई स्थानान्तरित गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पदार्थमा यिनै ध्वनिसम्बद्ध गुणहरू रहने मानिन्छ ।

पदार्थमा प्रकाशसम्बद्ध गुण देखा पर्छन् । पदार्थमा पर्ने प्रकाशको प्रभावका कारण देखिने गुण भएकाले यी गुणलाई प्रकाशसम्बद्ध गुणका वर्गमा राखिन्छ । पदार्थका वैज्ञानिक जगत्मा स्थापित त्यस्ता गुणहरूअन्तर्गत आवर्तन, फैलावट वा डिस्पर्सन, प्रसारण वा ट्रान्समिटेन्स, अवशोषण वा अब्जर्प्सन, परावर्तन, प्रकीर्णन वा स्क्याटरिङ र रङ देखिनु पर्छन् । प्रकाश कुनै माध्यमबाट अर्को माध्यममा प्रवेश गरेपछि बाङ्गिने गुणलाई आवर्तन, सेतो प्रकाश प्रिज्मबाट पार गराउँदा वैगनी, नील, निलो, हरियो, पहुँलो, सुन्तला र रातो रङ्गमा वितरित हुने गुणलाई फैलावट वा वितरण, पदार्थअनुरूप पारदर्शिताको मात्रा फरकफरक हुने गुणलाई प्रसारण, कुनै माध्यमको पदार्थबाट प्रकाश पार हुँदा अवशोषण हुन पुग्ने

गुणलाई अवशोषण, प्रकाशलाई परावर्तन गर्ने गुणलाई परावर्तन र प्रकाश हावा, धुलो, वा पानीका अणुहरूमा छरिने गुणलाई प्रकीर्णन भनिन्छ र रङ्हरू दृश्यात्मक हुनु पनि प्रदार्थसम्बद्ध गुणअन्तर्गत पर्छ । तसर्थ मूलतः अवशोषण, परावर्तन, आवर्तन, प्रसारण, छराइ र इमिसन जस्ता गुणहरू पदार्थका प्रकाशसम्बद्ध गुण मानिन्छ ।

पदार्थमा तापको प्रभावका कारण केही गुण देखिन्छन् । यस्ता तापसम्बद्ध गुणमा ताप प्रसारण गर्ने गुण वा सुचालकत्व, तरल र ग्यासमा हुने तापयुक्त अणुहरू एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सर्ने गुण वा संवहन वा कन्भेक्सन, ताप सम्प्रेषण हुँदा तापले उक्त पदार्थ पार गर्न पुग्ने गुण वा ट्रान्समिटेन्स, ताप सम्प्रेषण गरेका बेला केही मात्रा पदार्थले अवशोषण गर्ने गुण वा अवशोषण, उत्सर्जन, ताप फैलावट, वाष्पीकरणको ताप, विलयनको ताप, ज्वलनशीलता, वाष्प चाप, स्वतः प्रज्वलनशील तापक्रम, पगिलने बिन्दु र उम्लिने बिन्दु पर्छन् । सामान्यतः परिचित र स्थापित वैज्ञानिक धारणासम्बद्ध यी गुणलाई पदार्थका तापसम्बद्ध गुणअन्तर्गत राखिन्छ ।

पदार्थमा विद्युत्को पनि प्रभाव रहन्छ । विद्युत्सँग सम्बन्धित त्यस्ता गुणहरूमा विद्युत् सुचालकत्व, विद्युतीय अवरोधात्मकता, विद्युतीय शक्ति सङ्ग्रहण गर्ने विशेषता, अतिसुचालकत्व वा सुपरकन्डक्टिभिटी र विद्युतीय कुचालकत्व जस्ता गुण पर्छन् । यी गुणलाई पदार्थका विद्युत्सम्बद्ध गुण मानिन्छ ।

पदार्थमा चुम्बकत्वको प्रभाव पर्ने गर्छ । चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित गुणमा चुम्बकीय सुचालकत्वयुक्त पदार्थमा चुम्बकीय प्रभाव देखिन्छ । केही पदार्थमा चुम्बकीय कुचालकत्व देखा पर्छ । उदाहरणका लागि फलाम, निकल आदि धातुमा सजिलै चुम्बक बन्न सक्ने (फेरोम्याग्नेटिक) गुण हुने मानिन्छ भने तामा, चाँदी आदिमा चुम्बक बन्न कठिन हुने गुण हुने मानिन्छ । यसरी चुम्बकमा बढी आकर्षित हुने र कम आकर्षित हुने पदार्थहरू हुन्छन् । यी स्वभावहरू पदार्थका चुम्बकत्वसम्बद्ध गुणहरू हुन् ।

यसप्रकार पदार्थमा संरचनासम्बद्ध गुण र विशेषतासम्बद्ध गुण देखा पर्छन् । पदार्थका संरचनासँग सम्बन्धित गुणहरूमा न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनसँग सम्बन्धित गुण पर्छन् । पदार्थका विशेषतासम्बद्ध गुणहरूमा पदार्थका यान्त्रिकीसम्बद्ध, ध्वनिसम्बद्ध, प्रकाशसम्बद्ध, तापसम्बद्ध, चुम्बकत्वसम्बद्ध र विद्युत्सम्बद्ध गुण पर्छन् । यिनै विशेषतायुक्त मान्यतालाई आधारका रूपमा लिई आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त पदार्थसम्बद्ध गुणयुक्त विषयको विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२.३.३ ध्वनि

ध्वनिलाई सामान्यतः श्रव्य विषयका रूपमा लिइने गरिन्छ । ध्वनिले सुनिँदासम्म निश्चित प्रक्रिया पूरा गर्छ । ध्वनिलाई कुनै रबरात्मक माध्यमको यान्त्रिकीय उत्तेजनाका रूपमा चिनाइन्छ र यो रबरात्मक पदार्थमा फैलिने मानिन्छ (कोपेन्स् ४; माइकल र अन्य, “साउन्ड” १०५५) । यसलाई कानमा संचेतन हुने श्रव्य विषय र माध्यममा प्रसारण वा बाधा भई संचेतना उत्पन्न गर्ने विषय गरी दुई तरिकामा अर्थाइन्छ (रोसिड २९-३०) । समग्रमा ध्वनिलाई संरचनासम्बद्ध र गुणसम्बद्ध विशेषताका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

ध्वनिका वस्तुपरक गुण संरचनासम्बद्ध गुण हुन् । ध्वनिमा दिशा परिवर्तन गर्दै फैलिने गुण वा विवर्तन, परावर्तन, अवशोषण, हस्तक्षेप, प्रसारण र उज्यालोपन (ध्वनिको बल) जस्ता भौतिक गुण वा स्वभाव देखा पर्ने मान्यता स्थापित छ (कोपेन्स् ४-१५) । यी विशेषतालाई ध्वनिका संरचनासम्बद्ध विशेषताका वर्गमा राखिन्छ ।

ध्वनिका गुणसम्बद्ध विशेषतामा विषयपरक विशेषता पर्छन् । ध्वनि मूलतः श्रव्य विषय हो र यसलाई सामान्यतः हल्ला, बोली र सङ्गीतका वर्गमा राख्ने गरिएको पाइन्छ । हल्लाअन्तर्गत जटिल र मिश्रित ध्वनिहरू पर्छन् भने बोलीअन्तर्गत मानवीय भाषासम्बद्ध ध्वनिहरू पर्छन् । ध्वनिमा उचाइ, मोटाइ र गुणभेद जस्ता विभिन्न विशेषता रहेका हुन्छन् । यी विशेषतालाई सङ्गीतका सन्दर्भमा पनि अध्ययन गरिन्छ । उचाइका आधारमा सङ्गीतसम्बद्ध ध्वनि सादेखि सांसम्म हुने स्थापित परम्परा छ । त्यस्तै सङ्गीतका सन्दर्भमा श्रव्य ध्वनिका तह सा, सै, सौ, सिऊ रो रै रौ रिऊ रे, रुई रेई रेऊ, गो, गै, गौ, गिऊ, ग, गुई, गेई, गेऊ, म, मै, मौ, मिऊ, मे, मुई, मेई, मेऊ, प, पै, पौ, पिऊ, ध, धै, धौ, धिऊ, धो, धुई, धेई, धेऊ, नु, नै, नौ, निऊ, नि, नुई, नेई र नेऊ गरी ४८ हुने उल्लेख छ (कुँवर, “वैज्ञानिक” १०-११) । यी तह ध्वनिका गुणसम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत पर्ने उचाइसँग सम्बन्धित तह हुन् ।

ध्वनिका मोटाइसँग सम्बन्धित विशेषतामा बढी मात्राको ध्वनि र कम मात्राको ध्वनिको प्रयोगलाई लिइन्छ । शास्त्रीय भौतिकीमा यस्ता विशेषतालाई आयाम (एम्प्लिच्युड) का आधारमा समेत अध्ययन गरिन्छ । त्यस्तै गुणभेदअन्तर्गत फरकफरक प्रकृतिका वाद्ययन्त्रबाट उत्पन्न हुने ध्वन्यात्मक भिन्नतासम्बद्ध ध्वनिको विश्लेषण गरिन्छ ।

यसर्थ ध्वनिसम्बद्ध विषयलाई ध्वनिका हल्ला, बोली र सङ्गीत जस्ता प्रकारका आधारमा, ध्वनिका उचाइ, मोटाइ र गुणभेद जस्ता गुणसम्बद्ध विशेषताका आधारमा र विवर्तन, परावर्तन, अवशोषण, प्रसारण र उज्यालोपन जस्ता संरचनासम्बद्ध विशेषताका आधारमा निरूपण गर्न सकिन्छ ।

अर्थात् ध्वनिका विशेषतालाई संरचना र गुणका आधारमा वर्गीकरण गर्दा आवृत्ति, आयाम वा एम्प्लिच्युड, तरङ्गलम्बाइ, वेग, परावर्तन, अवशोषण, प्रसारण र उज्यालोपन जस्ता गुणलाई संरचनागत विशेषताअन्तर्गत राख्न सकिन्छ भने उचाइ, मोटाइ र गुणभेदलाई गुणसम्बद्ध विशेषताका वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

२.३.४ प्रकाश

प्रकाशलाई सामान्यतः दृश्यात्मक विषय मानिन्छ । यसलाई मानवीय आँखाले देख्न सकिने विद्युत्चुम्बकीय रेडियसन मानिन्छ (ब्लोएमवेर्जिन ६५५) । यसले मानवीय आँखालाई सक्षम बनाउँछ र वस्तुलाई दृश्यात्मक बनाउँछ । यसकै आधारमा मानिस वा अन्य प्राणीहरूले दृश्यात्मक संसारलाई बोध गरेको पाइन्छ । साथै यसलाई स्पेशमा विद्युत्चुम्बकीय तरङ्गका रूपमा फैलिने विषयसमेत मानिएको पाइन्छ । पछिल्लो समयमा भने प्रकाशलाई सूक्ष्म कणहरूको तरङ्गयुक्त प्रवाहका रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । तसर्थ प्रकाशलाई संरचनासम्बद्ध विशेषता र यसका प्रवृत्तिसम्बद्ध विशेषताका आधारमा वर्णन गर्न सकिन्छ ।

प्रकाश कणहरूको तरङ्गयुक्त प्रवाह हो भन्ने मान्यता स्थापित र बहुप्रचलित मान्यता हो । यसले प्रकाश कण र तरङ्गको समग्रता भएको देखाउँछ । त्यसैले प्रकाशमा हुने यस्ता विशेषतालाई प्रकाशका संरचनाजन्य विशेषताका रूपमा लिन सकिन्छ । प्रकाशका उज्यालोपन, कुनै दिशातर्फ विस्तार हुनु (प्रोपोगेशन), आवर्तन हुनु, परावर्तन हुनु, फैलिनु, ध्रुवीकृत हुनु, हस्तक्षेपी हुनु वा इन्टरफेरेन्स, विवर्तन वा डिफ्राक्सन र प्रकीर्णन वा स्क्याट्रिङ जस्ता प्राथमिक गुण हुने उल्लेख पाइन्छ (स्ट्रोक १६) । यस्ता विशेषतालाई प्रकाशका प्रवृत्तिसँग सम्बन्धित विशेषताका कोटिमा राख्न सकिन्छ ।

प्रकाशसम्बद्ध विषयको वर्णन संरचनाजन्य र प्रवृत्तिजन्य विशेषतासँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा गर्न सकिन्छ । संरचनाजन्य विशेषताअन्तर्गत प्रकाशमा हुने कणिकता र तरङ्गीयतासँग सम्बन्धित विशेषतालाई राख्न सकिन्छ । त्यस्तै प्रवृत्तिजन्य विशेषताअन्तर्गत कुनै दिशातर्फ विस्तार हुने, परावर्तन हुने, आवर्तन हुने, फैलिने, पारदर्शिता, ध्रुवीकृत हुने, हस्तक्षेपीपन, विकेन्द्रित हुने र छरिने वा फैलिने जस्ता विशेषता पर्ने मानिन्छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा प्रकाशका विशेषतालाई वस्तुपरक र विषयपरक गुणका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जसअनुसार कणिकता, तरङ्गीयता, आवृत्ति, आयाम वा एम्प्लिच्युड, तरङ्गलम्बाइ, वेग,

परावर्तन, अवशोषण र प्रसारण जस्ता गुणलाई संरचनागत वा वस्तुपरक विशेषताअन्तर्गत र रङ, दृश्यात्मकता, उज्यालोपन, चित्रको गाढापन (सार्पनेस) र संतृप्ति वा रङ्को शुद्धता (स्याचुरेसन) लाई विषयपरक विशेषता अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

२.३.५ ताप

निश्चित अवधिको तापक्रम सम्प्रेषण र ग्रहण हुँदा पदार्थमा तापको मात्रा सङ्गृहीत, प्रसारित वा अवशोषित हुन पुग्छ । दुईवटा तापसुचालक वस्तु अन्तर्सम्बन्धित छन् भने ताप एउटा वस्तुबाट अर्को वस्तुमा सार्ने आन्तरिक शक्तिका रूपमा देखिन जान्छ । यसरी सार्ने क्रममा ताप सम्प्रेषण गर्ने वस्तुको तापक्रम कम हुँदै जान्छ भने तापक्रम ग्रहण गर्ने वस्तुको तापक्रम बढ्दै जाने हुन्छ तर कुनै पदार्थले पग्लिने वा उम्लिने चरण पार गरेको अवस्थामा भने तापक्रम बढ्ने नभई अवशोषित वा निस्प्रभावी हुने स्थिति समेत देखिन पनि सक्ने उल्लेख पाइन्छ (वोल्फ र अन्य, “हिट” ८५२) । अतः कुनै प्रणालीमा ताप थप्दै जाँदा तापक्रम बढ्ने गर्छ भने उक्त थपाइका कारण उष्णता स्थानान्तरणको कारण बनी पदार्थ पग्लिने, उम्लिने, फैलिने र अवरोध सिर्जना हुने जस्ता स्थिति देखा पर्छन् र ताप हटाएका खण्डमा या तापक्रम घट्ने या त चिसिने, सङ्कुचित हुने र अवरोधमा कमी आउने जस्ता लक्षणहरू देखिन आउँछन् भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ (डिट्मन ५५०) । तापका यस्ता विशेषतालाई संरचनायुक्त र गुणयुक्त विशेषता गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ ।

ताप के हो र के होइन भन्ने विषयमा विभिन्न धारणा रहेको पाइन्छ । यस क्रममा तापलाई शक्ति सम्प्रेषण गर्ने स्रोत र शक्ति प्राप्त गर्ने प्रापकका बिचको तापक्रम अन्तरका कारण पारवहनमा देखिने शक्तिको रूप मानिन्छ । कुनै प्रापकमा प्रवाहित हुन सुरु नभएका बेला र प्रवाहित हुन बन्द भएका बेला त्यस्तो शक्तिलाई ताप मानिँदैन भन्ने प्रचलित मान्यता छ (वेभर र स्टिल ४०६) । त्यस्तै तापलाई लगानी ताप, ग्रहण ताप र व्यक्त तापका रूपमा विभाजन गर्न सकिन्छ भने तापक्रमको मात्रा, तापक्रम लगानीक्षेत्र (लगानी भएको क्षेत्रफल) र तापक्रम लगानी भएको अवधिका आधारमा वस्तुमा तापको मात्रा ग्रहण वा सङ्ग्रहण हुन पुग्ने धारणासमेत रहेको पाइन्छ (कुँवर, भौतिक ४७५-७८) । समग्रमा ताप कुनै क्षेत्र विशेषमा कुनै अवधिको तापक्रम लगानी भएपश्चात् सङ्गृहीत हुने वा फैलिने भौतिकीजन्य विषय हो भन्न सकिन्छ । यसको अर्थ के हो भने कुनै वस्तुमा भएको तापको मात्रा तापक्रमको मात्रा, तापक्रम लगानीक्षेत्र (लगानी भएको क्षेत्रफल) र तापक्रम लगानी भएको अवधिको

समुच्चयका रूपमा देखा पर्छ । साथै कुनै परिमाणको ताप लगानी भएको अवस्था हुँदा हुँदै पनि ग्रहण भएको वा कुनै परिवर्तन नभएको स्थितिसमेत हुन सक्छ । अर्थात् लगानी भएको अवस्थाको तापको मात्र मापन गरिएका अवस्थामा वस्तुमा आउने परिवर्तनको मात्रा मापनीय नभए पनि कुनै न कुनै मात्राको ताप लगानी भएको पाउन सकिन्छ ।

माथिका पारिभाषिक आधार, तिनको विश्लेषणबाट ताप एउटा वस्तुबाट अर्को वस्तुमा सार्ने आन्तरिक शक्ति हो; ताप सार्ने क्रममा स्रोतको तापक्रम कम हुँदै जान्छ भने ग्राहकको तापक्रम बढ्दै जान्छ; तापका कारण ग्राहक वस्तुको चरण वा फेज परिवर्तन हुन जान्छ; ग्राहक वस्तुको चरण वा फेज परिवर्तन भएका बेला ताप लगानी भइरहँदा पनि दोस्रो वस्तुको तापक्रम बढ्ने स्थिति नभई अवशोषित वा निस्प्रभावी स्थिति सिर्जना हुन सक्छ; ताप हटाएका खण्डमा दोस्रो वस्तुको तापक्रम घट्ने हुन जान्छ; ताप हटाएका बेला दोस्रो वस्तु वा पदार्थमा चिसोपन देखापर्ने, सङ्कुचन हुने वा अवरोधमा कमी आउने लक्षण देखिन पुग्छ; प्रापक वा दोस्रो वस्तुमा ताप प्रवाहित भएको स्थिति तापसम्बद्ध स्थिति हो; र ताप सम्प्रेषक र ग्राहकका बिचमा हुने तापक्रम अन्तरका कारण पारवहनमा देखिने शक्तिको रूप हो भन्ने देखिन आउँछ ।

तापसम्बद्ध घटनालाई वैचारिक परीक्षणबाट हेर्दा सम्प्रेषकबाट कुन परिमाणको क्षेत्रफलमा कुन परिमाणको तापक्रम कति समयसम्म लगानी गरेको छ भन्ने आधारमा ग्राहकमा प्रभाव परेको देखिन्छ । ताप लगानी भइरहँदा ग्राहकमा पर्ने प्रभाव स्थिर वा निस्प्रभावी भएमा पनि तापको मात्रा भने लगानी भइरहेको हुन्छ । यस्तो लगानीतापको मात्रा पदार्थको सुचालकत्व र पिण्डको मात्राका आधारमा सम्प्रेषण र ग्रहण हुन पुग्छ । तसर्थ तापका विशेषतालाई सम्प्रेषणजन्य विशेषता र ग्रहणजन्य विशेषता गरी दुई भागमा विभाजन गर्न पनि सकिन्छ । जसअनुसार सम्प्रेषणजन्य विशेषताअन्तर्गत सम्प्रेषित ताप सार्ने, स्रोतबाट ताप प्रवाहित हुने, स्रोतमा सङ्गृहीत ताप सार्दा स्रोत वा भण्डारको तापक्रम कम हुँदै जाने, सम्प्रेषित वा अवशोषित नहुँदा स्रोतमा निहित तापको मात्रा यथावत रहने र स्रोतबाट कुनै परिमाणको तापक्रम, कुनै क्षेत्रफलको सतहमा कुनै अवधिभर सम्प्रेषण हुने विशेषता पर्छन् । त्यस्तै ग्रहणजन्य विशेषताअन्तर्गत ग्राहकको तापक्रममा परिवर्तन हुने, ग्राहक पदार्थको चरण वा फेजमा परिवर्तन हुने, सुचालक पदार्थमा ताप बढी मात्रामा ग्रहण वा स्थानान्तरण हुने, कुचालक पदार्थमा अवशोषणको मात्रा बढी देखा पर्ने, सङ्कुचनको स्थिति देखा पर्ने र स्वरूपमा परिवर्तन हुने विशेषतालाई यस वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

सारांशमा, तापका विशेषतालाई संरचना र गुणमा आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जसअनुसार तापक्रम, विशिष्ट ताप धारणशक्ति, ताप सुचालकत्व, तापविस्तार र तापप्रसारणलाई संरचनासँग सम्बन्धित गुणअन्तर्गत राख्न सकिन्छ भने तापको अनुभूति, तापअनुकूलता (कम्फर्ट), न्यानोपनको आभास र पोलाइ जस्ता विशेषतालाई तापका गुणसँग सम्बन्धित विशेषताका वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

२.३.६ विद्युत्

विद्युत् शक्तिको एउटा रूप हो र यसले ताप वा प्रकाश सिर्जना गर्ने उपकरण र मोटरहरूमा शक्ति उपलब्ध गराउँछ । यसलाई स्थिर वा चालमा रहेका विद्युतीय चार्जका बिचको विद्युत्चुम्बकीय बलबाट उत्पन्न हुने पदार्थजन्य अन्तर्क्रिया हो भनी चिनाइन्छ (स्कट ३३१) । विद्युत् इलेक्ट्रोन र प्रोटोन जस्ता चार्जयुक्त कणहरूको अस्तित्वका कारण स्थिर वा गतिशील रूपमा देखा पर्ने मानिन्छ ।

विद्युत्शक्ति प्राकृतिक रूपमा धनात्मक र ऋणात्मक रूपमा रहन्छ । यो कृत्रिम रूपले समेत उत्पादन गर्न सकिने विषय हो र इलेक्ट्रोन र प्रोटोन जस्ता चार्जयुक्त कणका चलन र अन्तर्क्रियाका रूपमा अभिव्यक्त हुन पुग्छ । विद्युत्ले सुचालक, अर्धसुचालक र कुचालक पदार्थसँग फरकफरक शैलीमा व्यवहार गर्छ । सुचालकमा स्वतन्त्र इलेक्ट्रोनहरू धेरै सङ्ख्यामा हुने तर कुचालकमा त्यस्ता इलेक्ट्रोनहरू नहुने भएकाले सुचालक पदार्थमा विद्युत् प्रवाह हुन जान्छ । अर्धसुचालक पदार्थमा भने सुचालक र कुचालकका गुण हुने गर्छन् । सुन, तामा र चाँदी सुचालक भएकाले विद्युत् प्रवाहित हुन पुग्छ भने सिसा र प्लाष्टिक जस्ता पदार्थमा विद्युत् प्रवाहित हुँदैन ।

विद्युत् एक स्थानबाट अर्को स्थानमा प्रवाहित हुने र प्राकृतिक रूपमै विद्युत्का रूपमा रहने गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सरेने विद्युत् प्रवाहित विद्युत् हो भने प्राकृतिक रूपमा रहने विद्युत् स्थित विद्युत् हो । यन्त्रादि सञ्चालनमा प्रयोग हुने विद्युत्लाई प्रवाहित विद्युत्का वर्गमा राखिन्छ र पदार्थमा नै निहित भई चट्याङ् आदि स्वरूपमा देखिने विद्युत्लाई स्थित विद्युत्का दर्जामा राखिन्छ । स्थित विद्युत् घर्षण, सुचालकत्व, आगमन र ध्रुवीकरणबाट उत्पन्न हुने गरेको पाइन्छ । तसर्थ विद्युतीय गुणलाई प्रवाहित विद्युत्सम्बद्ध गुण र स्थित विद्युत्सम्बद्ध गुण गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिने देखिन्छ ।

विद्युतीय विशेषता विषयपरक पनि हुन्छन् । विद्युतीय उज्यालोपन, विद्युतीय हल्ला, विद्युतीय भट्टका जस्ता कुराहरू विषयपरक हुन्छन् । यसरी हेर्दा विद्युतीय यी विशेषतालाई संरचना र गुणका आधारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । जसअनुसार विद्युत् घर्षण, सुचालकत्व, विद्युत चार्ज, विद्युत करेन्ट र विद्युत अवरोध जस्ता विशेषतालाई संरचनासँग सम्बन्धित विशेषताका दर्जामा राख्न सकिन्छ, भने भट्टका, विद्युत्चुम्बकीय हस्तक्षेप, ताप, उज्यालोपन र विद्युतीय हल्लालाई विषयगत गुणका दर्जामा राख्न सकिन्छ । विद्युत्का संरचना र गुणसँग सम्बन्धित यिनै मान्यतालाई विद्युत्सँग सम्बद्ध मान्यताका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२.३.७ चुम्बकत्व

चुम्बकमा हुने चुम्बकीय गुण वा स्वभाव चुम्बकत्व हो । भौतिकीमा फलाम वा स्तिलजन्य वस्तुलाई आफूतिर तान्न सक्षम फलामको अंशलाई चुम्बक भनी चिनाइएको पाइन्छ (हिकक र अन्य, “म्याग्नेट” ५७२) । चुम्बकहरू परस्परमा विपरीत ध्रुवसँग आकर्षित तथा समान ध्रुवसँग विकर्षित हुन्छन् । पृथ्वीका ध्रुवहरूसँग पनि चुम्बकको चुम्बकीय सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पृथ्वीलाई चुम्बक मान्ने हो भने पृथ्वीको उत्तरी ध्रुवतिर चुम्बकको दक्षिणी ध्रुव आकर्षित हुन पुगेको हुन्छ र सोहीबमोजिम समान ध्रुवहरू विकर्षित भएका हुन्छन् । चुम्बकको यही स्वभावका आधारमा गन्तव्य वा मार्गको दिशा पहिल्याउने कार्य हुन्छ ।

चुम्बकले चुम्बकी पदार्थलाई सम्पर्कमा नरहिकनै तान्न सक्छ, भने विकर्षणका स्थितिमा पनि सम्पर्कको आवश्यकता पर्दैन । यस्तो बेला अचुम्बकी पदार्थले पनि चुम्बकत्वले पार्ने प्रभावमा बाधा खडा नगरेको स्थिति फेला पर्छ । चुम्बकी पदार्थलाई चुम्बकीय क्षेत्रमा प्रवेश गराई चुम्बक बनाउन पनि सकिन्छ । विद्युत् प्रवाहबाट पनि चुम्बक बनाउन सकिन्छ तर यस्ता चुम्बक प्रवाहको विच्छेदनसँगै चुम्बकत्वविहीन बन्छन् । चुम्बकहरू विद्युत्शक्ति उत्पादन गर्न महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् र यिनलाई मोटर, जेनेरेटर र सूचना सङ्ग्रहण जस्ता कार्यका लागि प्रयोग गरिन्छ ।

चुम्बकमा चुम्बकत्व बलका रूपमा देखा पर्छ । चुम्बकत्व फलाम वा स्तिलजन्य वस्तुलाई तान्ने गुण हो र यस गुणका कारण चुम्बकका बिचमा आकर्षण वा विकर्षण गर्ने प्रवृत्ति देखा पर्छ । चुम्बकत्व निहित हुने चुम्बकहरू स्थायी (कडा चुम्बकी पदार्थले बनेका), अस्थायी (नरम चुम्बकी पदार्थले बनेका) र उत्तेजित (विद्युत्द्वारा सबलित गरिने) प्रकृतिका हुन्छन् ।

चुम्बकसम्बद्ध गुणलाई प्रकारगत गुण र स्वभावगत गुण गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । प्रकारगत गुणअन्तर्गत स्थायित्व, अस्थायित्व र उत्तेजितपनलाई राख्न सकिन्छ, भने स्वभावगत गुणअन्तर्गत चुम्बकमा देखिने ध्रुवीयता, आकर्षणजन्य स्वभाव र विकर्षणजन्य स्वभावलाई राख्न सकिन्छ । त्यस्तै चुम्बकीय गुणहरूलाई संरचना र गुणका आधारमा समेत विभाजन गर्न सकिन्छ । चुम्बकत्वको चाल वा गतिविधि, चुम्बकीय बल, सर्ने गुण र सिर्जना हुने गुण, तापका कारण ह्रास हुने गुण संरचनासम्बद्ध गुणअन्तर्गत पर्छन् । चुम्बकका विषयगत गुणात्मक विशेषतामा आकर्षण र विकर्षण, इन्द्रिय अनुभूति, चुम्बकीय उज्यालोपन (इन्टेन्सिटी) र चुम्बकीय ध्रुवीयता जस्ता विशेषतालाई राख्न सकिन्छ ।

सारांशमा, यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व जस्ता केन्द्रकसँग सम्बन्धित उपर्युल्लिखित मान्यता निश्चितता, नियमितता, निरन्तरता, स्थानिकता, तरङ्गकण फरकपन र कणिक भिन्नताका परिधिमा सीमाबद्ध रहने देखिन्छ । तिनै केन्द्रकसँग सम्बन्धित मान्यताबाट नै शास्त्रीय भौतिकीको सैद्धान्तिक स्वरूप निर्धारण हुन पुग्ने देखिन्छ । यी मान्यतासँग सम्बन्धित विषय र आधुनिक नेपाली कविताका विचमा हुने सम्बन्ध पहिल्याई त्यसका आधारमा आधुनिक नेपाली कविताको अध्ययन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक र अवधारणात्मक रूपरेखा निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

२.४ शास्त्रीय भौतिकी र कविताको अन्तःसम्बन्ध

शास्त्रीय भौतिकी र कविताका विचमा गहिरो सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्रकृति र यसको स्वभावसँग सम्बन्धित कविता रचना गर्ने लामो परम्परा चल्दै आएको र पछिल्लो समयमा विभिन्न साहित्यसम्बद्ध सिद्धान्त र वादहरूले त्यसलाई थप बल प्रदान गरेको देखिनुले त्यस्तो सम्बन्ध भएको प्रस्ट हुन्छ । यसका साथै प्रकृतिका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति कविताका शीर्षक, विषयवस्तु, भावविचार, बिम्ब, अलङ्कार र व्यञ्जनाका रूपमा हुने गरेको पाइन्छ । यसबाट शास्त्रीय भौतिकी र कविताका विचमा सम्बन्ध हुने देखिन आउँछ ।

प्रकृति भौतिक र जैविक जगत्को समुच्चय हो । यो मानवीय विषयगत बोधसँग निरपेक्ष हुने हुँदा मानिसको चेतनाले बोध गरे पनि वा नगरे पनि अस्तित्वमा रहन्छ र यससँग सम्बन्धित विषयको प्रभाव कवितामा समेत रहेको पाइन्छ । जसअनुसार प्रकृति र यसको स्वभावको वर्णन गर्ने भौतिकीको

एउटा शाखाका रूपमा रहेको शास्त्रीय भौतिकी पनि कवितासँग सम्बन्धित हुन पुग्छ । यसै गरी शास्त्रीय भौतिकी र आधुनिक नेपाली कविताका बिचमा हुने सम्बन्धबारे विभिन्न कोणबाट चर्चा हुँदै आएको पाइन्छ । कवितामा प्रकृतिको अभिव्यक्ति हुँदै आएको लामो ऐतिहासिक परम्परा हुनु, केही कलासम्बद्ध सिद्धान्त र साहित्यसम्बन्धी मान्यताले साहित्यलाई प्रकृतिको उपज मान्नु र प्रकृतिसँग सम्बद्ध विषय कवितामा आउँदा विषयवस्तु, भाव वा केन्द्रीय कथ्य, बिम्ब, व्यञ्जना र अलङ्कारको रूपमा आउने टिप्पणी गरिएको पाइनुले आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीका बिचमा सम्बन्ध देखाउन सकिने देखिन आउँछ ।

प्रकृतिलाई स्थान दिएर काव्य रचना गर्ने परम्परा लामो समयदेखि चल्यै आएको हो । पूर्वीय तथा पश्चिमी कवि र दार्शनिकहरूले कवितालाई प्रकृतिसँग सम्बन्धित गरेको पाइन्छ । अरस्तुले कलालाई प्रकृतिको अनुकरण मानेको पाइनुबाट पनि प्रकृतिका स्वभाव र कविताका बिचमा सम्बन्ध रहेको देखिन आउँछ । ‘कला प्रकृतिको अनुकरण हो’ भन्ने साहित्यका क्षेत्रमा बहुप्रचलित अनुकरण सिद्धान्तको मूल सूत्र नै उनको *भौतिकी* शीर्षकको पुस्तकमा उल्लेख पाइन्छ (त्रिपाठी, *पाश्चात्य* ३७) । यसबाट भौतिकी र साहित्यका बिच गहिरो सम्बन्ध रहँदै आएको छ भन्ने प्रस्ट हुन्छ ।

अरस्तुपछिका विद्वानहरूबाट पनि साहित्य र प्रकृतिसम्बद्ध विज्ञानका बिचमा हुने सम्बन्धबारे चर्चा हुने गरेको पाइन्छ । लुक्रेटियस, टि. एस. इलियट, वर्डस्वर्थ, कलिरिज, शेली, वायरन र किट्स जस्ता साहित्यकार र विश्लेषकहरूले साहित्यमा प्रकृतिको प्रयोगलाई स्थान दिएको पाइन्छ (नेपाल, भ-त्र) भने जोन ड्राइडेन आदिले कवितालाई प्रकृतिको बिम्ब मानेको पाइन्छ (ज-त्र) । त्यस्तै पूर्वमा पनि प्रकृतिलाई उद्दीपन र विषय बनाएर काव्य रचना गरिएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि वाल्मीकि, कालीदास आदिले त्यस्ता काव्य रचना गरेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा वाल्मीकिले काव्यमा प्रकृतिलाई विशेष स्थान दिएको पाइन्छ र पछि कालीदास प्रभृतिले प्रकृतिलाई नै विषय बनाएर यस परम्परालाई अघि बढाएको पाइन्छ । यी उदाहरणबाट वैश्विक परम्पराका परिप्रेक्ष्यमा समेत प्रकृति वा यससँग सम्बद्ध विषय र कवितालाई सम्बन्धित गरिएको ऐतिहासिक आधार फेला पर्छ ।

नेपाली कविताका सन्दर्भमा पनि प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयलाई कवितामा प्रवेश दिइँदै आएको पाइन्छ । प्राथमिक कालमा वीरकालका आरम्भिक कविहरूमा प्रकृतिप्रति आशक्ति नरहेको तर भक्तिकालमा चाहिँ स्पर्शसम्म भएको भनी टिप्पणी गर्ने गरेको पाइन्छ । यस कालमा मूलतः प्रकृति भागवत्भक्तिको केन्द्रीयतामा आलम्बित र प्रयुक्त भएको पाइन्छ र शृङ्गारकालमा गएर काव्यिक

वर्णनका लागि प्रकृति उद्दीपक बनेको उल्लेख पाइन्छ (प्रधान घ) । यसै गरी माध्यमिक कालमा मोतीराम भट्ट, शिखनाथ सुवेदी र सोमनाथ सिग्दालका रचनाहरूमा प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयको उल्लेख्य प्रयोग पाइन्छ । जसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृतिको प्रयोगको पृष्ठाधार प्राप्त हुन पुग्छ ।

आधुनिक नेपाली कविताका आरम्भकर्ता लेखनाथ पौड्यालका रचनामा प्रकृति र यसका स्वभावलाई उच्च स्थान दिइएको देखिन्छ । प्रकृतिलाई परमतत्त्वको स्थितिवोधका रूपमा उभ्याएका कारण पौड्याल पहिलो प्रकृतिवादी कवि हुन पुग्छन् भने लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा प्रकृतिका स्वच्छन्दतावादी उन्नायक हुन पुग्छन् भन्ने उल्लेख पाइन्छ (घ) । काव्यमा प्रकृतिको प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा कतिपयले दृश्यमान जगत् र पहाड-पर्वत, खोला-नाला, आकाश-धर्ती, घाम-पानी, हिउँद-वर्षा आदिको प्रयोग गरेको र कतिपयले सूक्ष्म, अमूर्त र अदृश्य शक्ति र सत्ताका रूपमा प्रयोग गरेको उल्लेख छ (नेपाल भ्र-त्र) । त्यस्तै प्रकृतिप्रयोगका दृष्टिले समकालीन नेपाली कविता अत्यन्त समृद्ध रहेको मानिन्छ (जोशी, “प्रकृति र समकालीन” १०६) । यसरी वैश्विक परम्परा र नेपाली काव्यलेखनको परम्परामा प्रकृतिसम्बद्ध विषय र कविताका बिचमा सम्बन्ध रहँदै आएको पाइन्छ । यसले प्रकृतिसँग सम्बद्ध विषयहरू कविताका रूपमा आउन सक्ने र कविताका माध्यमबाट प्रकृतिसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति हुन सक्ने आधार प्रदान गर्छ ।

जीवन र जगत् प्रकृतिमा निर्भर हुँदै आएको हुँदा प्रकृतिको अर्थ व्यापक हुन पुग्छ । सामान्य अर्थमा प्रकृति भन्नाले व्यक्ति वा वस्तुको मूल रूप वा मूल गुण भन्ने बुझिन्छ (अर्याल ४) । व्यक्ति वा वस्तुको मूल रूप वा मूल गुण प्रकृति भए पनि मानवनिर्मित वस्तुहरूलाई प्रकृतिअन्तर्गत राखिँदैन । समग्रमा मानिस र मानिसले बनाएका वस्तुहरूबाहेक सृष्टिका सारा सजीव-निर्जीव पदार्थलाई प्रकृतिको दर्जा दिइन्छ (जोशी, “प्रकृति र समकालीन.” १०९) । यसको अर्थ के हुन्छ भने मानिसले देख्ने, सुन्ने, वा अनुभव गर्ने विषय भनेकै प्रकृति भएकाले मानिसका कला वा अभिव्यक्तिसँग प्रकृति अभिन्न रहन्छ ।

मानिसको जीवनपद्धतिसँग प्रकृतिको अनिवार्य र निर्विकल्प सम्बन्ध रहन्छ । कला-साहित्य पनि मानिसको जीवनपद्धतिको अभिन्न अङ्ग हो र यससँग प्रकृतिको गहिरो सम्बन्ध रहेको हुन्छ । मानिसको जीवनबाट प्रकृति भिक्दा ऊ निष्प्राण भएभैँ मानिसको कला-साहित्यबाट प्रकृतिलाई छुट्टाइदिने हो भने ती पनि श्रीविहीन, सौन्दर्यविहीन र अस्तित्वविहीन बन्छन् (जोशी, “प्रकृति र आजका” ६) । अर्थात् कला-साहित्यमा प्रकृतिको प्रभाव रहेको हुन्छ र त्यस्ता कला-साहित्यका माध्यमबाट प्रकृतिको

अभिव्यक्ति हुन्छ । यसबाट शास्त्रीय भौतिकी प्रभृतिका प्रकृतिसम्बद्ध विज्ञानसँग सम्बन्धित विषय वा मान्यताको प्रभाव कला-साहित्यमा पर्ने र कला-साहित्यमा शास्त्रीय भौतिकी प्रभृतिका विज्ञानसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइने स्वतः प्रस्ट हुन पुग्छ । नेपाली कविताका सन्दर्भमा पनि यही कुरा लागु हुने देखिन आउँछ ।

विज्ञानका शाखाहरूको अध्ययनमा रुचि देखाउनु वर्तमान समयका नेपाली कविताको प्रवृत्ति भएको उल्लेख पाइन्छ । अधुनातन ज्ञानविज्ञानका विविध शाखा-प्रशाखाहरूको अध्ययन पनि आजका नेपाली कविताका आधुनिक प्रवृत्तिको मूलभूत स्रोत भएको भनी कुमारबहादुर जोशीले टिप्पणी गरेका छन् (“प्रकृति र आजका” ६) । आधुनिक नेपाली कवितामा विज्ञानको प्रभाव रहेको स्वीकार गरी पाँच प्राकृतिक तत्त्व वा प्रकृतिका रूपमा पृथ्वी, जल, तेज, वायु र आकाशको समुच्चयलाई चित्रित गर्ने कार्य जोशीले गरेका छन् (६) । प्रकृतिको आलम्बन रूपलाई नेपाली काव्यमा विषयालम्बन पनि मानिएको पाइन्छ र यस्तो स्थितिमा प्रकृति कविताको साधनमात्र नभई साध्य नै हुन पुगेको देखिन्छ (अर्याल ६०) । यस क्रममा लेखनाथ पौड्यालको “गड्गागौरी”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको “चारु”, माधवप्रसाद घिमिरेको “वैशाख”, केदारमान व्यथितको “ज्योत्स्ना”, सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा”, मोहन कोइरालाको “लेक” प्रभृतिका कविताहरूमा प्रकृतिलाई आलम्बक मानिएको पाइन्छ (६०-६१) । यसले आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोगपरम्परा भाँगिँदै गएको देखाउँछ ।

मूलतः मानिस र मानिसले बनाएका वस्तुबाहेक सृष्टिका सम्पूर्ण पदार्थ प्रकृतिअन्तर्गत पर्ने मानिन्छ । प्रकृति स्थूल-सूक्ष्म, गोचर-अगोचर तथा चल-अचल आदि विभिन्न प्रकारमा विभाजित भएको पाइन्छ (जोशी, देवकोटाका ८) । प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयसँग जोडेर साहित्यिक वादहरू निर्माण गरिएको पनि पाइन्छ । उदाहरणका लागि साहित्यमा प्रचलित प्रकृतवाद जीववैज्ञानिक र भौतिकशास्त्रीय मान्यताहरूमा आधारित रहेको पाइन्छ (१०) । साथै अनुकरण सिद्धान्त, स्वच्छन्दतावाद, प्रकृतिवाद, यथार्थवाद, घनवाद र तेस्रो आयाम जस्ता साहित्यिक वाद र सिद्धान्तहरूले पनि प्रकृतिलाई महत्त्व दिएका छन् । यसरी प्रकृतिसम्बद्ध ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, लेखन परम्परा र सैद्धान्तिक आधारलाई विश्लेषण गर्दा प्रकृति र यसको स्वभावको वर्णनसँग सम्बन्धित विज्ञानका शाखा र कविताका बिचमा सम्बन्ध हुने प्रस्ट हुन्छ ।

समालोचक विद्वानहरूबाट कविता र विज्ञानका बिचमा हुने सम्बन्धलाई औँल्याउने कार्य भएको छ । आई ए रिचर्ड्स र मेरी मिड्ली जस्ता समालोचकहरूले यस विषयलाई प्राथमिकताका साथ

उठाएका छन् । कतिपय नेपाली समालोचक र कविहरूले पनि यसबारे आफ्नो धारणा राखेको पाइन्छ । उनीहरूका धारणा र प्रयुक्तिका आधारमा विज्ञानका शाखासँग सम्बन्धित विषय र कविताका बिचमा सम्बन्ध हुने तथ्य स्पष्ट हुन्छ । यसबाहेक कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय के-कसरी अभिव्यक्त हुन्छन् भन्ने कुराबारे पनि सोही सम्बन्धबाट स्पष्ट हुन्छ ।

आई ए रिचर्ड्सको *विज्ञान र कविता* पुस्तकमा विज्ञान र कविता जगत्लाई बुझ्ने मार्ग भएको उल्लेख छ । उनका अनुसार प्राकृतिक जगत् के हो ? यसका स्वरूपगत विशेषता के के हुन् ? जस्ता कुराहरू विज्ञानबाट मात्र नभई कविताबाट पनि जान्न सकिन्छ । यस सिलसिलामा कुनै पनि मानाइमा मिल्ने छद्म बनाइ (वा होइन भन्न नसकिने र प्रमाण पनि नपाइने बनाइ) काव्यात्मक रूपले सत्य हुन्छन् भन्ने धारणा रिचर्ड्सले राखेको पाइन्छ (रिचर्ड्स ६३) । यसको अर्थ के हुन्छ भने कवितामा आउने अभिव्यक्ति विज्ञानमा जस्तो हो वा होइन भन्न सकिने स्थितिमा रहँदैनन् तर प्राकृतिक जगत् र यसका स्वरूपगत विशेषता कविताबाट पनि जान्न सकिन्छ । अर्थात् विज्ञान र कविता दुवैले आआफ्ना शैलीमा प्रकृति र यसको स्वभावको वर्णन गर्ने हुँदा यिनहरूका बिचमा कुनै न कुनै सम्बन्ध रहन्छ । यसबाहेक उनले कविता र विज्ञान दुवै क्षेत्रमा रूपक र प्रतीकको महत्त्व दर्साएको पाइन्छ ।

विज्ञान र कविता फरकफरक अनुशासन क्षेत्रका विषय भएको मानिन्छ । विज्ञान र कवितालाई एउटै नक्सामा सम्बन्धित गर्न कठिन हुने तर हाम्रो विचारसँग सम्बन्धित सामान्य नक्साले भने तिनीहरूका बिचमा सम्बन्ध कायम गर्न सजिलो हुने धारणा मेरी मिड्लीको *विज्ञान र कविता* शीर्षकको पुस्तकमा पाइन्छ (२१) । उनका अनुसार वैचारिक आधारमा ती दुई विषयक्षेत्रका बिचमा सम्बन्ध खोज्न सकिने देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा वैचारिक वा आनुभविक विचारका आधारमा कविता र विज्ञानसम्बद्ध विषयहरू परस्परमा सम्बन्धित हुने धारणा मिड्लीको रहेको छ । यसरी रिचर्ड्स, मिड्ली प्रभृतिका विश्लेषकहरूले विज्ञान र कविताका बिचमा हुने सम्बन्धलाई चर्चा गरेको पाइनुले पनि कविता र विज्ञानका बिचमा सम्बन्ध हुने देखिन्छ ।

कवितामा प्रकृतिसम्बद्ध विषयको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । कवितामा प्रकृतिसम्बन्धी विषय केन्द्रीय कथ्य वा भावविचार (सत्य, सत्यांश वा सत्याभास) हुन्छन् (त्रिपाठी र अन्य २०) । त्यस्तै प्रकृतिका आफ्नै पनि स्थायी-भावहरू हुन्छन् र तिनले मानिसमा स्थायी-भाव निर्माण गर्न र विकसित गर्न भूमिका निर्वाह गर्छन् (अर्याल ५१) । प्रकृतिसम्बद्ध विषय कवितामा आउँदा भावविचार बन्ने र कतै

उद्दीपनको रूप लिने कुरा यसबाट स्पष्ट हुन्छ । यी टिप्पणीबाट कविताको अध्ययन गर्दा प्राकृतिक पक्षको अध्ययन पनि आवश्यक हुने देखिन आउँछ ।

प्रकृतिसम्बद्ध विषय साहित्यमा प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । कला-साहित्यमा प्रकृतिले अपरिमितता र विविधता धारण गरी पुनर्जीवन लिने र वास्तविकतातर्फ आकर्षित गरेर विश्लेषित हुने कार्य गर्छ (प्रधान ख) । प्रकृतिको स्वतन्त्र सत्ता मानेर मानवीय कार्य-पद्धतिको भौतिक र यान्त्रिक विश्लेषण गर्ने प्रकृतवादको प्रयोग साहित्यमा भएको पाइन्छ (ख) । यसले कला-साहित्यमा प्रकृतिसँग सम्बन्धित सिद्धान्त पनि प्रचलित रहेको सिद्ध गर्छ । प्रकृति नेपाली काव्यमा आउँदा आलम्बन, उद्दीपन, अलङ्कार, बिम्ब र चैतन्यारोपित रूपमा आएको पाइन्छ (अर्याल ५७) । अर्थात् प्रकृति कवितामा अनुभावको कारणका रूपमा मात्र नआई विषयका रूपमा समेत आउँछ ।

कवितामा विज्ञानसम्बद्ध विषयलाई बिम्बका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । बालकृष्ण समको “स्वर्ग र देवता”, मञ्जुलको “मृत्यु चौसठ्ठी” जस्ता कवितामा ब्रह्माण्ड बिम्बको र भूपि शेरचनको “असार”, केदारमान व्यथितको “एक झल्को” जस्ता कवितामा प्राकृतिक बिम्बको, कुन्दन शर्माको “तुहिएको अस्तित्व”, बेन्जु शर्माको “तिम्रो र मेरो प्रेम” जस्ता कवितामा विज्ञानबिम्बको प्रयोग पाइन्छ (गौतम ५९, ६१, ६३, १२४-२७, २१३-१५) । त्यस्तै भूपि शेरचनका कवितामा प्रकृतिचक्र अथवा जलचक्र (पानी-बादल-पानी) सँग सम्बन्धित विषयहरूको अभिव्यक्ति पाइन्छ (शर्मा ५३) । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृति र विज्ञानसँग सम्बन्धित विषय बिम्बका रूपमा प्रयोग हुँदै आएका छन् भन्ने प्रस्ट हुन पुग्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय नेपाली कवितामा आएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि “हामी” कवितामा शक्ति, चाल, जलचक्र, पानीको स्वभाव र अवस्थाहरू, शास्त्रीय सापेक्षता, ध्वनि, ताप, घनत्व, इनर्सिया, विशिष्ट तापधारण शक्ति, पिण्डगति, चाप, गुरुत्वाकर्षण बल, घर्षण, इफ्लक्स, चट्याङ्ग, पिण्डको क्षयीकरण, पिण्ड संरक्षण र अणुसँग सम्बद्ध विषय रहेको पाइन्छ (कुँवर, ““हामी” कवितामा शास्त्रीय” २३९-४१) । “स्वतन्त्रता, पानीको एउटा आदिम प्यास” कवितामा तरलतासम्बन्धी मान्यता, घुलनशीलतासम्बन्धी मान्यता, अणुसम्बन्धी मान्यता, जलचक्रसम्बन्धी मान्यता, घनत्वसम्बन्धी मान्यता, तरल पदार्थमा गुरुत्वाकर्षण बलको प्रभावसम्बन्धी मान्यता, तरल पदार्थको अवस्थासम्बन्धी मान्यता, वाष्पीकरणसम्बन्धी मान्यता, आकारसम्बन्धी मान्यता, चट्याङ्गसम्बन्धी मान्यता, विद्युत्सम्बन्धी मान्यता, हावाको प्रवाहसम्बन्धी मान्यता, वर्षाका प्रकृतिसम्बन्धी मान्यता, पृथ्वीको उत्पत्ति र

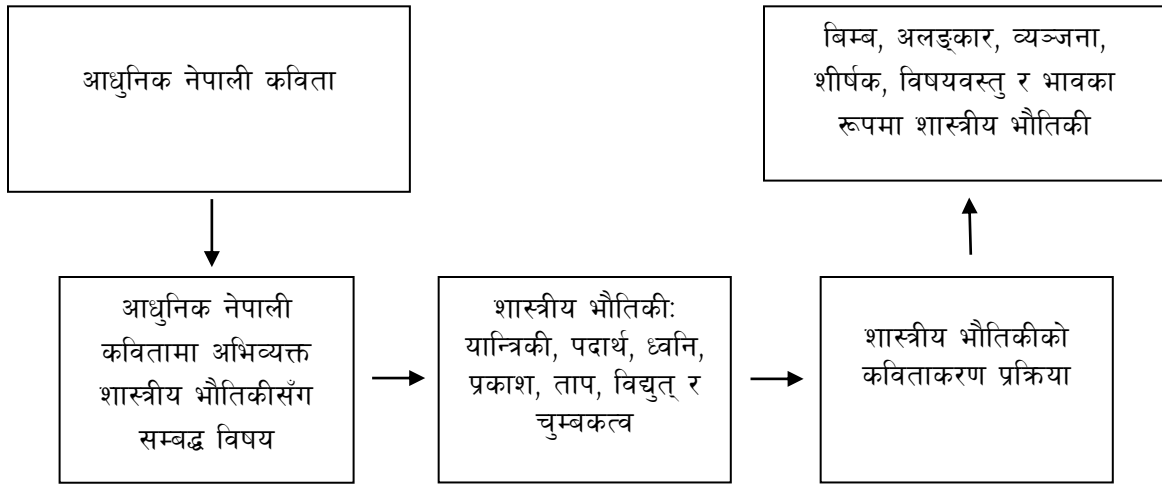
जलनिर्मितिसँग सम्बन्धित मान्यता, पानीको रङ्गसम्बन्धी मान्यता, बहाव र घर्षणसम्बन्धी मान्यता, तरल पदार्थको वेग र शक्तिसम्बन्धी मान्यता, छाल र तरङ्गसम्बन्धी मान्यता, फिँजसम्बन्धी मान्यता र जलप्रवाहसम्बन्धी मान्यतासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ (कुँवर, ““स्वतन्त्रता” ११५-१९) । त्यस्तै “पानी” कवितामा तरलता, घुलनशीलता, अणु, जलचक्र, घनत्व, गुरुत्वाकर्षण बलको प्रभाव, तरल पदार्थको अवस्था, वाष्पीकरण, आकार, चट्याङ्ग, विद्युत्, हावाको प्रवाह, वर्षाका प्रकृति, पृथ्वीको उत्पत्ति र जलनिर्मिति, पानीको रङ्ग, बहाव र घर्षण, तरल पदार्थको वेग र शक्ति, छाल र तरङ्ग, फिँज र जलप्रवाहसम्बन्धी विषय रहेको पाइन्छ (कुँवर, ““पानी” कवितामा” ५६-५७) । शास्त्रीय भौतिकी र कविताका बिचमा सम्बन्ध हुने तथ्य यी उदाहरणले स्पष्ट गर्छन् ।

सकारण चालकीसँग सम्बन्धित विषयलाई आधुनिक नेपाली कवितामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । “चालको दोस्रो नियम र साहित्यमा यसको प्रयोग” शीर्षकको लेखमा यान्त्रिकीको सकारण चालकीअन्तर्गत पर्ने बललाई पिण्ड, साभा गतिअन्तर र समयान्तरालसङ्ख्याको गुणनफलका रूपमा चिनाई साहित्यमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध ती पक्षको प्रयोग हुन पुगेको देखाइएको छ (कुँवर १४०) । त्यस्तै कुनै पिण्डमा लगानी भएको बलसँग पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालसङ्ख्याको गुणनफल बराबर हुने उदाहरणसहित पुष्टि गरिएको छ (कुँवर, “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका” ५३-५४) । यी लेखहरूका आधारमा पनि कविता र शास्त्रीय भौतिकीका बिचमा सम्बन्ध भएको प्रस्ट हुन्छ ।

माथि उल्लिखित सन्दर्भ, उदाहरण र चर्चाबाट कविता र प्रकृतिसम्बद्ध विज्ञानका रूपमा रहेको भौतिकी परस्परमा सम्बन्धित हुने देखिन आउँछ । यस्तो सम्बन्ध ऐतिहासिक प्रयोगको पृष्ठभूमि, कविता र प्रकृतिका बिचमा देखिने सम्बन्ध, र कविता र विज्ञानका बिचमा हुने सम्बन्धका आधारबाट प्रस्ट हुन जान्छ । यस क्रममा भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कवितामा विषयवस्तु, भावविचार, बिम्ब, अलङ्कार र व्यञ्जनाका रूपमा आउने देखिन गएको छ । यिनै आधारमा आधुनिक नेपाली कवितामा हुने शास्त्रीय भौतिकीको अभिव्यक्ति प्रक्रिया पहिल्याउन सकिन्छ । यसरी कवितामा प्रकृतिको अभिव्यक्ति हुँदै आएको लामो परम्परा हुनु, केही कलासम्बद्ध सिद्धान्त र साहित्यसम्बन्धी मान्यताले पनि कवितामा प्रकृतिसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुने मान्नु र प्रकृति वा त्यसको स्वभावसँग सम्बन्धित विज्ञानका रूपमा रहेको शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय कवितामा आउँदा विषयवस्तु, भाव वा केन्द्रीय कथ्य, बिम्ब, व्यञ्जना र अलङ्कारको रूपमा आउनु जस्ता कुराले आधुनिक नेपाली कविता र शास्त्रीय भौतिकीका बिचमा सम्बन्ध हुने प्रस्ट हुन्छ ।

२.५ विश्लेषण ढाँचा

शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व जस्ता केन्द्रकभित्र समेटिने देखिएवाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्नका लागि यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध मान्यतालाई सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक पर्याधारका रूपमा लिन सकिने देखिन पुग्छ । साथै यी शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध केन्द्रकका आधारमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध के-कस्ता विषय आधुनिक नेपाली कवितामा के-कसरी विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकरण भए भन्ने कुरासमेत ठम्याउन सकिने देखिन्छ । यस शोधमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध ती केन्द्रकका आधारमा आधुनिक नेपाली कविताको विश्लेषण गर्न तयार पारिएको विश्लेषण ढाँचा वा अवधारणात्मक रूपरेखा तल प्रस्तुत गरिएको छ -

उपर्युक्त अवधारणात्मक रूपरेखा वा विश्लेषण ढाँचाबमोजिम आधुनिक नेपाली कविताको पठन, बोध र आस्वादन गर्ने, आधुनिक नेपाली कवितामा पाइने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको निक्क्यौल गर्ने र ती विषयहरू शास्त्रीय भौतिकीका कुनकुन केन्द्रकसँग सम्बन्धित छन् भन्ने कुराको निरूपण गरी आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीको स्वरूप पुष्टि गर्ने र शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयहरू आधुनिक नेपाली कविताका विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने कुराको विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने कार्य गरी शोधकार्य सम्पन्न गर्ने मार्गचित्र प्राप्त हुन पुगेको छ । यसरी गरिने विश्लेषणका क्रममा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त यान्त्रिकीअन्तर्गत चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसँग सम्बन्धित

मान्यतासम्बद्ध विषयको र पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वअन्तर्गत तिनका संरचना र गुणसम्बद्ध विशेषतायुक्त मान्यतासँग सम्बन्धित विषयको विश्लेषण आवश्यक हुन्छ । यसका साथै शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय कविताका वस्तु र शिल्पका रूपमा कविताकरण भएको तथ्य पहिल्याउन बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका आधारमा विश्लेषण गर्नु उपयुक्त ठहरिन आउँछ । तसर्थ प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि उपर्युल्लिखित विश्लेषण ढाँचाबमोजिम आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा निरूपण गरी र ती विषयको कविताकरण प्रक्रियालाई बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका आधारमा गरिने विश्लेषण नै उपयुक्त हुने देखिन पुग्छ ।

२.६ निष्कर्ष

भौतिकीको आधारभूत शाखाका रूपमा रहेको शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत निश्चिततामा आधारित, सार्वकालिक रूपमा नियमित, निरन्तरतायुक्त, स्थानिक चरित्रयुक्त, तरङ्ग-कण फरकपनयुक्त र कणिक भिन्नतायुक्त यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् । शास्त्रीय भौतिकी र साहित्यिक रचनाका बिचमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ भन्ने कुरा ऐतिहासिक परम्परा, प्रचलित अभ्यास, विज्ञानलाई प्राथमिकतामा राख्ने विभिन्न साहित्यिक सिद्धान्त र शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध केन्द्रकको प्रभाव पाइने कुरा निश्चित सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत आधुनिक नेपाली कविताको पठनपश्चात् तयार पारिएको परिशिष्ट 'क' बमोजिमको सूचीमा दिइएको केन्द्रकसम्बद्ध जानकारीबाट स्पष्ट हुन्छ । यिनै कारणले गर्दा शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त प्रकृति र यसको स्वभावसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्नका लागि उपर्युल्लिखित विश्लेषण ढाँचा उपयुक्त देखिन पुगेको छ । अर्थात् शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट आधुनिक नेपाली कविताको विश्लेषण गर्नका लागि शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित मान्यता र शास्त्रीय भौतिकीको कविताकरण प्रक्रियाको विश्लेषण गर्नका लागि कविताका विधातत्त्वका रूपमा रहेका बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भाव जस्ता वस्तु र शिल्पसम्बद्ध पक्षलाई आधारका रूपमा लिनु उपयुक्त हुन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थ

३.१ विषयप्रवेश

यान्त्रिकी र पदार्थलाई शास्त्रीय भौतिकीका महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । यी दुई पक्षमध्ये यान्त्रिकीअन्तर्गत वस्तुका चाल र बलसँग सम्बन्धित विषयको अध्ययन गरिन्छ । यान्त्रिकीका पनि चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकी गरी तीन पक्ष रहेका हुन्छन् । जसअनुसार चालकीअन्तर्गत पदार्थको कारणरहित चालयुक्त अवस्थाको, सकारण चालकीअन्तर्गत पदार्थको चाल र पदार्थलाई चालमा ल्याउन भूमिका निर्वाह गर्ने बलको र स्थितिकीअन्तर्गत पदार्थमा कुनै परिमाणको बल लगानी भएको र चालमा नआएको अवस्थाको अध्ययन गरिन्छ । त्यस्तै शास्त्रीय भौतिकीमा पदार्थसँग सम्बन्धित नियम, सिद्धान्त र पहिल्याइहरूसम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यता प्रचलित छन् । पदार्थका विशेषतालाई संरचना र गुणका आधारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । संरचनासम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत पदार्थका निश्चित संरचक घटक हुने, त्यस्ता घटकका रूपमा परमाणुहरू रहने, ती पनि न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनबाट संरचित हुने, तीमध्ये इलेक्ट्रोन ऋणात्मक र प्रोटोन धनात्मक चार्जयुक्त हुने, परमाणुबाट तत्त्व र अणुबाट यौगिक बन्ने र परमाणु र अणुमा हुने भिन्नताका आधारमा द्रव्यगत भिन्नता देखिने जस्ता मान्यता पर्छन् भने पदार्थको गुणसम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत प्रभावनिर्भर र प्रभावअनिर्भर गुणलाई राख्न सकिन्छ । प्रभावनिर्भर गुणसम्बद्ध मान्यतामा यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप, चुम्बकत्व र विद्युत्को प्रभावबाट देखिने गुणसँग सम्बन्धित मान्यता पर्छन् र प्रभावअनिर्भर गुणसम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत गुरुत्वात्मकता, पिण्डात्मकता, इनर्सियात्मकता, घनत्वात्मकता र आयतनयुक्तता जस्ता विषयसम्बद्ध मान्यता पर्छन् । शास्त्रीय भौतिकीका महत्त्वपूर्ण मानिने यी दुई पक्षसँग सम्बन्धित मान्यताको विस्तृत चर्चा दोस्रो परिच्छेदमा गरिएको छ । यस परिच्छेदमा यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बन्धित मान्यतालाई विश्लेषणको आधार मानी गुणात्मक विधिबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । ती कवितामा यान्त्रिकीको अभिव्यक्ति भएको पुष्टि गर्न दोस्रो परिच्छेदमा उल्लिखित चालकी, सकारण चालकी र

स्थितिकीसंग सम्बद्ध मान्यतालाई आधारका रूपमा लिनु आवश्यक हुन्छ । यहाँ चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसम्बद्ध मान्यतालाई आधार मानेर आधुनिक नेपाली कवितामा भएका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ ।

३.२.१ आधुनिक नेपाली कवितामा चालकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीका चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यहाँ आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट छनौटमा परेका विश्लेष्य कविताको पठन र विश्लेषण गरी चालकीसंग सम्बद्ध अभिव्यक्तिलाई पुष्टि गरिएको छ । लेखनाथ पौड्यालरचित “वियोगिनी विलाप”, बालकृष्ण समरचित “मेरा युवक”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत”, केदारमान व्यथितरचित “आकाशवाणी”, पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, भूपि शेरचनरचित “हो-चि-मिन्हलाई चिठी”, पारिजातरचित “मेरो पलायन अन्तरिक्षतर्फ”, कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाउँ, जित्छ-हाउँ” र नरेशचन्द्र खातीरचित “जान्न खोज तिमि पनि तिम्रा मनसंग” कवितामा चालकीसम्बद्ध त्यस्ता अभिव्यक्ति रहेका छन् । यहाँ ती कविताका नमुना कवितांशको विश्लेषण क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “वियोगिनी विलाप” कवितामा यान्त्रिकीको चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति अन्तर्निहित छ । उक्त कवितामा वेगवाला भालासरि वाण धसेको प्रसङ्गको अभिव्यक्ति भएबाट चालकीसंग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन आएको हो । सो कविताको उक्त अंश यस्तो रहेको छ -

नालायकी ...

भालासरि शर धसी अति वेगवाला

बाला उपर् कुसुमवाण ! गन्यौ नि हाला ॥ (२)

भाला प्रहार गर्दा जमिनको गतिको सापेक्षतामा भालाको गति बढी देखिन पुग्छ । केही बेरमा भालाको गति कम हुँदै गएर जमिनकै बराबरीको गतिमा आइपुग्छ । यस्तो बेला भालाको गति वा वेग क्रमशः घट्दो क्रममा हुन्छ । यदि भाला गतिवान् भएको क्षेत्रको परिवेश समान छ भने भालाले हरेक समयान्तरालमा पार गर्ने दुरीको मात्रा असमान हुँदै जान्छ । अर्थात् प्रत्येक समयान्तरालमा पार भएका दुरीका अनुक्रममा रहेका पदहरूका विचको साभा दुरी अन्तर वा दुर्यान्तर समान हुन पुग्छ । यसरी अति वेगवाला वाण पनि भालासरि धसेको अभिव्यक्ति रहेको हुँदा यहाँ भालाले निश्चित समयमा पार गरेको दुरी, सुरुको गति, अन्तिम गति, प्रदुर्यान्तर (दुरी परिवर्तनको दर) र लागत समयको संयोजन हुन पुगेको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा भालाले पार गरेको दुरीको जम्मा मात्रालाई चालकीसंग सम्बद्ध

मान्यताका आधारमा मापन गर्दा सुव्रत समीकरण (कुँवर “रोल”) लाई प्रयोग गर्न सकिन्छ । तसर्थ उक्त दुरीको मात्रा सुव्रत समीकरणको प्रयोग गरी दुरीका जम्मा पदसङ्ख्या, प्रदुर्यान्तर र लागेको समयको गुणनफलबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसबाट पौड्यालरचित उक्त कवितामा चालकीसम्बद्ध विषय व्यञ्जनाका रूपमा अन्तर्निहित रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “मेरा युवक” शीर्षकको कवितामा तरल पदार्थसम्बद्ध चालकीको अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा कुनै युवाको केश हावाको वेगको प्रभावमा लफलफ उड्दै गरेको अवस्थालाई जमुनामा उठ्ने तरङ्गसम्बद्ध अवस्थसँग दाँजेको देखिन्छ । यसरी केश उड्दा लगानी बल हावाबाट प्राप्त हुन्छ भने केश गतिशील अवस्थामा रहन्छ । उक्त अभिव्यक्ति यस्तो रहेको छ -

जमुनाभैँ तरङ्गित केश-ध्वजा/पछिल्लिर लफलफ उडाउँदै
 डुङ्गाभैँ उच्च निधारलाई/आँखिभौँमा बहनाले खियाउँदै जाऊ ! ...
 छाती थापी बाकटे हान्दै/पौडँदै पारि तर ! ... । (५४)

उपर्युक्त कवितांशमा निधारलाई डुङ्गालाई जसरी खियाउँदै अगाडि बढाउन आग्रह गरिएको अभिव्यक्ति छ । उत्राएर वा बगाएर डुङ्गालाई चलायमान बनाई अधि बढाउँदै लगेजसरी उच्च निधारलाई पनि अग्रसारित गर्न आग्रह गरिएको हुँदा यहाँ डुङ्गाको चलायमान स्थिति अभिव्यक्त हुन पुगेको हो । यसरी यहाँ केशलाई युवाको अधिबाट पछिल्लिर गतिशील अवस्थामा ल्याउन भूमिका निर्वाह गर्ने हावाद्वारा प्रवाहित बलको भन्दा लफलफ उड्दै गरेको केशको चालको वर्णनलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । यस्तो वर्णन यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बन्धित छ । उक्त कवितामा निधारलाई अग्रसारित गर्ने अर्थको सहचर अर्थ वा बिम्बार्थका रूपमा त्यस्तो चालकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

कुनै वस्तुले अनुभव गर्ने ऊर्ध्वचापको स्थितिमा विभिन्न परिमाणमा तरल पदार्थ विस्थापित हुने, अधस् चाप र ऊर्ध्व चाप परस्परमा बराबर र विपरीत प्रतिक्रियाका रूपमा रहने, कुनै परिमाणको बलका कारण डुङ्गा विस्थापित हुने जस्ता कुराहरू स्वतः समावेश हुन पुग्छन् । यस्ता विस्थापनसम्बद्ध पक्षहरू चालकीसँग सम्बन्धित हुन्छन् । त्यस्तै छाती थापेर बाँकटे हान्दै पौडँदै पारी तर्न गरिएको आग्रहबाट पानीमा उत्रिने र शरीरलाई अगाडि सार्ने स्थिति अभिव्यक्त भएको देखिन आउँछ । यसरी लगातार अधि जाने वा कुनै परिमाणको पिण्डरूपी शरीरलाई अग्रसारित गरिएको स्थितिको चित्रण

गरिनुले उक्त अंशमा चालकीको प्रयोग भएको स्पष्ट हुन्छ । त्यसै गरी युवालाई अगाडि बढ्न र लम्कैँदै जान आग्रहसमेत गरिएको हुँदा कवितामा आएको उक्त प्रसङ्गमा पनि चालकीको अभिव्यक्ति रहेको देखिन पुग्छ ।

माथिको उदाहरणमा ऊर्ध्वचापको अनुभव गर्ने डुङ्गा र त्यस्तो डुङ्गालाई चलाउने अवस्थाको अभिव्यक्तिका साथै स्थितिकीमा आधारित चालकीको अभिव्यक्ति हुन पुगेको देखिन्छ । यस्तो प्रयोगबाट कविता थप आकर्षक, विम्बात्मक, बौद्धिकसंवेद्य र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” कवितामा चालकीसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त छन् । उक्त कवितामा शक्तिशाली उच्छ्रालयुक्त जलप्रवाह जस्तो तीव्र प्रवाहको स्थितिको चित्रण गरिएको र हुरीको उडान प्रलयको पताकाको जस्तो र अनिश्चित भएको दर्साइएको छ । उक्त कविताको तलको अंशमा चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति भएको देखिन पुग्छ -

प्रलयङ्कर शङ्कर-शिरको धूमिल जटाकी उच्छ्राल/प्रलयको छ पताका मेरो उडान,
पागल, उत्ताल .../सगर सागर सोहोरी सन्केँ, भुँवरी परेर भारी ...। (१२४)

यहाँ हुरी जोडतोडका साथ बहँदा सागर सोहोरिएर भुँवरी पर्ने स्थितिको चित्रण छ । हुरीको बहाव र सागर सोहोरिँदै भुँवरी परेको स्थिति चालकीसम्बद्ध विषय हुन् । हुरी बहँदा विस्थापित हुने गर्छ भने भुँवरी परेका बेलामा पनि कण र अन्य पदार्थ वेगको स्थितिमा रहेका हुन्छन् । पदार्थ चालमा आउनुको कारणको वर्णन र मापनबारे केही नखुलाई चालयुक्त स्थितिलाई अभिव्यक्त गरिएको हुँदा उक्त कवितामा चालकीको अभिव्यक्ति भएको स्पष्ट हुन्छ ।

उत्ताल जलप्रवाह, पताकाको उडान, भुँवरी जस्ता विषयको प्रयोगबाट चालकीको अभिव्यक्त गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको छ । यसरी हुरीको वेगसम्बद्ध प्रकृतिको चित्रण गरिएबाट उक्त कवितामा हुरीको स्वभावको व्यञ्जनागम्य वर्णन प्रभावकारी बन्न पुगेको छ । साथै उक्त कवितामा वाष्पजन्य पदार्थको चालसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्तिसमेत पाइन्छ । बाफको चालका कारण नाश र निर्माणका चक्र निर्माण हुने आशय उक्त कवितामा यसप्रकारले अभिव्यक्त भएको छ -

नाश र निर्माण-चक्रका मेरा बाफका उठ्दछन् धूली,
नागिनी भिल्का भिल्केर ठुँगछन् निशाका उरमा, दी शूली ।
चीत्कारी उठ्छ अँध्यारो बाक्लो, प्रलय चाख्दछ एकबार/अन्त र आदि, शून्य र सृष्टि,
लुका र मारी खेल्दछन्, क्षण, क्षण भल्केर, निभेर संसार । (१२४)

यस अंशमा बाफ चालमा आई पूर्वावस्थाको तरलीकृत बाफसँग घर्षण हुँदा चट्याङ पर्न गएको र अँध्यारो र उज्यालो लुकामारी खेलेको प्रतीत हुन पुगेको आशय अभिव्यक्त छ । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थमा हुने स्थित विद्युत्सम्बद्ध प्रभावका साथै प्रकाश भल्कनु र निम्नु जस्ता क्रियाको आलोपालोको स्थिति पनि अभिव्यक्त भएको देखिन पुगेको प्रस्ट हुन्छ । यसरी अभिव्यक्त भएका चालकीसम्बद्ध विषय हुरीको वेग, शक्ति र भूमिकालाई थप प्रकाशित गर्नका लागि प्रयोग हुन पुगेको देखिन्छ । साथै बाफ चालमा आउँदा देखिन जाने असरको चित्रण पनि उक्त कवितामा रहेको छ ।

केदारमान व्यथितरचित “आकाशवाणी” कवितामा व्यथाको मात्रा बढेको दर्साउनका लागि नदीको वेग भन् दोब्बर र चौब्बर हुँदै गएको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । उक्त कवितामा आएको ‘प्रतिपल वेग बढ्दो छ’ भन्ने अंशमा हरेक एकाइ समयमा पदार्थले पार गर्ने दुरीको मात्रा बढ्दै जाने र प्रदुर्यान्तरको मात्रा देखा पर्दै जाने स्थितिको अभिव्यक्ति छ । यसबाट उक्त कवितामा चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति भएको देखिन आउँछ । उक्त कवितामा यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति यसप्रकारले भएको छ -

हेर व्यथाको यो नद कस्तो ...

वेग भने भन् दोब्बर चौब्बर

प्रति पल बढ्दो जाँदो छ ! (२३४)

यस कवितांशमा तरल पदार्थको चालसँग सम्बन्धित द्रवचालकीका साथै चालकीसम्बद्ध अन्य विषयको पनि प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस सिलसिलामा पदार्थ प्रतिपल प्रदुर्यान्तरित हुने स्थितिको चित्रण गरी चालकीसँग सम्बन्धित विषय सहायक अर्थका रूपमा प्रयोग हुन पुगेका छन् । यस्तो विम्बात्मक अर्थले कथ्य विषयका रूपमा रहेको व्यथाको बढ्दो मात्राको प्रकृतिलाई उजिल्याएको छ । जसका कारण कविताको आशय प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” शीर्षकको कवितामा तरल पदार्थको चालयुक्त स्वभाव अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । एकातिर छेके अर्कातिर बहने पानीको स्वभाव र सम्बन्धित स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । तरल पदार्थमा विस्थापित हुँदै जाने चरित्र हुन्छ । साथै तरल पदार्थले रोक्न खोज्दा रोकिएको स्थानमा केही चाप प्रदान गर्ने र अर्को ठाउँतिर पनि वेगवान हुने गर्छ । तरल पदार्थको यस्तो स्वभावलाई उक्त कवितामा यसप्रकारले अभिव्यक्त गरिएको छ -

यता रोक, उता ढल्छ/ उता छेके, चल्मलाउँछ ...

प्रसार भन् पाउँछ .../ पानी हो - ऊ चल्छ । (२४६)

कुनै छेउतिर रोक्ने बल लगानी हुँदा तरल पदार्थ अर्को छेउतिर बहन सुरु गर्छ । जतातिर गुरुत्वाकर्षण बलको प्रभाव रहन्छ, सोही दिशातिर बहने प्रयत्न गर्ने र तरल पदार्थको मात्रा थप हुँदै जाने स्थितिमा त्यस्तो बहाव देखिने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रभावकका रूपमा रहेको बलका कारण प्रभावितका रूपमा रहेको तरल पदार्थको चालको स्थिति देखा पर्ने भए पनि यहाँ भने पदार्थकै चलायमान प्रवृत्तिलाई झल्काउने कार्य भएको छ ।

उल्लिखित कवितांश पानीको स्वभाव र उक्त स्वभावलाई प्रभाव पार्ने गुरुत्व बलको भूमिकासँग परोक्ष रूपले आबद्ध भएर आएको छ । तरल पदार्थको प्रवाहमा आउने बाधाका विभिन्न चरण र तरल पदार्थको तरलता जस्ता पक्षहरूको प्रयोग उक्त अंशमा भएको छ । यसप्रकार उक्त कवितामा पानीले अभिव्यक्त गर्ने प्रयत्नसम्बद्ध विषय रहेको देखिन्छ भने उक्त कविताको शीर्षकमै पनि “पानी हो ऊ चल्छ” भन्ने अंश प्रयोग गरिएकाले यान्त्रिकीको चालकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको देखिन्छ ।

भूपि शेरचनरचित “हो-चि-मिन्हलाई चिठी” शीर्षकको कवितामा चालकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । पहिले शान्त र सानो आकारमा रहेको लेते खोलामा बाढी आउँदा कडाकडा पहराहरूसमेत विस्थापित, खण्डित र विरूपित हुन पुगेका स्थितिको चित्रण उक्त कवितामा छ -

तर जब त्यो सानो खोलामा बाढी आउँछ/वरिपरिका ठुलूला चट्टानहरूको पनि पाइला
डगमगाउँछ.../त्यसलाई छेक्न खोजेका घमण्डी पहराहरूले
आफूलाई भत्केको, भास्सिएको र चोइटिएको पाउँछन् ... । (२५४)

यहाँ पहिले शान्त र सानो आकारमा रहेको लेते खोलामा बाढी आउँदा प्रवाहित हुने तरल पदार्थको मात्रामा वृद्धि हुन पुगेको स्थितिको व्यञ्जनागम्य चित्रण छ ।

तरल पदार्थ ओरालो भाग वा छड्के भिरालो जमिनतिर बग्ने गर्छ र यसरी बग्दा उक्त बहाव विभिन्न परिमाणका वेगमा हुने गर्छ । कतिपय स्थानमा समान गति वा वेग नरही बह्दो क्रमको गति वा वेग देखिन सक्ने र कतिपय अवस्थामा घट्दो क्रमको गति वा वेग देखिन सक्ने हुन जान्छ । यस्तो अवस्थामा तरल पदार्थको भोक्काबाट ठूला चट्टानहरू पनि आफ्नो स्थानबाट विस्थापित, खण्डित र विरूपित हुन पुग्छन् । यही स्थितिको वर्णनात्मक अभिव्यक्ति उक्त कवितामा पाइन्छ ।

पहराहरूले रोक्न खोज्ने स्थितिको चित्रणका साथै बाढी आएका बेला त्यस्तो रोकावटलाई समेत चिर्दै लेते खोला अधि बह्ने र यथावस्थामा रहेका पदार्थहरूमा क्षति पुग्ने स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ जुन चालकीसँग सम्बन्धित विषय हो । चालकीको अभिव्यक्तिलाई दर्साउन उक्त

कवितामा बाढी आउने खोला, त्यस्तो खोलाको उर्लँदो बहावलाई रोक्न खोज्ने पहरा वा छेउछाउका जमिनका प्रयत्नशील स्थिति र तिनमा आउने परिवर्तन, बाढी नआउँदा र आउँदाका बिचमा देखिने प्रवाहको शक्ति जस्ता विषय समावेश गरिएको छ ।

माथि उल्लिखित कवितांशमा दिइएको बाढी आउने खोलाको उदाहरणले समाजमा आउन सक्ने परिवर्तनको लहरलाई समेत लक्षित गरेको देखिन्छ । सामाजिक परिवर्तनलाई बाधा गर्ने पक्षहरूले हार खानुपर्ने स्थिति आउन सक्ने भन्दै कथ्य विषयको रूपमा रहेको क्रान्तिसम्बद्ध सन्दर्भलाई पक्षपोषण गर्न चालकीसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग उक्त अंशमा गरिएको छ ।

पारिजातरचित “मेरो पलायन अन्तरिक्षतर्फ” कवितामा यान्त्रिकीका चालकीसम्बद्ध स्थितिको चित्रण गरिएको छ । उक्त कवितामा ‘म’ पात्र विभिन्न नदी तरेर उड्ने र बेतोडले भाग्ने गरेको काल्पनिक स्थितिलाई उतारिएको छ । उक्त कविताबाट लिइएको उदाहरण यसप्रकार रहेको छ -

ल म उडिदिन्छु/क्रमशः कोशी, गण्डकी, सिकियाङ्ग, भोल्गा तरेर

म भाग्छु बेतोड/यी यो अन्तरिक्ष/यो आयामपछिका आयाम ... । (२०९)

यस अंशमा म पात्रले विभिन्न गतिमा यात्रा गरेको सन्दर्भलाई चित्रण गरिएको छ । यसरी यात्रा गर्दा पिण्ड वा वस्तुले निश्चित परिमाणको दुरी पार हुने, सुरुको गति देखा पर्ने, अन्तिमको गति देखा पर्ने, प्रदुर्यान्तर देखा पर्ने र दुरी पार गर्न कुनै अवधि लाग्न जाने स्थिति देखिन आउँछ । यहाँ चौबीस घन्टाको अवधिमा कुनै परिमाणको दुरी पार गर्ने आशयसमेत रहेको छ, जुन समयान्तरालसँग सम्बन्धित विषय हो । यी विभिन्न अन्तर्निहित स्थितिको अभिव्यक्तिका कारण उक्त कवितामा चालकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको सिद्ध हुन्छ ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ” शीर्षकको कवितामा नदीको चालसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा पदार्थको चाल र चालसँग सम्बन्धित पक्षहरूलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । मृत्युलाई सिन्धु, गङ्गा र ब्रह्मपुत्रको मैदानका रूपमा प्रस्तुत गरी त्यस्तो मैदानमा पुग्दासम्म नदीहरूले गतिको मात्रा कम गराउँदै जाने प्राकृतिक अवस्थाको चित्रण उक्त कवितामा गरिएको छ -

मृत्यु ! ? -

सिन्धु, गङ्गा, ब्रह्मपुत्रको मैदान जस्तो छ

जहाँ पुगेर/कुदेर आउने नदीले पनि/आफ्नो गति हराउँछ । (१३८)

यो कवितांश नदीको गतिसँग सम्बन्धित छ । यसमा नदीको गति क्रमशः कम हुँदै गएको अभिव्यक्ति छ । जमिनको भिरालोपन कम हुँदै जाँदा तरल पदार्थमा पर्ने गुरुत्वबलको प्रभाव पनि कम हुन जान्छ । यस्तो स्थितिमा नदीको गति कम गराउन भूमिका निर्वाह गर्ने गुरुत्वबलको भूमिकाप्रति भने यो अभिव्यक्ति टड्कारो रूपले लक्षित छैन । यसरी लगानी बलको मात्राप्रति उदासीन हुनुका साथै त्यस्तो विषयको चित्रण नगरी केवल नदीमा रहेको तरल पदार्थको गतिमा आएको ह्रासको अवस्था अभिव्यक्त हुनुबाट उक्त कवितामा चालकीको अभिव्यक्ति हुन गएको प्रस्ट हुन्छ । त्यस्तै उक्त अंशमा पानीको गतिको मात्रामा कमी आउँदा प्रदुर्यान्तर ऋणात्मक वा घट्दो क्रममा रहेको स्थितिको अभिव्यक्ति छ । चालकीसम्बद्ध ऋणात्मक प्रदुर्यान्तरयुक्त स्थितिको कल्पना गरी मृत्युको अवस्थाको चित्रण गर्ने कार्य यस कवितामा भएको छ । यसरी लगानी बलको मात्रातर्फ उदासीन रही गति र प्रदुर्यान्तरसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति देखा परेकाले यो अभिव्यक्ति चालकीसम्बद्ध हुन पुगेको हो ।

गुरुत्व बलको मात्रामा आएको परिवर्तन र अवरोधजन्य बलको मात्राको भूमिकाका कारण नदीको गतिमा परिवर्तन हुने भए पनि ती पक्षसँग सरोकार नराखी कुदेर आउने नदीले गति हराउने र आफ्नो पहिलेको स्वभाव बिसर्ने अवस्था अभिव्यक्त भएकाले यस कवितांशमा चालकी अभिव्यक्त हुन पुगेको हो । तरल पदार्थको गति समान नरही हरेक एकाइ समयमा पार हुने दुरीको मात्रा कम हुँदै गएको स्थितिको अभिव्यक्ति रहनुले उक्त कवितामा चालकीसम्बद्ध ह्रासोन्मुख प्रदुर्यान्तरसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको स्पष्ट हुन्छ ।

उक्त कवितामा सिन्धु, गङ्गा र ब्रह्मपुत्रको मैदानलाई आधार मानेर त्यस क्षेत्रमा आएपछि गतिको मात्रा कम गर्ने नदीहरूको उदाहरण प्रस्तुत गर्दै मृत्युअघिका जीवनका आरोह, उत्कर्ष, गति, प्रगति, उत्साह, जोश जस्ता कुराहरू मृत्युसामु आउँदा सुस्त भई विश्रामका चरणमा पुग्छन् भन्ने तथ्यलाई थप प्रभावकारी बनाउने र काव्यिक भावगाम्भीर्यता बढाउने कार्य भएको छ । यसरी चालकीको प्रयोगका कारण कविताको आशय कलात्मक, भावगाम्भीर र प्रभावकारी बन्न पुग्नुले साहित्यका सन्दर्भमा यस्तो प्रयोग औचित्यपूर्ण र उपयोगी हुन पुगेको स्पष्ट हुन्छ ।

उक्त कवितामा चालकीको प्रयोग भएको अर्को अंश पनि रहेको छ । त्यस अंशमा जनावरको गतिसम्बद्ध विषयको वर्णन पाइन्छ । अश्वमेध यज्ञमा छाडेको घोडा एकनासको गतिमा नभई चलायमान गतिमा मनोमानी ढङ्गले कुदे पनि कसैले रोक्न नसकेको आशय उक्त कवितांशमा अभिव्यक्त छ -

अश्वमेध यज्ञमा छाडेको घोडा ...

चाहे टापको आवाजले बजार नै थर्काओस्

चाहे हिनहिनाएर कुदोस् मनोमानी । (१३९)

यस अंशमा घोडा मनोमानी कुद्दा शारीरिक बल लगानी भएको र पिण्डका रूपमा रहेको घोडाको शरीर निरन्तर विस्थापित हुँदै गएको अवस्थामा सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । यहाँ त्यस्तो अवस्थामा लगानी हुन पुगेको बलको परिमाणबारे कुनै चासो राखिएको छैन । केवल घोडा विभिन्न गतिमा चलायमान रहेको अभिव्यक्तिमात्र स्पष्ट रूपमा आएकोले यस अंशमा चालकीसम्बद्ध स्थितिको चित्रण देखिन गएको हो । यस अंशमा चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति वस्तुको चालको परिमाणमा देखिने भिन्नताको प्रयोगबाट हुन पुगेको छ । चालकीसम्बद्ध विषयलाई विम्बको रूपमा प्रयोग गरी जनताको निरीहतालाई प्रगाढ रूपले प्रकाशित गर्ने कार्य पनि यस कवितामा भएको छ । यसबाट उक्त कवितामा चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति अन्तर्निहित रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

नरेशचन्द्र खातीरचित “जान्न खोज तिमी पनि तिम्रा मनसँग” कवितामा लगामविहीन घोडाका शैलीमा र चराका शैलीमा वेगवान् हुने मनको चित्रण गरिएको छ । मन उज्यालोमा तीव्र गतिका साथ कुदेको कल्पना उक्त कवितामा गरिएको छ । यस्तो चालयुक्त स्थितिमा प्रदुर्यान्तर वा समान गति, पार हुने दुरी, दुरी पार गर्ने अवधि, सुरुका गति र अन्तिम गति जस्ता स्थिति अन्तर्निहित छन् । यिनै चालयुक्त स्थितिको चित्रण र अभिव्यक्तिका कारण यो कविता पनि चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिका दृष्टिले उल्लेख्य बन्न पुगेको छ -

लगामहीन घोडाहरू भएर कुद्छन् यी मन/... .. /तीव्र उज्यालोमा

तीव्र गति भएर/कुद्छन् मन समात्दै पातहरू

रूखहरू/बादलहरू/पहाडहरू । (१८६)

यस अंशमा मनमा आउने सोचाइको परिवर्तनशीलता र गतिशीलतालाई चित्रण गर्न कुनै तीव्र गतियुक्त स्थितिको कल्पना गरिएको छ । गतिसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति हुनाले यस कवितांशमा चालकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ । चालकी यान्त्रिकीअन्तर्गत पर्ने हुँदा उक्त कवितामा यान्त्रिकीको अभिव्यक्ति भएको कुरा यसबाट पुष्टि हुन्छ ।

उपर्युल्लिखित कविताहरूको विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीअन्तर्गतको चालकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको पुष्टि हुन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट विश्लेषणका

लागि प्रतिनिधिमूलक नमुनाका रूपमा छनोट गरिएका लेखनाथ पौड्यालरचित “वियोगिनी विलाप”, “मेरा युवक” प्रभृतिका कवितामा चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइएबाट त्यस्तो प्रस्ट हुन पुगेको हो । ती कवितामा नदी, पानी, लेते खोला, तरल पदार्थको वेग, डुङ्गा र हुरीसँग सम्बन्धित चालकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । ती विषय मानवीय भावना, प्रगति, प्रकृतिको स्वभाव, परिवर्तन, जीवनबोध जस्ता विषयलाई प्रभावकारी रूपले प्रकाशित गर्नका लागि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । ती विषयको प्रयोगबाट कवितामा अभिव्यक्त आशय प्रभावकारी बन्नुका साथै बौद्धिक रूपले संवेद्य र प्रबलसमेत बन्न पुगेका छन् ।

३.२.२ आधुनिक नेपाली कवितामा सकारण चालकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीका सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । प्रतिनिधिमूलक नमुना छनौटमा परेका आधुनिक नेपाली कविताको पठन र विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा त्यस्तो अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट लिइएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “गरीब”, केदारमान व्यथितरचित “चील”, पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, भूपि शेरचनरचित “हामी”, तुलसी दिवसरचित “घाट”, मीनबहादुर विष्टरचित “साला पहाड में क्या है” र प्रमोद प्रधानरचित “जीवन कविता जस्तो हुँदैन” कवितामा सकारण चालकीसम्बद्ध त्यस्तो सकारण चालकीसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । ती कविताहरूमा पदार्थको चालमात्र नभई लगानी बलको मापन र वर्णनसँग सम्बन्धित पक्ष रहेका छन् । लगानी बलको मापनका सन्दर्भमा आउने पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालसङ्ख्याका साथै तरल पदार्थको प्रवाहपूर्ण स्थितिको चित्रण ती कविताहरूमा पाइन्छ । यहाँ ती कविताको क्रमबद्ध विश्लेषण गरिएको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “गरीब” कवितामा तरल पदार्थको सकारण चालकीसम्बद्ध स्थिति अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । उक्त कवितामा पोखरीको पानीभैँ नभई नदीसरि बहने तरल पदार्थसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको छ । सकारण चालकीको अभिव्यक्ति पाइने उक्त कविताको कवितांश यसप्रकार रहेको छ -

प्रयासका पत्थरमा नदीसरि/बहन्छु हाँसी म तरङ्गले भरी,

म पोखरीभैँ उही ठाउँ जम्दिनँ/छ शुद्ध यो जीवनको सबै कण । (६८)

कुनै नदी पत्थरमा बग्दा तरङ्ग उत्पन्न हुने र ठक्करका कारण उत्पन्न भुल्का वा छालमा सेतो रङ्ग देखिने स्थिति हुन्छ । यस स्थितिलाई मानिस हाँस्दा देखिने दाँतसँग दाँजेको अभिव्यक्ति यस अंशमा छ । उक्त अंशमा रहेको हाँसेर बहन्छु भन्ने आशयमा यस्तो अभिव्यक्ति प्रस्ट रूपले आएको छ । त्यस्तै नदीको यस्तो प्रयत्नशील प्रवाहका बेला गुरुत्व बलका कारण कुनै परिमाणको पिण्डले कुनै परिमाणको अवधिमा कुनै परिमाणको दुरी पार गरेको र पिण्डको गति समान नरहेको वा समान रहँदा पनि कुनै अवरोधको सामना गरेको स्थिति सिर्जना भएको हुन्छ । सोही स्थितिको अभिव्यक्ति यस कवितामा देखिन्छ । कुनै परिमाणको बलको भूमिकाका कारण पदार्थमा देखिएका चालसम्बद्ध स्थितिको चित्रण गरिएको यो कवितांशमा अन्तर्निहित अभिव्यक्ति सकारण चालकीसम्बद्ध मान्यतासँग सम्बन्धित छ । सो अभिव्यक्तिलाई गरिबले गर्ने निरन्तर प्रयत्नको कथ्यार्थ उजिल्ल्याउनका लागि प्रयोग गरिएको छ । तरल पदार्थ नदीजसरी प्रयत्नशील भई प्रवाहित हुँदा कुनै अवधिभरि कुनै परिमाणको पिण्ड समान वा असमान गतिमा विस्थापित हुन पुगेको हुन्छ र पिण्ड, समयान्तरालसङ्ख्या र प्रदुर्यान्तर देखा पर्ने स्थिति बन्छ । यसरी तरल पदार्थको प्रवाहित स्थिति अभिव्यक्त भएकाले उक्त कवितामा सकारण चालकीसम्बद्ध विषय अन्तर्निहित हुन पुगेको देखिन आउँछ ।

सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिका दृष्टिमा केदारमान व्यथितरचित “चील” कविता पनि उल्लेखनीय रहेको छ । उक्त कवितामा तूफानको जस्तो गतिसँग सम्बन्धित आशय रहेको छ । सकारण चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको उक्त कविताको अंश यसप्रकार रहेको छ -

आशा उरमा, ज्योति नयनमा/गतिमा तूफान लिएर/सिन्दूरी साफल्य फुलेको
ज्योतिर्मय लक्ष्य लिएर/खिल्ल-खिल्ल हाँसी-हाँसी
खेलिरहेछन् नभमा चील । (१७४)

यस अंशमा चीलले आफ्नो गतिमा तूफानको शैली प्रदर्शन गरेको आशय रहेको छ । तूफानको गति असमान प्रकृतिको हुन्छ । असमान गतिमा रहेको तूफानमा पिण्डको गतिमा हुने उतारचढाव देखिन्छन् र विभिन्न समयान्तरालमा पार भएका दुरीको अनुक्रमबाट कुनै गतिअन्तर वा प्रदुर्यान्तर पहिल्याउन सकिन्छ । यसरी कुनै पिण्डको गति वा वेग र त्यस्तो गति वा वेगका बिचमा देखिने साभा दुरीअन्तर र साभा गति अन्तरसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेकाले उक्त अंशमा सकारण चालकीको विषय अन्तर्निहित भएको देखिन्छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कवितामा सकारण चालकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । ढुङ्गा र पत्थरमाथि पानीको प्रवाह र गति दगुने आशय अभिव्यक्त हुनुले उक्त कवितामा सकारण चालकीको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ । उक्त कवितामा पिण्डका रूपमा पानी रहनुका साथै प्रवाह र गति नै गतिशील हुने स्थितिसमेत रहेको छ -

पानी हो - ऊ चल्छ/स्थिर ढुङ्गामाथि
कड्कड पत्थरमाथि/उसको प्रवाह, गति दगुर्छ
पानी हो - ऊ चल्छ । (२४६)

यस कवितांशमा पानीको चालका सन्दर्भमा देखिने चालयुक्त स्वभावको चित्रण गरिएको छ । यहाँ ढुङ्गाको स्थिरतालाई सन्दर्भआधार मानेर पानीको चालको स्थितिलाई चित्रण गर्ने कार्य भएको छ । स्थिर ढुङ्गाको सापेक्षतामा हेर्दा पानीले अघिल्ला एकाइ समयान्तरालमा भन्दा पछिल्ला एकाइ समयान्तरालमा पार गरेका दुरीका मात्रा बढी हुने स्थिति देखा पर्ने र ती दुरीको अनुक्रम बनाउँदा त्यस्ता दुरीजन्य पदका विचमा अन्तर फेला पर्ने देखिन जान्छ । यसरी यस कवितामा तरल पदार्थको गतिमात्र नभई गतिको मात्रामा हुने वृद्धिको स्थितिको अभिव्यक्तिसमेत अन्तर्निहित देखिन्छ । हरेक समयखण्डमा बढ्न पुगेको दुर्यान्तरको मात्रा वा प्रदुर्यान्तर देखा पर्ने अवस्थाको अभिव्यक्ति भएकाले यस कवितांशमा सकारण चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन आउँछ । यसमा ढुङ्गा र पत्थरयुक्त क्षेत्रमा हुने जलप्रवाहको स्थितिको अभिव्यक्ति रहेको हुँदा सकारण चालकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको देखिन पुगेको हो । यहाँ प्रवाह र गति दगुने स्थितिजन्य अभिव्यक्ति पाइनुले कुनै न कुनै परिमाणको समयान्तरालका सङ्ख्याको समेत उपस्थिति रहेको स्पष्ट हुन्छ । जसबाट पदार्थ वा पिण्डमा कुनै परिमाणको बल लगानी हुँदा उक्त पिण्डको चालमा आउने फेरबदलसम्बद्ध अभिव्यक्ति अन्तर्निहित भएको देखिन आउँछ ।

यस अंशमा चित्रित यस्तो बहावजन्य स्थितिको वर्णन सकारण चालकीसम्बद्ध मान्यताका आधारमा गर्न सकिन्छ । कुनै परिमाणको गुरुत्व बल लगानी हुँदा पानी उत्तरोत्तर रूपले वेगवान हुँदै बग्छ र यस क्रममा कुनै पिण्डमा लगानी भएको बलको मात्रा पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको मात्राका आधारमा निर्धारित हुन पुग्छ । यहाँ कुनै परिमाणको बल र त्यसको प्रभावसम्बद्ध पानीको प्रवाहपूर्ण स्थितिको वर्णन गरी निरन्तर अग्रसारित हुने विषयलाई प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गर्न यस्तो अभिव्यक्तिको प्रयोग भएको देखिन्छ । तरल पदार्थको उत्तरोत्तर बहावजन्य स्थितिको अभिव्यक्ति भएबाट यस कवितामा पनि सकारण चालकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको देखिन्छ ।

सकारण चालकीको अभिव्यक्ति भूपि शेरचनरचित “हामी” कवितामा पनि पाइन्छ । पिण्ड आफै चलायमान नहुने र कुनै न कुनै परिमाणको बाह्य बल आवश्यक पर्ने सन्दर्भको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ -

हामी आफूखुशी कहिल्यै अगाडि बढ्न नसक्ने/कसैले पछ्याडिबाट हिर्काउनुपर्ने,
हिँडाउनुपर्ने/हामी रङ्ग-रोगन छुटेका/टुटेका, फुटेका
पुरानो क्यारमबोर्डका गोटी हौं । (२६०)

उपर्युक्त अंशमा पटकपटक ठक्कर लाग्दा ठूलो परिमाणको पिण्डका कारण सानो परिमाणको पिण्ड टुक्रिन पुग्ने स्थितिको अभिव्यक्ति छ । साथै “हामी” कवितामा पिण्ड र गतिको गुणनफलका रूपमा रहेको पिण्डगति, इनर्सिया, कुनै पिण्डलाई तान्दा वा धकेल्दा लगाइने बल जस्ता शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको समेत अभिव्यक्ति पाइन्छ (कुँवर, ““हामी” कवितामा शास्त्रीय” २३४) भनी उल्लेख पाइन्छ । त्यस्तै उक्त अंशमा लगानी भएको बलसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको देखिन्छ (कुँवर, “चालको” १४४) र लगानी भएको त्यस्तो बलको मात्रालाई पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तरालसङ्ख्याका आधारमा वर्णन गर्न सकिन्छ (कुँवर, ““हामी” कवितामा बल” ३२-३३) भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । यसरी कुनै परिमाणको बल लगानी भई पिण्ड चालमा आउने स्थितिको चित्रण भएकाले उक्त कवितांशमा अभिव्यक्त चालसम्बद्ध विषय यान्त्रिकीको सकारण चालकीसँग सम्बन्धित हुने प्रस्ट हुन्छ ।

सकारण चालकीसम्बद्ध उपर्युक्त विषयको प्रयोग गरी शेरचनले अरूद्वारा परिचालित हुने मानिसका स्वभावलाई प्रकाशित गरेका छन् । तसर्थ यस कवितामा अरूले सञ्चालन गर्ने र परिचालित हुने प्रवृत्तिलाई व्यङ्ग्य गर्ने उद्देश्यअनुरूप यान्त्रिकीसम्बद्ध सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस्तो व्यञ्जनागम्य प्रयुक्तिका कारण “हामी” कविता प्रभावकारी हुन पुगेको छ । यसबाट सकारण चालकीसँग सम्बद्ध विषय कविताको प्रभावकारिता वृद्धि गराउनका लागि आवश्यक हुने प्रस्ट हुन पुगेको छ ।

तुलसी दिवसरचित “घाट” शीर्षकको कवितामा पनि तरल पदार्थ समान वा असमान गतिमा प्रवाहित भएको स्थितिको अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा आएको “हामी त खोला हौं, हामीलाई प्रगति चाहिन्छ, हामी त भोला हौं” (२०८) भन्ने अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त अंशमा खोलाको प्रगति र गतिशीलतालाई मानवीय जीवनको अग्रगमनसँग सम्बन्धित गरिएको छ ।

प्रस्तुत कवितांशमा खोलालाई प्रगति वा उत्तरोत्तर रूपले अग्रसारित हुने गति आवश्यक भएको आशय अभिव्यक्त छ । कुनै परिमाणको पिण्ड कुनै अवधिभित्र गतिशील हुँदै प्रवाहित भएको आशय अन्तर्निहित भएको हुँदा उक्त कवितामा सकारण चालकी अभिव्यक्त हुन गएको हो । कुनै पदार्थ कुनै अवधिको सन्दर्भमा थप गतिशील हुँदा दुर्यान्तर र प्रदुर्यान्तर दुवै परिमाण देखा पर्ने स्थिति बन्छ । कुनै परिमाणको बलको प्रभावका कारण देखा पर्ने दुर्यान्तर र प्रदुर्यान्तर सकारण चालकीसँग सम्बन्धित परिमाण हुने भएकाले उक्त अंशमा सकारण चालकीसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

मीनबहादुर विष्टरचित “साला पहाड में क्या है” कवितामा सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा नदीको पानी गुरुत्व बलको बढ्दो प्रभावसँगै हुत्तिँदै प्रवाहित हुने र त्यस्तो प्रभाव कम हुँदा थामिँदै जाने स्थिति अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यसरी प्रवाहित हुँदा तरल पदार्थ वेगवान हुने र किनारमा धक्का लाग्ने आशयसमेत उक्त कवितामा रहेको छ । उक्त कविताको निम्नबमोजिमको अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति पाइन्छ -

मुहानबाट निस्केर फुत्त/कहीं हुत्तिँदै कहीं थामिँदै
तर कहीं कतै पनि/पछाडि फर्केर एक नजरसम्म नलगाउँदै
बरु उल्टै दुई किनारहरूमा सालिकभैँ उभिएका रोगी पहाडहरूलाई
लात्त हान्दै बेस्सरी/भागिरहेछ नदी ... । (३८२)

यस उदाहरणमा नदीको पानी गुरुत्व बलको प्रभावमा वृद्धि हुँदा हुत्तिँदै प्रवाहित हुने र त्यस्तो प्रभाव कम हुँदा थामिने स्थितिसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । यस्तो स्थितिलाई पिण्डमा हुने गतिपरिवर्तन वा वेगपरिवर्तनसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा वर्णन गर्न सकिन्छ । यहाँ कुनै समयवधिभित्र कुनै परिमाणको पिण्डले गुरुत्व बलको प्रभावका कारण गति परिवर्तन गरेको स्थिति रहेको हुँदा यस घटनामा पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको मात्रा अन्तर्निहित भएको देखिन पुग्छ । यसबाट उक्त उदाहरणमा सकारण चालकी सम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

प्रमोद प्रधानरचित “जीवन कविता जस्तो हुँदैन” कविता पनि तरल पदार्थ समान वा असमान वेग वा गतिमा विस्थापित भएको स्थितिको अभिव्यक्ति भएको कविता हो । उक्त कवितामा नदी प्रवाहपूर्ण वेगमा बगिरहेको तर जीवन नदीजस्तै प्रवाहमय नभएको आशय अभिव्यक्त छ । यहाँ तरल पदार्थको मात्रा गुरुत्व बलको प्रभावका कारण समान वा असमान वेग वा गतिमा प्रवाहित भएको

स्थिति चित्रित भएकाले सकारण चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति देखिन गएको छ । उक्त कविताको अंश यसप्रकार छ -

नदी प्रवाहपूर्ण वेगमा बगिरहेको छ/म जीवनलाई त्यही नदीजस्तै बाँचेको हेर्न खोज्छु,
तर, मभिन्न एउटा विरोध बोल्छ-

जीवन नदीजस्तै प्रवाहमय किन छैन ? (४९९)

यहाँ नदी प्रवाहपूर्ण वेगमा बगेको र जीवनलाई पनि त्यही नदीजस्तै बाँचेको हेर्ने अपेक्षा राखिएको सन्दर्भ रहेको छ । यस क्रममा नदीमा तरल पदार्थ गुरुत्व बलका कारण गतिशील हुने स्थितिको चित्रण गरी सोही बमोजिमको जीवनको कल्पना गरिएकाले उक्त अंशमा सकारण चालकीसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

विश्लेष्य नमुनाका रूपमा छनौट भएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “गरीब”, केदारमान व्यथितरचित “चील” प्रभृतिका कवितामा सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग भएबाट आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीका सकारण चालकीसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ । ती कवितामा त्यस्ता सकारण चालकीसम्बद्ध विषयहरू जीवनका उन्नतिप्रगति, परिश्रम, प्रकृतिका स्वभाव, मानवीय चरित्र, बदलिँदो सामाजिक परिवेश तथा जीवनसम्बद्ध विषयलाई प्रकाशित गर्नका लागि प्रयोग भएको देखिन्छ । जसबाट सकारण चालकीसँग सम्बन्धित विषय कविताका कथ्य विषय र स्थानिक सन्दर्भमासमेत औचित्यपूर्ण ढङ्गबाट अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

३.२.३ आधुनिक नेपाली कवितामा स्थितिकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीका स्थितिकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । सिद्धिचरण श्रेष्ठरचित “ओखलढुङ्गा”, केदारमान व्यथितरचित “आकाशवाणी”, भूपि शेरचनरचित “हामी”, मदन रेग्मीरचित “गाईजात्राको प्रथम चरणमा बहुला” र वैरागी काइँलारचित “मातेको मान्छेको भाषण - मध्यरातपछिको सडकसित” कवितामा स्थितिकीसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । यहाँ ती कविताको स्थितिकीसम्बद्ध विश्लेषण गरिएको छ ।

सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा” कवितामा स्थितिकीसम्बन्धी विषयको प्रयोग छ । उक्त कवितामा कवि आफ्नो स्मृतिको प्रिय गङ्गामा भावको डुङ्गा चढेर सयर गरेको द्रवस्थितिकीसँग सम्बद्ध

अभिव्यक्ति रहेको छ । डुङ्गाको उत्राइसँग सम्बन्धित स्थितिको चित्रण उक्त कवितामा यसप्रकारले गरिएको छ -

जब म चढेर भावको डुङ्गा/सयर गर्छु स्मृतिको प्रिय गङ्गा/... ..

मेरो प्यारो ओखलढुङ्गा । (१४९)

डुङ्गा सयर गर्दा डुङ्गामा ऊर्ध्वबल वा ऊर्ध्वचाप लाग्ने र त्यही कारणले डुङ्गा पानीमा उत्रिने स्थिति बन्छ । यतिबेला डुङ्गाले स्थान र स्थितिअनुरूप उर्ध्वचापभन्दा बढी वा घटी विभिन्न परिमाणका तरल पदार्थ विस्थापित गर्छ । उर्ध्वचाप र विस्थापित तरल पदार्थको तौलका बिचमा परस्परको बराबरी सम्बन्ध नहुने भए पनि डुङ्गाको डुबेको भागको आयतनमा अटाउने तरल पदार्थको तौल र भारसमेतको डुङ्गाको सम्पूर्ण तौलको मात्रा बराबर भई सन्तुलन हुन पुग्नाले डुङ्गा डुब्नबाट बचेको हुन्छ । तर डुङ्गामा लाग्न सक्ने सम्भावित उर्ध्वचापको मात्रा केही बाँकी नभएको अवस्थामा भने डुङ्गा डुब्न सक्ने हुन सक्छ । यस अंशमा कवि स्मृतिको गङ्गामा भावको डुङ्गा चढेर सयर गरेको स्थितिसँग मिल्दो प्रसङ्ग आएको हुँदा स्थितिकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति भल्किन पुगेको हो ।

यहाँ कविरूपी पात्र भावको डुङ्गामा चढेको र स्मृतिको गङ्गाले भावको डुङ्गालाई केही भाग डुबाउँदै सन्तुलनमा थामेर राखेको आशय अन्तर्निहित छ । यसरी डुङ्गा र तरल पदार्थका बिचको क्रिया र प्रतिक्रिया परस्परमा बराबरी हुने सन्तुलनको स्थिति देखिएका बेला यात्री उद्देश्यबमोजिम गन्तव्यमा पुग्न सफल भएभैं भाव र स्मृतिका बिचमा सन्तुलन भएमा मानिस आफ्नो जन्मभूमिको प्रेम गर्न सफल हुन्छ भन्ने व्यञ्जनागम्य अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ । यसबाट श्रेष्ठको यस कवितामा भाव र स्मृतिका बिचमा सन्तुलन ल्याउनका लागि यान्त्रिकीको स्थितिकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “आकाशवाणी” कवितामा पनि स्थितिकीको अभिव्यक्ति पाइन्छ । स्थितिकीअन्तर्गत द्रवस्थितिकीको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ -

नडुवी बच्चा जीर्ण पुरानो/यो डुङ्गा यो बाढीमा ?

लौ तैपनि पुग्नैपर्ने रे/बेपत्ताको सागरमा । (२३४)

सामान्य परिस्थितिमा डुङ्गालाई नडुबाइकन सञ्चालन गर्नका लागि तीनवटा पक्षको प्रमुख भूमिका रहन्छ । ती तीन पक्षमा भारसमेतको डुङ्गाको तौल, डुङ्गामा लागेको ऊर्ध्वचापको मात्रा र

डुङ्गामा लाग्न सक्ने अधिकतम ऊर्ध्वचापको मात्रा रहेका हुन्छन् । भारसमेतको डुङ्गाको तौल भनेको डुङ्गा उत्रिएका बेला मानिस, समग्री र डुङ्गाको जम्मा तौल हो । डुङ्गाको यस्तो समग्र तौल त्यही बेलामा डुङ्गामा लागेको ऊर्ध्वचापसँग बराबरी भएको हुन्छ । ऊर्ध्वचाप भनेको डुङ्गालाई तल जान नदिई माथितिर धकेल्न लागेको धकेलाइको मात्रा वा बलको मात्रा हो । अनि डुङ्गामा लाग्न सक्ने अधिकतम ऊर्ध्वचाप भनेको कति परिमाणको भार राख्दासम्म डुङ्गा डुब्दै नत्यही अधिकतम भारसँग बराबरी गर्ने माथितिरको धकेलाइ हो । अर्थात् १००० किलोग्राम बराबरको तौल राख्दासम्म नडुब्ने डुङ्गामा १ ग्राममात्र थप्दा पनि डुब्न सक्ने स्थिति बनेमा डुङ्गामा लाग्न सक्ने अधिकतम ऊर्ध्वचाप पनि १००० किलोग्राम तौल (पिण्ड होइन) को हुन्छ । तसर्थ कुनै हलचल नभएको स्थिति छ भने भारसमेतको डुङ्गाको तौल डुङ्गामा लाग्न सक्ने अधिकतम उर्ध्वचापको मात्रासँग भन्डै बराबर हुन सक्छ । यस कवितांशमा भने त्यस्तो हलचल नहुने शान्त परिवेश भएको स्थितिको चित्रण पनि गरिएको छैन । बरु डुङ्गा जीर्ण भएको र अझ बाढीमा चल्दै सागरमा पुग्नु परेको सन्दर्भ आएकाले हलचलरहित परिस्थिति नभएको देखिन आएको छ । जुन कठिन र असम्भव स्थितिका रूपमा देखा पर्छ । यस्तो अवस्थामा डुङ्गा सकुशल चलाउन निकै चुनौती हुने आशय उक्त कवितांशमा रहेको देखिन्छ ।

डुङ्गा चलाउन सबैभन्दा अनुकूल स्थिति हुनका लागि डुङ्गा जीर्ण अवस्थामा नभएको हुनु पर्ने र डुङ्गाले लिएर जाने भारको मात्रा डुङ्गामा लाग्न सक्ने अधिकतम उर्ध्वचापको मात्रा वा क्षमताभन्दा जति सक्दो कम हुनु पर्ने हुन्छ । यसको अर्थ के हुन्छ भने कुनै पनि भारलाई सजिलै वहन गर्न भारभन्दा सम्भावित क्षमता धेरै हुनुपर्छ । समाज परिवर्तनको नेतृत्व गर्नेहरूले पनि आफ्नो शक्ति र स्थितिको मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक हुन्छ भन्ने आशय यस कवितामा रहेको छ । यथास्थितिवादी सौँच र प्रतिकूल परिस्थितिका बिच बनाइएको सुन्दर भविष्यको योजना पूरा हुन समस्या हुन्छ भन्ने आशय पनि यस कवितांशमा रहेको देखिन्छ । जसरी अनुकूल परिस्थिति र डुङ्गालाई थामिरहने सम्भावित ऊर्ध्वचापको मात्रा डुङ्गाको भारभन्दा धेरै भएमा मात्र कठिन परिस्थितिमा पनि डुङ्गा डुब्नबाट बच्न सक्ने सम्भावना प्रबल हुन्छ त्यसरी नै अनुकूल परिस्थिति र आधारभूमि बलियो भएमा मात्र सामाजिक वा राजनीतिक लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने आशय रहेकाले उक्त कवितामा यान्त्रिकीको स्थितिकीसँग सम्बन्धित विषयको औचित्यपूर्ण अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन पुगेको छ ।

भूपि शेरचनरचित “हामी” कवितामा स्थितिकीको अभिव्यक्ति सञ्चित बलका सन्दर्भमा भएको पाइन्छ । क्यारेमबोर्ड खेलमा गोटीहरू चलाउनका लागि खेलाडीले आफ्ना औँलामा बल सन्धित गर्नुपर्ने

हुन्छ र गोटीहरू सन्चित बलको सम्प्रेषणपश्चात् चालमा आउन पुग्छन् । एउटा खेलाडी र उसले गोटी सञ्चालन गर्नका लागि सञ्चय गरेको बलमा आश्रित हुने क्यारेम्बोर्डका गोटीको सन्दर्भसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ -

एउटा मनोरञ्जक खेलका सामग्री/एउटा खेलाडीमाथि आश्रित,
आफ्नो गति हराएका/एउटा प्टाइकरद्वारा सञ्चालित
हो, हामी मानिस कम बढ्ता गोटी हौं । (२६०)

गोटीहरू विस्थापित गराउनका लागि औँलामा बल लगानी भएको तर उक्त औँला अर्को औँलाबाट रोकिएर सो लगानी बल जम्मा भएको अवस्थालाई यस कवितामा चित्रण गरिएको देखिन्छ । यहाँ क्रिया र प्रतिक्रियाको स्थिति एकसाथ देखा परेको अवस्थालाई पनि उतारिएको छ । यसरी ती गोटीहरू चालमा आउनुपूर्व लगानीका लागि तयार भएको सञ्चित बल सम्प्रेषित नहुँदाको अवस्थसँग सम्बन्धित विषय स्थितिकीअन्तर्गत पर्छ । माथिको अंशमा सोही विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ ।

मदन रेग्मीरचित “गाईजात्राको प्रथम चरणमा बहुला” शीर्षकको कवितामा पनि स्थितिकीको अभिव्यक्ति रहेको छ । सो कवितामा मानिस हिँड्दा तलतिर दबाव दिने र पृथ्वीले प्रतिवाद गर्ने स्थितिको अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा आएको ‘म भूईँ हुँ, मानिसहरू माथि हिँड्छन्’ (२७७) भन्ने हरफमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ । हिँडिरहेका बेला केही निश्चित समयविन्दुमा जमिन तलतिर विस्थापित नहुने र मानिस पनि तलतिर वा माथितिर विस्थापित नहुने स्थिति सिर्जना हुन्छ । लगानी बल परस्परमा क्रिया र प्रतिक्रियाको अवस्थामा रहेको यस्तो स्थितिकीसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति यस अंशमा रहेको छ ।

वैरागी काइँलारचित “मातेको मान्छेको भाषण - मध्यरातपछिको सडकसित” शीर्षकको कवितामा बुट र मोटरका चक्काले थिचिएको स्थितिको चित्रण गरिएको छ जुन स्थितिकीसम्बद्ध विषयअन्तर्गत पर्छ । उक्त कवितामा आएको “सयौँ बूटले प्रतिक्षण किच्चाएर, मोटरका चक्काले प्रतिक्षण पिल्सिएर लम्पसार र उत्तानो परिसकेका ए जिन्दगी हो” (३७८) भन्ने अंशमा यस्तो स्थितिको चित्रण हुनुले उक्त कवितामा पनि स्थितिकीको अभिव्यक्ति रहेको देखिन पुग्छ । यहाँ आएका बुटले किच्चाएको सन्दर्भमा जमिनको सतहले किच्चिने विषयलाई थामेको र किच्ने विषयबाट भारका कारण दबाव दिएको स्थिति एकैसाथ भएको छ । यही क्रिया र प्रतिक्रियाका विचमा भएको द्वन्द्वको मारमा

किच्चिने विषय परेको हुन्छ, भन्ने आशय यस अंशमा रहेको छ । कमजोर वर्ग क्रिया र प्रतिक्रियाका विचमा हुने अडानको चपेटामा पर्ने स्थिति यस कवितामा अभिव्यक्त हुन पुगेको देखिन्छ ।

यसप्रकार सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा”, केदारमान व्यथितरचित “आकाशवाणी” प्रभृतिका कवितामा पाइने स्थितिकीसम्बद्ध अभिव्यक्तिले आधुनिक नेपाली कवितामा स्थितिकीको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ । ती कवितामा प्रकृतिप्रेम, उन्नतिप्रगतिका लागि गरिने सङ्घर्ष, बाह्य पक्षबाट प्रभावित हुने नेपाली सामाजिक परिस्थिति, दमन, थिचोमिचो आदिको प्रभावकारी चित्रण गर्ने क्रममा त्यस्ता विषयको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

३.३ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थ

आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषय रहेको टिप्पणी गरिनु (सुवेदी ८) र प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषय पदार्थको स्वभावसँग सम्बन्धित हुनुले आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको सङ्केत मिल्न पुगेको हो । त्यस्तै आधुनिक कालखण्डमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठ लगायतका रचयिताले रचना गरेका कवितामा प्रकृतिप्रेम देखिएको र प्रकृतिवादी स्वर प्रकटित भएको भनी टिप्पणी गरिएको (वराल १६-१७) पाइनुबाट पनि आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको वर्णन भएको सङ्केत मिल्न पुगेको हो । यहाँ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसम्बद्ध के-कस्ता विषयको अभिव्यक्ति छ, भन्नेबारे प्रस्ट पारिएको छ । यस क्रममा ती कवितामा अभिव्यक्त पदार्थका गुण र संरचनासँग सम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ ।

३.३.१ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थको संरचना

आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा”, “स्वर्ग र देवता” र “नमस्कार नमस्कार संसार” र केदारमान व्यथितरचित “मेरो पृथ्वी” कवितामा त्यस्ता विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । तल प्रस्तुत नमुना र तिनको क्रमिक विश्लेषणबाट यसबारे प्रस्ट हुन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा” कवितामा परमात्माको वर्णन गर्न पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग भएको छ । उक्त कवितामा पदार्थका संरचक घटकका रूपमा

अणु र परमाणु रहन्छन् भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरिएको देखिन्छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे स्पष्ट हुन सकिन्छ -

हो सङ्कुचित म असङ्ख्य परमाणुमा बाँडिएर

कोटिकोटि म भएको/सङ्कोची मलाई नै पत्ता हुनेछैन, त्यति मात्र हो,

... .. /अविनाश्वर अविभाज्य अनन्त अणु/सदा रहिरहने-अच्युत । (४९)

यहाँ पदार्थ अविनाशी हुने र असङ्ख्य परमाणुमा बाँडिन सक्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ । यसमा पिण्डसंरक्षणसम्बन्धी मान्यताको प्रभाव देखिन्छ र पदार्थ सूक्ष्म कणहरूबाट संरचित हुन्छ भन्ने मान्यतालाई पनि प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यसमा पदार्थको संरचनासम्बन्धी मान्यतामा आधारित भई पदार्थ अविभाज्य, अनन्त र अच्युत कणहरूको समुच्चय हो भनिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको पुष्टि हुन्छ ।

उक्त कवितामा आफू अजरामर हुने, सङ्कुचित 'म' असङ्ख्य परमाणुमा बाँडिई कोटिकोटि हुने र अविभाज्य बन्ने आशय अभिव्यक्त भएका छन् । यहाँ आएका परमाणु अविभाज्य हुने कुरालाई छोड्दा पनि उक्त कवितामा पदार्थका निश्चित संरचक घटक हुने र त्यस्ता घटकका रूपमा परमाणु रहने मान्यताको प्रभाव भने रहेको देखिन जान्छ । यसबाट उक्त कवितांशमा पदार्थका संरचनासँग सम्बन्धित मान्यताको प्रभाव रहेको पाइन्छ ।

समरचित “स्वर्ग र देवता” कवितामा पदार्थका परमाणु पनि न्यूट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनबाट संरचित हुन्छ भन्ने मान्यताको प्रभाव पाइन्छ । उक्त कवितामा इलेक्ट्रोनसमेत फुटाल्न सकिने छ भन्ने कल्पना गरिएको पाइन्छ -

जसरी हाइड्रोजनभिन्न पसी प्रोटोन र इलेक्ट्रोन पाए/... .. /उसरी नै इलेक्ट्रोनको
नाभिकरण च्याती त्यस जगत्भिन्न पसी

पक्री मूल विद्युत्-तत्त्वलाई आँगनमा नचाउन जान्ने छन्/अनि ... सक्ने छन् ...। (४९)

यस अंशमा विद्युत्लाई नियन्त्रणमा लिन सक्ने र प्रकाशको मूल तत्त्व फोटनलाई समेत फुटाउन सक्ने आशय अन्तर्निहित रहेको छ । पदार्थका आधारभूत तत्त्वका रूपमा सूक्ष्म कण हुने तथ्यलाई आत्मसात गरी त्यही तथ्यमा आधारित काव्यिक अभिव्यक्तिलाई यस अंशमा समावेश गरिएको छ । यसबाट यस कवितांशमा पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन पुगेको छ ।

यसै गरी परमाणुमा चैतन्य देखिएको, 'म' पात्र वर्तमानमा पुञ्ज परमाणुमा भएको र भविष्यमा अनन्त परमाणुमा विभक्त भएको अभिव्यक्ति बालकृष्ण समको “नमस्कार नमस्कार संसार” कवितामा पनि पाइन्छ -

जब चैतन्य देखिन्छ प्रत्येक परमाणुमा/...

म छु बन्धनमा आज यो पुञ्ज परमाणुमा ।

भोलि मुक्त म बन्ने छु अनन्त परमाणुमा । (६७)

यस अंशमा परमाणु चैतन्ययुक्त विषय भएको आशय रहनुले परमाणुभिन्न गतिशील चरित्र अन्तर्निहित छ भन्ने सङ्केत मिल्छ । यस अंशमा परमाणु न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनबाट संरचित हुने, इलेक्ट्रोन ऋणात्मक र प्रोटोन धनात्मक चार्जयुक्त हुने, नाभिकमा न्युट्रोन र प्रोटोन रहने र नाभिकको परिधिमा इलेक्ट्रोन चलायमान रहने परमाणुको आन्तरिक संरचनासँग सम्बन्धित मान्यतालाई आत्मसात गरेको देखिन आउँछ । यहाँ इलेक्ट्रोनको गतिशीलता चेतनशील गतिविधिसँग तुलनीय हुने कल्पना गरिएको सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ । निर्जीव पदार्थमा पनि चलायमान प्रवृत्ति देखिनु र निश्चित नियमको पालना गरेजसरी नाभिकको परिधिभिन्न समान गतिविधिको आवृत्ति हुनु चैतन्यसँग तुलनीयजस्तै हुन जान्छ । यही विषयलाई यस अंशले प्रकाशित गरेको छ ।

मानवशरीर पनि पदार्थबाट बनेको हुन्छ र मानवशरीरलाई परमाणुपुञ्ज नै हो भन्ने मान्यता पदार्थको निर्मितसम्बद्ध मान्यता हो । त्यस्तै मृत्युपछि शरीर जल्दा वा गल्दा नासिने नभई अनन्त परमाणुमा परिणत हुन पुग्छ भन्ने धारणा प्रचलित छ । उक्त कवितामा यही मान्यतालाई स्वीकार गरी आजको शरीर परमाणुपुञ्जका रूपमा रहने र भोलि मृत्युपछि पनि परमाणुकै रूपमा रहने आशय अभिव्यक्त गरिएको देखिन्छ । यसबाट समको उक्त कवितामा पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित पिण्डसंरक्षणसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन आउँछ । यसरी एकातिर पदार्थका परमाणुभिन्नको संरचनासम्बद्ध चरित्रलाई नै कथ्य वा वर्ण्य विषय बनाउने र अर्कातिर मानवशरीरको वर्णनका लागि परमाणुसम्बद्ध मान्यतालाई प्रयोग गर्ने कार्य गरिएको देखिनुले समको यस कवितामा पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “मेरो पृथ्वी” शीर्षकको कवितामा फरकफरक पदार्थका संरचनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छन् । उक्त कवितामा पदार्थका फरकफरक संरचना र स्वभाव हुने

अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । भिन्नभिन्न संरचना भएका पदार्थहरूका बिचमा विनिमय हुँदा मूल्य असमान हुने र लघुता र गुरुताको स्थिति देखा पर्ने आशय उक्त कवितामा रहेको छ । यस क्रममा पदार्थहरू फरकफरक परमाणु र अणुको संयोजनका कारण शुद्ध, मिश्रित वा अशुद्ध प्रकृतिका हुन्छन् भन्ने पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित तथ्य उक्त कवितामा यसरी अभिव्यक्त छ -

द्रव्य सबै आआफ्ना गुणमा/व्यवहृत भै राख्छ महत्त्व ?

उत्पादनका लघुता, गुरुता/... राख्छ महत्त्व ! (२१४)

यहाँ पदार्थका आधारभूत संरचना समान भए पनि अणुहरूको संयोजन र मिश्रणमा हुने भिन्नताका कारण तिनमा भिन्नाभिन्नै गुण देखा पर्ने आशय अभिव्यक्त छ । “द्रव्य सबै आआफ्ना गुणमा व्यवहृत भै राख्छ महत्त्व ?” भन्ने अंशमा यही आशय अन्तर्निहित छ । साथै शीर्षकमा “मेरो पृथ्वी” पदावली प्रयोग गरी पृथ्वीका पदार्थका गुणको चित्रण गरिएको पाइनुले पनि उक्त कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन पुग्छ ।

यसप्रकार बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा”, “स्वर्ग र देवता” प्रभृतिका कविताका अंशको विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइने स्पष्ट हुन्छ । पदार्थ परमाणु र अणुबाट निर्मित हुन्छन्, त्यस्ता संरचक घटक अविनाशी हुन्छन्, संरचक घटकमा हुने भिन्नताका कारण पदार्थको संरचनामा भिन्नता आउँछ, परमाणु न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनबाट संरचित हुन्छन्, नाभिकमा न्युट्रोन र प्रोटोन रहन्छ र नाभिकको परिधिमा इलेक्ट्रोन चलायमान रहन्छ भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरिएका शास्त्रीय भौतिकीका पदार्थसम्बद्ध विषय ती कवितामा अभिव्यक्त छन् । उपर्युक्त कवितामा ती विषय जीवनबोध, मानवता, वैश्विक सन्दर्भ, असल र खराब गुण, मानवीय चरित्रमा पाइने भिन्नता, आध्यात्मिक दर्शन र पदार्थको चित्रण र वर्णनका लागि प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

३.३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका गुण

आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । लेखनाथ पौड्यालरचित “सत्य सन्देश” र “जीवन-ज्योति”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल” र “घाँसी”, मोहन कोइरालारचित “म तिम्रो छोरीलाई प्रेम गर्छु”, पोषण पाण्डे रचित “पानी हो ऊ चल्छ”, कुमार नेपालरचित “बीसौं शताब्दी”, भूपि शेरचनको “असार”, पारिजातरचित “आत्मबोध”, वैरागी

काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु”, तुलसी दिवसरचित “एटना र विसुभिएसः जिन्दगीसँगको विद्रोह”, अविनाश श्रेष्ठरचित “प्रयोग” र उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” कवितामा त्यस्ता विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ । तल प्रस्तुत नमुना कवितांश र तिनको विश्लेषणबाट यसबारे प्रस्ट हुन सकिन्छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “सत्य सन्देश” शीर्षकको कवितामा मूलतः प्रभावअनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति छ । पदार्थ पिण्डयुक्त हुन्छ र यसको भार उक्त पिण्डभित्र अन्तर्निहित पिण्डको मात्रामा भर पर्छ । पदार्थमा हुने पिण्डयुक्तता प्रभावअनिर्भर गुण हो । पदार्थको यो गुणसँग सम्बन्धित विषयलाई उक्त कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ -

मत्ता हात्ती हलुङ्गो, वितत जलधिको ह्वेल माछो हलुङ्गो,
जङ्गी बेडा हलुङ्गो, विकट कटकटे रेलगाडी हलुङ्गो,
शैल श्रेणी हलुङ्गो, पृथुतम पृथिवी-पिण्ड सारा हलुङ्गो,
यो ब्रह्माण्डै हलुङ्गो जब ... लाग्छ टुङ्गो । (१३)

यहाँ मत्ता हात्ती, ह्वेल माछो, जङ्गी बेडा रेलगाडी, शैल श्रेणी, पृथ्वी र ब्रह्माण्ड जस्ता बढी पिण्डयुक्त वस्तु वा पदार्थ पनि हलुङ्गो महसुस हुने कल्पना गरिएको छ । भौतिकीका दृष्टिले भारयुक्त लाग्ने वस्तु र पदार्थलाई हलुङ्गो लाग्ने अनौठो आशय अभिव्यक्त गर्ने क्रममा पदार्थमा निहित प्रभावअनिर्भर गुणलाई प्रयोग गरिएको छ । हात्ती, माछा, रेल, पृथ्वी आदि वस्तुमा पिण्डको मात्रा धेरै हुने हुनाले गुरुत्व क्षेत्रको प्रभावका कारण ती ग्रहौं हुन्छन् । यस कवितांशमा पदार्थको पिण्डमा निर्भर हुने आयतनसम्मत गुणलाई आधार मानेर ती वस्तु हलुङ्गा लाग्ने स्थितिको कल्पना गरिएको छ । पिण्ड र आयतन पदार्थमा निहित प्रभावअनिर्भर गुण भएकाले माथिको उदाहरणमा प्रभावअनिर्भर गुणको अन्तर्निहित अभिव्यक्ति देखिन पुग्छ । यहाँ त्यस्ता गुण मानवका तिसना र उत्साहको शक्तिलाई प्रकाशित गर्न प्रयोग गरिएको छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवन-ज्योति” कवितामा विद्युतीय प्रभावका कारण बल्ब बल्न पुगेको उल्लेख छ । कुनै पदार्थबाट निर्मित वस्तुमा विद्युत् प्रवाह हुँदा उक्त वस्तुमा आउने परिवर्तनसँग सम्बन्धित विषय उक्त कवितामा रहेको छ । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थमा पर्ने विद्युतीय प्रभावसम्बद्ध अभिव्यक्ति अन्तर्निहित भएको देखिन जान्छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति यसप्रकारले भएको छ -

आब्रह्म-भुसुना तृण वृक्ष तकका प्राणीहरू खम्बासरी,
छन् भित्र मसिना तार मनका उनमा कसेका बेसरी,

सङ्कल्पको चर्को करेण्टज्वाला निरन्तर चल्दछ,

रङ्गिन गुलुपमा वासनाको ज्योति भकाभक बल्दछ । (१२)

यस कवितामा करेन्ट प्रवाहित हुनाले गुलुप वा बल्ब प्रकाशको ज्योति फिँजाउँदै बल्न पुगेको अभिव्यक्ति छ । यो अभिव्यक्ति पदार्थमा परेको विद्युतीय प्रभावसँग सम्बन्धित छ र प्रभावनिर्भर गुणान्तर्गत राख्न सकिन्छ । यस अंशमा विद्युत्को प्रभावले पदार्थमा परिवर्तन ल्याएभैं जीवनमा पनि दृढ सङ्कल्पले परिवर्तन ल्याउँछ भन्ने आशय अभिव्यक्त गर्नका निमित्त विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्तिको प्रयोग गरिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा विद्युत्का कारण पदार्थमा प्रदर्शित हुने प्रभावनिर्भर गुणलाई प्रयोग गरिएको प्रस्ट हुन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल” कवितामा तरल पदार्थका प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । निम्नलिखित उदाहरणबाट त्यसबारे स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

घहरिई, वैरिई, चुरिई, छरिई, पहरिई, भुवँरिई, हरिई, पुरिई,
सुरिई, घुरिई, भरिई, चिरिई, छहरिई, फीँज फिँजाई, पुरिई,
बूँद फिजाई, पवन भिजाई, गछिँन् हुड्गामाथि रजाई/... ..
भछिँन्, भछिँन्, मोती छछिँन् ... गाई । (८४)

तरल पदार्थका रूपमा रहेको पानी बहँदै जाँदा छरिने, भुवँरिने, छहरिने, भर्ने आदि गुण देखा पर्छन् । यस्ता गुण तरल पदार्थमा गुरुत्व बलको प्रभावका कारण देखा पर्छन् । त्यस्तै पानीको मोती जसरी टल्किने र थोपाका रूपमा छरिने स्थितिको पनि चित्रण उक्त कवितामा छ जुन गुण पदार्थमा हुने प्रकाशको प्रभावसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसरी उक्त कवितामा यान्त्रिकीजन्य र प्रकाशजन्य प्रभावका कारण पानीले प्रदर्शन गर्ने गुणलाई प्रयोग गरिएको प्रस्ट हुन्छ ।

यहाँ यान्त्रिकीजन्य विषयका रूपमा रहेको गुरुत्व बल र प्रकाशको प्रभावका कारण पदार्थमा देखिन पुगेका गुणको चित्रण गरिनुका साथै भिजाउने, ध्वनि उत्पन्न गर्ने, फीँज बन्ने जस्ता गुण पनि यहाँ अभिव्यक्त छन् । तरल पदार्थले ध्वनि उत्पन्न गर्ने स्थितिको समेत चित्रण गरिएको हुँदा ध्वनिसापेक्ष गुण पनि कवितामा प्रयोग भएको देखिन आउँछ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” कवितामा बाफ धुलीका रूपमा निर्माण हुने र नाश हुने चक्र देखा परी नागिनी जस्ता चट्याङका भिल्काले निशाको उरमा ठुँगे अवस्थाको चित्रण छ ।

उक्त कविताको निम्नलिखित उदाहरण र त्यसको विश्लेषणबाट पदार्थको गुणसम्बद्ध अभिव्यक्ति भएको भन्ने स्पष्ट हुन्छ -

नाश र निर्माण-चक्रका मेरा बाफका उठ्दछन् धूली,
नागिनी भिल्का भिल्केर ठुँगछन् निशाका उरमा, दी शूली ।
चीत्कारी उठ्छ अँध्यारो बाक्लो, प्रलय चाख्दछ एकबार/... ..
... क्षणक्षण भल्केर, निभेर संसार । (१२४)

यहाँ पानीको स्वरूप र अवस्था नाश हुने र निर्माण हुने चक्रका रूपमा बाफ उठ्ने स्थितिको चित्रण गरी चट्याङ्गले निशाका उरमा ठुँगे आशयको वर्णन गरिएको छ । साथै यस अंशमा बाफको अवस्थाको अन्त्य हुने र फेरि उही अवस्थाको सुरुवात हुने स्थिति लुकामारी खेलेको अभिव्यक्ति पनि छ ।

तरल पदार्थका रूपमा रहेको पानी तापका कारण बाफ बनेर आकासिँदा धुलोको मुसलो जस्तो देखिन जान्छ र यसरी आकासिएको बाफ बादलका रूपमा जम्मा भई फेरि पानी बन्न पुग्छ । यस्तो घटना आवृत्ति हुन पुग्दा एउटा चक्र बन्छ । यस क्रममा बादलका बिचमा घर्षण उत्पन्न हुँदा देखिन जाने उज्यालो र अँध्यारोको स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । तसर्थ तापशक्ति, यान्त्रिकीजन्य घर्षण र विद्युतीय शक्ति र ती विषयको प्रभावबाट पदार्थमा देखिन जाने गुणको चित्रण गर्दै परिवर्तनको सङ्घारमा पुगेका बेला देखिने द्वन्द्वजन्य परिवेशको भल्को दिने कार्य यस कवितामा भएको छ ।

देवकोटारचित “घाँसी” कवितामा चुम्बकत्व, विद्युत् र ध्वनिसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । उक्त कवितामा चुम्बक लागेको र बिजुली भल्केको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । यसका साथै ध्वनिको मोटाइसम्बद्ध अभिव्यक्ति पनि सो कवितामा रहेको छ । “मसिनो ध्वनिले भन्थ्यो” भन्ने अंशमा ध्वनिको त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । उक्त कवितामा चुम्बकत्व, विद्युत् र ध्वनिसम्बद्ध अभिव्यक्ति यसप्रकारले आएका छन् -

चुम्बक लाग्यो, बिजुली भल्क्यो, टोल्हाई ती चकित बसे,
प्रात चलेको मधुर तराना चिडिया वनका भित्र घुसे/... ..
‘अहो !’ मसिनो ध्वनिले भन्थ्यो- “यो घाँसीको जीवन-हाल !” (७६)

यस कवितांशमा चुम्बक लागेको, बिजुली भल्केको र लयमा बहेको प्रसङ्ग आएको छ । कुनै चुम्बकीय सुचालक पदार्थमा चुम्बक लाग्दा त्यो पदार्थले आफ्नो स्थान छोडेर चुम्बकको स्थानतिर

तानिन पुग्छ र गुरुत्वाकर्षणको प्रभावलाई स्थानान्तरण गर्न पुग्छ । यहाँ घाँसी आकर्षित भएको विषयलाई दर्साउन पदार्थमा पर्ने चुम्बकीय प्रभावसम्बद्ध विषयलाई प्रयोग गरिएको देखिन्छ । त्यस्तै विजुली भल्किएको र लयमा बहेको स्थितिलाई समेत यस कवितामा स्थान दिइएको छ । यसबाट उक्त कवितांशमा पदार्थका चुम्बकत्व, विद्युत् र ध्वनिसम्बद्ध प्रभावसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग गरिएको प्रस्ट हुन पुग्छ ।

मोहन कोइरालारचित “म तिम्रो छोरीलाई प्रेम गर्छु” शीर्षकको कवितामा प्रभावनिर्भर गुण र प्रभावअनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा बन्चरो र खुर्पाले ताछ्ने, मूर्ति कुँदने र कुलो निर्माण गर्ने सन्दर्भ तथा बढी घनत्वयुक्त वस्तुका रूपमा रहेका घन र छिनोको प्रयोग गरिएका सन्दर्भ रहेका छन् । उक्त कवितामा पदार्थका प्रभावनिर्भर गुण र प्रभावअनिर्भर गुण अभिव्यक्त भएको तलको उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ -

म हिँडिरहन्छु .../बन्चरो खुर्पा लिएर ढुङ्गालाई हाँगा खोज्न ...

छिनु घन लिएर घट्टलाई ढुङ्गा खोज्न/स्याउला र किलो लिएर बाँधलाई नदी फोर्न

... .. /कुलो बाँधिरहेको । (३१२-१३)

यहाँ ‘म’ पात्र हिँडेको, ढुङ्गालाई हाँगा खोज्नका लागि बन्चरो र खुर्पाको प्रयोग गरेको, ढुङ्गा खोज्न छिनु र घन लिएको, नदीलाई फोर्न स्याउला र किलो लिएको र कुलो बाँधेको प्रसङ्ग रहेको देखिन्छ । यीमध्ये ‘म’ पात्र हिँडेको, नदीलाई फोर्न स्याउला र किलो लिएको र कुलो बाँधेको प्रसङ्ग यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित छन् भने घन लिएर घट्टलाई ढुङ्गा खोजेको स्थिति वस्तुका फरकफरक घनत्वसँग सम्बन्धित देखिन्छन् ।

म पात्र हिँडेको स्थितिको चित्रण भएकाले यहाँ कुनै पिण्ड बल लगानी गरी विस्थापित भएको अभिव्यक्ति हुन पुगेको छ । साथै यहाँ ढुङ्गालाई हाँगा खोज्नका लागि बन्चरो र खुर्पाको प्रयोग गर्ने स्थितिमा साधारण यन्त्रका रूपमा रहेको फेसो वा धारको प्रयोगसँग सम्बन्धित आशय अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । त्यस्तै ‘नदीलाई फोर्न स्याउला र किलो लिएको’ भन्नुले नदीको धार फर्काउन वा बाँड्नका लागि किलो ठोकेर स्याउलाको प्रयोग गरिएको आशय पनि यस कवितांशमा रहेको छ । यसबाट तरल पदार्थको प्रवाहको प्रतिवाद वा नियन्त्रण गरेको अर्थ अभिव्यक्त हुन्छ । जुन कुरा बल र बलको नियन्त्रणका लागि गरिएको प्रयत्नसँग सम्बन्धित छ । तसर्थ यस अंशमा यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

उक्त कवितामा आएको 'छिनु घन लिएर घट्टलाई ढुङ्गा खोज्नु' भन्ने हरफमा घनत्वसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । छिनु र घन फलाम जस्तो बढी घनत्वयुक्त र कडा धातुबाट बनेका औजार हुन् र यी ढुङ्गा जस्ता कम घनत्वयुक्त अथवा तुलनात्मक रूपमा कम कडा पदार्थलाई टुक्राउन सक्षम हुन्छन् भन्ने अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ । यस्तो अभिव्यक्ति पदार्थमा हुने प्रभावअनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित छ । साथै पदार्थमा हुने तुलनीय कडापन वा नरमपन स्पर्शजन्य ज्ञानेन्द्रियबाट समेत जान्न सकिन्छ । तसर्थ उक्त अभिव्यक्तिमा भएको यस्तो विषय पनि पदार्थमा हुने सहज वा स्वभाविक गुणअन्तर्गत नै पर्छ । यसरी उक्त कवितांशमा पदार्थका प्रभावनिर्भर र प्रभावअनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

पोषण पाण्डेरचित "पानी हो ऊ चल्छ" शीर्षकको कवितामा गुरुत्व बलका कारण तरल पदार्थमा पर्ने प्रभावसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । यस्तो प्रभाव यान्त्रिकीजन्य प्रभाव हो । त्यस्तै पानी अणुबाट निर्मित तरल पदार्थका रूपमा संरचित हुने अभिव्यक्ति पनि उक्त कवितामा छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे स्पष्ट हुन सकिन्छ -

पानी हो - ऊ चल्छ/स्थिर ढुङ्गामाथि

कड्कड पत्थरमाथि/उसको प्रवाह, गति दगुर्छ ... । (२४६)

यहाँ पानी स्थिर ढुङ्गामाथि चल्ने, पानीको प्रवाह दगुर्ने र गति दगुर्ने अवस्थासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेका छन् । पानीमा चल्ने गुण हुने भन्ने आशयमा तरल पदार्थ कुनै बलको प्रभावबाट चलायमान वा विस्थापित हुने अर्थ निहित हुन पुग्छ । स्थिर ढुङ्गामाथि तरल पदार्थ चल्ने स्थितिमा पनि बलजन्य विषयको प्रभाव रहेको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यसबाहेक पानीको प्रवाह दगुर्ने वा गति दगुर्ने स्थितिको अभिव्यक्ति गुरुत्व बलको प्रभावसँग नै सम्बन्धित छ । यान्त्रिकीजन्य प्रभावबाट तरल पदार्थमा चल्ने र थप प्रवाहित हुने गुण देखा पर्छन् भन्ने आशय उपर्युक्त उदाहरणमा निहित छ ।

पानी तरल पदार्थ भएकाले तरलता स्वतः अन्तर्निहित हुन्छ तर ठोस पदार्थ स्थिर हुन्छ र त्यस्तो पदार्थमाथि प्रवाहित हुने पानी गतिवान् हुन्छ भन्ने अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ । जुन कुरा माथि दिइएको "स्थिर ढुङ्गामाथि, कड्कड पत्थरमाथि, उसको प्रवाह, गति दगुर्छ," भन्ने भनाइबाट स्पष्ट हुन्छ । यहाँ आएका पत्थरको कडापन र पानीको तरलता जस्ता विषय पदार्थमा स्वतः अन्तर्निहित हुने प्रभावअनिर्भर गुणअन्तर्गत पर्छन् । यसर्थ उक्त कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध प्रभावनिर्भर र

प्रभावअनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ । साथै शीर्षकमा नै “पानी हो ऊ चल्छ” भन्ने अभिव्यक्ति हुनुले पदार्थसम्बद्ध विषयलाई उक्त कवितामा शीर्षकीकरण गरिएको समेत देखिन पुग्छ ।

कुमार नेपालरचित “वीसौं शताब्दी” शीर्षकको कवितामा पदार्थका प्रभावनिर्भर र प्रभावअनिर्भर गुणसम्बन्धी विषयको अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा सडकहरूमा वेगले दगुरेको स्थिति, नाल ठोकिएको प्रसङ्ग, टापले धर्तीलाई छियाछिया पर्ने गरी घाउ लगाएको अवस्था र टाप अझ तलसम्म धसिन पुगेको सन्दर्भ रहेका हुनाले तिनमा प्रभावनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । निम्नलिखित उदाहरण र सम्बन्धित विश्लेषणबाट त्यस्तो अभिव्यक्ति पुष्टि हुन्छ -

त्यो निस्सहाय घोडा बहुलायो/... .. /... सडकहरूमा वेगले दगुर्न थाल्यो/उसको
नाल ठोकिएको चम्कने टाप/धर्तीमा छियाछिया पाउँ घाउहरू पार्न थाल्यो
...तलैसम्म धसियो । (१२९)

यहाँ सडकहरूमा घोडा वेगले दगुर्ने प्रसङ्गमा यान्त्रिकीजन्य प्रभाव, चम्कने टापको प्रसङ्गमा प्रकाशसँग सम्बन्धित प्रभाव, हिन्डिनाएको प्रसङ्गमा ध्वनिसँग सम्बन्धित प्रभाव र धर्ती छियाछिया पाउँ तलसम्म धसिएको स्थितिमा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित प्रभावसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । यसबाट उक्त कवितांशमा यान्त्रिकी, प्रकाश र ध्वनिको प्रभावसँग सम्बन्धित प्रभावनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति भएको पुष्टि हुन जान्छ । साथै यस कवितामा अभिव्यक्त नाल ठोकिएको टाप कडा भएको र धर्ती नरम हुनाले त्यसमा तलैसम्म धसिएको आशयभित्र यान्त्रिकीका अतिरिक्त टापमा कडापन हुने अर्थसमेत अन्तर्निहित हुन पुगेको छ, जुन पदार्थमा हुने प्रभावअनिर्भर गुण हो ।

भूपि शेरचनको “असार” कविता प्राकृतिक बिम्बको प्रयोग गरिएको कविता हो र उक्त कवितामा तापमा आउने परिवर्तनबाट देखिन जाने गुणको अभिव्यक्ति पाइन्छ । तापका कारण तरल पदार्थले विभिन्न अवस्था पार गर्दै जाँदा देखिन जाने स्थितिको चित्रण उक्त कवितामा गरिएको छ । तरल पदार्थले तापको प्रभावका कारण विभिन्न अवस्थामा फरकफरक परिमाणका गति प्रदर्शन गरेका र पदार्थविच हुने घर्षणका कारण ध्वनि उत्पादन भएका विषय उक्त कवितामा समेटिएका छन् -

खल्लीभरि सोल्टिनीका लागि इन्द्रेनीको हार बोकेर
गुन्टा बोक्ने भरिया बादललाई/फकाएर फुलाएर/... ..
पछि-पछि आफू/... मादल बजाउँदै/बूटको आवाजले/आकास घन्काउँदै ... । (२६८)

यहाँ इन्द्रेनीको हार, गुन्टा बोक्ने बादल र बजाउने मादल प्रयोग भएका छन् । यहाँ इन्द्रनीको हार प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय हो भने गुन्टा बोक्ने बादल ताप शक्तिका कारण तरल पदार्थमा देखिन गएको परिवर्तित अवस्था हो र बजाउने मादल ध्वनि उत्पादक स्रोतका रूपमा आएको छ । यी कुराहरू क्रमशः प्रकाश, यान्त्रिकी र ध्वनिसँग सम्बन्धित हुन पुग्ने हुँदा उक्त कवितामा प्रभावनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितामा मूलतः पदार्थको प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा मनलाई काठ र ऐनासँग तुलना गरी यान्त्रिकीको प्रभावपछि देखा पर्ने स्थितिको चित्रण गरिएको छ -

यो आस्थाहीन मृत्यु/मन कताकता काठजस्तै भाँचिन्छ

ऐनाजस्तै टुक्रिन्छ/सायद यो पनि आत्मबोध होइन । (२१९)

कुनै परिमाणको बल लगानी भएपछि काठ र ऐना टुट्न पुग्ने हुन्छ । मन काठजसरी भाँचिँदा लचकता देखिन्छ भने ऐनाजस्तै भाँचिँदा भुरोपन देखिन्छ । यसरी उक्त कवितामा पदार्थमा देखिने भुरोपन र लचिलोपनसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त गरिएको छ ।

यहाँ मन काठजस्तै भाँचिने र ऐनाजस्तै टुक्रिने प्रसङ्ग रहेको देखिन्छ । काठमा ऐनामा जस्तो भुरोपन नभई केही लचिलोपन हुन्छ । यी गुण पदार्थमा निहित गुण हुन् । यस्ता गुण कुनै परिमाणको बल लगानी हुँदा देखिन पुग्छन् । यसबाट उक्त कवितामा प्रभावनिर्भर गुणका रूपमा देखा पर्ने यी गुणको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु” कवितामा प्रभावनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस कविताको शीर्षकमा नै प्रकाशसँग सम्बन्धित पानीको रङ् र पदार्थभित्रको पारदर्शीतासम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएकाले प्रकाशसम्बद्ध प्रभावनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति देखिएको हो । यसका साथै यान्त्रिकीसम्बद्ध र ध्वनिसम्बद्ध गुण पनि उक्त कवितामा अभिव्यक्त हुन पुगेका छन् -

काँचको गिलास पारदर्शी छिरेर/... ..

रक्सीले भरी गिलास हेर्छु देखिनँ गिलास चाल पाउँछु/... ..

छाम्छु स्पर्शले “ठोक्छु बजाउँछु” घण्टीले कुदरे स्वरहरू । (३९८-९९)

यहाँ काँचको गिलासमा प्रकाश छिरेको र गिलास नदेखिएको सन्दर्भ रहेको छ । रक्सी पिएपछि पिएको गिलास नदेखिने र छाम्दा थाह पाइने स्थिति पारदर्शी पदार्थका सन्दर्भमा मेल खान जान्छ ।

गिलास नदेखिने तर छाम्दा थाह पाइने स्थितिका अतिरिक्त परस्परमा ठोक्काउने र स्वरहरू निक्लने स्थितिको समेत अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । यी स्थिति क्रमशः प्रकाश, यान्त्रिकी र ध्वनिसँग सम्बन्धित छन् । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थमा हुने प्रकाशसम्बद्ध, यान्त्रिकीसम्बद्ध र ध्वनिसम्बद्ध गुणको अभिव्यक्ति भएको देखिन आउँछ ।

तापक्रममा आउने परिवर्तनका कारण पदार्थ ठोस, तरल, वा ग्यासको अवस्थामा देखा पर्छन् । ठोस अवस्थामा देखा परेको पानी हिउँ बनेर चट्टानको थाप्लोमा थपिँदै पनि जान्छ । यसरी थपिँदै जाने स्थिति पानीको तरल अवस्थाभन्दा भिन्न अवस्था हो । यस्तो अवस्थामा पदार्थ ठोस अवस्थामा हुने र कडा हुने हुन्छ । तुलसी दिवसरचित “विरामी रात-एउटा कथा” शीर्षकको कवितामा यही अवस्थाको अभिव्यक्ति पाइनुका साथै ध्वनिका तरङ्ग लहरलहरमा प्रवाहित हुने स्थितिको अभिव्यक्तिसमेत पाइन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा ताप र ध्वनिको प्रभावयुक्त गुणको अभिव्यक्ति पाइन्छ -

एक फिट हिउँको उचाइ फेरि थपिनुले हिउँमा/उफ् ! आवाजका लहर-लहर गोल
तरङ्गहरू/हराउँदै छन् सुनसान आवाजको पोखरीभिन्न शून्यमा,

.....

ठोस भएर शायद कठोर बरफको गिद्धे पन्जामनि । (१६६)

यहाँ तापको मात्रामा आएको परिवर्तनका कारण तरल पदार्थ हिउँ अथवा ठोस पदार्थ बनेको र उक्त पदार्थ ठोस अवस्थामा परिवर्तन भएपछि एकपछि अर्को हुँदै चाड् लागेको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै उक्त पदार्थ तरल पदार्थका अवस्थामा हुँदा आवाजसहित लहरहरू फैलिने गरेको स्थितिमा परिवर्तन आएको अभिव्यक्ति यहाँ देखिन्छ । यहाँ तरल पदार्थ हिउँ बनेको स्थिति तापको प्रभावसँग, हिउँ चाड् लाग्न सक्ने स्थिति यान्त्रिकीसँग र आवाजका लहरहरूको स्थिति ध्वनिसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । यसबाट यस कवितांशमा पदार्थमा पर्ने ताप, यान्त्रिकी र ध्वनिको प्रभावसम्बद्ध गुणको अभिव्यक्ति रहेको स्पष्ट हुन आउँछ ।

तुलसी दिवसरचित “एटना र विसुभिएसः जिन्दगीसँगको विद्रोह” कवितामा यान्त्रिकी, प्रकाश र तापसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति छन् । उक्त कवितामा दाउराको भारी गह्रौँ हुनु, दिन र रातको स्थिति हुनु र चिसिनु जस्ता विषय रहेका छन् । ती विषय क्रमशः यान्त्रिकी, प्रकाश र तापसँग सम्बन्धित हुने भएकाले उक्त कवितामा यान्त्रिकी, प्रकाश र तापसँग सम्बद्ध प्रभावनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति भएको पुष्टि हुन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित उदाहरणबाट यसबारे थप स्पष्ट हुन सकिन्छ -

चिसिएर भिजेका दाउराहरू वर्षामासको/भारी बन्यो कसरी जिन्दगी - गह्रुङ्गो भारी-
बिटैबिटा केवल दिन र रातको/गर्धनमा एक मन फलामे गोला

आफैमा बन्द भुन्ड्याएर दिन र रातको !? (१६९)

यहाँ चिसिएर भिजेका दाउराको प्रसङ्ग, जिन्दगी भारी बनेको स्थिति र फलामे गोलाजस्तै ग्रहौं वस्तुको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । जसबाट काठमा हुने ओसिने र भिज्ने गुण, दाउरा भिजेपछि ग्रहौं बन्ने गुण र फलाममा हुने कडापन र घनत्वमा वृद्धि हुने गुणको अभिव्यक्ति हुन पुगेको देखिन्छ । यी गुण पदार्थमा निहित स्वाभाविक गुणअन्तर्गत पर्छन् । समग्रमा यी गुणलाई घनत्वको वृद्धिको पक्षबाट हेर्न सकिन्छ ।

साथै उक्त कवितामा घनत्वले पुङ्किएको सन्दर्भसमेत रहेको छ, जुन प्रभावनिर्भर गुणअन्तर्गत पर्छ । “आफ्नै घनत्वले पुङ्किएको वामनले अभै ! चक्कर मारेर चीलले सतीको सराप इथरमा” (१७२) भन्ने अंशको उपस्थितिका कारण उक्त कवितामा घनत्वसम्बद्ध गुणको अभिव्यक्ति देखिन गएको छ ।

बाह्य प्रभावका कारण कुनै वस्तु वा पदार्थ लाम्चिने, टेढिने, खुम्चिने, थोप्लिने, वा खुज्मुजिने गर्छ । यान्त्रिकीजन्य प्रभावका कारण वस्तु वा पदार्थको आकृतिमा त्यस्तो परिवर्तन आउन पुग्छ । यिनै स्वभाव र स्थितिलाई शब्दका सन्दर्भमा प्रयोग गर्ने कार्य अविनाश श्रेष्ठरचित “प्रयोग” शीर्षकको कवितामा भएको छ । त्यस्तो प्रयोग भएको कवितांश यस्तो रहेको छ -

उसका शब्दका अनुहार/विकसित हुनन्-लाम्चिनन्, टेढिनन्,
खुम्चिनन्, थोप्लिनन् वा खुज्मुजिनन्/... .. (१५९)

यहाँ शब्दका अनुहार विभिन्न प्रभावका कारण लाम्चिने, खुम्चिने, थोप्लिने वा खुज्मुजिने स्थितिको चित्रण गरिएको छ । यस अंशमा अनुहारको छालामा देखिने पदार्थजन्य गुणलाई शब्दको आकृतिको वर्णन गर्नका लागि प्रयोग गरिएको छ । प्रभावनिर्भर गुणको प्रयोग उक्त कवितामा भएको यसबाट प्रस्ट हुन्छ ।

उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” कवितामा गुरुत्वाकर्षण बल र घनत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । समुद्र र बादल एकसाथ राखिएकाले यस कवितामा शीर्षकमै पनि पदार्थका अवस्था र गुणसँग सम्बन्धित विषय रहेको देखिन पुगेको छ । पानी तापका कारण फरक अवस्थामा परिवर्तन भए पनि रूप परिवर्तन भई गुरुत्वाकर्षण बलको प्रभावका कारण पृथ्वीको केन्द्रतिर प्रवाहित

हुँदै जाने र अन्ततः समुद्रको पिँधमा पुग्ने स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । घनत्वमा वृद्धि हुन पुग्दा बढी घनत्व भएको तरल पदार्थ समुद्रको पिँधमा पुग्छ, भन्ने तथ्यलाई समेत उक्त कवितामा समावेश गरिएको छ । तलको उदाहरणबाट त्यस्तो अभिव्यक्तिको पुष्टि हुन्छ -

तिमी बादल हौ बादल फगत बादल/म समुद्र हुँ, समुद्र अथाह समुद्र/... ..

तिमीले मेरो अस्तित्वलाई/... ../आखिर पानी बनेर एक न एक दिन त

-मेरै चरण छुन आउनुपर्छ । (४०८)

यहाँ बादल र समुद्रका बिचको संरचना र गुणमा हुने अन्तरलाई विषय बनाइएको छ । बादल जति माथि उडे पनि अन्ततः तरल पदार्थमा परिणत हुने र गुरुत्व बलका कारण समुद्रमा पुग्ने आशय यस अंशमा रहेको छ । यस आशयमा ताप र यान्त्रिकीसम्बद्ध प्रभावको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यसबाहेक बढी घनत्वको तरल पदार्थ समुद्रमा पुगेपछि अन्ततः समुद्रको पिँधमा पुग्ने स्थितिको अभिव्यक्ति पनि यस अंशमा रहेको छ । यस्तो अभिव्यक्ति पदार्थको प्रभावअनिर्भर गुणअन्तर्गत पर्छ । तसर्थ यस कवितामा प्रभावनिर्भर र प्रभावअनिर्भर गुणको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

यसप्रकार माथि प्रस्तुत लेखनाथ पौड्यालरचित “सत्य सन्देश”, “जीवन-ज्योति” प्रभृतिका कवितामा अभिव्यक्त उदाहरणहरू र तिनको विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थको गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको पुष्टि हुन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थको गुणसँग सम्बन्धित प्रभावअनिर्भर र प्रभावनिर्भर दुवै प्रकारका गुणसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

३.४ निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यान्त्रिकीका सन्दर्भमा चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसँग सम्बन्धित विषय र पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति ती कवितामा छ । यान्त्रिकीको अभिव्यक्तिका क्रममा नदीको रोकिँदै जाने प्रवाह, घोडाको चाल, पानीको बहाव, पहरा भत्काउने खोला, उत्तरोत्तर बढ्दो वेगमा हुने नदीको बहाव र हुरीको बेतोड प्रवाह जस्ता चालकीसम्बद्ध विषय आएका छन् भने पानी प्रवाहित हुँदै अग्रसारित हुने स्थिति, क्यारेम्बोर्डका गोटी वाह्य बलका कारणमात्र चालमा आउने स्थिति, प्रयत्नको स्वभाव अन्तर्निहित हुने नदी, चीलको गति जस्ता सकारण चालकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पनि भएको देखिन्छ । साथै बलको सन्तुलन र क्रिया र प्रतिक्रियाको द्वन्द्वात्मक सन्तुलन जस्ता

स्थितिकीसम्बद्ध विषय पनि अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीको अभिव्यक्ति वस्तु वा सौन्दर्यका रूपमा भएको पुष्टि हुन पुगेको छ । त्यस्तै पदार्थको संरचनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका क्रममा पदार्थका निश्चित संरचक घटक हुने, त्यस्ता घटकका रूपमा परमाणुहरू रहने, ती पनि न्युट्रोन, प्रोटोन र इलेक्ट्रोनबाट संरचित हुने, तीमध्ये इलेक्ट्रोन ऋणात्मक र प्रोटोन धनात्मक चार्जयुक्त हुने, परमाणुबाट तत्त्व र अणुबाट यौगिक बन्ने र परमाणु र अणुमा हुने भिन्नताका आधारमा द्रव्यगत भिन्नता देखिने जस्ता मान्यतासँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएका छन् भने पदार्थको गुणसम्बद्ध अभिव्यक्तिका क्रममा यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्को प्रभावबाट देखिने प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त हुन पुगेका छन् । यसका साथै गुरुत्वात्मकता, पिण्डात्मकता, इन्र्सियात्मकता, घनत्वात्मकता, आयतनयुक्तता, कडापन र नरमपन जस्ता प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित विषय पनि अभिव्यक्त हुन पुगेका छन् । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति हुन पुगेको पुष्टि हुन्छ । यसरी आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसम्बद्ध विषयलाई मूलतः मानवीय भावना, प्रगति, परिवर्तन, कडापन, लचिलोपन, जागरण, जीवन, मरण, उत्साह, क्रियाप्रतिक्रियाको द्वन्द्व र प्रकृतिको वर्णन गर्न प्रयोग गरिएको माथिको विश्लेषणबाट स्पष्ट भएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी र पदार्थसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति छ र ती विषयलाई मानवीय भावनाका साथै प्रकृतिको चित्रण गर्नका लागि प्रयोग गरिएको छ भन्ने प्रस्ट हुन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा आधुनिक नेपाली कवितामा कुनै विषयको वर्णन गर्न र जीवनसँग सम्बन्धित विविध पक्षको कलात्मक चित्रण गर्न शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग भएको कुरा यस विश्लेषणबाट प्रस्ट हुन पुगेको छ ।

चौथो परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाश

४.१ विषयप्रवेश

ध्वनि र प्रकाश शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध पक्षहरू हुन् र यी दुवैमा संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विशेषता हुन्छन् । यीमध्ये ध्वनि श्रव्य माध्यमबाट जान्न सकिने र रबरात्मक शैलीमा प्रवाहित हुने उत्तेजना हो । यो कुनै प्रभावका कारण स्रोतबाट फैलिन्छ, र फैलिने क्रममा आकृति, आकार र स्थानमा परिवर्तन गरी निकट तत्त्वलाई हलचल गराउँदै रबरात्मक शैलीले निश्चित दायराको चक्रपुञ्ज र एम्प्लिच्युडका रूपमा विस्तारित हुन पुग्छ । यसरी विस्तारित हुने धड्कन नै ध्वनिका रूपमा परिणत हुन पुग्छ । ध्वनिलाई सामान्यतः हल्ला, बोली र सङ्गीत गरी तीन वर्गमा विभाजन गरिन्छ । ध्वनिका शक्ति, चक्रपुञ्ज, फैलावट, प्रसारण, उज्यालोपन, परावर्तन, अवशोषण, उचाइ, मोटाइ र गुणभेद जस्ता विशेषता हुन्छन् । त्यस्तै प्रकाशको सहायताले वस्तु दृश्यात्मक बन्छ । यसकै आधारमा मानवजाति लगायत अन्य प्राणीहरूले दृश्यात्मक जगत्लाई देख्छन् । मानिसका दिनचर्याका अतिरिक्त अनुभूति र अभिव्यक्तिमा समेत प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय जोडिन पुग्छन् । ध्वनि र प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विशेषताबारे दोस्रो परिच्छेदमा प्रस्ट पारिएको छ । यस परिच्छेदमा गुणात्मक विधिबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित के-कस्ता विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ, भन्ने कुराको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२ आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । ती विशेषता ध्वनिका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित छन् । ध्वनिका संरचनासँग सम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत शक्ति, चक्रपुञ्ज, फैलावट, प्रसारण, उज्यालोपन, परावर्तन र अवशोषण पर्छन् भने गुणसँग सम्बन्धित विशेषताअन्तर्गत उचाइ, मोटाइ र गुणभेद पर्छन् । यी विशेषताको विस्तृत चर्चा दोस्रो परिच्छेदमा गरिएको छ । यहाँ आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त ध्वनिका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिको संरचना

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिको संरचनासँग सम्बद्ध विशेषता रहेका छन् । कविताका कुनै हरफ वा अंशहरूमा त्यस्ता विशेषतासँग सम्बद्ध विषयहरू पाइन्छन् । कविताको अर्थलाई प्रभावकारी बनाउन वा सौन्दर्यवर्द्धनका निमित्त ध्वनिसम्बद्ध विषयले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । तल दिइएका पोषण पाण्डेरचित “गुराँसले रड फेर्दैन”, वैरागी काइँलारचित “पर्वत” र द्वारिका श्रेष्ठरचित “एक अनन्त क्रम” कविता ध्वनिका संरचनासँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएका कविता हुन् ।

पोषण पाण्डेरचित “गुराँसले रड फेर्दैन” शीर्षकको कवितामा साङ्गीतिक ध्वनिका प्रभाव र गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छन् । देशको वर्णन गर्ने सन्दर्भमा ध्वनिसम्बद्ध विषयको प्रयोग गरिएको उक्त कवितामा मादल बज्ने, मारुनी घुम्ने, भञ्ज्याङ् थर्किने, ध्वनि उठ्ने, प्रतिध्वनित हुने र पहाडपर्वत मस्किने स्थितिको चित्रण गरिएको छ -

मादल बज्छ/मारुनी घुम्छ/भञ्ज्याङ् भञ्ज्याङ् थर्किन्छ

ध्वनि उठ्छ/प्रतिध्वनित हुन्छ/पहाड पर्वत मस्किन्छ । (२४२)

यहाँ मादल बज्ने र त्यही बजाइका कारण भञ्ज्याङ् थर्किने ध्वनिसँग सम्बन्धित स्थितिको अभिव्यक्ति रहेको छ । यो ध्वनिको उज्यालोपनसम्बद्ध गुणसँग मेल खाने अभिव्यक्ति हो ।

ध्वनि शक्तिका रूपमा पनि देखा पर्छ र यसले अन्य पदार्थलाई प्रभावित गर्छ । यहाँ भञ्ज्याङ् थर्किने सन्दर्भ अवनद्ध वाद्यका रूपमा रहेको मादलबाट उत्पन्न ध्वनिको शक्तिसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा आएको देखिन्छ । त्यसै गरी ध्वनि उठी प्रतिध्वनित हुँदा पहाडपर्वत मस्किने स्थितिको अभिव्यक्ति यस अंशमा रहेको छ । ध्वनि प्रसारित भई पहराहरूमा ठोकिँदा परावर्तित हुन पुग्छ । यसरी परावर्तित हुँदा पहाडपर्वतमा कुनै प्रभाव पर्न गएको हुन्छ । यही स्थितिलाई मस्किने भनी मानवीकरण गरिएको देखिन्छ । यसप्रकार उक्त कवितामा ध्वनिका प्रसारण, परावर्तन, प्रतिध्वनि उत्पन्न हुँदा ध्वनिमिश्रण हुने स्थिति, उज्यालोपन र शक्तियुक्त प्रभावको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । यी विशेषताहरू हाम्रा ज्ञानेन्द्रियसम्बद्ध नभई भौतिक वा संरचनामा निहित विशेषता हुन् ।

प्रतिध्वनिसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति वैरागी काइँलारचित “पर्वत” कवितामा पनि पाइन्छ । उक्त कवितामा ध्वनिमा हुने फैलिने, परावर्तन हुने र तरङ्गजन्य स्वभावलाई स्थान दिइएको छ । तलको उदाहरणमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

आकाशका भित्ताभित्ता ठोकिँदै बजारिन्छ/प्रतिध्वनिको बज्र-

दौडँदै गरेको रेलको छप्परमाथि मूल सडकमाथि । (३८०)

यस अंशमा ध्वनि आकाशका भित्तामा प्रवाहित भएको, परस्परमा प्रतिध्वनित भएको र निश्चित वेगमा अग्रसारित भएको आशय रहेको छ । यसबाट उक्त अंशमा ध्वनिको संरचनासम्बद्ध विशेषता रहेको प्रस्ट हुन आउँछ ।

द्वारिका श्रेष्ठरचित “एक अनन्त क्रम” शीर्षकको कवितामा लयाकार भएको, धुन बजेको र तरङ्गको प्रसङ्ग आएको देखिन्छ । यी प्रसङ्गले उक्त कवितामा पनि ध्वनिसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको दर्साउँछन् -

यो पर्खाइको क्रममा/जीवन र विश्रामको लयाकार भयो,

यो लामो धुन/एउटा तरङ्ग घुम्तीको ... । (१८७)

यहाँ जीवन र विश्रामको लय लामो धुन जस्तो बन्न गएको आशय अभिव्यक्त छ । यस्तो लयाकार स्थितिलाई यहाँ तरङ्गका रूपमा समेत चित्रण गरिएको देखिन्छ । यसबाट उक्त कवितामा ध्वनिको संरचनासम्बद्ध अभिव्यक्ति अन्तर्निहित हुन पुगेको स्पष्ट हुन जान्छ ।

माथि चर्चा गरिएका पोषण पाण्डेरचित “गुराँसले रङ फेर्दैन”, वैरागी काइँलारचित “पर्वत” प्रभृतिका कवितामा ध्वनिका संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिको संरचनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति भएको पुष्टि हुन्छ । यस्ता विषय संस्कृति, जागरण, प्रकृति र जीवनलाई वर्णन गर्न प्रयोग भएका छन् । ध्वनिसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्तिका कारण ती कविताको काव्यिक मूल्य प्रभावकारितामा वृद्धि भएको देखिन्छ ।

४.२.२ आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिका गुण

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिका गुणसँग सम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति छ । ध्वनिका गुणसम्बद्ध विशेषताका कारण ती कविताको आशयमा फरकपन आउनुका साथै अभिव्यक्ति थप औचित्यपूर्णसमेत बन्न पुगेको छ । तल दिइएका लेखनाथ पौड्यालरचित “अरुणोदय”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल”, केदारमान व्यथितरचित “आँधी”, प्रेमराजेश्वरी थापारचित “प्रश्न”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “परिवर्तन”, पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” र “ज्यादै शून्य”, कुमार नेपालरचित “हृदय”, भूपि शेरचनरचित “मध्यान्ह दिन र चिसो निद्रा”, ईश्वर वल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको”, वासु शशीरचित “नाटक एउटा फूलको”, वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु”, द्वारिका श्रेष्ठरचित “एउटा भक्कु क्रूसिफिकेसन्को रङ्गशालामा”, रत्न थापारचित “शब्द सुम्लाको शून्यतामा” र “बैँस फुटिरहेछ, ढुङ्गाको काइमा

चिप्लेर”, हरेन आलेरचित “म आकास टाँगिन्छु”, मदन ओभारचित “मनको खाल्डोमा घाउको पीर !” र शिव अधिकारीरचित “अग्निरेखा” कवितामा ध्वनिका त्यस्ता विशेषतासँग सम्बन्धित विषयहरू अभिव्यक्त छन् ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “अरुणोदय” शीर्षकको कवितामा साङ्गीतिक ध्वनिसम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । साङ्गीतिक ध्वनि कर्णकटु नभई कर्णप्रिय हुने मानिन्छ र यही मान्यतालाई उक्त कवितामा आत्मसात गरेको देखिन्छ । यस क्रममा उक्त कवितामा पञ्चम सुर (मानक ‘प’ वा सापेक्ष ‘प’) को प्रभाव कुनै सन्दर्भरेखाका रूपमा श्रवणविवरमा खिचिएको र त्यसमा पवित्र भाव मिलेको आशय व्यक्त गरिएको छ -

मधुर ध्वनिको श्रवण-विवरमा/रेखा खिचियो पञ्चम सुरमा ।

जतिजति डुबिकन हेर्छु भित्र/... भाव पवित्र ॥ (८)

यहाँ साङ्गीतिक ध्वनि कर्णप्रिय वा अनुकूल प्रतीत हुने स्थिति र ध्वनिको उचाइसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग गरिएको छ । ध्वनिमा विभिन्न तहका उचाइ हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई आधार मानी उक्त कवितामा पञ्चम सुरको सन्दर्भ प्रयोग गरिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा ध्वनिसँग सम्बद्ध विषयको प्रयुक्तिलाई पुष्टि गर्छ । ध्वनिसँग सम्बद्ध विशेषताको प्रयोगका कारण कविता थप प्रभावकारी बन्नुका साथै आकर्षकसमेत बन्न पुगेको छ ।

साङ्गीतिक ध्वनिमा केन्द्रित भएर कविता रचना गर्ने कार्य महानन्द सापकोटाबाट भएको पाइन्छ । सापकोटारचित “पुकारा” कवितामा ध्वनिसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग छ । उक्त कवितामा राग गायनका क्रममा आउने विभिन्न सुरबाट निर्मित तानसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । “छिन्न तार फिर जोरिन पावस्, एक तान मधुर स्वर आवस्,” (३०) भन्ने भनाइमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ । यहाँ ध्वनिका उचाइ र मोटाइयुक्त ध्वनिको मिश्रणयुक्त धुनको अपेक्षा राखिएको आशय अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । यस्तो अभिव्यक्ति ध्वनिको गुणसँग सम्बन्धित छ । यसबाट उक्त कवितामा ध्वनिसँग सम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको देखिन पुगेको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल” शीर्षकको कवितामा जलबाट उत्पन्न जटिल प्रकृतिका ध्वनिसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । सुन्दरीजलमा पानीको प्रवाहका क्रममा उत्पन्न ध्वनिका स्वभावको चित्रण गर्दा विभिन्न प्रकारका ध्वनिलाई कवितामा उतार्ने कार्य देवकोटाबाट भएको देखिन्छ । तल दिइएको अंशमा त्यस्ता अभिव्यक्ति पाइन्छन् -

दडदड, छरछर, छडछड, हरहर, सिमिसिम, सरसर, घनघन घरघर,

छलछल, छमछम, .../... .. / ... व्यापक शब्द मधुर, मधुरतर ! (८४)

यहाँ खोलाको पानी खस्दा, छरिँदा, हावाका कारण उड्दा, भर्दा, बढी भिरालो वा कम भिरालो स्थानमा बग्दा, गेगर बगाउँदा र ढुङ्गामा पछारिँदा उत्पन्न हुन जाने फरकफरक ध्वनिहरूको चित्रण गरिएको देखिन्छ । हल्लाका वर्गमा पर्ने यस्ता गुणसँग सम्बद्ध ध्वन्यात्मक भिन्नतालाई ध्वनिको गुणभेदजन्य विशेषताका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “आँधी” शीर्षकको कवितामा बादल र हुरीबाट उत्पन्न ध्वनिलाई कडखाको बोलको ध्वनिसँग तुलना गरिएको देखिन्छ । यस्तो अभिव्यक्ति साङ्गीतिक ध्वनिसँग सम्बन्धित छ । कडखाको बोललाई लिएर प्रकृतिमा उत्पन्न हुने ध्वनिको वर्णन उक्त कवितामा गरिएको देखिन्छ -

छरी दिगन्त कडखाको बोल/कालो बादल गाइरहेछ

मानो संहारक भैरव भैँ/उन्मत्त हुरी नाचिरहेछ । (१८१)

प्रेमराजेश्वरी थापारचित “प्रश्न” शीर्षकको कवितामा विणाको गुणसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । थापाको उक्त कवितामा तत् वाद्यमा विभिन्न उचाइका ध्वनिहरू उत्पन्न हुने सन्दर्भलाई आश्चर्यको विषय बनाई कविता रचना गरिएको छ । उक्त कविताको “यो वीणामा यसरी सङ्गीनी किन निकल्यो यस्तो भङ्कार” (६९) भन्ने अंशमा ध्वनिसम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । तत् वाद्यसम्बद्ध गुणभेदयुक्त विषयको अभिव्यक्ति रहेको हुँदा यस कवितामा ध्वनिसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पुष्टि हुन्छ ।

ध्वनिको एउटा प्रकारका रूपमा रहेको बोलीसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति गोपालप्रसाद रिमालरचित “परिवर्तन” शीर्षकको कवितामा पाइन्छ । उक्त कवितामा पहिले केही बोल्न नसक्नेहरू अहिले बोल्न सक्ने भएको आशय अभिव्यक्त छ । यही अभिव्यक्तिका क्रममा बोलीसम्बद्ध ध्वनिको गुणसँग सम्बन्धित विशेषतालाई उक्त कवितामा प्रयोग गरेको देखिन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

हिजोसम्म जसको बोलीमा केही थिएन

मनको प्रतिध्वनिसम्म थिएन,

मानिसले बोलेजस्तै थिएन/आज तिनैको बोलीमा प्राण छ । (१३४)

यस अंशमा प्रतिध्वनिलाई मनको भाव परावर्तन गर्ने विषयको बिम्बको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै गुणभेदका आधारमा पहिचान गर्न सकिने ध्वनिको बोलीसम्बद्ध विषयलाई पनि प्रयोग गरिएको छ । यसबाट रिमालको उक्त कवितामा ध्वनिको गुणसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” शीर्षकको कविता ध्वनिको अभिव्यक्तिका दृष्टिले उल्लेख्य रहेको छ । यस कवितामा मौनताको स्थितिका बिच धेरै मात्राको एम्प्लिच्युडको ध्वनिको उपस्थिति हुँदाको अवस्थाको अभिव्यक्ति रहेको छ । पानी पनि उपयुक्त स्थितिमा वीणाजसरी भङ्कृत हुन जाने अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ -

उसको तार तारबाट/नौलो अझ नौलो/भङ्कार उठ्छ

वीणा हो - ऊ बोल्छ ... । (२४७)

यहाँ पानीको प्रवाहका स्थितिमा निक्कले ध्वनिलाई तत् वाद्यका रूपमा रहेको वीणाको ध्वनिसँग तुलना गरिएको छ । उक्त अंशमा आएको “उसको तारतारबाट ... चल्छ” भन्ने अभिव्यक्तिमा यस्तो तुलना गरिएको देखिन्छ । नौलोनौलो भङ्कार उठ्दा वीणाबाट विभिन्न उचाइयुक्त र मोटाइयुक्त ध्वनिहरू उत्पन्न हुन पुगेभैं पानीबाट पनि त्यस्ता फरकफरक ध्वनिहरू उत्पन्न हुन पुग्छन् भन्ने आशय उक्त कवितामा रहेको देखिन्छ । तसर्थ यस अंशमा ध्वनिका गुणसँग सम्बद्ध श्रव्य विशेषतासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

पाण्डेरचित “ज्यादै शून्य” शीर्षकको कवितामा ध्वनिसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

ज्यादै शून्य- / ज्यादै चिच्चाहट हो !

वेगमा शब्द छोडी/उठेको ध्वनि

अनि त्यसकै एक टङ्कार हो

मानिसको छातीभित्र उठ्ने कम्पन/... हो । (२४८)

यहाँ शून्य स्थितिमा पनि कुनै न कुनै मात्राको ध्वनिको उपस्थिति रहन्छ भन्ने मान्यतालाई स्वीकार गरिएको छ । त्यस्तै ध्वनिको वेग, शब्द उच्चारण र छातीभित्र उत्पन्न कम्पन जस्ता विषयलाई समेटि चिच्चाहटका बेला उत्पन्न ध्वनिसँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुत अंशमा समेटिएको छ ।

कुमार नेपालरचित “हृदय” शीर्षकको कवितामा ध्वनिको विशेषताका रूपमा रहेको गुणभेद र प्रसारणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । उक्त कविताबाट उद्धृत तलको अंशबाट यसबारे स्पष्ट हुन सकिन्छ -

मन्दिरको आँगनमा/घण्टा बज्यो आवाज पग्लिँदै/निशाको पर्दा खुल्यो

... ..

तर लाखौं छन् स्वप्निल जगत्मा अस्तव्यस्त -/यो आवाज ! (१२२)

यहाँ आवाज पग्लिँदै घण्टा बज्ने आशय रहेको छ । यहाँ कुनै पनि आवाज स्रोतबाट उत्पन्न भएपछि रबरात्मक उत्तेजनाका रूपमा प्रसारित हुने र माध्यममा भएको प्रसारण वा बाधा उत्पन्न भएर श्रव्य संचेतनाका रूपमा ग्रहण हुन पुग्ने मान्यतासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति छ ।

कुनै ध्वनि श्रवण गर्दा त्यस्तो ध्वनि घण्टीको हो वा अन्य कुनै वस्तुको हो भन्ने भिन्नता छुट्टाउने आधार गुणभेद हो । फरकफरक वाद्ययन्त्रमा फरकफरक तरङ्गसम्बन्ध (वेभ फङ्सन) हुने भएकाले सोही कारण तिनका ध्वनिमा भएको भिन्नता जान्न सकिन्छ । यही विषयलाई नेपालरचित उक्त कवितामा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै कुनै स्रोतबाट उत्पन्न भएको ध्वनि तरल पदार्थ पग्लिएभैं स्थानान्तरित हुन्छ भन्ने आशयसमेत सो कवितामा अभिव्यक्त भएको पाउन सकिन्छ ।

भूपि शेरचनरचित “मध्यान्ह दिन र चिसो निद्रा” शीर्षकको कवितामा ध्वनिका कारण श्रवणयन्त्रमा पर्ने प्रभाव र ध्वनिको मोटाइसम्बन्धी अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा शेरचनले निदाएका बेला बिउँभाउन चर्को आवाजमा नारा लगाउन आह्वान गरेको देखिन्छ । यसबाट उक्त कवितामा ध्वनिको एम्प्लिच्युडको मात्रामा वृद्धि हुने स्थितिको अभिव्यक्ति रहेको देखिन जान्छ -

ए नाराका अक्षरहरू !

अरू जोर-जोरसित नारा लगाऊ/उफ् ! म निदाउन चाहन्नँ ...

... मलाई जगाऊ । (२६४)

यस अंशमा नारायुक्त ध्वनिको आवाज चर्काउन आह्वान गरिएको छ । यसरी यस कवितामा ध्वनिको मोटाइसँग सम्बन्धित विषयलाई शक्तिका सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यसबाट उक्त कवितामा ध्वनिको गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति भएको पुष्टि हुन्छ ।

ईश्वर बल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा गीतमा प्रयोग हुने ध्वनिको गुणको अभिव्यक्ति रहेको छ । गीतका

अनेक ध्वनिहरू फैलिँदै जाने स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । यसलाई तलको उदाहरण र सम्बन्धित विश्लेषणबाट स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

गीतका अनेक ध्वनिहरू फैलिँदै जान्छन्/... ..

पर्दा खोल्दै किताप भाउँ आकाशको/हरेक युगको हरेक प्रद्युम्नमा । (५७)

यहाँ अनेक ध्वनिहरू भनी गीतमा प्रयोग हुने विभिन्न विशेषतायुक्त ध्वनिलाई सङ्केत गरिएको देखिन्छ । गीतमा हुने ध्वनिमा विभिन्न परिमाणका उचाइ र मोटाइका साथै गुणभेद जस्ता विशेषता हुन्छन् । उचाइलाई चक्रपुञ्ज वा हर्जका आधारमा मापन गर्न सकिन्छ भने मोटाइलाई चर्को वा मसिनोपन वा ध्वनिको एम्प्लिच्युडको मापनका आधारमा जान्न सकिन्छ । कुनै पनि ध्वनिमा चक्रपुञ्ज बढी भएको स्थितिमा उचाइ बढी हुन पुग्छ भने कम भएको स्थितिमा उचाइ कम हुन पुग्छ । यसका साथै एउटा गीतमा अनेक वाद्ययन्त्रका ध्वनिको प्रयोग भएको हुन्छ । ती ध्वनिका गुणभेद फरकफरक हुने हुँदा एउटै गीतभित्र अनेक ध्वनि सुनिन पुग्छन् । ती सबै ध्वनि फैलिँदै अग्रसारित हुन्छन् । यसबारे दोस्रो परिच्छेदमा स्पष्ट गरिसकिएको छ । ध्वनिका यिनै गुणसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति माथि उल्लिखित कवितांशमा छ ।

जटिल प्रकारका ध्वनिको अभिव्यक्ति वासु शशीरचित “नाटक एउटा फूलको” शीर्षकको कवितामा पनि रहेको पाइन्छ । ध्वनि हल्ला, बोली र सङ्गीत गरी तीन प्रकारका हुने मानिन्छ र हल्लालाई जटिल ध्वनिअन्तर्गत राखिन्छ । उक्त कवितामा कोलाहलपूर्ण स्थितिमा सुनिन आउने ध्वनि, कलकारखाना र यानहरूको गडगडाहटबाट उत्पन्न ध्वनि र सितार वा बाँसुरी फुट्दा निस्कने ध्वनि साङ्गीतिक ध्वनिभन्दा भिन्न हुने अभिव्यक्ति रहेको छ -

कोलाहल जरुर छ/... .., कलकारखाना, यानहरूको गडगडाहट जरुर छ/... ..

जस्तो सितार, बाँसुरी-बाजाहरू फुट्दा पनि

आवाज त आउँछ-तर त्यो सङ्गीत होइन । (३६४)

यहाँ कोलाहल र कलकारखाना तथा यानका गडगडाहटबाट आउने ध्वनि र साङ्गीतिक ध्वनिमा अन्तर हुने मान्यतालाई आत्मसात गरिएको देखिन्छ । ध्वनिका हल्ला, बोली र सङ्गीतमध्ये हल्ला साङ्गीतिक ध्वनिका वर्गमा नपर्ने आशयलाई व्यक्त गर्ने क्रममा सितार, बाँसुरी र अन्य बाजाहरूबाट साङ्गीतिक ध्वनि उत्पन्न हुने भए पनि ती बाजाहरू फुट्दा निस्कने ध्वनि सङ्गीत होइन भन्ने आशय यस कवितांशमा छ । यो अभिव्यक्ति ध्वनिको गुणभेदसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति हो ।

वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु,” कवितामा पनि वीणाबाट उत्पन्न हुन जाने साङ्गीतिक ध्वनिको अभिव्यक्ति पाइन्छ । काइँलारचित उक्त कवितामा ध्वनिको अभिव्यक्ति यसप्रकारले भएको पाइन्छ -

वीणाको तार भङ्कृत बज्दछन् स्वरलहरीले/... ..

आवाज ... का स्वरहरू कुदेर इन्द्रेनीले फाटक उघार्छ,

नीलो उघारेर शून्यले काख दिन्छ/भ्रवाम्म पस्दछु । (४०१-०२)

द्वारिका श्रेष्ठरचित “एउटा भक्कु क्रूसिफिकेसन्को रङ्गशालामा” शीर्षकको कवितामा चाहिँ ध्वनिका विभिन्न प्रकारमध्ये साङ्गीतिक ध्वनिसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति प्रबल भएको पाइन्छ । ध्वनिलाई सामान्यतः हल्ला, बोली र सङ्गीत गरी तीन भागमा विभाजन गरिन्छ, र हल्लाअन्तर्गत जटिल खालका ध्वनि पर्छन् । एकैसाथ धेरै मानिस र भिडका बिचमा सुनिने आवाजपुञ्ज यसको उदाहरणका रूपमा रहेको हुन्छ । त्यसै गरी बोली हल्लाभन्दा फरक खालको ध्वनि हो र सङ्गीत अझ फरक खालको ध्वनि हो । यस कवितामा सङ्गीतसम्बद्ध ध्वनिको विशेषता भल्किने अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे स्पष्ट हुन सकिन्छ -

यो मेरो स्वरबिनाको गीत/एउटा बेसुरा राग हो-बिसिँएको राग ... । (२०६-०७)

यहाँ स्वरबिनाको गीत, बेसुरा राग र बिसिँएको रागसँग जीवनलाई तुलना गरिएको छ । यस अंशमा स्वरबिनाको गीत भन्नाले चाहे जस्तो मोटाइ, उचाइ र गुणभेद नमिलेको स्वरबाट गाइएको गीत भन्ने आशय अन्तर्निहित भएको बुझिन्छ । सोचे जस्तो आवाज आएमा गुणभेद चाहनाअनुरूपको हुन्छ भने सुर मिलेको खण्डमा उचाइ वा चक्रपुञ्ज मिल्न जान्छ । यी कुराहरू नमिलेको स्थितिको आवाजबाट गाइएको गीतलाई जीवनसँग दाँजिएको आशय यहाँ अभिव्यक्त छ ।

उक्त अंशमा बेसुरा राग भन्ने पदावलीको प्रयोग भएको छ । राग मिल्नका लागि इच्छित सुरको प्रयोग गर्ने र तिनको पालोक्रम वा अनुक्रम पनि सोचेबमोजिम हुनुपर्ने हुन्छ । तर त्यस्ता इच्छित ध्वनिहरूको समुच्चयका रूपमा देखिन नसकेका खण्डमा राग बेसुरा बन्न पुगेको मानिन्छ । उदाहरणका लागि सा रे, ग, प र ध सुर लाग्ने रागको गायन र वादनका क्रममा सा नभई सै, सौ, सिउ र रे नभई रुइ, रेइ, रेउ जस्ता फरक श्रुतिजन्य सुरहरू लाग्न गए भने त्यतिबेला उक्त गायन वा वादन बेसुरा भएको मानिन्छ । तसर्थ ध्वनि र ध्वनिसमुच्चयको इच्छित छनोटसँग सम्बन्धित उक्त पदावलीमा ध्वनिको अभिव्यक्ति भएको पाउन सकिन्छ । यसबाट उक्त अंशमा ध्वनिका प्रकार र विशेषतासँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको स्पष्ट हुन्छ ।

रत्न थापारचित “शब्द सुम्लाको शून्यतामा” शीर्षकको कवितामा ध्वनिका गुणभेदसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छन् । उक्त कवितामा आएको “आरतीको घण्ट नबजाई/आउँदैछन् तिमिलीलाई समात्न/खासखुस खासखुस गर्दै” (३३६) भन्ने अंशमा आरतीको घण्ट बज्दाको ध्वनि र खासखुस गरेको स्थितिको ध्वनिका विचमा हुने अन्तर भल्किन पुग्छ । आरतीको घण्ट बज्दाको ध्वनिको आयाम (एम्प्लिच्युड) र खासखुस गर्दाको स्थितिमा उत्पन्न ध्वनिको आयामका विचमा हुने अन्तरका साथै ती भिन्नभिन्न ध्वनि उत्पन्न भएका बेलाका भिन्नभिन्न तरङ्गसम्बन्धका विचको भिन्नता बोध हुने स्थितिको चित्रण प्रस्तुत अंशमा देखिन्छ । साथै उक्त कवितामा ध्वनिरहिततायुक्त ध्वनिसम्बद्ध विषय शीर्षकमै पनि आएको देखिन्छ । त्यस्तै थापारचित अर्को कविता “बैँस फुटिरहेछ दुङ्गाको काइमा चिप्लेर” मा पनि ध्वनिका बेसुरा रागसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ -

चउरका जाँघभरि/नर्सरीका भ्याडभरि

फुस्फुसाउँदै बेसुरा राग फुकेर/... .. /दुङ्गाको काइमा चिप्लेर । (३४२)

हरेन आलेरचित “म आकास टाँगिन्छु” शीर्षकको कवितामा सङ्गीतमा कर्णप्रिय लाग्ने आवाज, ताल छुट्टिने गरी बजेका आवाज र ध्वनि प्रभावित नृत्यको सन्दर्भ आएका छन् । साङ्गीतिक ध्वनि तालमा निबद्ध वा अनिबद्ध हुने गर्छन् । विभिन्न समयखण्डमा आएका ध्वनिसमुच्चयको आवृत्तिबाट निर्धारित हुन जाने तालसँग सम्बन्धित ध्वनिसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति आलेरचित उक्त कवितामा छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे स्पष्ट हुन्छ -

आवाजहरू पनि कति मिठा हुन्छन् ती

पानीका फोकाहरू जस्ता/कहीं तालहरू, कहीं नृत्यहरू

ताण्डव नृत्य हुनु छ सायद ... । (३०-३१)

मदन ओभारचित “मनको खाल्डोमा घाउको पीर !” कवितामा गीतको रागलाई कविताको विषय बनाइएको छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

गीतको रागमा आक्रमण गर्न मन पर्छ/तर, तिमि यो गीतको राग सुनेपछि/... ..

सद्भावनाहरूबाट ज्वालामा दन्किन मर्न पनि पर्छ/हो । (९८)

यहाँ गीतमा प्रयोग हुने रागसम्बद्ध ध्वनिको प्रभावको प्रसङ्ग आएको छ । कुनै गीतमा रागको प्रभाव हुँदा ध्वनिका उचाइ, मोटाइ र गुणभेदको प्रयोग भएको हुन्छ । यिनै ध्वनिसम्बद्ध गुणको

भिन्नताका कारण गीत वा साङ्गीतिक ध्वनि कर्णप्रिय बन्छन् । तसर्थ ओभारचित उक्त कवितामा ध्वनिका गुणसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति भएको पुष्टि हुन पुगेको छ ।

शिव अधिकारीरचित “अग्निरेखा” शीर्षकको कवितामा नादसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा आएको “किन तिम्रो नाडीमा, चुराको नाद गुन्जँदैन ?” (३५८) भन्ने भनाइबाट उक्त कवितामा नादसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ । नाडीमा चुराको नाद वा कुनै तह वा दायराका ध्वनि नबज्ने स्थितिलाई लिएर प्रश्न गरिएको सन्दर्भ उक्त कवितामा छ । यस्तो सन्दर्भ ध्वनिको गुणसँग सम्बद्ध विषय हो ।

यसप्रकार उदाहरणार्थ प्रस्तुत लेखनाथ पौड्यालरचित “अरुणोदय”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा”, प्रभृतिका कवितामा ध्वनिका गुणसँग सम्बन्धित हल्ला, बोली र सङ्गीतजन्य भेदयुक्त ध्वनिसँग सम्बन्धित र ध्वनिका उचाइ, मोटाइ र गुणभेदसँग सम्बन्धित विषयको समेत अभिव्यक्ति छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिका गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

४.३ आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाश

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विशेषतालाई ती कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । प्रकाशमा हुने आवृत्ति, आयाम वा एम्प्लिच्युड, तरङ्गलम्बाइ, वेग, परावर्तन, अवशोषण र प्रसारण जस्ता विशेषता प्रकाशको संरचनासँग सम्बन्धित विशेषताअन्तर्गत पर्छन् भने रङ, उज्यालोपन, चित्रको गाढापन (सार्पनेस) र संतृप्ति वा रङ्को शुद्धता (स्याचुरेसन) जस्ता विशेषता प्रकाशको गुणसँग सम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत पर्छन् । यहाँ आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त भएका प्रकाशका त्यस्ता संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.१ आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशको संरचना

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशको संरचनासँग सम्बद्ध विषय छन् । ती कविताका पङ्क्ति, अनुच्छेद वा आर्थी घटकमा त्यस्ता विषय पाइन्छन् । यहाँ आधुनिक नेपाली कवितामा पाइने प्रकाशका संरचनासम्बद्ध तिनै विषयको विश्लेषण गरिएको छ । माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि”, पोषण पाण्डेरेरचित “लहर-लहरमा ब्यूँभेर”, उपेन्द्र श्रेष्ठरचित “मेरो उमेर” र “मान्छेको कथा”,

ईश्वरवल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको”, वैरागी काइँलारचित “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव”, तुलसी दिवसरचित “मौन जुलूस” र “लालटिन”, कृष्ण प्रधानरचित “पानीको विम्ब” र विप्लव ढकालरचित “भुकम्प डायरी १” कवितामा त्यस्ता अभिव्यक्ति पाइन्छन् ।

माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि” शीर्षकको कवितामा दृश्यात्मकता र प्रकाशका किरणमा अन्तर्निहित रङ्गसँग सम्बद्ध विषयको चित्रण गरिएको पाइन्छ । उनले उक्त कवितामा “ताराले भन्दा विश्वमा बढी के देख्न सक्छु म” (२३०) भन्दै तारा भएको स्थानबाट दृश्यात्मकता धेरै हुन जाने स्थितिको चित्रण गरेका छन् । ताराहरू धेरै टाढा हुने र आफैमा पनि प्रकाशको स्रोत हुने भएकाले ती ताराबाट उत्पन्न प्रकाश ब्रह्माण्डका धेरै पिण्ड र क्षेत्रमा पुग्न सक्षम हुन्छन् । यस अर्थमा पनि नजिकभन्दा टाढाबाट बढी क्षेत्रमा देख्न सकिने स्थिति रहने अभिव्यक्ति दिएको देखिन आउँछ । साथै कुनै पनि दृष्टिको दायरा नजिकबाट भन्दा टाढाबाट धेरै हुन जान्छ । यस्तो विशेषता प्रकाशको फैलिने स्वभावसँग सम्बन्धित हुन आउँछ ।

यसबाहेक उक्त कवितामा किरणका कारणले नै वस्तुका रङ्ग वा आकृति बोध हुने तथ्यलाईसमेत आत्मसात गरिएको देखिन्छ । एकातिर प्रिज्मको प्रयोगबाट हेर्दा प्रकाशमा विभिन्न प्रकारका रङ्ग हुने थाह लाग्छ भने अर्कातिर भएका जति रङ्गको दर्शन र बोध हुनुमा पनि प्रकाशकै भूमिका रहेको हुन्छ । उक्त कवितामा रहेको “किरणले भन्दा रङ्गमा नौलो के लेख्न सक्छु म” (२३०) भन्ने हरफमा प्रकाशसँग सम्बन्धित त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । यसबाट घिमिरेरचित उक्त कवितामा प्रकाशको संरचनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको पुष्टि हुन आउँछ ।

पोषण पाण्डेरेरचित “लहर-लहरमा ब्यूँभेर” कवितामा प्रकाशको संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । ती विषयको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा यसप्रकारले गरिएको छ -

को ऐना हेर्छ एक टक मारेर फेवातालमा

सायद के रूप छ भन्ने होला उसलाई/... ..

छप्प ... छप्प ... । (१११)

प्रकाश सिसा वा अन्य पदार्थमा परावर्तित हुन्छ । यस्तो परावर्तनका क्रममा माध्यमका कारण केही आवर्तन पनि हुन जान्छ । पानीमा आफ्नो छाया वा अनुहार हेर्नु ऐनामा अनुहार हेरेसरह हुन जाने हुँदा फेवातालमा एक टक मारेर ऐना हेर्ने स्थितिसँग सम्बद्ध सन्दर्भलाई प्रकाशसँग सम्बन्धित सन्दर्भका

रूपमा लिन सकिन्छ । उक्त कवितामा प्रकाशको आवर्तन र परावर्तसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । यसरी प्रकाशको आवर्तन र परावर्तनसँग सम्बन्धित विषय रहेकाले उक्त कवितामा प्रकाशको संरचनासम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ । यस्तो अभिव्यक्ति अन्तर्निहित हुनाका कारण उक्त कविता थप सशक्त बन्न पुगेको छ ।

उपेन्द्र श्रेष्ठरचित “मेरो उमेर” कवितामा प्रकाशको उपस्थिति र विलयनको स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा सूर्यको उज्यालो हराएको र आँखाले नभ्याउने असीमित अन्धकार रहेको अभिव्यक्ति समेटिएको पाइन्छ -

एउटा उपमामा/... .. /

जहाँ सूर्यको उज्यालो नै हराउँछ

जहाँ आँखाले नभ्याउने अन्धकार छ/लामो एउटा रेखा जस्तो । (९१)

यहाँ प्रकाशको उज्यालोपन हराउने वा अवशोषित हुने स्थितिको कल्पना गरिएको देखिन्छ । अन्धकार सरल रेखा जस्तो अनन्त हुने स्थितिको समेत चित्रण उक्त अंशमा गरिएको छ । यस कवितामा आएको प्रकाशको अवशोषणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिलाई प्रकाशको संरचनासम्बद्ध विशेषताका दर्जामा राखिन्छ ।

त्यस्तै श्रेष्ठरचित, “मान्छेको कथा” शीर्षकको कवितामा पनि प्रकाशसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । उक्त कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय यसरी अभिव्यक्त भएको छ -

... .. /पिलपिले नै किन नहोस्

बत्ती बाल्न सिकायौ मलाई/बत्ती निभाउन सिकायौ

... ..

भ्याल-ढोका बन्द गरेर/रात पाछु र बत्ती बाल्छु

बत्ती निभाएर फेरि/बिहान उघार्छु-अनि बाहिर निस्कन्छु ...

आफै प्रज्वलित भएर-घामजस्तै । (१५१-५२)

यहाँ पिलपिले बत्ती बाल्न सिकाएको, ढोका बन्द गरेर अँध्यारो स्थिति सिर्जना गरेको र बत्ती बालेको, बिहानपख बत्ती निभाएको र घामजस्तै प्रज्वलित भएको स्थितिलाई उतारिएको देखिन्छ । यसले उक्त कवितामा भएका प्रकाशको उज्यालोपन, प्रकाशको उपस्थिति र अनुपस्थिति र प्रकाशको प्रभावका कारण आफू उज्यालिन पुगेको स्थितिलाई दर्साउँछ ।

ईश्वरवल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” शीर्षकको कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ। उक्त कवितामा प्रकाशको उपस्थितिका कारण देखिन जाने प्रतिबिम्बको स्थिति सिर्जना भएको छ। प्रतिबिम्बलाई प्रकाशको संरचनासँग सम्बद्ध विशेषताका दर्जामा राखिन्छ।

प्रकाशका निर्जीव विन्दुहरू हुने धारणासमेत उक्त कवितामा अभिव्यक्त छ। यसले प्रकाशमा कणिक स्वभाव हुने मान्यता प्रयोग भएको सङ्केत गर्छ जुन प्रकाशको संरचनासँग नै सम्बन्धित देखिन्छ। तल दिइएका उदाहरणमा प्रकाशका कणिकता र परावर्तनसम्बद्ध छायासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ -

आफ्नो ठूलो छायालाई भित्तामा दिन्छ

चारकुने चार क्यूब र चौकोर परेको आफ्नो फ्रेममा।

... ..

सधैं प्रकाशका निर्जीव विन्दुहरूलाई समातिरहेको/स्वतन्त्रताको मूर्ति। (५६)

यहाँ प्रकाशको दिशातिर छाया देखिन जाने अवस्थाको चित्रण गरिएको छ। प्रकाशको उज्यालोपन छेकिँदा जति भागमा छेकिन्छ त्यति भागमा प्रकाशको अनुपस्थिति हुन जान्छ। सोही अनुपस्थितिका कारण छाया देखिन जान्छ। प्रकाशसम्बद्ध यस्तो स्थितिको चित्रणसमेत उक्त कवितामा रहेको छ।

उक्त कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित अन्य अभिव्यक्ति पनि रहेका छन्। त्यसमा आएका “सुम्सुम्याउँछ, दृष्टि ! कैथेवाट गिलाँस लिएर”, (५६), “केही आँखाका उज्यालाहरू चेप्टिन चाहन्छन् ढुङ्गामुनि अझै”, (५७) र “थोरै घेरामा टाँगिइएको क्यानभासको पन्यालो रङ्गभिन्न, आफ्नो जीउ र जीउभरिका आँखाहरू, आफ्नो आधा जीउलाई स्तम्भमा अस्तित्व दिएर”, (५७) जस्ता पदावली र अभिव्यक्तिमा पनि प्रकाशसम्बद्ध विषय अन्तर्निहित रहेको पाउन सकिन्छ। यी अभिव्यक्ति प्रकाशको संरचनासम्बद्ध उज्यालोपन र विस्तारसँग सम्बन्धित छन्।

वैरागी काइँलारचित “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” शीर्षकको कवितामा प्रकाशसँग सम्बद्ध दृश्यात्मकता, परावर्तन, पारदर्शिता र प्रिज्मबाट हुने प्रकाशका रङ्को विभाजनको स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ। ऐनामा प्रतिबिम्ब देखिने, पारदर्शी स्थितिको देखा पर्ने र प्रिज्म फुटेर

फब्लैटोफब्लैटो रङ्गमा परिणत भई प्रकाशका रङ्ग वितरित हुने स्थितिको चित्रण गरिएको हुँदा उक्त कवितामा प्रकाशका संरचनागत विशेषतासम्बद्ध अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ, उदाहरण -

आडभरि टाँगैको एक मान्छे उचाइका ऐनाहरू फुटे ...

ऐनाले टिपेर ऐनालाई दिँदै प्रतिबिम्बहरू/... .. /त्यो पारदर्शक स्थिति आँखाबाट
खसेर फुट्यो .../... .. /प्रिज्म फुट्यो ।

फब्लैटोफब्लैटो रङ्गमा ढले । (१७७)

हावा लागेका बेला पानीमा विभिन्न तरङ्गहरू उत्पन्न हुन पुग्छन् । त्यस्तो बेलामा पानीमा पर्ने आकृति खण्डित र विचलित हुन पुग्छ । यस्तै परिस्थितिमा पानीमा देखिने घाम पनि देखिने र नदेखिने क्रम चल्छ, जुन प्रकाशको परावर्तन, आंशिक आवर्तन र अवशोषणसँग सम्बन्धित विषय हो । यी विषय उक्त कवितामा रहेका छन् । यसबाट उक्त अंशमा प्रकाशको संरचनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

तुलसी दिवसरचित “मौन जुलूस” र “लालटिन” शीर्षकका कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त छन् । ती कवितामा प्रकाशका पारदर्शी स्वभाव, दृश्यात्मकता र उज्यालोपनसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको पाइन्छ -

बिहानभरि क्यूमा बसेर हिउँदको हुस्सुसँगै ल्याएको/... ..

जीवनको नशा दिने पारदर्शी शीशी छाम्न थाल्छु । (“मौन” १६१)

हराएको ज्योति पाइन्छ शायद जालो पन्छिएर-

उज्यालोको लोभले चिन्छ र लहसिनु अरू अँध्यारोप्रति

हाता फुकाएर कालो पुछ्न थाल्छु म लालटिनको/... ..

थर्की, मकै मुटु चर्किनु-चरचर-चिम चर्केको हुन्छ ! (“लालटिन” १६३)

“मौन जुलूस” कवितामा पारदर्शी स्वभावसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति छ भने “लालटिन” कवितामा उज्यालोपनसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ । यी दुवै विषय प्रकाशको संरचनासँग सम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत पर्छन् । यी कवितामा हिउँदको हुस्सुका समयमा प्रकाशको उज्यालोपन कम हुने, पारदर्शी शीशीमा प्रकाश पार हुने, अँध्यारो स्थिति, चिम चर्केको स्थिति आदि प्रयोग हुन पुगेका छन् । यी विषयहरू प्रकाशका संरचनासँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छन् ।

कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” कविता पनि प्रकाशको बिम्बसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिका दृष्टिले उल्लेख्य रहेको छ । ऐनामा नहेरेको अनुहार पानीमा हेर्दा पनि देखिन्छ, तर पानीले पखालेर सफा गरिएको ऐना भुईँमा चकनाचुर हुँदा बिम्ब सँगैट्दै र पानीमा देखिने बिम्ब पनि फुटेको ऐनामा देखिने बिम्बजस्तै हुन्छन् भन्ने आशय उक्त कवितामा पाइन्छ । उक्त कवितामा पानीलाई नै ऐनाका अर्थमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस्तो पानीमा देखिने बिम्बहरू चकनाचुर पानीका जलतरङ्गमा पौडिरहेको पाउन सकिन्छ भन्ने अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ -

ऐनामा नहेरेको अनुहार/पानीका बिम्बले हेरिन्छन् ।

पानीले पखालेर ऐना सफा गरिएको हो/ऐना भुईँमा चकनाचुर छ यतिखेर

... .. /पानीको बिम्ब पानीमै पौडिरहेछ । (४१३)

यहाँ वस्तु वा आकृति देखिँदा प्रकाशका दृश्यात्मकता, पानीबाट बिम्ब परावर्तन हुँदा परावर्तनीयता, प्रतिबिम्बन हुँदा प्रतिबिम्बनीयता, पानीभिन्न वस्तु हेर्दा आवर्तनीयता र सबै प्रकाश नभई आंशिक आकृति फकिँदा अवशोषणीयता जस्ता विशेषता देखा पर्न गएका छन् । यसबाट उक्त कवितामा प्रकाशका संरचनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन आउँछ ।

प्रकाशलाई कणका रूपमा लिइने मान्यताको अभिव्यक्ति पाइने कविताका रूपमा विप्लव ढकालरचित “भुकम्प डायरी १” रहेको छ । उक्त कवितामा आएको “अब हामी चिहानको धुलो खोस्रिएर बटुल्नेछौँ उज्यालोका कणहरू !” (६८३) भन्ने अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ । यहाँ “उज्यालोका कणहरू” भन्ने पदावलीमा प्रकाशको कणिक स्वभावलाई सङ्केत गरिएको छ । यो अभिव्यक्ति प्रकाशको संरचनासँग सम्बन्धित छ ।

यसप्रकार माथि दिइएका माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि”, पोषण पाण्डे रचित “लहर-लहरमा व्यूँभेरेर” प्रभृतिका कवितामा अवशोषण, विस्तार, फैलावट, परावर्तन, आवर्तन, पारदर्शकता परावर्तनको स्थिति, प्रकाशको कणिक स्वभाव र छायासँग सम्बन्धित स्थिति जस्ता प्रकाशका संरचनासँग सम्बन्धित विशेषतायुक्त विषयहरू रहेका छन् । प्रकाशका संरचनासँग सम्बन्धित विशेषताले ती कविताहरू थप प्रभावकारी बन्नुका साथै सुन्दरसमेत भएका छन् । ती विषयले कवितामा प्रगतिको अपेक्षा, सङ्घर्ष, विद्रोह र सामाजिक विभेदलाई उजिल्याउने कार्य गरेका छन् । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन पुग्छ ।

४.३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका गुण

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बन्धित विशेषताको अभिव्यक्ति पाइन्छ । ती विशेषतासँग सम्बन्धित विषयले कवितालाई थप प्रभावकारी बनाउनुका साथै सुन्दरता समेत प्रदान गरेका छन् । यहाँ प्रकाशसँग सम्बद्ध त्यस्ता विशेषता पहिल्याउने र विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ । यसका लागि उदाहरणार्थ आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट केही कविता र तिनका नमुना छनौट गरी तिनको विश्लेषण गरिएको छ । लेखनाथ पौड्यारचित “सत्य सन्देश”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी”, भवानी भिक्षुरचित “सन्ध्या”, मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो”, माधवलाल कर्माचार्यरचित “हूँ म तिम्रो याद !”, ईश्वरवल्लभरचित “छाल र समुद्रको छाल”, कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “तोक्मा”, वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु”, तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” र जसराज किराँतीरचित “तिमी र म” कविताबाट त्यस्ता उदाहरण लिइएको छ । ती नमुना र तिनको विश्लेषण तल प्रस्तुत गरिएको छ -

लेखनाथ पौड्यारचित “सत्य सन्देश” कवितामा प्रकाशमा हुने उज्यालोपनलाई प्रमुख विषय बनाइएको छ । यस कवितामा मन प्रसन्न र सकारात्मक हुँदा सबै कुरा राम्रो लाग्छ, भन्ने आशयमा प्रकाशसँग सम्बद्ध स्थितिको प्रयोग गरिएको छ -

थोत्रो पाटी उज्यालो, मलिन तृणकुटी कन्दरा भन् उज्यालो ।

भिक्षा भारी उज्यालो, अझ घन वनको शाग सिस्नु उज्यालो ॥

... .. / तृष्णाको तुच्छ जालो मनबिच नभए जो मिल्यो सो उज्यालो ॥ (१३)

यहाँ अँध्यारोका तुलनामा उज्यालो स्थिति राम्रो लाग्ने मान्यताको प्रभाव पाइन्छ भने नराम्रो अर्थमा कालो रङ्गलाई लिइएको देखिन्छ । त्यस्तै उक्त कवितामा आएको “कैलाश-श्रेणि कालो, झलमल गरने सूर्यको बिम्ब कालो/यो सारा सृष्टि कालो मनबिच छ, भने दम्भ दुर्भाव कालो” (१३) भन्ने अंशमा त्यस्तो आशय अभिव्यक्त छ । उक्त कवितामा सूर्यका कारण उत्पन्न बिम्बसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पनि रहेकाले दृश्यात्मकता र उज्यालोपन जस्ता दृश्यसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” कवितामा प्रकाशको बिम्ब वा छायासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । घामको उज्यालो लागेको आँगनमा भएको कुनै अँध्यारो स्थानको अवलोकन गर्दा

हुने अनुभूति उक्त कवितामा रहेको छ । देवकोटारचित उक्त कवितामा प्रकाशको उपस्थिति र अनुपस्थितिजन्य स्थितिलाई उच्च वर्ग र निम्न वर्गको विम्बका रूपमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ -

घाम उज्यालो आँगनमा यो/एक अँध्यारो अवलोकन !

गुलाबहरूको हाँसोबिच यो/एक उन्थोको रोदन ! (७५)

यहाँ भिखारी वा निम्न वर्गीय व्यक्ति सुखीहरूका बिचमा रहँदा उज्यालो आँगनमा देखिने अँध्यारो भागभैँ प्रतीत हुन्छ, भन्ने क्रममा प्रकाशको उज्यालोपनको उतारचढावको स्थिति अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । यसका साथै कुनै कुनामा छाया परेको र कतै चहकिलो घाम लागेको आँगनको चित्रण गरिएकाले कुनै वस्तुले प्रकाश छेकिन पुग्दा उत्पन्न हुने छायाको सन्दर्भसँग पनि उक्त अभिव्यक्ति सम्बन्धित हुन पुगेको देखिन्छ । यहाँ धनी र गरीबको सहचर प्रतिच्छायाका रूपमा क्रमशः उज्यालोपन र अँध्यारोपनलाई उभ्याइएको छ । इन्द्रियजन्य विषयलाई आधार मानिएको यस अंशमा प्रकाशका गुणसँग सम्बन्धित विशेषताको अभिव्यक्ति छ ।

भवानी भिक्षुरचित “सन्ध्या” कवितामा प्रकाशका किरण, धमिलो साँझ र छाया जस्ता विषय अभिव्यक्त छन् । उक्त कवितामा धमिलो साँझ र प्रकाशका कारण देखिने छायासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति यसप्रकारले आएको देखिन्छ -

तिमीले किरणहरू हेरेनौ ?/तिमीले धमिलो साँझ बुझेनौ ?

चम्की, खेती, हाँसी जगमा/लुक्न गई छायाको पछितिर ? (१६४)

प्रकाशको उपस्थितिका कारण दिनमा उज्यालो हुने र प्रकाशको उपस्थितिको अभावका कारण रातमा अँध्यारो हुने गर्छ । दिन सकिएर रात आउँदै गर्दा प्रकाशको उज्यालोपन कम हुँदै जाने र रात पर्ने स्थिति आउन पुग्छ । यही समयमा साँझ धमिलो रूपमा देखा पर्छ । भिक्षुको उक्त कवितामा सोही स्थितिको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस्तो अभिव्यक्ति प्रकाशको उज्यालोपनसँग सम्बन्धित छ ।

मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो,” शीर्षकको कवितामा अँध्यारोलाई चिर्न प्रयोग गरिने उज्यालोका स्रोतसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा मैनवती बलेको र अँध्यारो हटेको सन्दर्भ समावेश गरिएको छ । दियालोबाट आउने उज्यालोभन्दा मैनवतीको उज्यालो बढी प्रभावकारी हुने आशय पनि उक्त कवितामा रहेको छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो आशय अन्तर्निहित छ -

मैनबत्ती बलेको, बहाना बत्ती/किन तत्पर अगाडि नरहोस् रातलाई ?

दियालोको ज्वालाको अन्धकारलाई किन खोजीखोजी नफ्याँकोस् ? (२९८)

इन्द्रियजन्य अनुभूतिका आधारमा अन्धकार र त्यसको विलयनलाई यस कवितांशमा व्यक्त गरिएको छ । प्रकाशलाई कुनै रङ्को भूमिका निर्वाह गर्ने वस्तुका रूपमा चित्रण गर्ने कार्य पनि उक्त कवितांशमा भएको छ । यसबाट उक्त कवितामा प्रकाशका गुणसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

दिन र रातका बिचमा देखिने अन्तर प्रकाशको उज्यालोपनमा आउने अन्तरसँग सम्बन्धित हुन्छ भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरिएको अभिव्यक्ति माधवलाल कर्माचार्यरचित “हूँ म तिम्रो याद !” कवितामा पाइन्छ -

दिवसहरू सब चम्किन आऊन्/रातहरू पनि लादिन आऊन्,

अन्धकारमा दीप बले भैं । (२९९)

यहाँ दिनहरू चम्किई मानिसहरूको सुखमय जीवन बितोस् भन्ने कामना गरिएको आशय रहेको छ । यस क्रममा अन्धकारमा दीप बल्दा अँध्यारोपन हट्ने यथार्थलाई समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ जुन प्रकाशको गुणसँग सम्बद्ध विषय हो । यसबाट प्रकाशसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको देखिन पुग्छ ।

ईश्वरवल्लभरचित “छाल र समुद्रको छाल” शीर्षकको कवितामा प्रकाशसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा गोरेटाहरू अँध्यारो हुँदै गएको र दृश्यात्मक बनेको, उज्याला किरणहरू भएको, जून सुस्तरी व्याप्त हुँदै आएको र बुटा-बुटा र विभिन्न रङ्का फूलले सजिएका बगैँचा दृश्यात्मक बनेको स्थितिको अभिव्यक्ति छ -

म पनि छु/तिमी पनि छौ/अँध्यारो हुँदै गएका गोरेटाहरूमा

ती उज्याला किरणहरू पनि छन्/जसरी जून सुस्तरी व्याप्त हुन्छ/छरिन्छ । (५१)

ईश्वरवल्लभरचित उक्त कवितामा रात, क्षितिज र बैसी जस्ता हरिया रङ्का आँगन र चम्किला ताराहरू दृश्यात्मक बनेको स्थितिको चित्रण हुनुका साथै पानीका लहर र छालहरूमा परावर्तित हुन पुगेका राता बत्तीरूपी जून र ताराको चित्रण पनि गरिएको छ -

रात जस्तो नरम-नरम समयका पसिनाहरू/क्षितिज र बैसीहरू जस्ता हरिया आँगनहरू
अनेकौँ चम्किला ताराहरू .../... ..

ती राता बत्तीहरू पनि छन् । (५२)

उक्त कवितामा प्रकाशका दृश्यात्मकताका साथै परावर्तनसँग सम्बन्धित स्थितिको चित्रण गरिएको देखिन्छ जुन प्रकाशका गुणसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ । यसबाट उक्त कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको पुष्टि हुन पुग्छ ।

प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिका दृष्टिले कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “तोक्मा” कविता उल्लेख्य रहेको छ । ऐनामा आफ्नो अनुहार प्रतिविम्बित हुने स्थिति हुनुपर्नेमा त्यसो नभएको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । भौतिक रूपमा त्यस्तो हुने भए पनि मानसिक प्रभावका आधारमा अनुहार प्रतिविम्बित नभएको आशय उक्त कवितामा रहेको छ र यसलाई परम्पराको विडम्बनाका रूपमा लिइएको देखिन्छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति यसप्रकार रहेको छ -

ऐना हेर्दा त्यसमा/आफ्नो अनुहार प्रतिविम्बित भएको नपाउने

परम्पराको विडम्बना हो यो । (१४९-५०)

यहाँ प्रकाश परावर्तन हुन्छ र ऐनाका माध्यमबाट दृश्यजन्य वस्तुको आकृति पनि परावर्तन हुन्छ भन्ने मान्यतासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । यही मान्यतामा आधारित भई अनुहार प्रतिविम्बित भएको थाह नपाउनु वा आफ्ना यथार्थ देखिएको थाह नपाउनु विडम्बना भएको आशय उक्त कवितामा रहेको छ ।

वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु” कवितामा “मोमबत्तीको प्रकाश थोप्लाहरूले पोखिँदै अवरिल/रात पोखिँदै, प्रातः पोखिँदै/दिन पोखिँदै अवरिल” (३९७) भन्ने अंश रहेको छ । यस अंशमा मोमबत्ती प्रकाशको स्रोत भएको तथा रात बित्दै जाँदा निखिने र दिन वा प्रकाशयुक्त समय आइपुग्ने अभिव्यक्ति रहेको छ । सोही कवितामा पारदर्शी धातुमा प्रकाश पार हुने स्थितिको समेत अभिव्यक्ति रहेको छ । यी प्रसङ्गहरू प्रकाशका गुणसँग सम्बन्धित छन् । त्यस्ता विषयको अभिव्यक्ति रहेको उक्त कविताको अंश यस्तो रहेको छ -

माछा सागरमा ऐनाभिन्न कुद्दछन्/खेल्दछन् कुद्दछन् ...

बुद्धिले सूर्य बालेर राँकोले हेर्छ हेरेर देख्दैन/... ..

कालोभिन्न पोखरीमा आँखा ठोक्किएर डुब्दछ

... .. /चालपाउनु-ले दिन उज्यालो सधैं टेबलमा बल्दछ । (३९९)

यहाँ माछा सागरमा कुद्दा परावर्तनयुक्त क्षेत्रमा दौडिएको प्रतीत हुने अर्थ वहन गर्न ऐनाभिन्न कुद्ने आशय व्यक्त गरिएको छ । त्यस्तै सूर्यलाई कम प्रकाशयुक्त राँकोले हेर्दा नदेखिएको प्रसङ्ग ल्याई

प्रकाशका फरकफरक उज्यालोपनका विचमा तुलना गरिएको, कालो रङ्गभित्र पोखरीमा आँखा ठोक्किएर डुबेको वा नदेखिएको र उज्यालो टेबलमा बलेको जस्ता प्रसङ्गहरू पनि उक्त कवितामा आएको देखिन्छ। यी विषयहरू प्रकाशको गुणसँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छन्।

प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएका कविताहरूमध्ये रत्न थापारचित “शब्द सुम्लाको शून्यतामा” शीर्षकको कविता पनि एक हो। थापारचित उक्त कवितामा प्रकाशको अनुपस्थितिको स्थितिका विच प्रकाशको अभावको अभिव्यक्ति दिइएको पाइन्छ। उक्त कविताको “उज्यालो यहाँ अन्धकारको पेटभित्र पचिसकेको छ/सूर्यले पनि यहाँ नउदाउने किरिया खाएको छ,” (३३६) भन्ने अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ।

प्रस्तुत अंशमा उज्यालो हराएको र अन्धकार देखा परेको स्थितिको चित्रण गरिएको छ। प्रकाशको स्रोतका रूपमा रहेको सूर्य नउदाउने स्थितिमा हुने अदृश्यात्मकताको कल्पना गरी प्रतिकूल परिस्थितिको वर्णन गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको छ। यसरी सो अभिव्यक्ति दृश्यात्मकतासँग सम्बन्धित भएकाले उक्त कवितामा प्रकाशको गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ।

तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” शीर्षकको कवितामा उज्यालोपन र दृश्यात्मकतासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ। उज्यालोको स्वागतमा बन्द आँखीभ्याल र ढोकाहरू रहेका र तीबाट अँध्यारो भाग्दै गरेको स्थितिको चित्रण गरिएको हुँदा उक्त कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति भएको देखिएको हो -

उज्यालो दिनको स्वागतमा उघेका/बन्द, आँखीभ्याल र ढोकाहरूबाट

अचानक हामफालेर हतार-हतार/उज्यालोसँग जुद्धै सिउर भरेका रातहरू ...। (१५८)

त्यस्तै उक्त कवितामा उज्यालाका सेता दौरा-सुरुवाल, अँध्याराका हूल, काला रङ्का वस्त्र, उज्याला पदयात्री र कालो नदीका सन्दर्भ पनि समेटिएका छन् -

उज्यालैको सेतो दौरा-सुरुवाल लाएर/अँध्याराका हूलहरू अहिले

कालो टोपी र कालो जुत्तामाथि/कहिले कालो कोट ... भएर/... ..

निर्धक्क मूल सडकमा हिँडिरहेछन् ! (१५८)

प्रस्तुत उदाहरणमा आएका उज्यालोको सेतो दौरा-सुरुवाल, अँध्याराका हूलहरू र कालो रङ्गका टोपी र जुत्ता जस्ता विषय प्रकाशका उज्यालोपनका साथै दृश्यात्मतासँग सम्बन्धित हुन आउँछन्। यसबाट उक्त कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ।

जसराज किराँतीरचित “तिमी र म” शीर्षकको कवितामा छाया र घामको प्रतिबिम्बसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । किराँतीरचित उक्त कविताबाट लिइएको निम्नलिखित उदाहरणमा यस्तो स्थितिको अभिव्यक्ति पाइन्छ -

हाम्रो छाया/हावा लागेको बेला पानीमा खसेको घाम हो

तिमी र म/एकअर्कालाई हेराहेर गछौँ र/आपस्तमा आँखा भिम हुन्छ ... । (२५२)

हावा लागेका बेलामा पानीमा तरङ्ग उत्पन्न हुने र त्यही समयमा देखिने घामको प्रतिबिम्ब स्थिर र स्पष्ट नहुने सन्दर्भ प्रकाशको दृश्यात्मक सन्दर्भसँग सम्बन्धित विषय हो । प्रकाशसँग सम्बद्ध विशेषतालाई मानवीय स्वभावसँग तुलना गर्न खोजिएको यस कवितांशमा अनुभूतिजन्य गुणसम्बद्ध विशेषताको प्रयोग छ ।

आधुनिक नेपाली कविताबाट नमुनाका रूपमा लिइएका लेखनाथ पौड्यारचित “सत्य सन्देश”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” प्रभृतिका आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध स्थिति र विषय अभिव्यक्त भएको देखिएको छ । ती कवितामा वस्तुहरू देखिने दृश्यात्मक स्थिति, उज्यालोपनको स्थिति र अँध्यारो र उज्यालोको तुलनात्मक स्थितिसँग सम्बन्धित विभिन्न सन्दर्भ र विषयलाई उतार्ने कार्य भएको देखिन्छ । यी विषय प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध विषयका रूपमा देखा परेका छन् । कवितामा ती विषय प्रतिकूल परिस्थितिको वर्णन गर्न, मानवीय स्वभावको चित्रण गर्न र प्रगतिको अपेक्षा गरेका समुदायको भावनालाई अभिव्यक्त गर्न प्रयोग गरिएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

४.४ निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ । ती कवितामा ध्वनिका संरचनासम्बद्ध र गुणसम्बद्ध विषयमध्ये शक्ति, प्रसारण, बाधा, परावर्तन, ध्वनिमिश्रण र प्रतिध्वनि जस्ता संरचनासम्बद्ध विशेषता र उचाइ, मोटाइ र गुणभेद जस्ता गुणसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । यस्ता ध्वनिसम्बद्ध विषयहरू आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकृतिवर्णन, जनअपेक्षा, परिवर्तन, विद्रोह र सुखदुःख जस्ता मानवीय जीवनका विविध पक्षको उद्घाटन गर्ने सन्दर्भमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यसबाट कवितामा आउने ध्वनिसम्बद्ध विषय ध्वनिका संरचनासँग

सम्बन्धित विशेषता र गुणसँग सम्बन्धित विशेषतासँग सम्बन्धित हुने देखिन आउँछ । त्यस्तै आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका तरङ्गीय र कणिक स्वभावयुक्त विषयका अतिरिक्त उज्यालोपन देखिने, कुनै दिशातर्फ विस्तार हुने (प्रोपोगेशन), आवर्तन हुने, परावर्तन हुने, विस्तारित हुने, फैलिने, अवशोषित हुने, हस्तक्षेप देखिने, विकेन्द्रित हुने (डिफ्र्याक्सन) र छरिने जस्ता संरचनाजन्य विषयको अभिव्यक्ति भएको देखिनुका साथै प्रकाशका कारण वस्तुहरू दृश्यात्मक बन्ने, अँध्यारोपनको अनुभव हुने र रङ्का विविधताको बोध हुने जस्ता गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पनि पाइन्छ । यीमध्ये केही विषय प्रकाशका संरचनासँग सम्बन्धित छन् भने केही विशेषता प्रकाशका गुणसँग सम्बन्धित छन् । यस्ता विषय प्रकाशसम्बद्ध स्थितिको सोभो वर्णनका क्रममा आएका देखिन्छन् भने केही विषय सम्पन्नता, गरिबी, प्रशन्नता, सकारात्मकता, प्रगति, सुख र दुःख जस्ता विषयको वर्णनका क्रममा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कतिपय अभिव्यक्ति भने प्रकाशको सोभो वर्णनका सन्दर्भमा समेत भएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ । समग्रमा, ती कवितामा प्रकृतिवर्णन, जनअपेक्षा, परिवर्तन, विद्रोह र सुखदुःख जस्ता मानवीय जीवनका विविध पक्षको उद्घाटन गर्ने सन्दर्भमा र सम्पन्नता, गरिबी, प्रशन्नता, सकारात्मकता, प्रगति, सुख र दुःख जस्ता विषयको प्रकाशन गर्ने सन्दर्भमा ध्वनि र प्रकाशसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसरी आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका ध्वनि र प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति एकातिर ध्वनि र प्रकाशको सोभो वर्णन गर्नका निमित्त भएको प्रस्ट हुन्छ भने अर्कातिर मानवीय व्यवहारसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिलाई प्रकाशित गर्नका लागि भएको प्रस्ट हुन्छ ।

पाँचौं परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व

५.१ विषयप्रवेश

शास्त्रीय भौतिकीमा ताप, विद्युत् र चुम्बत्व महत्त्वपूर्ण पक्ष हुन् । यीमध्ये ताप कुनै वस्तु वा पदार्थको निश्चित क्षेत्रफलमा कुनै अवधिभित्र लगानी भएको तापक्रमका रूपमा सम्प्रेषण हुन्छ र ग्रहणका सन्दर्भमा पनि सोही प्रकृति देखा पर्छ । यस्तो अवस्थामा ग्राहकका रूपमा रहेको सुचालक पिण्डको प्रकृति र मात्राअनुसार तापको ग्रहणको मात्रा बढी हुने वा कम हुने हुन पुग्छ । ताप एउटा वस्तुबाट अर्को वस्तुमा सार्ने आन्तरिक शक्ति पनि हो र यो सर्दा अर्को वस्तु प्रभावित हुन पुग्छ । ताप सम्प्रेषणका क्रममा स्रोतका रूपमा रहेको वस्तुको तापक्रम ह्रास हुँदै जाने र प्रभावित वस्तुको तापक्रम वृद्धि हुँदै जाने र तापका कारण वस्तु वा पदार्थको फेज वा चरण परिवर्तन हुन पुग्दा ग्राहकको तापक्रम नबढ्ने समेत हुने गरेको पाइन्छ । यसबाहेक तापको मात्रा घटाउँदा वस्तु चिसिने वा खुम्चिने लक्षण पनि देखा पर्छ । यसर्थ तापक्रमसँग सम्बन्धित विषय कुनै न कुनै रूपले तापसँग सम्बन्धित हुन पुग्दछन् । त्यस्तै विद्युत्शक्ति प्राकृतिक शक्तिमात्र नभई कृत्रिम रूपले समेत उत्पादन गर्न सकिने शक्ति हो र चुम्बकत्वचाहिँ चुम्बकी वस्तुलाई तान्ने गुण हो । विद्युत् र चुम्बत्वका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विशेषता हुन्छन् । विद्युत्का संरचनागत वा वस्तुगत विशेषतामा विद्युत् सुचालकत्व, विद्युत चार्ज, विद्युत् करेन्ट र विद्युत अवरोध जस्ता विशेषता पर्छन् भने गुणसँग सम्बद्ध विशेषतामा भट्टका, ताप, उज्यालोपन र विद्युतीय हल्ला जस्ता विषयगत वा इन्द्रियजन्य विशेषता पर्छन् । त्यसै गरी चुम्बकत्वका संरचनागत विशेषतामा चुम्बकत्वको गतिविधि, चुम्बकीय आकर्षण वा विकर्षणयुक्त बल, चुम्बकत्व स्थानान्तरण र सिर्जना हुने गुण र तापका कारण ह्रास हुने गुण पर्छन् भने चुम्बकत्वको अनुभूति, चुम्बकत्वको मात्रामा देखिने उतारचढावको प्रतीति, आकर्षण वा विकर्षणको अनुभूति जस्ता विशेषता गुणसम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत पर्छन् । ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित मान्यताका बारेको विस्तृत चर्चा भने दोस्रो परिच्छेदमा गरिएको छ । यस परिच्छेदमा तिनै मान्यताका आधारमा गुणात्मक विधिबाट आधुनिक नेपाली कवितामा भएका ताप, विद्युत र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्तिको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ आधुनिक नेपाली कवितामा ताप

आधुनिक नेपाली कवितामा तापका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विशेषतासम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति छ । संरचनासँग सम्बन्धित गुणअन्तर्गत तापक्रम, विशिष्ट ताप धारणशक्ति, ताप सुचालकत्व, तापविस्तार र तापप्रसारण पर्छन् भने तापको अनुभूति, तापअनुकुलता, चिसोतातोपन प्रभृतिका इन्द्रियसंवेद्य विशेषतालाई गुणसँग सम्बद्ध विशेषताका दर्जामा राख्न सकिन्छ । यहाँ यिनै विशेषताका आधारमा नुमनाका रूपमा प्रस्तुत गरिएका कविताका अंश र तिनको विश्लेषण गरिएको छ र सोही विश्लेषणका माध्यमबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त तापका संरचना र गुणसम्बद्ध विषयको निरूपण गरिएको छ ।

५.२.१ आधुनिक नेपाली कवितामा तापका संरचना

आधुनिक नेपाली कवितामा तापका संरचनासँग सम्बन्धित विशेषताको अभिव्यक्ति गरिएको पाइन्छ । ती कविताका नमुना कवितांश र तिनको विश्लेषणबाट त्यस्तो अभिव्यक्ति पुष्टि हुन्छ । तल उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएका बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति”, मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो”, पारिजातरचित “प्रेमकथा”, वासु शशीरचित “पुग्छु भनेर गएको ठाउँ”, मदन रेग्मीरचित “खिइन देऊ मेरो मुटु धूवाँ उडाएर जङ्गलको माझबाट”, वैरागी काइँलारचित “बाग्मती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?”, द्वारिका श्रेष्ठरचित “कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको”, तुलसी दिवसरचित “विरामी रात-एउटा कथा”, रेशम विरहीरचित “अन्तिम प्रेमपत्र” र पूर्णविरामरचित “पौवाकी पौवालीलाई” कवितामा तापका संरचनासँग सम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति” कवितामा तापसम्बद्ध विषय सबल रूपमा आएको देखिन्छ । उक्त कवितामा घाममा रहेको मइनभैँ रसिक लत्याकलुतुक भई पगलेको र साधुको आँखा, रूखहरू, फलफूल, हरिया फाँट, ब्रह्माण्ड र आकाशगङ्गा पगलेको अभिव्यक्ति छ । विभिन्न स्थितिमा रहेको यस्तो पग्लाइ तापसम्बद्ध विषयका रूपमा देखा परेको छ । कुनै अवधिमा निश्चित क्षेत्रमा लागेको कुनै परिमाणको तापक्रम अथवा ताप सम्प्रेषित हुँदा परिवर्तनको स्थिति सिर्जना हुन पुग्छ । त्यस्तो परिवर्तन ग्राहक वस्तुको प्रकृतिसापेक्ष हुन जान्छ । तापको सुचालक वस्तुमा ताप सम्प्रेषण हुँदा देखिने परिवर्तन र तापको कुचालक वस्तुमा ताप सम्प्रेषित हुँदा देखिने परिवर्तन समान हुँदैन । त्यस्तै सुचालक वस्तुका बिचमा र कुचालक वस्तुका बिचमा पनि फरकफरक परिवर्तन देखा पर्छ । उक्त कवितामा कल्पना गरिएको पग्लाइका बिचमा पनि त्यस्तै भिन्नता देखाइएको छ । ताप सम्प्रेषण नै गरेर हुन जाने

परिवर्तनलाई नभई तापसँग जोडिएको “पग्लाइ” शब्दलाई विभिन्न आशयका रूपमा प्रयोग गर्ने कार्य यस कवितामा भएको छ । समरचित उक्त कविताको अंश यस्तो छ -

यति भनेर घामको मइन भैँ/रसिक लत्याकलुतुक भै पग्ल्यो ...

रूखहरू ...पग्ले, .../... ..

...ब्रह्माण्ड ... पग्ल्यो, आकाशगङ्गा भै पग्ल्यो/ताराहरू ... जलविन्दु बने । (४३-४४)

यस अंशमा तापका कारण मैन पग्लिएको, कुचालक पदार्थमा तापको प्रभाव परी ती पदार्थ लत्यालुतुक भएको र ब्रह्माण्ड नै पग्लिएको जस्ता तापका वस्तुगत गुणसँग सम्बन्धित विषय समावेश गरिएका छन् । ती विषय वस्तुपरक भएकाले ताप संरचनासँग सम्बन्धित विशेषताअन्तर्गत समेटिन्छन् ।

मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो” शीर्षकको कवितामा तापसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ । तातेको तेल र त्यसबाट पाक्यै गरेको सेलमा सम्प्रेषित हुने तापका स्थितिको चित्रण गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको छ । कोइरालारचित उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो चित्रण पाइन्छ -

पातलो र तेलजस्तै तपतप तातो छ, डेरामा शिरको कथा,

घेरा लाएर पाक्ने सेलजस्तै छ, गुदी नपाइने बाटुलो घेरेको सोचाइ,

घेरेको आगोजस्तै छ, क्याम्प पोली पोली नपोलेर ... । (२९८)

यहाँ तेलको ताइमा निश्चित परिमाणको तापक्रम र ताप निहित भएको अभिव्यक्ति रहेको छ । सीमित घेरामा राखिएको सेललाई उक्त तेलले ताप सम्प्रेषित गर्छ र सम्प्रेषण भएको तापका कारण सेल पाक्यै जाने स्थिति बन्छ । यही स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको छ । यसरी तापको सम्प्रेषण, तापको स्थानान्तरण प्रभृतिका संरचनासँग सम्बद्ध विशेषतालाई उक्त कवितामा स्थान दिइएको छ ।

पारिजातरचित “प्रेमकथा” शीर्षकको कवितामा पनि तापसँग सम्बन्धित प्रसङ्ग आएको छ । उक्त कवितामा प्रेमपत्रहरू जलाउन अनुरोध गरिएको सन्दर्भ र प्रेमकथा पहिल्यै चिहान र खरानी भइसकेको सन्दर्भ आएबाट तापका कारण स्वरूपमा परिवर्तन हुने पदार्थसँग सम्बद्ध स्थितिको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

... ती प्रेमपत्रहरू/आगो सल्काएर डहाइदेऊ/र भनिदेऊ,

... एउटी आधुनिकाको प्रेमकथाभन्दा बढी अर्थपूर्ण प्रेमकथा

... पहिले नै चिहान भइसकेको रहेछ

... खरानी भइसकेको रहेछ । (२१२)

ताप सम्प्रेषण गर्ने स्रोतबाट सम्प्रेषित हुँदा ग्राहकको सुचालकत्वले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छ । कुनै वस्तुले प्राप्त ताप ग्रहण र सङ्ग्रहण गर्छन् भने कुनै वस्तु रासायनिक रूपमै परिवर्तन हुन पुग्छन् । यहाँ लगानी तापका कारण प्रेमपत्र डढेको र प्रेम पनि चिहान भई खरानी भएको आशय अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यी अभिव्यक्तिले उक्त कवितामा भएको तापको वस्तुपरक वा संरचनासँग सम्बद्ध विषयको उपस्थितिलाई थप पुष्टि गर्छन् ।

वासु शशीरचित “पुग्छु भनेर गएको ठाउँ” कवितामा तापका कारण पदार्थको अवस्थामा परिवर्तन हुने स्थितिको अभिव्यक्ति पाइन्छ । हिमालमा रहेको हिउँ तापका कारण पग्लिन्छ र त्यो पानीका रूपमा प्रवाहित हुन्छ भन्ने तथ्यलाई उक्त कवितामा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । उक्त कवितामा आएको “र हिमालय पनि त्यसैले हो/पग्ली पग्लीकन/मानिसको धरती डुल्न आउँछन् !” (३६९) भन्ने अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति पाइन्छ । तापका कारण पदार्थमा देखिएको यस्तो प्रभावजन्य विशेषता वस्तुपरक विशेषता हो ।

मदन रेग्मीरचित “खिइन देऊ मेरो मुटु धूवाँ उडाएर जङ्गलको माझबाट” शीर्षकको कवितामा तापको स्रोतबाट निस्कने राप, सल्किन स्थिति र विस्फोटसँग सम्बन्धित स्थितिको चित्रण गरिएको पाइन्छ । यी सबै स्थिति ताप वा तापको कारकका रूपमा रहने तापक्रमसँग सम्बन्धित छन् । यसबाट उक्त कवितामा तापसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको स्पष्ट हुन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंश यसको उदाहरण हो -

सिरिन्ज घोप रगतका मुहानहरूमा/रापमा फिलिङ्गा चर्काएर फिँजाइदिन

अव्यवस्थित कीरे लावा भएकाहरूको माझ भुन्डेर सल्किन देऊ

सल्किन देऊ । (२८५)

उक्त कवितामा फोस्फोरसको छाती सल्किइरहेको र तापयुक्त विषयलाई नदीको पानी पोखेर निभाउन पनि कठिन भएको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । उक्त कवितामा आएको “रोक्न सक्ने छैन सल्किन फोस्फोरसको छाती र त्यसको बिच आगलागी” र “नदी पोखिदिएर अम्बोराबाट/मास्तिर पोख/तर निभ्न सक्तैन यस जङ्गलको माझ मुटु !” (२८६) भन्ने अंशले ती कवितामा भएका तापको वस्तुपरक स्वभावको चित्रण गरिएको कुरा पुष्टि गर्छन् । यसले पनि उक्त कवितामा तापका संरचनासँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

वैरागी काइलारचित “वाग्मती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?” कवितामा तापसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । उक्त कवितामा पिण्ड बलेको र लप्कोबाट कुनै पदार्थ वा विषय उम्लिन गएको स्थितिलाई चित्रण गरिएको छ भने कवितामा आएको “तातो उम्लेको भकभकी लप्कोले” भन्ने हरफमा ताप सम्प्रेषणपश्चात् हुने ग्रहण तथा संवहनको स्थितिको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । सो कवितामा क्षितिजमा रातो सूर्य बलेको, लप्कोले तातो उम्लिन गई पृथ्वीमा क्याम्पफायर भएको र आकाशमा आगो लागेको स्थितिको चित्रण छ । चित्रणका सिलसिलामा फूल र पातहरूको आहुती भएको र पङ्क्षीहरूको पखेटा जलेको आशय व्यक्त हुन पुगेको छ । त्यस्तो आशय रहेको उक्त कविताको अंश निम्नबमोजिम रहेको छ -

क्षितिजमा सखारैको रातो बलेको सूर्य/तातो उम्लेको भकभकी लप्कोले
पृथ्वीमा क्याम्पफायर र/आकाशमा आगो लगाएर/... पातहरूको आहुतिमा पङ्कदो ...
आह । ... जल्दै गरेका पखेटाले उडेका पन्ध्रीहरू ...। (१८३)

यस कवितांशमा तापका कारण उम्लने वा संवहनजन्य सम्प्रेषण हुने, ताप फैलिने र तापका कारण सुचालकत्व वा कुचालकत्वयुक्त पदार्थहरूको अवस्था परिवर्तन हुने जस्ता संरचनाजन्य विशेषता भल्किने अभिव्यक्ति छन् । यसबाट उक्त कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

द्वारिका श्रेष्ठरचित “कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको” शीर्षकको कवितामा तापसम्बद्ध विषयको सबल अभिव्यक्ति पाइन्छ । घामको अनुपस्थितिका कारण रातहरू कालिएका र ती रातहरू पगलनुपर्ने र तातिनुपर्ने आवश्यकता रहेको आशय उक्त कवितामा रहेको पाइन्छ । त्यस्तो आशय उक्त कवितामा यसरी अभिव्यक्त भएको पाइन्छ -

ओभ्केल-ओभ्केलले कालिएका रातहरू/चाहिन्छ ती रातहरू पीगलन र तातिन
तिमी जो पगलन्छौ । तिमी जो तातिन्छौ ...। (१९३)

यहाँ आएको “चाहिन्छ ती रातहरू पीगलन र तातिन” भन्ने अंशले उक्त कवितामा भएको तापको संरचनासँग सम्बद्ध आशयलाई भल्काउँछ । तापको न्यूनताका कारण रातको वातावरण जमेको अवस्थामा रहेको वा चिसिएको अवस्थामा रहेको र तापको मात्रामा वृद्धि गराई त्यस वातावरणलाई पगाल्नुपर्ने वा सञ्चालित गराउनुपर्ने आवश्यकता देखिन गएको आशय अन्तर्निहित भएका कारण उक्त कवितामा तापको संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति प्रस्ट हुन्छ ।

कुनै वस्तु तात्नु वा चिसो हुनु तापसँग सम्बन्धित विषय हुन आउँछ । वस्तु चिसिएको सन्दर्भको यस्तै अभिव्यक्ति तुलसी दिवसरचित “बिरामी रात-एउटा कथा” शीर्षकको कवितामा रहेको छ । ठिही जमेको समय, त्यही परिस्थितिका बिचको फलामे लिग, छप्परमाथि तुषारो परेको स्थिति र जमेको रात जस्ता परिदृश्यहरूको चित्रण उक्त कवितामा गरिएको छ । यस्तो चित्रणबाट वातावरणमा रहेका कणहरू चिसिएको, तापको सुचालक मानिएको फलामको लिग पनि चिसिएको, छप्परमा तुषारो परेर चिसो वातावरणको अनुभूति हुने स्थिति सिर्जना भएको र रात नै जमेको जस्तो प्रतीत हुने गरी कम तापक्रम रहेको स्थिति अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । यसबाट उक्त कवितामा तापका संरचनासँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको अंश तल दिइएको छ -

.... घस्रँदै भुसिल्कीरा जागेको अजडुगर रात/ठिही जमेको समय फलामे लीगमाथि,
तुसारो ओढेर तुसारो दृष्टि वरिपरि .../जमिदिने हो कि ...यो रेल !

ठिही जमेको समय फलामे लीगमाथि यो रेल ! (१६६)

यहाँ आएका विषय र स्थिति तापसँग सम्बन्धित छन् । कवितामा भएको यस्तो चित्रणबाट दिवसरचित उक्त कवितामा तापको संरचनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति भएको देखिन जान्छ ।

त्यस्तै रेशम विरहीरचित “अन्तिम प्रेमपत्र” शीर्षकको कवितामा गरिएको आगाको फिलुङ्गो र आगोमा उमालेको तातो रक्सीको सन्दर्भको चित्रणबाट तापसँग सम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको ज्ञात हुन्छ । उक्त कवितामा आएका “बठिरहेको थियो तिम्रो अनुहारमा, आगाको फिलुङ्गो जस्तो विद्रोहको कान्ति” र “पिएको थिएँ मैले, तिम्रो उन्मुक्तिको आगोमा, उमालेको तातो रक्सी” (३१२) भन्ने अंशमा त्यस्ता अभिव्यक्ति पाइन्छन् । उक्त कवितामा आगोमा उमालेको रक्सीको तात्कालिक स्वभावलाई प्रयोग गरिएको छ । यहाँ तापको स्थानान्तरण, पदार्थमा ल्याएको परिवर्तन र संवहनसँग सम्बन्धित तापका संरचनासम्बद्ध विषयलाई उठाइएको छ ।

पूर्णविरामरचित “पौवाकी पौवालीलाई” शीर्षकको कवितामा तापक्रम सम्प्रेषण गर्ने स्रोतका रूपमा रहेको आगोमा किट्टी बसालेको र ताप सरेको सन्दर्भ चित्रित छ । उक्त कविताको “पौवामा पुरानो किट्टी आगोमा बसालेर/पानीलाई मन तातो बनाउन पानी तताउँदै गर पौवाली” भन्ने अंशमा त्यस्तो चित्रण रहेको छ । यस अंशमा किट्टीको पिँध र केही छेउको क्षेत्रफलमा आगोले तापक्रम सम्प्रेषण गर्दा किट्टी तात्दै जाने र किट्टीमा रहेको पानी पनि तातिँदै जाने स्थितिको अभिव्यक्ति रहेको छ । यस्तो स्थितिमा बाह्य अवरोध वा अवशोषणलाई बेवास्ता गर्ने हो भने आगोको तापक्रम, आगोले

तापक्रम सम्प्रेषण गरेको क्षेत्रफल र तापक्रम प्रवाहित भएको अवधिको मात्राका आधारमा तापको मात्रा प्रवाहित हुन पुग्छ । सबै पदार्थले प्रेषित तापक्रम बराबर हुने गरी तापक्रम वृद्धि गर्न नसक्ने स्थितिसमेत हुने हुँदा आगोको तापक्रमबराबरकै तापक्रम तातिने पदार्थले ग्रहण र सम्प्रेषण नगर्न पनि सक्ने स्थिति बन्छ । तापसम्बद्ध यही स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा पाइन्छ । यसका अतिरिक्त उक्त कवितामा चिसिएका गोडालाई तातो पानीले धोएर ताप सम्प्रेषण गरेको अवस्थाको चित्रण पनि गरिएको छ -

पौवामा पुरानो किट्टी आगोमा बसालेर
पानीलाई मन तातो बनाउन पानी तताउँदै गर पौवाली
तिनका गोडाहरूलाई तातो पानीले धुन पाउँदा
तिमीले प्राप्त गर्ने गर्वको प्रत्याभूति ... । (३४२)

यस कवितांशमा आएका किट्टीलाई आगोमा बसाल्ने, पानी मनतातो हुने, तातो पानीले गोडा तताउने जस्ता प्रसङ्गले तापका सुचालकत्व, संवहन र स्थानान्तरणसँग सम्बद्ध स्थितिको सङ्केत गरेका छन् । यी सबै स्थितिहरू तापका संरचनासँग सम्बन्धित विशेषतामा पर्छन् ।

माथि दिइएका बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति”, मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो” प्रभृतिका कवितामा तापका संरचनासँग सम्बद्ध विषय रहेका छन् । ती विषय मानवीय चरित्र, कविता, अनुकूल र प्रतिकूल स्थिति, प्रेम, लक्ष्य, प्रकृति र सामाजिक समस्याको वर्णन गर्ने सन्दर्भमा आएका छन् । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा तापका संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

५.२.२ आधुनिक नेपाली कवितामा तापका गुण

आधुनिक नेपाली कवितामा तापका गुणसँग सम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति पाइन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट लिइएका नमुना कविताको पठन र विश्लेषण गर्दा ती कवितामा त्यस्ता विशेषताको अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । तल उदाहरणार्थ प्रस्तुत गरिएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “ज्वरशमना प्रकृति”, मोहन हिमांशु थापारचित “आगोको राप”, ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा”, कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “मोचन नभएको बिसेमिरा : मोचन नभएको बिसेमिरा : मेरो जीवन”, रत्न थापारचित “शब्द सुम्लाको शून्यतामा”, तुलसी दिवसरचित “हृदयको बालक”, जस योन्जन प्यासीले

“चौवाटोमा अल्मलिएको मान्छे”, दुबसु क्षेत्रीरचित “आगो” र श्रवण मुकारूडरचित “जाडो” कवितामा त्यस्तो अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “ज्वरशमना प्रकृति” कवितामा तापका कारण देखिने विभिन्न खालका प्रभाव र ताप कम गर्न अपनाइने काल्पनिक जुक्तिको चित्रण गरिएको छ । पृथ्वीलाई गर्मी भएमा स्वर्ग रोएर वा पानी बसेर शीतलताको वातावरण सिर्जना हुने स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्ति उक्त कवितामा छ । त्यस्तै जीवहरूलाई ताप हुँदा मलमलले छुने र रोगीलाई जरो भए ज्वर-शमन हुने अभिव्यक्तिसमेत रहेको छ । यस कवितामा आएका पृथ्वीलाई गर्मी भएको र जीवलाई ताप वा गर्मी भएको आशय तापसँग सम्बद्ध विषय हुन् । देवकोटारचित उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्ता अभिव्यक्ति छन् -

पृथिवी तिम्लाई गर्मी छ, पख ! स्वर्ग नै रुने छ,
ए जीव हो ! तिम्लाई ताप छ, पख, मलमले छुने छ,
ए रोगी तिम्लाई जरो छ, पख, ज्वर-शमन हुने छ ... ! (११५)

यस अंशमा तातोपन, शीतलताको खोजी, गर्मी जस्ता इन्द्रियजन्य विशेषतालाई स्थान दिइएको छ । यसबाट उक्त कवितामा तापका गुणसँग सम्बद्ध विशेषता रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

मोहन हिमांशु थापारचित “आगोको राप” कवितामा तापको स्रोतबाट तापक्रम कम भइरहेको स्थितिमा लगानी भएको ताप र बढी भइरहेको स्थितिमा लगानी भएको तापका सन्दर्भहरूको चित्रण गरिएको छ । उक्त कवितामा आएका निखिँदै गइरहेको घाम, कठ्याङ्ग्रिने जाडोको वातावरण र अगेनाको आगोको आँचमा वस्तु सेकाएको सन्दर्भ तापसँग सम्बन्धित छन् । उक्त कविताको त्यस्तो अंश निम्नबमोजिम रहेको छ -

निखिँदै गइरहेको घाममा/म भ्याल उघार्छु
अँध्यारोको इनारमा हामफल्नुअघि/म सम्पूर्ण जीवनलाई
अगेनाको आगोको/आँचमा सेकाउँछु/यो ... जाडोमा । (३२६)

यहाँ जाडोको मौसममा वस्तु चिसिएर कठ्याङ्ग्रिने स्थिति सिर्जना भएको र कम परिमाणको तापक्रम सम्प्रेषण भएको स्थितिको अभिव्यक्ति छ । यस अंशमा चिसो अनुभूति र तातोपनको खोजीसँग सम्बन्धित गुणसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ ।

ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा” शीर्षकको कवितामा पनि तापसम्बद्ध विषय रहेका छन् । तापको प्रसार हुने, आगोले जलाउने र कुनै विषय जलेर खरानी बन्ने स्थितिको चित्रण उक्त कवितामा

गरिएको छ । तातोपन तथा तापक्रमसम्बद्ध विषयको चित्रण गरिएकाले सो कवितामा तापको गुणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति हुन पुगेको हो । कवितामा आएका 'गहिरो आगो' र 'तातो र ज्वलन्त' जस्ता पदावलीहरूले तापसम्बद्ध अभिव्यक्ति दिएका छन् । त्यस्तो अभिव्यक्ति भएको उक्त कविताको कवितांश यसप्रकार रहेको छ -

आकारहीन, तर प्रभावी अनुभूतिको तातो र गरम/प्रसार व्याप्त छ

... .. / तैपनि कुनै गहिरो आगो हो त्यो/तातो र ज्वलन्त/... त्यहाँ समय जल्छ ।

त्यहाँ ... मन पनि सल्किन्छ/खरानी हुन्छ । (१५०)

यस अंशमा तातोपन, तापअनुकूलता, तापअनुभूति जस्ता गुणसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त गरिएको देखिन्छ । उक्त अंशमा प्रभावी अनुभूतिको तातो र गरम प्रसार व्याप्त भएको, मानिसको मनमा समेत त्यस्तो तापको प्रभाव परेको जस्ता विविध सन्दर्भ आउनुले त्यस्तो अभिव्यक्तिलाई पुष्टि गरेका छन् ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित "मोचन नभएको बिसेमिरा : मोचन नभएको बिसेमिरा : मेरो जीवन" कविता तापका सम्प्रेषण र ग्रहणसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको कविता हो । तापको मात्रा धेरै सम्प्रेषण हुँदा ग्रहणको सीमा पार भई पदार्थ पग्लिन पुग्ने तथ्यलाई उक्त कवितामा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । उक्त कवितामा आएको "गर्मी भयो दधीचिको हाडसमेत पग्लने" भन्ने अंशमा त्यस्तो प्रयोग छ । यसका साथै उक्त कवितामा सूर्य टाउकोमाथि बल्लाले तालुमा पोलेको तर भागेर हिँड्न नसकेको अभिव्यक्ति पनि रहेको छ -

म भूगोलको साधारण विद्यार्थी/.../गर्मी भयो दधीचिको हाडसमेत पग्लने

... .. /त्यो एकमात्र शासक सूर्य/सधैं मेरो टाउकोमाथि बल्यो

तालुमा पोल्थ्यो/भागेर भाग्न सकिनँ । (१३५)

जाडोको मौसममा देखिने प्रभावसँग सम्बन्धित कविताका रूपमा रत्न थापारचित "शब्द सुम्लाको शून्यतामा" शीर्षकको कविता रहन गएको छ । उक्त कवितामा जाडो मौसममा जताततै गुम्म भएको, कसैको अनुहारमा पनि रङ्ग नभएको, जीवनमा उमङ्ग नभएको तथा रैथानेका मुख र आँखाबाट आगाका लप्काहरू निस्कने स्थिति बनेको र क्रोधको पारो चढी डाइनामाइट पड्केको भन्ने अभिव्यक्ति रहेको छ । यस्तो अभिव्यक्तिमा वातावरणीय तापमान घटेको र त्यसको प्रभाव वस्तुरूपी शरीरमा पनि पर्न गएको आशय अन्तर्निहित छ । यस्तो आशय भएको उक्त कविताको अंश तल दिइएको छ -

यो ठाउँ जाडोमा पनि अति गुम्म छ/... ..

यहाँका रैथानेका मुख र आँखाबाट/निक्लन्छन्/आगाका लप्काहरू साँभ

बिहान/क्रोधको पारो चढ्दा लवज-लवजमा/पड्कन्छ डाइनामाइट । (३३५)

यहाँ ठण्डीको स्थिति सिर्जना भएको र न्यानो वातावरणको खोजी गरेको अवस्थाको चित्रण गरिएकोछ । यसबाट उक्त अंशमा तापका गुणसम्बद्ध विशेषता भल्किन पुगेको देखिन आउँछ ।

तुलसी दिवसरचित “हृदयको बालक” शीर्षकको कवितामा पनि तापसम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा बगरको ढुङ्गाभैँ चिसो भुइँमा नाङ्गै लडाउँदा बालकका अङ्गहरू पनि चिसिएको आशय अभिव्यक्त हुन पुगेको देखिन्छ । यसरी चिसोपन सरेको स्थितिको चित्रण गरिएकाले उक्त कवितामा तापको गुणसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति भएको देखिन आउँछ -

बगरको ढुङ्गाभैँ/चिसो भुइँमा नाङ्गै/आफूलाई ... पाएर एकलै

उसको हात-खुट्टा अनुहार/अङ्ग-प्रत्यङ्ग बोल्छ-

म चिसो हिउँ भइसकेँ/... .. /मलाई मुटुको मकलमा सेकाएको हातले

... चिल्लो लाइदेऊ ! (१८०)

यहाँ आएका चिसो भुइँको अनुभूति गरेका र हातखुट्टा हिउँभैँ चिसो भएका जस्ता विषय तापका अनुभूतिजन्य वा विषयपरक कुराहरू हुन् । यसबाट उक्त अंशमा तापका गुणसम्बद्ध विषय रहेको देखिन जान्छ ।

स्रोतबाट प्राप्त ताप र यसका कारण देखिन जाने प्रभावलाई उतार्ने कार्य जस योजन ‘प्यासी’ले “चौबाटोमा अल्मलिएको मान्छे” कवितामा गरेका छन् । उक्त कवितामा अन्तरिक्षमा धेरै ताप भएको र त्यस्तो ताप सातवटा सूर्यको जस्तो प्रतीत भएको आशय रहेको छ । सौर-तापको खुल्ला संयन्त्रअघि उभिँदा तातिने र बाफिने स्थिति सिर्जना हुन पुग्छ भन्ने आशयसमेत उक्त कवितामा रहेको छ । सो कवितामा निहित तापसम्बद्ध विषयलाई यसप्रकारले प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ -

... उसलाई/अन्तरिक्षमा सप्तसूर्यका अश्वरथ कुदे जस्तो लाग्छ

... .. /ऊ तातिएर, बाफिएर अचेत हुँदै जान्छ

मानौँ ऊ एकैक्षणपछि भस्मीभूत हुने छ

... उड्दाउड्दै भ्यात्त खसेको काग जस्तो हुने छ । (९२)

यहाँ तापको मात्रा वृद्धि हुँदा हुने अनुभूति र तापबाट हुने काल्पनिक प्रभावसँग सम्बन्धित विषय रहेका छन् । ताप बढी भएको स्थितिलाई सातवटा सूर्यको अश्वरथ कुदेको कल्पना गरिएको छ भने धेरै तातेर खस्ने कागको जस्तो स्थिति हुने कल्पना समेत गरिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा तापका गुणसँग सम्बन्धित विशेषता झल्किएको प्रस्ट हुन्छ ।

दुबसु क्षेत्रीरचित “आगो” कवितामा पनि ताप र त्यसको प्रभावसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छन् । आगोले जलेका कतिपय पदार्थभिन्न रहेको चिसोपन पसिनाका रूपमा देखिन जाने तथ्य उक्त कवितामा अभिव्यक्त छ । कोइलामा, समिधामा र डढेलोमा जलिरहेका वस्तुमा पानी वा रसिलो पदार्थका वाष्पीकृत र पसिनाजन्य बुँदहरू देखा पर्छन् । तापका कारण कुनै पदार्थ पग्लिने वा बग्ने गर्छ र यही स्थिति आगो लागेका बेलामा देखिन जान्छ । उक्त कवितामा यही अवस्था अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति भएको कवितांश यस्तो रहेको छ -

तिमी कोइला कोट्टाएर हेर/समिधा पल्टाएर हेर, डढेलो उचालेर हेर
आगो ... रुन्छ/जति आँसु खसालेर रुन्छ आगो
आगोमा ... ज्वाला दन्कन्छ । (६१९)

यहाँ ताप र त्यसको असरलाई मानवीकृत र अनुभूतिजन्य विषय बनाइएको छ । यहाँ मानवीय संवेदना, दुःख, समस्या र विद्रोह जस्ता विषयलाई प्रकाशित गर्न तापसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग गरिएको छ । यस्ता विषय तापका गुणसम्बद्ध विषय हुन् ।

तापसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको अर्को कविता श्रवण मुकारूडरचित “जाडो” हो । एकातिर उक्त कविताको शीर्षकसमेत तापसम्बद्ध नै रहेको देखिन्छ, भने अर्कातिर कविताभिन्न गरिएका चित्रण र वर्णन पनि तापसम्बद्ध नै देखिन्छन् । सो कवितामा दाउरा बालेर आगो ताप्ने, पानी र हावा बाल्ने, टायर बाल्ने, खबरकागज र राजनेताका पम्प्लेट बाल्ने, धर्मग्रन्थका पृष्ठ बाल्ने र कविता बाल्ने स्थितिलाई उतारिएको छ । जसबाट सो कवितामा तापसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको स्पष्ट हुन जान्छ । त्यस्ता स्थिति उतारिएको उक्त कविताको अंश यसप्रकार रहेको छ -

उहिल्यै त दाउरा बाल्थे रे ताप/बाल्थे रे - पानी र हावा
हामीले बाल्यौँ टायर भत्केका मिनीबसका/बाल्यौँ खबरकागज र ... पम्प्लेट
आज नानीहरू बालिरहेछन् - ... अन्तिम पृष्ठ/... ..
के बाल्लान् भोलिका नानीहरू ? (६८८)

यहाँ टायर लगायतका वस्तुहरू बाल्दा उत्पन्न ताप र त्यसको तापसम्बद्ध प्रभाव बोध हुने स्थिति अभिव्यक्त भएको देखिन जान्छ । पहिले दाउरा बालेर आवश्यक ताप उत्पन्न गरिन्थ्यो भने अहिले विद्रोहका नाममा अन्य पदार्थ बाल्न थालिएको छ, भन्ने क्रममा उक्त कवितामा यस्ता तापका गुणसँग सम्बन्धित स्थितिको चित्रण गरिएको छ ।

माथि आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट नमुनाका रूपमा प्रस्तुत गरिएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “ज्वरशमना प्रकृति” र मोहन हिमांशु थापारचित “आगोको राप” प्रभृत्तिका कवितामा तापका गुणसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस्ता विशेषताहरू समसामयिक विकृति, उन्मुक्तिको अपेक्षा, सामाजिक समस्या, करुणा र विद्रोह जस्ता विषयलाई उज्वलाउने क्रममा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा तापका गुणसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

५.३ आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्

आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । विद्युतका संरचनागत वा वस्तुगत विशेषतामा विद्युत् सुचालकत्व, विद्युत चार्ज, विद्युत् करेन्ट र विद्युत अवरोध जस्ता विशेषतालाई राख्न सकिन्छ, भने गुणसँग सम्बद्ध विशेषतामा भट्का, ताप, उज्यालोपन र विद्युतीय हल्ला जस्ता विषयगत वा इन्द्रियजन्य विशेषतालाई राख्न सकिन्छ । यहाँ विद्युत्सँग सम्बद्ध विषयको आधुनिक नेपाली कवितामा भएको अभिव्यक्तिको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.३.१ आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्को संरचना

आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का संरचनासम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति पाइन्छ । बालकृष्ण समरचित “स्वर्ग र देवता”, केदारमान व्यथितरचित “कमिला”, “इन्द्रेनी” र “सिन्धु”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “प्रश्न”, पारिजातरचित “आत्मबोध”, वैरागी काइँलारचित “म” र अनिल पौडेलरचित “आगो” कवितामा विद्युत्का संरचनासँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति छ ।

बालकृष्ण समरचित “स्वर्ग र देवता” शीर्षकको कवितामा विद्युतीय कणसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस कवितामा परमाणुभिन्न हुने सूक्ष्म कणको प्रवाहबाट विद्युत् उत्पादन हुन्छ, भन्ने धारणाको प्रभाव रहेको देखिन्छ । यसका साथै सूक्ष्म कणभिन्नका संरचना बुझेको भावी पुस्ताले मूल

विद्युत्-तत्त्वलाई प्रयोजनमा ल्याउन सक्ने छन् भन्ने आशय पनि उक्त कवितामा रहेको छ । उक्त कवितामा रहेको त्यस्तो आशययुक्त कवितांश तल दिइएको छ -

जसरी .../... ..

उसरी नै इलेक्ट्रोनको नाभिकरण च्याती त्यस जगत्भिन्न पसी

पक्री मूल विद्युत्-तत्त्वलाई आँगनमा नचाउन जान्ने छन्,

अनि प्रकाशको मूल तत्त्व फोटन फटाउन सक्ने छन् ...। (४९)

यहाँ वस्तुगत स्वभाव वा विशेषतालाई स्थान दिइएको छ । विद्युत् प्रवाहका क्रममा आवश्यक सूक्ष्म कण र तिनको प्रवाहलाई यस अंशमा भित्राइएको छ । यसबाट उक्त अंशमा विद्युत्को संरचनासँग सम्बद्ध विशेषता अन्तर्निहित भएको प्रस्ट हुन्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “कमिला” शीर्षकको कवितामा विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा कमिलाका लामलाई बिजुलीको अभिनयको कल्पना गरिएको छ । व्यथितरचित उक्त कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति यसप्रकारले गरिएको छ -

कालानिल-तर्जित घन तृणमा/... ..

प्रत्यावर्तनमा पथमा/बिजुलीको अभिनय देखाएर,

सभ्रम-सभ्रम दौडिरहेछन्/बारीमा कमिलाका लाम ! (१७६)

विद्युत्प्रवाहमा इलेक्ट्रोनहरू अग्रसारित भएभैं कमिलाहरू पनि लाममा एकएक गरेर अग्रसारित हुन्छन् भन्ने आशय यस अंशमा व्यक्त भएको पाउन सकिन्छ । यस्तो तुलना प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बन्धित हुन गएको देखिन्छ र यसमा सूक्ष्म कणको प्रवाहलाई समेट्ने कार्य भएको छ ।

व्यथितरचित “इन्द्रेनी” शीर्षकको कवितामा इन्द्रेनीलाई विद्युत्ले बाटेर बनाइदिएको चुलो हो कि भन्ने विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्ति दिइएको पाइन्छ भने उनको “नदी” कवितामा खोला हुनुनु उर्लिएर बग्नुमा विद्युतीय शक्ति कणिक रूपले प्रवाहित हुने आशय छ । ती कवितांशहरू तल दिइएको छ -

त्यो के ? मानौँ गाण्डीवसदृश/शून्य सतहहरूमा भुण्डिरहेको ! (“इन्द्रेनी” १८०) ।

मेरो पौरुष खोलामा/हुनुनुनु - हुनुनुनु उर्लिरहेछ !

... ../विद्युत्मा कुर्लिरहेछ ! (“नदी” १८२)

यहाँ खोलाको पानीका कण वा अणुको प्रवाह विद्युत्को शैलीमा हुने विषयलाई पौरुषको वर्णनका लागि प्रयोग गरिएको छ । जुन विद्युत्को संरचनासम्बद्ध विषयसँग सम्बन्धित रहेको छ ।

व्यथितको “सिन्धु” कवितामा नदीको छाल आपसमा लडेर बेहिनै र विद्युत् चक्रद्वारा छाल दुई फ्याक पारेर बिचबाट आँधी दौडिने स्थितिको अभिव्यक्ति छ । यहाँ विद्युत्चक्रले एकातिर चट्याङ्सम्बद्ध विद्युत्को आशय अभिव्यक्त गरेको देखिन जान्छ, भने अर्कातिर छालको प्रवाहभित्र अन्तर्निहित सम्भावित विद्युत्शक्तिको संरचनासम्बद्ध आशय अभिव्यक्त गरेको देखिन जान्छ । यी दुई आशयमध्ये पहिलोमा स्थित विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्ति र दोस्रोमा प्रवाहित विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन आउँछ -

मानो मत्ता हात्तीभैँ/आपसमा छाल लडेर
बेहिनैछन् .../सर्पको फुड्कार छरेर !/विद्युत् चक्रद्वारा ती
छाल दुई फ्याक चिरेर/बिचबाट आँधी दगुरी/गर्जरहेछ ... । (१८३)

यहाँ आएका विद्युत्चक्र र छालसँग सम्बद्ध प्रवाहलाई विद्युतीय प्रवाहसँग तुलना गर्न सकिने देखिन्छ । विद्युतीय प्रवाह विद्युत्को संरचनासँग सम्बन्धित विशेषता भएकाले यस अंशमा अभिव्यक्त विद्युत्सँग सम्बद्ध आशयलाई संरचनासम्बद्ध विशेषताको वर्गमा राख्न सकिन्छ ।

गोपालप्रसाद रिमालरचित “प्रश्न” शीर्षकको कवितामा विद्युत्सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा विद्युत्प्रवाह हुँदा इलेक्ट्रोन प्रवाहित हुन्छन् भन्ने तथ्यको प्रयोग छ । उक्त कवितामा आएको “या बिजुलीका कण भैँ प्राण वरिपरि, पञ्चभूतको आवरण बेह्री” (१३१) भन्ने अंश रहेको छ, जुन विद्युत्को संरचनासँग सम्बन्धित देखिन आउँछ ।

पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । उक्त कवितामा पदार्थ सुचालक र कुचालक हुने, सुचालक पदार्थमा विद्युत् प्रवाहित हुने तर कुचालक पदार्थमा विद्युत् प्रवाहित नहुने र प्रवाहित विद्युत्मा छुँदा करेन्ट वा झटका लाग्ने जस्ता विद्युत्सँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग गर्नुका साथै बिजुलीका नाङ्गा तार छुन हच्किएको अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो चित्रण रहेको छ -

बिजुलीका नाङ्गा तार किन किन मलाई
छोउँछोउँ लाग्छ तर हच्कन्छु/यस्तैमा यौटा भंगेरा त्यहाँ जोतिन पुग्छ
... ..
कताकता मेरा मस्तिष्कमा नाङ्गा तार बजेका हुन्छन् । (२१८)

यहाँ भँगोरालाई विद्युत्प्रवाह र यसको असर तथा सुचालक र कुचालक पदार्थका बारेमा थाह नहुँदा करेन्ट लागेर मर्न पुगेको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । यहाँ आएका सुचालकत्व र कुचालकत्वसँग सम्बन्धित आशय विद्युत्को विशेषतासँग सम्बन्धित छन् भने रचयिताको मस्तिष्कमा नाङ्गा तारको बिम्ब रहन पुगेको आशय गुणसँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ । साथै यस कवितामा आएको विद्युत्सँग सम्बद्ध यस्तो अभिव्यक्ति पदार्थको आन्तरिक घर्षणसँग सम्बन्धित नभई प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बन्धित देखिन आएको छ । यसर्थ उक्त कवितामा प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ र यस्तो अभिव्यक्ति विद्युत्को संरचनासँग सम्बद्ध विशेषता हो ।

वैरागी काइँलारचित “म” शीर्षकको कवितामा प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । सभ्यतालाई विद्युत्सँग तुलना गरिएको सन्दर्भ उक्त कवितामा छ । उक्त कवितामा आएको “सभ्यता बिजुलीको तारमा फिँजिन्छ, निभ्छ” (३८८) भन्ने अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति अन्तर्निहित छ । यहाँ बिजुलीमा इलेक्ट्रोन फैलिने प्रक्रियालाई सभ्यताको बिम्बको रूपमा प्रयोग गरिएको हुँदा विद्युत्को संरचनासँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग हुन आएको हो ।

स्थित विद्युत्भन्दा फरक प्रकृतिको प्रवाहित विद्युत्मा इलेक्ट्रोनको प्रवाह निरन्तर रूपले हुन्छ । यसरी विद्युत् प्रवाह हुँदा विद्युत् शक्ति एक स्थानबाट अर्को स्थानमा सर्न र फिँजिन पुग्छ । एक कणले अर्को कणलाई प्रभावित गर्दै शक्ति स्थानान्तरण हुने र फैलिने प्रवृत्ति विद्युत्शक्तिमा हुन्छ । विद्युत्को यस्तो विशेषता संरचनासँग सम्बद्ध विशेषता हो । विद्युत्को यही प्रवृत्तिलाई सभ्यताको फैलाइसँग तुलनीय सहचर प्रतिच्छायाका रूपमा प्रस्तुत गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको देखिन्छ । साथै बिजुली निम्ने र सभ्यता सकिने प्रक्रियाका बिचमा पनि समानता हुने आशय सो कवितामा रहेको छ -

छ/रेसमको किराभिन्न अस्तित्व किरा छ

सभ्यता बिजुलीको तारमा फिँजिन्छ निभ्छ । (३८८-८९)

यस अंशमा विद्युत्तीय कण र तिनको विस्तारसँग सम्बन्धित आशय आएको छ । यो विद्युत्को वस्तुपरक वा संरचनासँग सम्बद्ध विशेषता हो ।

अनिल पौडेलरचित “आगो” शीर्षकको कवितामा नदीको छालमा र पानीको माथिल्लो सतहमा करेन्ट बग्ने आशय रहेको छ । यस अभिव्यक्तिले नदीमा प्रवाहित जल भन्नु नै विद्युत्शक्तिको पर्याय हो भन्ने देखाउँछ । पानी आफैमा विद्युत् उत्पादनको स्रोत हो भन्ने अभिव्यक्ति रहेको उक्त कविताको अंश यसप्रकार रहेको छ -

उर्लिरहेको नदीको छालमा/करेन्ट प्रवाहित भइरहेछ जताततै
 /र पानी माथिमाथि बगिरहेछ शक्तिशाली करेन्ट
 /तिमी कुन आगो निभाउने कुरा गरिहेछौ बहादुर ?
 जमिनमुनि सल्किरहेको/कि जमिनमाथि बगिरहेको ? (५३५)

यस अंशमा विद्युतीय प्रवाहलाई प्रवेश दिइएको छ । नदीको छालमा करेन्ट प्रवाह भएको चित्रण गरिएकाले यस अंशमा विद्युत्को संरचनासम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ ।

माथि उदाहरणका रूपमा आएका बालकृष्ण समरचित “स्वर्ग र देवता”, केदारमान व्यथितरचित “कमिला” प्रभृतिका कवितामा आएका नमुना कवितांशहरूमा विद्युत्का संरचनासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । ती विषय प्रकृतिका आन्तरिक संरचनाको वर्णन गर्न, सामाजिक परिवेशको चित्रण गर्न, मानवीय व्यवहार र अन्तर्मनको अभिव्यक्ति गर्न र विद्रोह र प्रगतिको अपेक्षा प्रकट गर्न उपयोग गरिएका छन् । नमुनाका रूपमा प्रस्तुत यी कविताका अंश र तिनको विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का संरचनासँग सम्बन्धित विशेषताको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

५.३.२ आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का गुण

आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का गुणसँग सम्बन्धित विशेषताको अभिव्यक्ति रहेको छ । लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा”, बालकृष्ण समरचित “सोम”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत”, वैरागी काइँलारचित “ब्रेलमा हत्केला छामेर”, तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” र “मौन जुलूस”, क्षेत्रप्रताप अधिकारीरचित “बुढीगण्डकी”, कृष्णभूषण बलरचित “म समुद्र बगिरहेछु” र गोविन्दराज विनोदीरचित “ऋतुस्नाता धर्ती” जस्ता आधुनिक नेपाली कवितामा त्यस्तो अभिव्यक्ति पाइन्छ । ती कविताको विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त विद्युत्का गुणसँग सम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति गरिएको प्रस्ट हुन्छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति” कवितामा पनि विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । उक्त कवितामा यान्त्रिक शक्तिबाट विद्युत्शक्तिमा परिणत हुने स्थितिको कल्पना गरिएको छ । दिनकर, पृथ्वी, हावा, जल, चक्र, काल वा कुनै वस्तु घुमेको र यही कारण विश्वजनीन बिजुली झलमल्ल भएको आशय उक्त कवितामा रहेको छ । उक्त कविताका निम्नलिखित अंशमा विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्ति छ -

दिनकर घुमून् वा पृथ्वी घुमून्, हावा घुमोस् वा जल घुमोस्,
शिशु मारनामै चक्रै घुमोस् वा विकराल अथवा कालै घुमोस्,
जुन वस्तु हो त्यो हर्दम घुमेको ...

जसबाट निस्क्यो झलमल्ल यस्तो यो विश्वजनीन बिजुली अहो ! (१०)

टर्वाइनलाई पानी, हावा, इन्धन वा अन्य माध्यमबाट घुमाएर वा चलाएर कृत्रिम रूपले विद्युत्शक्ति उत्पादन गरिन्छ । यसरी उत्पादित बिजुलीबाट जीवनयापनमा सहजता आउँछ र कतिपय अवस्थामा समस्या पनि देखिन जान्छ । यस्तो बिजुलीको जस्तो रीत विश्वजीवनका सन्दर्भमा पनि मिल्न जान्छ भन्ने आशय उक्त कवितामा रहेको छ । यहाँ प्रस्तुत अर्थका रूपमा रहेको सांसारिक रीतको चक्रको सहचर प्रतिच्छायाका रूपमा बिजुलीसम्बद्ध उक्त आशय आएको देखिन्छ ।

पौड्यालरचित उक्त कवितामा विश्वजगत्को संरचना, स्वभाव र सञ्चालन प्रक्रियालाई विद्युत्शक्तिसँग सम्बद्ध विषय र पक्षसँग तुलना गरिएको छ । तुलनाका क्रममा सम्पूर्ण बोटवृक्ष र प्राणीहरू विद्युत्तीय तार अड्याउने खम्बाका रूपमा रहेको र तिनमा मसिनो तार कडा रूपले कसिएको आशय छ । उक्त कवितामा खम्बा, तार, ट्रान्सफर्मर आदि भएपछि यस्तो संरचनामा विद्युत् प्रवाहित हुन्छ भन्ने तथ्यलाई आत्मसात गर्दै विश्वजगत्को संरचनामा सङ्कल्पको विद्युत्धारा प्रवाहित भएको र त्यही प्रवाहबाट रङ्गीन बल्व वा गुलुपमा वासनाको ज्योति बल्ल पुगेको काल्पनिक अभिव्यक्तिसमेत दिइएको छ -

... तृण वृक्ष तकका प्राणीहरू खम्बासरी/छन् भित्र मसिना तार ... कसेका बेसरी
सङ्कल्पको चर्को करेण्टज्वाला निरन्तर चल्दछ,
रङ्गिन गुलुपमा ... ज्योति भकाभक बल्दछ । (१२)

उक्त कवितामा विश्वजीवनरूपी बिजुली निकाल्ने विश्वकर्मा आफैँ दङ्ग भएको र विश्व सारा झलमल्ल भएपछि उसलाई अर्कै रङ्ग भएको आशयसमेत अभिव्यक्त छ । विद्युत् प्रवाह हुँदा बत्ती झल्कने अवस्थाको चित्रण गरिएकाले त्यहाँ आएको 'विश्वजीवन बिजुली' भन्ने पदावलीमा निहित अभिव्यक्ति प्रवाहित विद्युत् र विद्युत्सँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति भएको उक्त कविताको श्लोक यसप्रकार रहेको छ -

यो विश्व-जीवन-बिजुली निकाल्यो त्यो विश्वकर्मा दङ्ग भो,
झलमल्ल झल्क्यो विश्व सारा, उसलाई अर्कै रङ्ग भो ... । (१२)

यस उदाहरणबाट पौड्यालरचित उक्त कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग भई विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति सहचर प्रतिछायायार्थका रूपमा भल्किएको पुष्टि हुन जान्छ । सो कवितामा प्राकृतिक रूपमा रहने स्थित विद्युत् नभई मूलतः कृत्रिम रूपले उत्पादित प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग भएको देखिन्छ । यहाँ विद्युत् भल्कने वा प्रकाशित हुने विषयका रूपमा अनुभूति गरेको प्रसङ्ग रहेको हुँदा कवितांशमा अभिव्यक्त यस्तो विशेषतालाई विद्युत्को गुणसँग सम्बद्ध विशेषताको दर्जामा राख्न सकिन्छ ।

महानन्द सापकोटारचित “पुकारा” कविता विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिका दृष्टिले उल्लेख्य छ । उक्त कवितामा जगत् अँध्यारो भएको र त्यसका लागि विद्युतीय उज्यालोले यथेष्ट भूमिका निर्वाह नगरेको आशय रहेको छ । यस क्रममा बिजुली रोकिँदै हाँस्रै गर्दा जगत् अँध्यारो भएको आशय रहेको छ । चट्याङ् पदा कुनै बेला उज्यालो हुने र कुनै बेला उज्यालो नहुने स्थिति सिर्जना हुन पुग्छ । यही स्थितिलाई आधार मानेर उक्त कवितामा विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति समेटिएको देखिन्छ । उक्त कविताको सो अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित अंश निम्नबमोजिम रहेको छ -

अन्धकार छ जगत, बिजुलीले

थामि-थामिकन हाँसिदिनाले ... । (३०)

सापकोटारचित यस कवितांशमा विद्युत् ताप वा प्रकाशका रूपमा कतिबेला देखिने र कतिबेला नदेखिने गरेको सन्दर्भ समेटिएको छ । यसबाट उक्त अंशमा आएको विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति गुणसम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत पर्ने प्रस्ट हुन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “सोम” कवितामा पनि विद्युत्सँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति प्रवाहित विद्युत्का रूपमा नभई स्थित विद्युत्सँग सम्बद्ध हुन आएको छ । चट्याङ् परेर उत्पन्न विद्युतीय प्रभावसँग सम्बन्धित भएकाले सो अभिव्यक्ति स्थित विद्युत्सँग सम्बद्ध हुन गएको हो । त्यस्तो अभिव्यक्ति भएको अंश यसप्रकार रहेको छ -

मघवाको रङ्गमञ्चमा मैले/नाटक वृत्रवध देखें-

दधीचिका खुट्टाका भाँचिएका हाडका/टुक्राजस्तै भई चम्केका

चङ्केका बिजुली-तरङ्ग पनि देखें । (३९)

यस कवितांशमा विद्युत् चम्किएको र चङ्केको देखेको आशय रहेको छ । यसबाट उक्त अंशमा विद्युत्को गुणसँग सम्बन्धित विशेषता समावेश रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” कवितामा विद्युत्सम्बद्ध विषय रहेको छ । उक्त कविताको “सागर-शेष-फणालाई ठाडो पारेर गाउँछु घोर/उत्ताल उरले, प्रलय-सुरले, असि ली बिजुली-डोर !” (१२५) भन्ने अंशमा स्थित विद्युत्सँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति समेटिएको देखिन्छ । चट्याङ् पदा विद्युत् एक तरबारजसरी प्रहार हुने र हुरी चल्ने स्थिति पनि आउँछ । तसर्थ यस कवितामा विद्युत्का कारण दृश्य र श्रव्यका रूपमा देखा पर्ने गुणसम्बद्ध स्थितिको चित्रण गरिएको छ ।

वैरागी काइँलारचित “ब्रेलमा हत्केला छामेर” कवितामा विद्युत्बाट बल्ने फ्लोरोसेन्ट र विद्युत्को मापनसँग सम्बन्धित विषय समेटिएका छन् । घामलाई प्रति युनिट भनेर विद्युतीय मापनशैलीको प्रभावका आधारमा मापन गर्ने र मरुभूमिको चर्को घामको उज्यालोलाई फ्लोरोसेन्टसँग दाँजे कार्य भएकाले उक्त कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित गुणसम्बद्ध विषय जोडिन पुगेको देखिन्छ -

... .. / आँखा छर्छन्-मरुभूमिको चर्को फ्लोरोसेन्ट घाम
प्रतियुनिट घाम अनन्त ब्याक-आउट अनन्त ...। (३८३)

यस कवितांशमा आएको विद्युत्सम्बद्ध विषय इन्द्रियजन्य उज्यालोपन र मानवीय अनुभूतिसँग जोडिएको विद्युत्सम्बद्ध विषय भएकाले यस विशेषता विद्युत्को गुणसम्बद्ध विशेषताका रूपमा रहन गएको हो ।

तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” शीर्षकको कवितामा विद्युत्सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा बिजुलीका लठ्ठा भएर ट्राफिक प्रहरीहरू उभिएको र हरियो बत्ती बल्लुअघि नै अगाडि बढ्न सङ्केत दिएको प्रसङ्ग आएको छ -

... बाटाका मोडहरूमा/बिजुलीका लठ्ठा भएर उभिएका
ट्राफिक प्रहरीहरू भने ...
... .. / हरियो बत्ती बल्लुअघि नै/अगाडि बढ्ने सङ्केत दिइरहेछन् । (१५८-५९)

बिजुली प्रवाहित हुँदा कुनै वस्तु छोडिएका खण्डमा इलेक्ट्रोनको प्रवाहका कारण उक्त वस्तु प्रभावित हुन पुग्छ । जीवित प्राणीमा त्यस्तो प्रवाहले असर पार्दा भने झट्का लाग्ने हुन्छ । यहाँ यही स्थितिलाई ट्राफिक प्रहरीले लिने निर्णयसँग तुलना गरिएको देखिएको छ । साथै सडकमा राता, पहेंला र हरिया बत्तीहरू बल्लुमा विद्युतीय भूमिका रहेको हुन्छ । आवश्यकताअनुरूप ती बत्ती वाल्दा इच्छाअनुरूप आदेश दिइन्छ र विद्युतीय प्रवाहका कारण छिटो बल्ल पुग्छ । यसरी विद्युत्को गुणसँग सम्बन्धित प्रसङ्ग उक्त कवितामा आएको देखिन्छ ।

तुलसी दिवसरचित “मौन जुलूस” शीर्षकको कवितामा बिजुलीसँग सम्बन्धित प्रसङ्ग रहेको पाइन्छ । उक्त कवितामा रहेको “समयको नीलो घाँटी समाउँदा/निस्सासिएर म बिजुली बाल्न अनयास/आफै मनको भित्री बटन थिच्न पुग्छु” (१६२) भन्ने अंशमा अँध्यारो चिर्नका लागि विद्युत्बाट बल्ने बत्तीको आवश्यकता रहेको र त्यसका लागि स्वीच थिच्नुपर्ने वा सम्बन्ध मिलान गर्नुपर्ने स्थिति भएको अभिव्यक्ति छ । यस्तो अभिव्यक्ति विद्युत्को गुणसँग सम्बद्ध प्रसङ्ग हो ।

क्षेत्रप्रताप अधिकारीरचित “बुढीगण्डकी” कवितामा विद्युत् उत्पादन प्रक्रियासँग सम्बन्धित विषयलाई समेटिएको छ । यस कवितामा बुढीगण्डकी नदी र यसका विभिन्न उत्पादनसम्बन्धी सम्भावनाको वर्णन गर्ने क्रममा विद्युत्शक्तिको उत्पादनको सम्भावनालाई पनि दर्साइएको छ । त्यस्तो कवितांश निम्नबमोजिम रहेको छ -

अविरल बगेकी छु विद्युत् तर/अँध्यारोमा बगेकी छु

गति समातेर मेरो/छाँगो खसाले हुन्थ्यो/ज्योति पस्छु गोठगोठमा ... । (२३९)

यहाँ पानीबाट विद्युत् उत्पादन गर्दा कुनै उचाइबाट तल झार्नुपर्ने यान्त्रिकीसम्बद्ध तथ्यलाई प्रयोग गरी कविता रचना गरिएको देखिन्छ । उक्त कवितामा बुढीगण्डकीलाई बोल्न लगाएर ‘आफू बग्नु आफैमा विद्युत् बगेको जस्तै हो तर अँध्यारोमा बग्नु परेको छ बरु कुनै उचाइबाट खसालेर विद्युत् उत्पादन गरेका खण्डमा गोठगोठमा आवश्यक ज्योतिमा परिणत हुने थिएँ’ भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ । यसले उक्त कवितामा प्राकृतिक रूपको स्थित विद्युत्सँग नभई कृत्रिम रूपले उत्पादन गरिने प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको देखाउँछ । माथिको अंशमा आएका अँध्यारोमा बगेको र ज्योति बनेर गोठगोठमा पर्ने जस्ता सन्दर्भ विद्युत्को गुणसम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत पर्छन् ।

कृष्णभूषण बलरचित “म समुद्र बगिरहेछु” शीर्षकको कवितामा पानीबाट विद्युत् उत्पादन हुने प्रक्रियालाई महत्त्व दिइएको छ । यस कवितामा समुद्रमा पानी हुने र त्यस्तो पानीको उपस्थिति जीवन र जगत्का विभिन्न क्षेत्रमा हुने आशय अभिव्यक्त छ । यस क्रममा ‘लाखन् वस्तीहरूमा र सहरहरूमा बल्ने र गम्किने कार्यमा “म” का रूपमा रहेको पानीको भूमिका भएको’ आशय व्यक्त गरिएको छ । वस्तीहरूमा बल्नु भन्नाले बिजुली बत्तीका रूपमा बल्नु भन्ने बुझिन्छ भने गम्कनु भन्नाले विद्युतीय शक्तिका कारण ध्वनिजन्य उपकरणको प्रयोग गरी गाउनु वा बजाउनु भन्ने बुझिन्छ । यही आशय उक्त कवितामा यसरी अभिव्यक्त हुन पुगेको छ -

म समुद्र फुटपाथहरूमा बगिरहेछु,
म समुद्र बाटाहरूमा निधार खुम्चाएर हिँडिरहेछु
... .. /लाखन् वस्तीहरूमा बलिरहेछु/लाखन् सहरहरूमा गम्किरहेछु
म समुद्र बगिरहेछु । (२९१)

यहाँ समुद्रको पानी वाष्पीकृत भई वर्षाका रूपमा झर्ने र खोलानालामा परिणत भई विद्युत् उत्पादन हुन पुग्ने आशय अभिव्यक्त छ । निश्चित उचाइमा रहेको पानी भनेको सञ्चित शक्तिको एउटा रूप हो । यसलाई प्रयोग गरी विद्युत् उत्पादन गर्ने गरिएको पाइन्छ । यस अर्थमा समुद्र विद्युत्कै अर्को रूप हो भन्न सकिन्छ भन्ने आशय उक्त कवितामा रहेको छ । लाखौं वस्तीहरूमा बल्ने र सहरमा गम्किने सन्दर्भ विद्युत्का दृश्य र श्रव्य गुणअन्तर्गत पर्छन् । यसबाट उक्त कवितामा विद्युत्का गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

गोविन्दराज विनोदीरचित “ऋतुस्नाता धर्ती” कवितामा मेघ र आँधीहुरीका कारण वज्र परेको र बिजुली बलेको स्थितिको अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा पानी पर्दा र हुरी चल्दा घर्षणका कारण पर्न जाने चट्याङसँग सम्बन्धित स्थितिको चित्रण गरिएको छ -

मेघाच्छन्न भयो नभस्थल, चल्यो आँधीहुरी बेसरी
चङ्क्यो वज्र, बल्यो मिलक्क बिजुली आकाश छाती चिरी /... .. । (३३६)

यस अंशमा चट्याङसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको छ । चट्याङसँग सम्बन्धित स्थितिमा देखिन जाने विद्युत् प्रवाहित विद्युत् नभई स्थित विद्युत् हुन जान्छ । तसर्थ विनोदीरचित कविताको यस अंशमा स्थित विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरण, तिनको पठन र सम्बन्धित विश्लेषणका आधारमा आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का गुणसँग सम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ । लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा” प्रभृतिका कविताबाट लिइएका उदाहरणबाट त्यस्तो अभिव्यक्ति पुष्टि हुन पुगेको छ । ती कवितामा बिजुलीका नाङ्गा तारको चित्रण गर्न, उज्यालो वा अँध्यारो जस्ता स्थितिको वर्णन गर्न, विकासका चाहनालाई अभिव्यक्त गर्न, प्रगतिको चाहनालाई अग्रसारण गर्न र तरल पदार्थभिन्न निहित शक्तिको वर्णन गर्नका लागि विद्युत्सँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति गरिएको प्रस्ट हुन्छ ।

५.४ आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्व

आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । चुम्बकत्वका संरचनागत विशेषतामा चुम्बकत्वको गतिविधि, चुम्बकीय आकर्षण वा विकर्षणयुक्त बल, चुम्बकत्व स्थानान्तरण र सिर्जना हुने गुण र तापका कारण हास हुने गुणलाई राख्न सकिन्छ भने चुम्बकत्वको अनुभूति, चुम्बकत्वको मात्रामा देखिने उतारचढावको प्रतीति, आकर्षण वा विकर्षणको अनुभूति जस्ता विशेषतालाई गुणसँग सम्बद्ध विशेषताअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित त्यस्ता विशेषता एकैसाथ मिसिएर आएको पाइन्छ । एउटै अंशमा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विशेषताजन्य अभिव्यक्ति आएको स्थिति पाइने भएकाले यहाँ उपशीर्षकमा वर्गीकरण नगरिकन विश्लेषण गरिएको छ ।

५.४.१ आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुण

आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषय पाइन्छन् । ती कविताका एउटै अंशमा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषय घुलमिल भएको पाइन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” र घनश्याम कँडेलरचित “राहुलको रोदन सुनेपछि” कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित त्यस्ता अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । यहाँ ती कवितामा अभिव्यक्त भएका चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको विश्लेषण गरिएको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी” कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । उक्त कवितामा चुम्बक लागेको र विद्युत् झल्केको स्थितिको चित्रण गरिएको छ । चुम्बक लाग्नु भन्नाले चुम्बकत्वको उपस्थिति भई आकर्षण वा विकर्षणको स्वभाव देखिएको भन्ने बुझिन्छ भने बिजुली झल्कनु भन्नाले प्राकृतिक बिजुली झल्केको वा निर्मित बिजुली झल्केको भन्ने बुझिन्छ । यस्तो स्थितिको चित्रण गरिएको उक्त कविताको अंश यसप्रकारको रहेको छ -

चुम्बक लाग्यो, बिजुली झल्क्यो, टोल्हाई ती चकित बसे,

प्रातः चलेको मधुर तराना चिडिया वनका भित्र घुसे । (७६)

यहाँ चुम्बक लागेको र बिजुली झल्केको जस्ता प्रसङ्ग आएका छन् । यसबाट उक्त कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । यस्तो स्थिति चुम्बकत्वको वस्तुगत

स्वभावसँग सम्बन्धित हुन्छ । यस अंशमा चुम्बक लागेको वा चुम्बकत्वको अनुभूति भएको अभिव्यक्ति रहेको छ । अनुभूतिजन्य विषय समेटिएकाले यस अंशमा चुम्बकको गुणसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन्छ ।

चुम्बकत्वको प्रयोग भएको कविताको उदाहरणका रूपमा गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना”लाई पनि लिन सकिन्छ । उनको उक्त कवितामा चुम्बकको स्पष्ट र किटानीपूर्ण अभिव्यक्ति नभए पनि चुम्बकीय अर्थ भल्किने सङ्केत भने रहेको देखिन्छ । उक्त कवितामा ‘सत्य कुरालाई ध्यानाकर्षण गरेर वा आकर्षित भएर कथा सुने जसरी सुन्ने छैनौ’ भन्ने आशय अभिव्यक्त गर्न “चुम्बकिएर” भन्ने शब्दको प्रयोग गरिएको छ । उक्त कवितामा आएको “सत्य कुरालाई तिमी यसरी/चुम्बकिएर कथा सुने भैं सुन्ने छैनौ” (७४) भन्ने अंशमा सबै प्रकारका चुम्बकमा हुने चुम्बकत्वको विपरीत ध्रुवका बिचमा हुने आकर्षण वा चुम्बक र चुम्बकी पदार्थका बिचमा हुने आकर्षणजन्य स्वभावसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस अभिव्यक्तिले एकातिर चुम्बकमा हुने वस्तुगत वा संरचनागत विशेषतातर्फ सङ्केत गर्छ भने अर्कातिर गुणगत विशेषतातर्फ पनि सङ्केत गर्छ ।

घनश्याम कँडेलरचित “राहुलको रोदन सुनेपछि” शीर्षकको कवितामा पनि चुम्बकत्व वा परस्परमा तानिने स्थितिसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा चुम्बकीय तरङ्गको अर्थ र भूमिका बोध गरी मन तानिनुको सन्दर्भ थप प्रभावकारी पार्न चुम्बकत्वलाई प्रयोग गरिएको देखिन्छ । चुम्बकमा चुम्बकत्व देखा पर्ने स्थितिमा तरङ्गहरू देखा पर्छन् भन्ने आशय त्यस कवितामा रहेको छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति भएको उक्त कविताको अंश यसप्रकार रहेको छ -

त्यही रुवाइको हो कि चुम्बकीय तरङ्ग यो

थाहै नपाई बिस्तारै आज यो मन तानियो । (२५०)

यहाँ चुम्बकीय तरङ्गको सन्दर्भ आएको छ । यस्तो सन्दर्भ चुम्बकको संरचनासँग सम्बन्धित विशेषतासँग जोडिन पुग्छ । फेरि मन तानिएको सन्दर्भ चुम्बकत्वमा हुने आकर्षणजन्य विषयसँग जोडिन पुग्छ र यो चुम्बकको गुणसम्बद्ध विशेषतासँग जोडिएको पक्ष हो ।

यसप्रकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” प्रभृतिका कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषयको उपस्थिति भई आकर्षण वा विकर्षण स्वभाव देखिएको, चुम्बकीय अर्थ भल्किने सङ्केत गरिएको र ध्यानाकर्षण गरेर वा आकर्षित भएर कथा सुन्ने

कार्यलाई प्रकट गर्न “चुम्बकिएर” भन्ने शब्दको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यसका साथै मनको आकर्षण र ध्यानाकर्षणसँग चुम्बकत्वसँग दाँजे जस्ता कार्यहरू पनि ती कवितांशहरूमा भएको छ । चुम्बकत्वसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति शास्त्रीय भौतिकीका अन्य पक्षको जसरी बाक्लो नभए पनि आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वका संरचनासम्बद्ध र गुणसम्बद्ध विशेषताको अभिव्यक्ति रहेको कुरा यी उदाहरणबाट प्रस्ट हुन्छ ।

५.५ निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति छ । ती कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विशेषता झल्किएको पाइन्छ । उदाहरणसम्बद्ध उपर्युक्त कविताहरूमा त्यस्ता अभिव्यक्ति पाइन्छन् । तापका सन्दर्भमा डढेलो लागेको, दलिन बलेको, भित्ता बलेको र खुकुरी बलेको, तापको प्रसार भएको, आगोले जलाएको, तरल पदार्थ उम्लिएको, सूर्यको तापका कारण गर्मी भएको, तापको अभावका कारण जाडो भएको, पानीले धेरै तापयुक्त वस्तुलाई चिसाएको, हिमालयमा हिउँ पग्लिएको, तापबाट पदार्थका अवस्थामा परिवर्तन भएको, एक वस्तुबाट अर्को वस्तु वा पदार्थमा ताप सरेको, कोइलामा, समिधामा र डढेलोमा हेर्दा जलिरहेका वस्तुमा अन्तर्निहित पानी वा रसिलो पदार्थका वाष्पीकृत र पसिनाजन्य बुँदहरू देखा परेको र तापका कारण कुनै पदार्थ पग्लिने वा बग्ने गरेको जस्ता स्थितिलाई कवितामा उतार्ने कार्य भएको पाइन्छ । यसका साथै ती कवितामा दाउरा बालेर आगो ताप्ने, विद्रोहका सन्दर्भमा टायर बाल्ने र कुनै स्रोतबाट ताप प्राप्त भई यसका कारण प्रभाव देखिने स्थितिको चित्रणसमेत गरिएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा तापका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विशेषतायुक्त विषयको अभिव्यक्ति गरिएको प्रस्ट हुन्छ । त्यस्तै आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसम्बद्ध विषय अभिव्यक्ति पनि पाइन्छ । ती विषय मानवीय विकृति, प्राकृतिक स्वभाव, मानवीय कमजोरी र शक्ति, आकर्षण विकर्षण, विद्रोह र प्रगति जस्ता कुरालाई वर्णन र प्रकट गर्न प्रयोग भएका छन् । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको प्रस्ट हुन पुगेको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा एकातिर ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको सोभो वर्णन गरिएको पाइन्छ भने र अर्कातिर ती विषयलाई मानवीय विकृति, प्राकृतिक स्वभाव, मानवीय कमजोरी र शक्ति, आकर्षण विकर्षण, विद्रोह र प्रगति जस्ता कुरालाई वर्णन र प्रकट गर्न प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

छैटौँ परिच्छेद

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीको कविताकरण-प्रक्रिया

६.१ विषयपरिचय

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषयको अभिव्यक्ति गरिएको छ भन्नेबारे तेस्रो, चौथो र पाँचौँ परिच्छेदमा प्रस्ट पारिएको छ । यस परिच्छेदमा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय आधुनिक नेपाली कवितामा के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने कुराको गुणात्मक विधिबाट विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय कवितामा वस्तु र शिल्पका रूपमा कविताकरण भएको प्रस्ट पारिएको छ । जसबाट शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय कविताका बिम्ब, अलङ्कार व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकरण बन्न पुगेको स्पष्ट हुन पुगेको छ ।

६.२ बिम्बका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी

बिम्ब मुख्य कथ्य अर्थलाई थप प्रभावकारी रूपले प्रकाशित गर्ने अर्थ हो । बिम्बलाई कुनै कृतिमा मुख्य कथ्य अर्थको सहचर प्रतिच्छायाका रूपमा आउने अर्को सहप्रस्तुत वा सहवर्ती अर्थ भनी चिनाइन्छ (त्रिपाठी र अन्य २०) । बिम्बमा परिचित शब्दचित्रहरूको प्रवाहद्वारा अपरिचित बनाउँदै भाव अभिव्यक्त गरिने उल्लेख छ (शाक्य ५२४) । यसबाट कुनै मुख्य कथ्य अर्थको प्रतिच्छाया अर्थका रूपमा आउने परिचित वा जानिएको शब्दचित्रबाट निर्माण गरिने अर्को सहवर्ती अर्थ बिम्ब हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएको पाइन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएका छन् । यहाँ यस कुरालाई उदाहरणसहित प्रस्ट पारिएको छ ।

६.२.१ बिम्बका रूपमा यान्त्रिकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय रहेका छन् । सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा”, कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाउँ, जित्छ-हाउँ” र मीनबहादुर विष्टरचित “साला पहाड

में क्या है” शीर्षकका कवितालाई यान्त्रिकीसम्बद्ध बिम्बको प्रयोग गरिएका कविताका उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा” कवितामा कविले आफ्नो स्मृतिको प्रिय गङ्गामा भावको ढुङ्गा चढेर सयर गरेको द्रवस्थितिसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको छ । उक्त कवितामा स्मृतिको गङ्गामा भावको ढुङ्गा चढेर म पात्रले सयर गरेको बिम्बात्मक अभिव्यक्ति यसप्रकारले गरिएको छ -

जब म चढेर भावको ढुङ्गा/सयर गर्छु स्मृतिको प्रिय गङ्गा

... .. /मेरो प्यारो ओखलढुङ्गा । (१४९)

यस अंशमा ढुङ्गा तल जान खोज्ने र ढुङ्गामा तरल पदार्थको ऊर्ध्वचाप सिर्जना गर्ने स्थितिका बिच सन्तुलन रहेको सन्दर्भ आएको छ । यसरी क्रिया र प्रतिक्रिया परस्परमा बराबरी हुने सन्तुलनको स्थिति देखिएकाले उक्त कवितामा स्थितिकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । ढुङ्गा र गङ्गाको तालमेलसँग सम्बन्धित उक्त स्थितिकीसम्बद्ध आशय भाव र स्मृतिको तालमेल अभिव्यक्त गर्ने मुख्य कथ्यार्थको सहप्रस्तुत अर्थ बनेर आएको छ । यसबाट उक्त कवितामा शास्त्रीय भौतिकीको यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित स्थितिकीसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाउँछ, जित्छ-हाउँछ” शीर्षकको कवितामा ‘कुदेर आउने नदीको गति समतल मैदानमा आइपुग्दा हराउन पुग्छ’ भन्ने अभिव्यक्ति छ । यसरी पदार्थको गतिमा आउने हासोन्मुख स्थिति यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बन्धित छ । उक्त कवितामा मानिसको गतिशीलता मृत्युको नजिक पुग्दै गर्दा हराउँदै जान्छ भन्ने मुख्य कथ्यार्थको सहचर प्रतिच्छाया अर्थका रूपमा सो अभिव्यक्ति आएको छ । यसबाट उक्त कवितामा यान्त्रिकीको चालकीसम्बद्ध अभिव्यक्ति बिम्बको रूपमा आएको पुष्टि हुन्छ -

मृत्यु ! ? -

सिन्धु, गङ्गा, ब्रह्मपुत्रको मैदान जस्तो छ

जहाँ पुगेर/... नदीले पनि

... गति हराउँछ/स्वभाव विर्सन्छ । (१३८)

यस अंशमा माथि चर्चा गरिएबमोजिम चालकीसम्बद्ध विषय मुख्य कथ्य अर्थको सहचर प्रतिच्छायाका रूपमा आउने सहवर्ती अर्थ बनेको छ । यसबाट शास्त्रीय भौतिकीको यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित चालकीसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

मीनबहादुर विष्टरचित “साला पहाड में क्या है” कवितामा नदीको पानी गुरुत्व बलको बढ्दो प्रभावसँगै हुत्तै प्रवाहित हुने र त्यस्तो प्रभाव कम हुँदा थामिँदै जाने सकारण चालकीसम्बद्ध स्थिति अभिव्यक्त भएको छ । तलको अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

मुहानबाट निस्केर फुत्त/कहीं हुत्तै कहीं थामिँदै
 /वरु उल्टै दुई किनारहरूमा ... पहाडहरूलाई
 ... हान्दै बेस्सरी/भागिरहेछ नदी । (३८२)

उक्त कवितामा आएको मुहानबाट निस्केर उभिएका रोगी पहाडहरूलाई लात्त हान्दै नदी भागेको छ भन्ने अभिव्यक्ति जन्मस्थानका रूपमा रहेको गाउँघर र रोगी वृद्धवृद्धालाई छोडेर परदेश जाने युवाहरूको लहरको प्रवृत्तिलाई झल्काउने बिम्बको रूपमा आएको छ । यस अभिव्यक्तिबाट शास्त्रीय भौतिकीको यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित चालकीसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

यसप्रकार सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा”, कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ” प्रभृतिका आधुनिक नेपाली कविताको विश्लेषणबाट यान्त्रिकीका सम्बन्धित चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएको देखिन पुगेको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय बिम्ब बनेर अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.२.२ बिम्बका रूपमा पदार्थ

आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएका छन् । लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवन-ज्योति”, बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” र उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” कवितालाई पदार्थसम्बद्ध विषय बिम्बका रूपमा प्रयोग भएका कविताका रूपमा लिन सकिन्छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवन-ज्योति” कवितामा पदार्थको प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित विषयलाई बिम्बको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । निम्नलिखित उदाहरणबाट यसबारे प्रस्ट हुन्छ -

सङ्कल्पको चर्को करेण्टज्वाला निरन्तर चल्दछ,
 रङ्गिन गुलुपमा वासनाको ज्योति झकाझक बल्दछ । (१२)

यस अंशमा करेन्ट प्रवाहित हुनाले गुलुप वा बल्बमा प्रकाशको ज्योति बल्न पुगेको अभिव्यक्ति रहेको छ । निश्चित परिस्थितिमा रहेका निश्चित प्रकृतिका पदार्थमा विद्युत् प्रवाह हुँदा त्यसबाट ताप वा

प्रकाश उत्पन्न हुन्छन् । पदार्थमा हुने यस्ता गुण पदार्थका विद्युत्सम्बद्ध प्रभावनिर्भर गुणअन्तर्गत पर्छन् । जसरी पदार्थमा विद्युत् आवेश गराउँदा प्रकाश निवेश हुन पुग्छ त्यसरी नै जीवनमा सङ्कल्पलाई आवेश गराउँदा वासना निवेश हुन्छ भन्ने आशय यस अंशमा छ । यसबाट पदार्थमा हुने विद्युत्सम्बद्ध प्रभावनिर्भर गुण बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा” कवितामा पदार्थको संरचनासम्बद्ध आशयलाई परमात्माको वर्णन गर्ने सहचारी वा सहकारी प्रतिच्छायार्थ बनाइएको छ । तलको अंशमा त्यस्तो बिम्बार्थ छ -

नत्र भने म त निर्विकार निरहङ्कार अगणित परमात्मा हुँ,
अविनश्वर अविभाज्य अनन्त अणु/सदा रहिरहने-अच्युत । (४९)

यस कवितांशमा आएको पदार्थका सूक्ष्म कणमा निहित अनिश्वरत्व, अविभाज्यता र अनन्ततासँग सम्बन्धित आशय पदार्थको संरचना वा प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित छ । यहाँ यो आशय परमात्माको स्वभावलाई वर्णन गर्न सहवर्ती अर्थका रूपमा आएको छ । यसबाट पदार्थको संरचनासँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” कवितामा तापसम्बद्ध विषय धूलो र नागिनीको छायाार्थ वा प्रतिच्छायार्थका रूपमा आएका छन् । निम्नलिखित उदाहरणमा त्यस्तो प्रयोग छ -

नाश र निर्माण-चक्रका मेरा बाफका उठ्दछन् धूली,
नागिनी भिल्का भिल्केर ठुँगछन् निशाका उरमा, दी शूली । (१२४)

यस कवितांशमा तरल पदार्थ तापको प्रभावबाट वाष्पीकृत हुने आशय रहेको छ । यस्तो आशय पदार्थको प्रभावनिर्भर गुणसम्बद्ध विषय हो । उक्त कवितामा आएका चट्याङको भिल्कासँग सम्बन्धित विषय विद्युत्तीय प्रभावसम्बद्ध विषय हुन् । यहाँ हावाबाट उड्ने धूलोरूपी बाफका कण बिम्बको रूपमा आएका छन् । त्यस्तै पानीको अवस्था परिवर्तन भई बाफमा परिवर्तन हुने स्थितिलाई नाश र निर्माणको चक्रको सहवर्ती अर्थका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थका प्रभावनिर्भरसम्बद्ध चक्रसँग सम्बन्धित गुण बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” कवितामा पदार्थका प्रभावनिर्भर र प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित विषयलाई बिम्बको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो प्रयोग गरिएको पाइन्छ -

तिमी बादल हौ बादल फगत बादल

म समुद्र हुँ, .../... .. /आखिर पानी बनेर एक न एक दिन त

.-मेरै चरण छुन आउनुपर्छ । (४०८)

यस अंशमा आएको बादल जति माथि उडे पनि अन्ततः तरल पदार्थमा परिणत हुने र गुरुत्व बलका कारण समुद्रमा पुग्ने आशय प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित छ । यसबाहेक उक्त अंशमा आएको समुद्रमा पुगेपछि बढी घनत्वको तरल पदार्थ समुद्रको पिँधमा पुग्ने स्थितिको अभिव्यक्ति पदार्थको प्रभावनिर्भर गुणान्तर्गत पर्छ । ती विषय आफ्नो अडान छोडेर वा प्रतिज्ञा भुलेर भौँतारिने व्यक्तिका व्यवहारलाई प्रकाशित गर्नका लागि बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

यसप्रकार लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवन-ज्योति”, बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा” प्रभृतिका आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विषय मुख्य कथ्य अर्थको बिम्बार्थका रूपमा अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.२.३ बिम्बका रूपमा ध्वनि

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएका छन् । आधुनिक नेपाली कविताबाट नमुनाका रूपमा प्रस्तुत पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, द्वारिका श्रेष्ठरचित “एक अनन्त क्रम” र नरदेन रूम्वारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” कवितामा त्यस्ता बिम्बको प्रयोग भएको छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषयलाई बिम्बको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उक्त कविताको त्यस्तो अंश यसप्रकार रहेको छ -

उसको तार तारबाट/नौलो अझ नौलो/भङ्कार उठ्छ

वीणा हो - ऊ बोल्छ/पानी हो - ऊ चल्छ । (२४७)

यस अंशमा आएको वीणाबाट नौलो भङ्कार उत्पन्न भएको स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्तिमा ध्वनिका प्रकार र विशेषतासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति छ । उक्त कवितामा त्यस्तो स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्ति पानीबाट उत्पन्न हुने तरङ्गमय आवाजको सहचर प्रतिच्छायाार्थका रूपमा आएको छ ।

द्वारिका श्रेष्ठरचित “एक अनन्त क्रम” कवितामा आएको धुनसँग सम्बद्ध विषय ध्वनिको विशेषतासँग सम्बन्धित छ । उक्त कवितामा त्यस्तो धुनले जीवन र विश्रामको मिलनको निरन्तरतालाई प्रतिबिम्बित गरेको देखिन्छ -

यो पर्खाइको क्रममा/जीवन र विश्रामको लयाकार भयो,

यो लामो धुन/... तरङ्ग घुम्तीको/... अस्तित्वको विजनमा । (१८७)

यस उदाहरणबाट शास्त्रीय भौतिकीका ध्वनिसम्बद्ध विषय विम्बको रूपमा आएको देखिन पुग्छ । यहाँ मुख्य कथ्यार्थका रूपमा आएको जीवन र विश्रामको स्थिति र त्यसको सहवर्ती प्रतिच्छायार्थका रूपमा ध्वनिसम्बद्ध विषय आएको छ ।

नरदेन रूम्बारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” कवितामा आएका भायलिनका धुनसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति ध्वनिका प्रकार र विशेषतासँग सम्बन्धित छन् । उक्त कवितामा ती धुनहरू दबिएका आवाजका सहचर प्रतिच्छायार्थ बनेर आएका छन् -

बुभ्दै-नबुभ्दिने भायलिनको स्फटिक धुनहरू

-रेटिन सकेका छैनन्

निर्बन्ध भएर आवाजहरू

प्रतिध्वनित भइसकेका छैनन्, सुन्छु । (१३१)

यस अंशमा खुल्ल नसकेका आवाज भन्ने मुख्य कथ्य अर्थ अभिव्यक्त गर्न ती आवाजलाई रेटिन नसकेका भायलिनका धुनका रूपमा चित्रण गरिएको छ । यसप्रकार यहाँ ध्वनिसम्बद्ध विषय सहवर्ती अर्थ वा विम्बार्थका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यसप्रकार पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, द्वारिका श्रेष्ठरचित “एक अनन्त क्रम” प्रभृतिका कविताबाट लिइएका माथिका उदाहरण र तिनको विश्लेषणबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसँग सम्बद्ध विषय विम्बका रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् भन्ने कुरा प्रस्ट हुन पुगेको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका ध्वनिसँग सम्बद्ध विषय विम्बको रूपमा अभिव्यक्त भएको पुष्टि हुन पुग्छ ।

६.२.४ विम्बका रूपमा प्रकाश

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय विम्बको रूपमा अभिव्यक्त छन् । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी”, ईश्वरवल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको”, तुलसी

दिवसरचित “मौन जुलूस” र “लालटिन” कवितामा ती विषय बिम्बको रूपमा आएका छन् । यहाँ ती कवितामा प्रकाशसँग सम्बद्ध विषय बिम्बका रूपमा केकसरी आएका छन् भन्ने कुराको निरूपण गरिएको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” कवितामा आएको उज्यालो आँगनमा देखिने अँध्यारो स्थितिसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति प्रकाशको विशेषतासँग सम्बन्धित छ । यस्तो स्थिति उक्त कवितामा सम्पन्न र सुखी मानिसका बिचमा कुनै भिखारी वा गरीब उभिँदा देखिने स्थितिको सहचर प्रतिछायायार्थका रूपमा आएको छ -

घाम उज्यालो आँगनमा यो/एक अँध्यारो अवलोकन !

गुलाबहरूको हाँसोबिच यो/एक उन्थोको रोदन ! (७५)

यहाँ प्रकाशसँग सम्बन्धित उज्यालो घाम लागेका स्थानमा देखिने अँध्यारो छायालाई धनीका बिचमा देखिने भिखारीको स्थितिसँग सम्बन्धित सहचर छायायार्थका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको प्रस्ट हुन पुग्यो ।

ईश्वरवल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” शीर्षकको कवितामा आएका छाया र प्रकाशका निर्जीव विन्दुसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति प्रकाशका विशेषता र संरचनासम्बद्ध विषय हुन् । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा प्रकाशका छाया र निर्जीव विन्दुसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइन्छ -

... आफ्नो ठूलो छायालाई भित्तामा दिन्छ/... चार क्यूव र चौकोर परेको ... फ्रेममा ।

... .. /सधैं प्रकाशका निर्जीव विन्दुहरूलाई समातिरहेको/स्वतन्त्रताको मूर्ति । (५६)

उक्त कवितामा प्रकाशको छायासँग सम्बन्धित विषय अग्लिन चाहने मनोभावनाको प्रतिच्छायायार्थका रूपमा आएको छ भने प्रकाशको कणिकता निर्जीव र यथास्थितिजन्य विषयको छायायार्थका रूपमा प्रयोग हुन पुगेको देखिन्छ ।

तुलसी दिवसरचित “मौन जुलूस” कवितामा पारदर्शी शीशीसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । त्यस्तो अभिव्यक्ति प्रकाशको वस्तुपरक वा संरचनासम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ -

... क्यूमा बसेर हिउँदको हुस्सुसँगै ल्याएको/धेरै पानी र थोरै दूध भएको

जीवनको नशा दिने पारदर्शी शीशी छाम्न थाल्छु । (१६१)

यहाँ प्रकाशसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति कवितामा बिम्बको रूपमा आएको छ । प्रकाशसँग सम्बद्ध उक्त आशय दूधमा पानी मिसाउने अपारदर्शी मानवीय व्यवहारलाई सङ्केत गर्न बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको छ ।

दिवसरचित “लालटिन” कवितामा आएको उज्यालो र अँध्यारोसँग सम्बन्धित विषय शास्त्रीय भौतिकीको प्रकाशको विशेषतासँग सम्बद्ध विषय हो । निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

हराएको ज्योति पाइन्छ ... जालो पन्छिएर-

उज्यालोको लोभले चिल्ल र लहसिनु अरू अँध्यारोप्रति

... .. / थर्की, मकै मुटु चर्किनु-चरचर-चिम चर्केको हुन्छ ! (१६३)

यहाँ उज्यालोपन अग्रगमन र प्राप्तिको छाया अर्थका रूपमा र अँध्यारोपन प्रगति हुन नसकेको र सन्तोष मिल्न नसकेको स्थितिको छाया अर्थका रूपमा आएको छ । यसबाट प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको प्रस्ट भएको छ ।

यसप्रकार आधुनिक नेपाली कविताका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” र ईश्वरवल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” कवितामा प्रकाशसँग सम्बद्ध विषय मुख्य कथ्यार्थको सहचर प्रतिछायाार्थ बनी बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । ती विषयलाई निम्न वर्ग र उच्च वर्गका बिचको अन्तरको चित्रण गर्न, प्रकृतिसम्बद्ध विषयको वर्णन गर्न र प्रगतिसँग सम्बन्धित विषयलाई प्रकाशित गर्न प्रयोग गरिएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशका संरचना र विशेषतासम्बद्ध विषय बिम्ब बनेर अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.२.५ बिम्बका रूपमा ताप

आधुनिक नेपाली कवितामा तापसम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएका छन् । कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “मोचन नभएको बिसेमिरा : मोचन नभएको बिसेमिरा : मेरो जीवन” र द्वारिका श्रेष्ठरचित “कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको” कवितामा भएको त्यस्तो प्रयोगलाई त्यस्ता बिम्बको उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “मोचन नभएको बिसेमिरा : मोचन नभएको बिसेमिरा : मेरो जीवन” कवितामा आएको “गर्मी भयो दधीचिको हाडसमेत पगलने” भन्ने उक्तिमा तापका ग्रहण र सम्प्रेषणसम्बद्ध विशेषतायुक्त अभिव्यक्ति छ -

... गर्मी भयो दधीचिको हाडसमेत पगलने/... ..

त्यो एकमात्र शासक सूर्य

सधैं मेरो टाउकोमाथि बल्यो/तालुमा पोल्थ्यो/भागेर भाग्न सकिन्न । (१३५)

यस अंशमा रहेको गर्मी शब्दसँग सम्बद्ध आशय कुनै परिस्थितिका कारण सिर्जना हुने असत्य स्थितिको प्रतिच्छायार्थका रूपमा आएको छ । त्यस्तै तालुमा पोलेको सन्दर्भ तापको गुणसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ र यस अभिव्यक्तिले व्यक्तिको चेतनामा जलन भएको वा पीडा भएको मुख्य कथ्य अर्थलाई प्रभावकारी ढङ्गले प्रकट गर्न भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

द्वारिका श्रेष्ठरचित “कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको” कवितामा ‘रातहरू तातिने’ सन्दर्भ आएको देखिन्छ । यो सन्दर्भ तापको ग्रहणसँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ -

ओभेल-ओभेलले कालिएका रातहरू/चाहिन्छ ती रातहरू पीगलन र तातिन

तिमी जो पगलन्छौ । तिमी जो तातिन्छौ ... । (१९३)

यस अंशमा तापसँग सम्बन्धित सन्दर्भलाई समाजमा आउनुपर्ने जागरणको परिपोषण गर्नका लागि प्रयोग गरिएको छ । यहाँ ओभेल वा चिसोपनले पदार्थमा गतिहीनताको स्थिति सिर्जना हुने र तापको प्रभावपछि पग्लिने वा तातिने स्थिति सिर्जना हुने प्राकृतिक तथ्यलाई बिम्ब वा सहवर्ती अर्थका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यस कवितामा उक्त तापसम्बद्ध तथ्य समाज वा मनमा परिवर्तनको प्रभाव नपरेका स्थान र अवस्थालाई जागरणले तताउँछ वा गतिशील बनाउँछ भन्ने मुख्य कथ्य अर्थको सहवर्ती अर्थ बन्न पुगेको छ ।

यसप्रकार कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “मोचन नभएको बिसेमिरा : मोचन नभएको बिसेमिरा : मेरो जीवन”, द्वारिका श्रेष्ठरचित “कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको” प्रभृतिका आधुनिक नेपाली कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । ती विषय सहन गर्न नसकिने स्थिति दर्साउन, तापसम्बद्ध प्रकृतिको वर्णन गर्न र परिवर्तन तथा आक्रोशलाई सङ्केत गर्न प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसबाट यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त तापसँग सम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएका छन् भन्ने प्रस्ट हुन जान्छ ।

६.२.६ बिम्बका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्व

आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । आधुनिक नेपाली कविताका लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, केदारमान व्यथित रचित

“सिन्धु”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” र पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितालाई त्यस्तो बिम्बसम्बद्ध प्रयुक्तिको नमुनासम्बद्ध कविताका रूपमा लिन सकिन्छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति” कवितामा विद्युत् उत्पादन गर्दा डाइनामा घुम्ने स्थितिलाई पृथ्वी, हावा आदिको घुमाइसँग तुलना गरिएको छ । उक्त कविताको सम्बन्धित अंश निम्नबमोजिम रहेको छ -

दिनकर घुमून् वा पृथ्वी घुमून्, हावा घुमोस् वा जल घुमोस्,
शिशु मारनामै चक्रै घुमोस् वा विकराल अथवा कालै घुमोस्/... ..
जसबाट निस्क्यो झलमल्ल यस्तो यो विश्वजनीन बिजुली अहो ! (१०)

यस अंशमा आएको प्रकृतिको चक्रीय संरचनाको बिम्बार्थका रूपमा विद्युत् उत्पादन हुँदा घुम्ने डाइनामाको सन्दर्भ आएको छ । त्यस्तै विश्वजनीन सांसारिकताको प्रतिच्छायाार्थका रूपमा उत्पादित विद्युत् आएको छ । यसबाट उक्त कवितामा विद्युत्सँग सम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा आएको प्रस्ट हुन पुग्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “सिन्धु” कवितामा आएको विद्युत् चक्रको सन्दर्भ विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । विद्युत्सम्बद्ध विषय बिम्बको रूपमा यसप्रकारले आएको छ -

... .. /विद्युत् चक्रद्वारा ती/छाल दुई फ्याक चिरेर
बिचबाट आँधी दगुरी/गर्जरहेछ शङ्ख फुकेर । (१८३)

यहाँ छाललाई चिर्ने विद्युत् चक्र चट्याङको प्रतिच्छायाार्थका रूपमा आएको छ । यस अंशमा चट्याङ स्थित विद्युत्सँग सम्बद्ध विषय भएको र त्यो विषयको प्रतिच्छायाार्थ पनि विद्युत्सँग सम्बद्ध भएको अभिव्यक्ति छ । यसबाट विद्युत्सँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” कवितामा आएको “सत्य कुरालाई तिमी यसरी चुम्बकिएर कथा सुनेभै सुन्ने छैनौ” भन्ने अंशमा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । उक्त अभिव्यक्तिमा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ -

सत्य कुरालाई तिमी यसरी
चुम्बकिएर कथा सुनेभै सुन्ने छैनौ,
तिमी त्यल्लाई आफैँ नै देख्न सक्ने, सहन सक्ने र ग्रहण गर्न सक्ने हुने छौ ... (७४)

सबै प्रकारका चुम्बकमा विपरीत ध्रुवका बिचमा हुने आकर्षण हुन्छ । चुम्बक र चुम्बकी पदार्थका बिचमा पनि आकर्षणजन्य स्वभाव हुन्छ । चुम्बकत्वसम्बद्ध त्यस्तो स्वभावलाई कुनै स्रोताले सत्य कुरा रुचिसहित वा ध्यानपूर्वक सुन्ने क्रियाको प्रतिच्छायार्थका रूपमा प्रयोग गर्ने कार्य यस कवितामा भएको छ ।

पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितामा विद्युत्को नाङ्गा तारसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ । यस्तो अभिव्यक्ति प्रवाहित विद्युत्सँग सम्बन्धित रहेको छ र यस अंशमा बिम्बको रूपमा समेत प्रयोग भएको छ -

बिजुलीका नाङ्गा तार किन किन मलाई

छोऊँछोऊँ लाग्छ तर हच्कन्छु/... ..

कताकता मेरा मस्तिष्कमा नाङ्गा तार बजेका हुन्छन् । (२१८)

यस अंशमा नाङ्गा तार भन्ने पदावली कुनै खतरायुक्त विषय प्रकट गर्ने सन्दर्भमा आएको छ । यसरी कथ्य विषयको प्रतिच्छायार्थ बनेको हुँदा उक्त कवितामा प्रवाहित विद्युत्सम्बद्ध विषय बिम्ब बन्न गएको देखिएको हो । त्यस्तै यस अंशमा आएको छुन मन लाग्ने तर हच्कने स्थिति विद्युत्को गुणसँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित छ र यो स्थितिलाई नजिकिन चाहने र नजिकिन डराउने स्थितिको छायाार्थका रूपमा समेत प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

यसप्रकार लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, केदारमान व्यथितरचित “सिन्धु” प्रभृतिका आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । ती विषयलाई सांसारिक संरचना, प्रकृति, श्रव्य विषयमा हुने आकर्षण र खतरायुक्त विषयको चित्रण गर्न बिम्बका रूपमा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विशेषता बिम्बको रूपमा प्रयोग भएको कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

६.३ अलङ्कारका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी

अलङ्कार कविताका भाव, विचार, विषय र अर्थलाई सुन्दर र आकर्षक बनाउने उपकरण हो । पूर्वीय साहित्यशास्त्रीहरूले शब्दलाई सुसज्जित रूपमा प्रयोग गर्ने र अर्थलाई हृदयग्राही बनाउन अँगालिने विभिन्न प्रक्रियाहरूलाई अलङ्कार मानेको पाइन्छ (भण्डारी ६७) । अलङ्कारको प्रयोगबाट अभिव्यक्तिमा स्पष्टता, भावमा प्रेषणीयता र भाषामा सौन्दर्यता सम्पादन हुने मानिन्छ (स्नातक ५२) ।

यसबाट कविता वा अभिव्यक्तिलाई सङ्गति वा व्यतिरेक ढाँचामा वक्रार्थमूलक, सुन्दर, प्रभावकारी र आकर्षक तुल्याउने विषय अलङ्कार हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ । यसका लागि उपमेय, आरोप्य वा अप्रस्तुतलाई उजिल्याउन उपमान, आरोप वा प्रस्तुतको प्रयोग गरिन्छ । त्यस्तै प्रयुक्तिका क्रममा सामान्य धर्म र वाचक शब्दको समेत भूमिका रहन पुग्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय पनि अलङ्कार बनेर अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यस सिलसिलामा यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । तलका नमुना र तिनको विश्लेषणबाट शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित त्यस्ता विषयहरू अलङ्कारको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.३.१ अलङ्कारका रूपमा यान्त्रिकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा आएको पाइन्छ । ती विषय कवितामा उपमा, रूपक प्रभृतिका अलङ्कारको रूपमा आएको पाइन्छ । बालकृष्ण समरचित “मेरा युवक”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत”, पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, भूपि शेरचनरचित “हो-चि-मिन्हलाई चिठी” र “हामी” र कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ” कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कार बनेर अभिव्यक्त भएका छन् ।

बालकृष्ण समरचित “मेरा युवक” कवितामा जमुना नदीमा उठ्ने तरङ्गको स्थितिलाई युवाको केशसँग दाँजिएको छ । त्यसरी दाँजेर उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरिएको उक्त कविताको अंश यसप्रकारको रहेको छ -

जमुनाभैँ तरङ्गित केश-ध्वजा/पछिल्लिर लफलफ उडाउँदै

... .. /छाती थापी बाकटे हान्दै/पौडँदै पारी तर ! ...

अगाडि जाऊ/मेरा युवक, लौ लम्कँदै जाऊ । (५४)

यहाँ जमुना नदीमा उठ्ने तरङ्गसँग सम्बद्ध स्थिति यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बन्धित विषयका रूपमा रहेको छ । त्यसलाई वाचक शब्द “भैँ” को प्रयोग गरी युवाको केश फर्फराएको प्रसङ्गसँग तुलना गरिएको छ । जसबाट उपमा अलङ्कार बन्न पुगेको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा आएको छ । ‘नाश र निर्माण-चक्रका मेरा बाफका उठ्दछन् धूली’ (१२४) अंशमा पानी, बादल, वर्षा

जस्तो जलचक्रसम्बद्ध विषयलाई बोध गरी त्यस्तो अवस्थाको बाफ धूलो बनेर उठेको बताइएको छ । यसरी यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय रूपक अलङ्कारको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

देवकोटाको “गरीब” शीर्षकको कवितामा यान्त्रिकीको स्थितिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कार बनेर आएको छ । उक्त अंश यसप्रकार रहेको छ -

प्रयासका पत्थरमा नदीसरि/बहन्छु हाँसी ... तरङ्गले भरी,
... पोखरी भैं उही ठाउँ जम्दिनँ/छ शुद्ध ... जीवनको सबै कण । (६८)

यहाँ ‘म’ पात्र पोखरीभैं एउटै स्थानमा नजम्ने हुँदा सबै कण चलायमान र शुद्ध हुन पुगेको आशय रहेको छ । पोखरीभैं एकै स्थानमा नजम्ने आशयभित्र पोखरी शब्दले स्थिर अवस्थामा रहेको र चारैतिर चाप सम्प्रेषण गरिरहेको तरल पदार्थको प्रतिनिधित्व गरेको छ र त्यस्तो पोखरी कर्महीनताको उपमान बनेको छ । यहाँ वाचक शब्द “भैं” प्रयोग भएको हुँदा उपमा अलङ्कार हुन गएको छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा आएको छ । तरल पदार्थमा अन्तर्निहित स्वभावसँग सम्बन्धित उक्त कविताको अंश यसप्रकार छ -

यता रोक, उता ढल्छ/उता छेके, चल्मलाउँछ ...
प्रसार भन् पाउँछ .../ पानी हो - ऊ चल्छ । (२४६)

यस कवितामा तरल पदार्थको स्वाभाविक वर्णन गरिएको छ । एकातिर रोकदा अर्कोतिर बग्ने र छेक्दा प्रसार भन् बढेर जाने प्रवृत्ति तरल पदार्थमा हुन्छ जुन शास्त्रीय भौतिकीको द्रवयान्त्रिकीसँग सम्बद्ध विषय हो । यसरी यस अंशमा प्रकृतिसम्बद्ध विषयको सहज वर्णन गरी स्वभावोक्ति अलङ्कारको प्रयोग गरिएको छ ।

भूपि शेरचनरचित “हो-चि-मिन्हलाई चिठी” कवितामा अप्रस्तुतका रूपमा आएको सानो खोलाले प्रस्तुतका रूपमा रहेको परिवर्तन र त्यसका निमित्त गरिने सङ्घर्षजन्य क्रान्तिको प्रतिनिधित्व गरेको छ । त्यस खोलाले गर्ने प्रयत्न, सङ्घर्ष तथा प्रहारजन्य विषय यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध हुनुका साथै ती विषयले प्रस्तुतको गतिशील स्वभावलाई बुझाएका छन् । तलको उदाहरणबाट यस विषयबारे थप स्पष्ट हुन्छ -

तर जब त्यो सानो खोलामा बाढी आउँछ
... ठुलूला चट्टानहरूको ... पाइला डगमगाउँछ...

त्यसलाई छेक्न खोजेका ... पहराहरूले

आफूलाई भत्केको, ... र चोइटिएको पाउँछन् ...। (२५४)

यहाँ सानो खोलाको सम्भावित यात्रा र सङ्घर्षको वर्णन गरी प्रारम्भिक अवस्थामा रहेको जनविद्रोहले पनि विस्तारै गति लिँदै जाने स्थितिलाई प्रकट गरिएको छ । यहाँ प्रस्तुत विषय विद्रोहको विकाससँग सम्बन्धित छ भने अप्रस्तुत विषयका रूपमा खोलाको सङ्घर्ष र यात्रासँग सम्बन्धित सन्दर्भ आएका छन् । यसबाट उक्त कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको प्रयुक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन जान्छ ।

भूपि शेरचनरचित “हामी” कवितामा पिण्डगतिसँग सम्बद्ध विषयलाई आरोपका रूपमा लिइएको छ । यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित उक्त विषयलाई हामीमा आरोप गर्दा रूपक अलङ्कार हुन पुगेको छ । उक्त कवितामा पिण्डगतिसँग सम्बन्धित विषयलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ -

हामी आफूखुशी ... अगाडि बढ्न नसक्ने

कसैले ... हिर्काउनुपर्ने, हिँडाउनुपर्ने

हामी रङ्ग-रोगन छुटेका/... फुटेका/... क्यारमबोर्डका गोटी हौं । (२६०)

यहाँ स्थिर अवस्थामा रहेको क्यारमबोर्डका साना गोटी स्थिर अवस्थामा नै रहन खोजेको तर बढी परिमाणको पिण्ड भएको गतियुक्त गोटीले ठक्कर दिएपछि चलेको स्थितिसँग मानिसका स्थितिको तुलना गरिएको छ । यस क्रममा त्यस्ता साना गोटीका चरित्रलाई ‘हामी’ (मानिस) का चरित्रमा आरोप गरिएको छ । यसबाट उक्त कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाउँ, जित्छ-हाउँ” कवितामा प्रयुक्त यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय उपमा अलङ्कारको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । तलको उदाहरणमा त्यस्तो प्रयोग देखिन्छ -

मृत्यु !/सिन्धु, गङ्गा, ब्रह्मपुत्रको मैदान जस्तो छ

... पुगेर/कुदेर आउने नदीले .../आफ्नो गति हराउँछ/स्वभाव विर्सन्छ । (१३८)

यहाँ मृत्युलाई सिन्धु, गङ्गा र ब्रह्मपुत्रको मैदान जस्तो भएको भनिएको छ । यहाँ उपमानका रूपमा सिन्धु, गङ्गा र ब्रह्मपुत्रको मैदान आएको छ भने उपमेयका रूपमा मृत्यु आएको छ । गतिशील वस्तु वा विषयलाई गतिहीन बनाउने साधारण धर्म दुवैमा छ र वाचक शब्दका रूपमा ‘जस्तो’ प्रयोग हुन पुगेको छ । यही वाचक शब्दको प्रयोगबाट मृत्युलाई वर्णन गर्ने कार्य यस कवितांशमा भएको छ । सिन्धु, गङ्गा र ब्रह्मपुत्रको गति धिमा हुनुमा सतहको ढलाइमा आएको परिवर्तनको भूमिका हुन्छ ।

तरल पदार्थको वेगको परिवर्तनसँगै जोडिएको सतहको ढलाइसँग सम्बद्ध विषय यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित छ । यसरी यस अंशमा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

यसप्रकार माथिका बालकृष्ण समरचित “मेरा युवक” र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “हुरीको गीत” कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा आएको पाइन्छ । यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध ती विषयहरू उपमा, रूपक प्रभृतिका अलङ्कारको रूपमा आएको पाइएबाट आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषयहरू अलङ्कार बनेर अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.३.२ अलङ्कारका रूपमा पदार्थ

आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा” र “नमस्कार नमस्कार संसार”, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल”, भूपि शेरचनको “असार” र पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितालाई त्यस्ता अभिव्यक्ति भएका कविताको नमुनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा” कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय परिणाम अलङ्कारका उपकरण बनेर प्रयोग भएका छन् । तल दिइएको उदाहरणबाट यसबारे स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

हो सङ्कचित म असङ्ख्य परमाणुमा बाँडिएर/कोटिकोटि म भएको

... ..

अविनश्वर अविभाज्य अनन्त अणु/सदा रहिरहने-अच्युत । (४९)

यस कवितामा म पात्र असङ्ख्य परमाणुमा परिणत हुने आशय रहेको हुँदा परिणाम अलङ्कार हुन पुगेको छ । पदार्थ परमाणुबाट निर्मित विषय हो भन्ने पदार्थको संरचनासम्बद्ध मान्यतामा आधारित विषयलाई यहाँ अलङ्कारको उपकरणका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै प्रयोग समरचित “नमस्कार नमस्कार संसार” कवितामा पनि गरिएको पाइन्छ । उक्त कविताबाट लिइएको त्यस्तो अभिव्यक्तियुक्त अंश यसप्रकार रहेको छ -

जब चैतन्य देखिन्छ प्रत्येक परमाणुमा/मृत्युको स्थानमा मुक्ति भेटिन्छ तब ज्ञानमा ।

म छु बन्धनमा आज यो पुञ्ज परमाणुमा

भोलि मुक्त म बन्नेछु अनन्त परमाणुमा । (६७)

यस अंशमा पनि म पात्र अनन्त परमाणुमा परिणत भई मुक्त हुने कल्पना गरिएको छ । जसका कारण परमाणुसँग सम्बन्धित पदार्थसम्बद्ध विषय परिणाम अलङ्कारको सामग्री बन्न पुगेको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल” कवितामा तरल पदार्थका गुणलाई वर्णन गरिएको छ । उक्त कवितामा सुन्दरीजलमा प्रवाहित हुने पानीका विभिन्न स्थिति र मोडउपमोडको स्वाभाविक वर्णन गरिएको छ । निम्नलिखित अंशमा तरल पदार्थमा देखिने गुणलाई वर्णन गरिएको छ -

घहरिई, वैरिई, चुरिई, छरिई, पहरिई, भुवँरिई, हरिई, पुरिई,
सुरिई, घुरिई, भरिई, चिरिई, छहरिई, फीँज फिँजाई, पुरिई,
... .. / भर्छिन्, ... मोती छर्छिन् सब स्वरहरूमा ... गाई । (८४)

देवकोटाले यस कवितामा तरल पदार्थमा अन्तर्निहित द्रवयान्त्रिकीको बहावीजन्य गुणलाई प्राथमिकतामा राखेको देखिन्छ । तरल पदार्थको त्यस गुणलाई कलात्मक रूपले वर्णन गर्नाले यस अंशमा स्वभावोक्ति अलङ्कार भल्किन गएको छ ।

भूपि शेरचनको “असार” कवितामा पदार्थमा निहित प्रकाश र ध्वनिसँग सम्बन्धित गुणजन्य विषयलाई उपमेय र उपमानका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उक्त कवितामा ती विषय रूपक र अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारका रूपमा भल्किन पुगेको पाइन्छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे थप स्पष्ट हुन्छ -

खल्लीभरि सोल्टिनीका लागि इन्द्रेनीको हार बोकेर
गुन्टा बोक्ने भरिया बादललाई/फकाएर फुलाएर
... .. / बाटोभरि मादल वजाउँदै/बूटको आवाजले/आकास घन्काउँदै ... (२६८)

यहाँ प्रकाशसम्बद्ध विषय इन्द्रेनीलाई थप अलङ्कृत गर्न हार उपमान वा आरोपका रूपमा आएको छ । मादल र बूटको ध्वनिको प्रशंसा गरेर प्रस्तुतका रूपमा रहेको चट्याङ्लाई थप प्रभावकारी बनाइएको छ । यसबाट पदार्थका प्रकाश, विद्युत् र ध्वनिसम्बद्ध गुणहरूलाई अलङ्कारको उपकरणका रूपमा प्रयोग गरिएको प्रस्ट हुन्छ ।

पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितामा उपमेयका रूपमा मन रहेको छ भने लच्केर भाँचिने गुण भएको काठ र भुरोपन भएको ऐना उपमानका रूपमा रहेका छन् । उक्त कवितामा पदार्थसँग सम्बद्ध गुणलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ -

यो आस्थाहीन मृत्यु/मन कताकता काठजस्तै भाँचिन्छ

ऐनाजस्तै टुक्रिन्छ/... आत्मबोध होइन । (२१९)

यहाँ पदार्थमा हुने यान्त्रिकीसम्बद्ध भुरोपन र लचकता जस्ता गुणले मनको प्रवृत्तिलाई प्रकाशित गरेका छन् । जसबाट उपमा अलङ्कार भल्किन पुगेको छ ।

यसप्रकार नमुनाका रूपमा प्रस्तुत बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा”, “नमस्कार नमस्कार संसार” प्रभृतिका कविताबाट लिइएका उदाहरण र तिनको विश्लेषणबाट पदार्थसँग सम्बन्धित विषय आधुनिक नेपाली कवितामा अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.३.३ अलङ्कारका रूपमा ध्वनि

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, कुमार नेपालरचित “हृदय”, ईश्वर वल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” र नरदेन रूम्वारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय स्वाभाविक वर्णनका रूपमा आएको छ । पानी प्रवाहित हुँदा कुनै ध्वनि उत्पन्न हुने आशय उक्त कवितामा रहेको छ । तलको उदाहरणमा त्यस्तो आशय छ -

उसको तार तारबाट/नौलो ... /भङ्कार उठ्छ

वीणा हो - ऊ बोल्छ/पानी हो - ऊ चल्छ । (२४७)

यहाँ पानी प्रवाहित हुँदा उत्पन्न भएको ध्वनिलाई वीणाको ध्वनिसँग तुलना गरिएको छ । पानी बग्दा उत्पन्न हुने ध्वनिलाई वीणाको ध्वनि हो भन्ने आशय अन्तर्निहित भएबाट यस अंशमा रूपक अलङ्कारको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ । यसरी ध्वनिसँग सम्बद्ध गुणात्मक विशेषताको विषयलाई अलङ्कारको रूपमा प्रस्तुत गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको देखिन्छ ।

कुमार नेपालरचित “हृदय” कवितामा घण्टा आवाज पग्लिँदै बजेको आशय रहेको छ । यहाँ घण्टीको ध्वनि कुनै पदार्थ पग्लिएजसरी फैलिएको भनी सोभै वर्णन गरिएको छ -

मन्दिरको आँगनमा/घण्टा बज्यो आवाज पग्लिँदै/निशाको पर्दा खुल्यो

... .. /तर लाखौँ छन् स्वप्निल जगत्मा अस्तव्यस्त - यो आवाज ! (१२२)

यस कवितामा घण्टाको आवाज पग्लिँदै फैलिएको स्थिति अभिव्यक्त छ । यस्तो अभिव्यक्तिले जागरण र नयाँ बिहानीको उद्घोष गरेको छ । यहाँ आवाजको फैलिने प्रकृति हिउँ वा घिउ जस्ता पग्लिने पदार्थको पग्लाइसँग तुल्य हुने आशय राखिएको छ भने त्यस्तो प्रकृतिको ध्वन्यात्मक विस्तारले परिवर्तनको सङ्केतको प्रतिनिधित्वसमेत गरेको छ । अप्रस्तुतको वर्णन गरी प्रस्तुततर्फ सङ्केत गरिएकाले यहाँ अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कार भल्किन पुगेको छ ।

ईश्वर वल्लभरचित “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” कवितामा अप्रस्तुतका रूपमा रहेको फैलिँदै जाने ध्वनिको व्याख्या गरेर प्रस्तुतलाई रोचक तुल्याइएको छ -

गीतका अनेक ध्वनिहरू फैलिँदै जान्छन्

... .. /हरेक युगको हरेक प्रद्युम्नमा । (५७)

यहाँ ध्वनिमा हुने फैलिने स्वभावलाई फैलिने विचार र परिवर्तनजन्य विषय उजिल्याउनका लागि प्रयोग गरिएको छ । अप्रस्तुतको वर्णन गरिएको हुँदा यहाँ अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कार देखा पर्छ । यसरी उक्त कवितामा ध्वनिमा निहित संरचनासँग सम्बद्ध विषय अलङ्कारको उपकरणका रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

नरदेन रूम्वारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” कवितामा भायलिनका धुनहरू नबुझिने भएको भन्दै प्रकट हुन नसकेका निम्न वर्गका र सबाल्टर्नहरूका आवाजलाई सङ्केत गरिएको पाइन्छ । उक्त कवितामा त्यस्ता आवाजलाई यसरी सङ्केत गरिएको छ -

बुझ्दै-नबुझिने भायलिनको स्फटिक धुनहरू

-रेटिन सकेका छैनन्/... आवाजहरू

प्रतिध्वनित भइसकेका छैनन्, सुन्छु । (१३१)

यहाँ अप्रस्तुतका रूपमा रहेको भायलिनको स्फटिक धुनको वर्णन गरिएको छ । त्यस्ता आवाजहरू निर्बन्ध भएर प्रतिध्वनित हुन नसकेको आशय यस कवितांशमा रहेको छ । कुनै पनि ध्वनि प्रतिध्वनित हुनका लागि कम्तीमा ५५ फिटको दुरी पार गर्न सक्नुपर्ने मानिन्छ । त्यसो भएमा मात्र

त्यस्तो ध्वनि सुन्न सकिन्छ । त्यति परसम्म पुग्ने क्षमता विकास नगरेको ध्वनि भनेर भुइँमान्छेका आवाजलाई सङ्केत गरिएकाले यहाँ अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको प्रयोग भएको हो । यसरी ध्वनिको संरचनागत र गुणत्मक विशेषतालाई अलङ्कारको रूपमा झल्काउने कार्य उक्त कवितामा भएको देखिन्छ ।

यसप्रकार पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, कुमार नेपालरचित “हृदय” प्रभृतिका कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसँग सम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन पुगेको छ ।

६.३.४ अलङ्कारका रूपमा प्रकाश

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी”, उपेन्द्र श्रेष्ठरचित “मेरो उमेर”, ईश्वरवल्लभरचित “छाल र समुद्रको छाल” र कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “तोक्मा” शीर्षकका कवितामा त्यस्ता विषयको अभिव्यक्ति गरिएको पाइन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” कवितामा उत्प्रेक्षा अलङ्कारको रूपमा प्रकाशसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो प्रयोग छ -

घाम उज्यालो आँगनमा यो/एक अँध्यारो अवलोकन !

गुलाबहरूको हाँसोबीच .../...उन्यौको रोदन ! (७५)

यहाँ धनी मानिसका बिचमा भिखारी वा गरिब मानिस रहेको स्थितिलाई कुनै घाम लागेको उज्यालो आँगनको एक छेउमा रहेको अँध्यारो जस्तो मान्न सकिने आशय रहेको छ । यसरी उक्त कवितामा प्रकाशको गुणात्मकतासँग सम्बन्धित विशेषतालाई मानव जीवनका यथार्थलाई भावमय बनाउनका लागि प्रयोग गरिएको छ । यहाँ उज्यालो आँगन र अँध्यारो स्थिति अप्रस्तुतका रूपमा रहेको र प्रस्तुतलाई सोझै अभिव्यक्त नगरिएको हुँदा अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कार हुन पुगेको देखिन्छ ।

उपेन्द्र श्रेष्ठरचित “मेरो उमेर” कवितामा सूर्यको उज्यालो नै हराउने र आँखाले नभ्याउने अन्धकारजन्य स्थितिको कल्पना गरिएको छ । उक्त कवितामा प्रकाशसँग सम्बद्ध विषयलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ -

एउटा उपमामा/एउटा नमुनामा उभिएको छ

जहाँ सूर्यको उज्यालो नै हराउँछ/जहाँ आँखाले नभ्याउने अन्धकार छ

लामो ... रेखा जस्तो । (९९)

यहाँ आएको सूर्यको उज्यालोको सन्दर्भ प्रकाशको उज्यालोपनसँग सम्बन्धित विषय हो । त्यस उज्यालोपनले प्रशन्नतालाई सङ्केत गरेको छ । यस अंशमा सूर्यको उज्यालोले चमक वा ऊर्जावान् स्थितिलाई प्रकाशित गरी पीडालाई अँध्यारोले प्रकट गरेको छ । प्रस्तुतको उपस्थिति नभएका कारण यस्तो अभिव्यक्ति अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको रूपमा देखिन गएको छ ।

ईश्वरवल्लभरचित “छाल र समुद्रको छाल” कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित उज्यालोपन र अँध्यारोपनलाई क्रमशः प्रतिकूल र अनुकूल स्थितिसँग दाँजिएको छ । उक्त कवितामा अँध्यारो स्थितिले बस्तीमा सिर्जना भएको कठिन परिस्थितिलाई सङ्केत गरेको छ भने भविष्यको आशा जगाउने सम्भावित प्राप्तिलाई उज्याला किरणका रूपमा उभ्याइएको छ । तलको अंशबाट यसबारे स्पष्ट हुन सकिन्छ -

... तिमी पनि छौ/अँध्यारो हुँदै गएका गोरेटाहरूमा

ती उज्याला किरणहरू पनि छन्/जसरी जून सुस्तरी व्याप्त हुन्छ/छरिन्छ । (५९)

यहाँ अँध्यारो हुँदै गएका गोरेटा भनेर दयनीय बन्दै गएका स्थितिलाई सङ्केत गर्नुले अप्रस्तुतको वर्णनका माध्यमबाट प्रस्तुतको चित्रण गरेको प्रस्ट हुन्छ । यसबाट अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कार भल्किन पुगेको देखिन आउँछ ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “तोक्मा” कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषयलाई अप्रस्तुतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उक्त कवितामा समाज प्रस्तुतका रूपमा रहेको छ भने ऐना अप्रस्तुतका रूपमा रहेको छ । तलको अंशमा त्यस्तो आशय अन्तर्निहित छ -

ऐना हेर्दा त्यसमा/आफ्नो अनुहार प्रतिबिम्बित भएको नपाउने

परम्पराको विडम्बना हो यो । (१४९-५०)

यहाँ ऐनालाई प्रकाश परावर्तन गर्ने विषयका रूपमा लिइएको छ जसले समाजको वास्तविक व्यवहारलाई दर्साएको छ । तर त्यस्तो समाजमा पनि आफ्नो उपस्थिति वा वर्चस्व प्राप्त हुन नसकेको आशय यहाँ व्यक्त भएको छ । ऐना प्रकाश परावर्तन गर्ने सामग्री भएभै समाज पनि हाम्रा स्वभावको चित्रलाई परावर्तन गर्ने सामग्री हो तर अहिले समाजले पनि सही प्रतिबिम्ब परावर्तन गर्दैन भन्ने आशय

यस अंशमा छ । यसबाट प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय यस कवितामा अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त हुन पुगेको देखिन्छ ।

यसप्रकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी”, उपेन्द्र श्रेष्ठरचित “मेरो उमेर” प्रभृतिका कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यसबाट प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय आधुनिक नेपाली कवितामा अलङ्कारको रूपमा प्रयोग भएको पुष्टि हुन्छ ।

६.३.५ अलङ्कारका रूपमा ताप

आधुनिक नेपाली कवितामा तापसँग सम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति”, ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा”, वैरागी काइँलारचित “बाग्मती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?” र पूर्णविरामरचित “पौवाकी पौवालीलाई” कवितामा त्यस्तो अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति” कवितामा तापका कारण पग्लिएका मइन, खोटो आदि पदार्थका स्थितिलाई उपमानका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा तापका कारण रसिक, रूख आदिमा आउने परिवर्तनसम्बद्ध विषय उपमेय बन्न पुगेका छन् । उक्त कवितामा तापसम्बद्ध विषयलाई उपमा अलङ्कारको रूपमा यसप्रकारले प्रयोग गरिएको छ -

यति भनेर घामको मइन भैँँ/... ..

रूखहरू खोटो भैँँ पग्ले, फलफूल मह भैँँ पग्ले/... पोखरी भैँँ पग्ले,

समस्त ब्रह्माण्ड ... पग्ल्यो, आकाशगङ्गा भैँँ पग्ल्यो,

ताराहरू ... जलविन्दु बने । (४३-४४)

यहाँ हरिया फाँट पोखरीभैँँ पग्लिएको आशय अभिव्यक्त हुनुका साथै ब्रह्माण्ड हिउँजसरी आकाशगङ्गा बनेर पग्लेको अनि ताराहरू जलविन्दु बनेको आशय अभिव्यक्त छ । यसबाट उक्त कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय उपमा अलङ्कारको रूपमा मात्र नभई परिणाम अलङ्कारको रूपमा समेत भल्किन पुगेको देखिन्छ ।

ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा” कवितामा ताप सम्प्रेषण गर्ने स्रोतका रूपमा रहेको आगोलाई अप्रस्तुत विषयका रूपमा लिइएको छ । मानिसका इच्छा र अपेक्षा पूरा नहुँदा पिल्सिने मन र ध्वस्त हुने

सपनालाई त्यस्तो आगोको प्रयोगबाट चमत्कारिक रूपले अभिव्यक्त गरिएको छ । तलको उदाहरणबाट यसलाई स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

आकारहीन, तर प्रभावी अनुभूतिको तातो र गरम/प्रसार व्याप्त छ

... .. /तैपनि कुनै गहिरो आगो हो त्यो

तातो र ज्वलन्त/हरेक क्षण त्यहाँ समय जल्छ ।

त्यहाँ ... सल्किन्छ/खरानी हुन्छ । (१५०)

यहाँ तापका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विशेषतालाई प्रयोग गरिएको छ । आगो आफैमा तातो हुन्छ र यसले अन्य वस्तु वा पदार्थलाई जलाउने कार्य गर्छ । यहाँ तापको यस्तै स्वभावलाई समय र मनका सन्दर्भमा प्रयोग गरिएको छ । यसबाट तापका संरचनासँग सम्बद्ध र गुणात्मक विशेषतालाई अलङ्कारको रूपमा प्रयोग गरेको प्रस्ट हुन्छ ।

वैरागी काइँलारचित “बागमती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?” कवितामा तापसँग सम्बद्ध विषयलाई अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । तलको अंशमा त्यस्ता सङ्केत रहेका छन् -

क्षितिजमा सखारैको रातो बलेको सूर्य/तातो उम्लेको भकभकी लप्कोले

पृथ्वीमा क्याम्पफायर र/आकाशमा आगो लगाएर,

फूल र पातहरूको आहुतिमा पङ्कदो पटपटी ...। (१८३)

उक्त कवितामा सूर्य बलेको, उम्लेको लप्को तथा फूल र पातहरूको आहुतिमा पङ्किएका स्थितिहरूले मानिसका अभाव, भोक, प्यास, चिन्ता, ध्वंस आदि विषयलाई सङ्केत गरेका छन् । यहाँ द्वन्द्व प्रस्तुतका रूपमा रहेको र अप्रस्तुतका रूपमा बलेको सूर्य र उम्लेको लप्को जस्ता तापसँग सम्बद्ध विषय आएका छन् । यसबाट उक्त कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

पूर्णविरामरचित “पौवाकी पौवालीलाई” कवितामा तापका कारण प्रभावित तरल पदार्थलाई अप्रस्तुतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तो प्रयोगबाट कविता आकर्षक बन्न पुगेको छ । तल त्यस्तो प्रयोगको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ -

पौवामा पुरानो किट्ली आगोमा बसालेर

पानीलाई मन तातो बनाउन पानी तताउँदै गर पौवाली ... । (३४२)

तरल पदार्थमा अणुहरूले स्थान परिवर्तन गरेर ताप स्थानान्तरण हुने गर्छ । यसरी ताप स्थानान्तरण हुँदा अणुहरू चलायमान हुन पुग्छन् । यस्तो स्थितिमा पानी तातिँदै जान्छ । यस अवस्थामा

रहेको तरल पदार्थमा परिवर्तनशीलता र तापक्रम निहित हुन्छ । यहाँ त्यस्तो तापयुक्त पदार्थ आनन्द र सन्तोष प्रदान गर्ने विषयको सहवर्ती विषय बन्न पुगेको छ भने उक्त सहवर्ती विषय अप्रस्तुतका रूपमा आएको छ । यसबाट उक्त अभिव्यक्तिमा तापसम्बद्ध विषय अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको रूपमा प्रयोग भएको देखिन आउँछ ।

यसप्रकार बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति”, ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा” प्रभृतिका कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.३.६ अलङ्कारका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्व

आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचनासँग सम्बन्धित र गुणसँग सम्बन्धित विषय ती कवितामा अलङ्कार बनेर अभिव्यक्त भएका छन् । यहाँ आधुनिक नेपाली कविताबाट लिएका नमुनाको विश्लेषण गरी त्यस्ता अलङ्कारसँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिको निरूपण गरिएको छ ।

(क) अलङ्कारका रूपमा विद्युत्

आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्का संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा”, केदारमान व्यथितरचित “कमिला”, पारिजातरचित “आत्मबोध” र वैरागी काइँलारचित “म” कवितामा भएका अभिव्यक्तिलाई त्यस्ता अभिव्यक्तिको नमुनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति” कवितामा विद्युत् वितरणसँग सम्बन्धित खम्बा र करेन्टज्वालालाई क्रमशः उपमान र आरोपका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उक्त कविताको निम्नलिखित श्लोकमा त्यस्तो प्रयोग छ -

आब्रह्म-भुसुना तृण वृक्ष तकका प्राणीहरू खम्बासरी,
छन् भित्र मसिना तार मनका उनमा कसेका बेसरी,
सङ्कल्पको चर्को करेन्टज्वाला निरन्तर चल्दछ,
... गुलुपमा ... ज्योति भकाभक बल्दछ । (१२)

यस अंशमा सजीव वस्तु खम्बाजसरी रहेको र तिनका भित्री मनमा मसिना तार उनिएर सोही तारमा सङ्कल्प वा लक्ष्य वा अग्रगमनको अभिलाषा विद्युतीय कणजसरी अग्रसारित भएको आशय रहेको छ । यहाँ सङ्कल्पको विद्युतीय धार प्रवाहित हुनाले नै जीवनको रङ्गीन बल्बमा वासनाको ज्योति बल्ने बताइएको छ । अर्थात् उपमेयका रूपमा मनमा सङ्कल्प बोक्ने सूक्ष्मदेखि स्थूल सजीव प्राणी रहेका छन् भने तारका माध्यमबाट चर्को करेन्टज्वाला निरन्तर चलाउने खम्बाहरू उपमानका रूपमा रहेका छन् । त्यस्तै वाचक शब्दका रूपमा 'सरी' प्रयोग हुन आएको छ । यसबाट उक्त कवितामा उपमा अलङ्कारको प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

त्यस्तै रङ्गीन बल्बहरूले विभिन्न आयामयुक्त जीवनलाई सङ्केत गरेको देखाई अप्रस्तुतको मात्र प्रशंसा गरिएकाले अप्रस्तुत अलङ्कारको प्रयोगसमेत उक्त कवितामा भएको देखिन्छ । यहाँ विद्युत्को प्रवाहका कारण उत्पन्न हुने ज्योति वा उज्यालोपन झल्काउनका लागि वासनालाई आरोप गरिएको छ । यसले उक्त कवितामा विद्युत्सम्बद्ध विषय अलङ्कारका उपकरणका रूपमा प्रयोग भएको प्रस्ट हुन्छ ।

यसका अतिरिक्त उक्त कवितामा विश्व-जीवन आरोप्य भएको र विद्युत्सम्बद्ध विषय आरोप भएको सन्दर्भसमेत रहेको छ । उक्त कवितामा रहेको निम्नलिखित अंशले सो कुरा प्रस्ट पार्छ -

यो विश्व-जीवन-बिजुली निकाल्यो त्यो विश्वकर्मा दङ्ग भो,
भलमल्ल भल्क्यो विश्व सारा, उसलाई अर्कै रङ्ग भो, ... (१२)

यहाँ विश्व-जीवन बिजुली भएको, विश्व सञ्चालन गर्ने विधि र पद्धति तय गर्ने विश्वकर्मा आफ्नै आविष्कार वा निर्मितिदेखि आश्चर्यमा परेको र अवलोकन गरेको आशय रहेको छ । उक्त कविताका यी उदाहरणमा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारका प्रभावकारी उपकरण बन्न पुगेको प्रस्ट हुन्छ ।

महानन्द सापकोटारचित "पुकारा" कवितामा स्थित विद्युत्को स्वाभाविक वर्णन पाइन्छ । उक्त कविताको निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो वर्णन छ -

अन्धकार छ जगत, बिजुलीले/थामि-थामिकन हाँसिदिनाले
मेघमा मधुरिमा झलकन्छ/चित्तले प्रणयिनी समझन्छ । (३०)

यहाँ स्थित विद्युत्सम्बद्ध विषयका रूपमा रहेको चट्याङ्सँग सम्बन्धित विद्युत् र सम्बन्धित परिस्थितिको स्वाभाविक वर्णन रहेको छ । यसले उक्त कवितामा आएका विद्युत्सम्बद्ध विषयहरू स्वभावोक्ति अलङ्कार झल्काउनका लागि प्रयोग भएको सिद्ध गर्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “कमिला” कवितामा विद्युत् प्रवाहसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारका रूपमा आएका छन् । उक्त कवितामा कमिला लस्करमा बग्नु र विद्युत् सूक्ष्म कणका रूपमा तारमा प्रवाहित हुनुका बीचमा समानता भएको अनुमान गरिएको छ । त्यस्तो अनुमान गरिएको अंश तल दिइएको छ -

कालानिल-तर्जित .../प्रत्यावर्तनमा पथमा/विजुलीको अभिनय देखाएर,
सभ्रम-सभ्रम दौडिरहेछन्/बारीमा कमिलाका लाम ! (१७६)

यहाँ ‘मानौं विद्युतीय कणको स्वभाव नै दौडिरहेका कमिलाको लामको विशेषतासँग मेल खान्छ’ भन्ने आशय अन्तर्निहित छ । जसका कारण यस अंशमा उत्प्रेक्षा अलङ्कार भल्किन पुगेको छ ।

पारिजातरचित “आत्मबोध” कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयलाई अप्रस्तुतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । कुनै छोऊँछोऊँ लाग्ने लोभलाग्दो विषयलाई अन्तरतहमा राखेर त्यसलाई सङ्केत गर्ने अभिप्रायको प्रशंसा गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको छ । तलको अंशबाट यसबारे थप स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

विजुलीका नाङ्गा तार किन किन मलाई
छोऊँछोऊँ लाग्छ तर हच्कन्छु ... । (२१८)

यहाँ विजुलीका नाङ्गा तार अप्रस्तुतका रूपमा आएका छन् । तिनै तारसँग सम्बन्धित विभिन्न क्रियाकलाप र विशेषतालाई वर्णन गरी प्रस्तुततर्फ सङ्केत गर्ने कार्य उक्त कवितामा भएको छ । यसबाट विद्युत्सँग सम्बन्धित विषय उक्त कवितामा अलङ्कारको सामग्री बनेको स्पष्ट हुन्छ ।

वैरागी काइँलारचित “म” कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयलाई अप्रस्तुतका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयलाई यसरी प्रयोग गरिएको छ -

छ/रेसमको किराभिन्न अस्तित्व किरा छ
सभ्यता विजुलीको तारमा फिँजिन्छ निभ्छु ... । (३८८-८९)

यस अंशमा सभ्यता विस्तार हुन प्रयोग हुने कालखण्ड र सामाजिक परिवेशलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रस्तुत गरिएको छैन तर विजुलीको तारमा विस्तार हुने कणका प्रवाहमय चरित्रलाई त्यस्तो क्रमिक गतिशीलतालाई जनाउने सहवर्ती अर्थका रूपमा उभ्याइएको छ । त्यसै गरी विजुलीको तारमा कणहरू फिँजिने र बल्ब आदिमा निभ्ने प्रक्रियालाई सभ्यताको फैलिने र लोप हुने स्थिति दर्साउनका लागि प्रयोग गरिएको देखिन्छ । तर यहाँ सभ्यतालाई उल्लेख गरे पनि सभ्यताको फैलिने र लोप हुने

प्रक्रियालाई भने प्रस्तुत गरिएको छैन । तसर्थ यस कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयलाई अप्रस्तुत प्रशंसा अलङ्कारको प्रयोग गरिएको देखिन्छ ।

यसप्रकार लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा” प्रभृतिका कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत्सँग सम्बद्ध विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

(ख) अलङ्कारका रूपमा चुम्बकत्व

आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” र घनश्याम कँडेलरचित “राहुलको रोदन सुनेपछि” कवितामा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी” कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारको रूपमा आएको छ । उक्त कवितामा प्राकृतिक वातावरणप्रतिको आकर्षणलाई झल्काउन चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय प्रयोग गरिएको छ । निम्नलिखित अंशमा त्यस्तो प्रयोग पाइन्छ -

चुम्बक लाग्यो, बिजुली झल्क्यो, टोल्हाई ती चकित बसे,

प्रातः चलेको मधुर तराना चिडिया वनका भित्र घुसे ।

लयमा बहँदा भाव अनेकन थाले चलन मनोहर चाल,

“अहो !” मसीनो ध्वनिले भन्थ्यो- “यो घाँसीको जीवन-हाल !” (७६)

यहाँ प्राकृतिक वातावरणको मोह दर्साउन चुम्बक लागेको वा आकर्षित भएको भन्ने भाव अन्तर्घुलित हुन पुगेको छ । यहाँ चुम्बक अप्रस्तुतका रूपमा आएको छ र ‘चुम्बक लाग्यो’ भन्ने पदावलीले ‘आकर्षित तुल्यायो’ भन्ने अर्थ वहन गरेको छ ।

गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” कवितामा चुम्बकत्वका आकर्षण, अनाकर्षण र विकर्षणसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग गरिएको छ । उक्त कवितामा ध्यानपूर्वक सुन्नुलाई चुम्बकिनु र नसुन्नुलाई चुम्बकिन नसक्नुको अर्थमा लिइएको आशय रहेको छ । उक्त कविताको चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित अंश यसप्रकार रहेको छ -

सत्य कुरालाई तिमी यसरी

चुम्बकिएर कथा सुनेभै सुन्ने छैनौ ... । (७४)

यहाँ कुनै विषयतर्फ ध्यान तानिनु चुम्बकिनु हो भन्ने आशय व्यक्त हुँदा श्रोता असत्य कुरातर्फ आकर्षित हुने गरेको स्थितिको चित्रण गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुतका रूपमा रहेको ध्यान दिनु वा चासो दिनु भन्ने अर्थलाई चुम्बकिएको प्रसङ्ग प्रयोग गरी बुझाउन पुगेको छ । प्रस्तुतलाई चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध अप्रस्तुत विषयका माध्यमबाट झल्काउन खोजिएको हुँदा यस अंशमा चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय अप्रस्तुत अलङ्कार बन्न पुगेको छ ।

घनश्याम कँडेलरचित “राहुलको रोदन सुनेपछि” कवितामा रुवाइलाई चुम्बकीय तरङ्ग हो कि भनी अनुमान गरिएको छ । उक्त कवितामा चुम्बकत्व तरङ्गसँग समेत सम्बन्धित रहेको आशय रहेको छ । तल दिइएको अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ -

त्यही रुवाइको हो कि चुम्बकीय तरङ्ग यो

थाहै नपाइ बिस्तारै आज यो मन तानियो । (२५०)

यहाँ रुवाइको प्रभावले ध्यान तानिएको स्थितिलाई चुम्बकले चुम्बकीय तरङ्गका माध्यमबाट कुनै वस्तुलाई आफूतिर तान्ने स्थितिसँग दाँजे कार्य भएको छ । पीडाका बेला रुवाइतिर थाहै नपाई तानिने स्थिति आएकोले उक्त स्थिति आफैमा चुम्बकीय तरङ्ग हो कि भन्ने उत्प्रेक्षा भाव उक्त अंशमा छ । यसबाट उक्त कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय अलङ्कारका रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

यसप्रकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” प्रभृतिका कवितामा चुम्बकत्वसम्बद्ध विषय अलङ्कारका रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय अलङ्कारका रूपमा अभिव्यक्त भएको पुष्टि हुन पुगेको छ ।

६.४ व्यञ्जनाका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी

व्यञ्जना अभिधा र लक्षणाभन्दा भिन्नै प्रकारको शब्दशक्ति हो । व्यञ्जनालाई अभिधा र लक्षणापछिको तेस्रो शब्दशक्ति भनेर चिनाइएको पाइन्छ भने कतै यसलाई व्यञ्जनावृत्ति पनि भनिएको पाइन्छ (गौतम, “व्यञ्जना.” ७८२) । लक्षणावृत्ति विरत (निवृत्त) भएपछि कुनै विशिष्ट अर्थलाई ध्वनित गर्ने शब्दशक्ति व्यञ्जनावृत्ति हो भनेको उल्लेख पाइन्छ (“वृत्ति.” ७५६) । त्यस्तै कुनै उक्ति, कथन वा कृतिमा शब्द र अर्थ दुवैका कारणले प्रस्तुत वा कथितभन्दा अप्रस्तुत वा अकथित अर्थ पारदर्शकता र

सबलताका साथ भक्तिने स्थिति व्यञ्जना हो र यो स्थानीय वा पूरै कृतिका स्तरमा आउन सक्छ, भनी उल्लेख गरेको पनि पाइन्छ (त्रिपाठी र अन्य २१) । अर्थात् अभिधा र लक्षणाभन्दा भिन्न अकथित वा सन्दर्भपरक वा विशिष्ट अर्थ प्रकट हुने स्थिति व्यञ्जना हो र यो उक्ति, कथन वा कृतिमा स्थानीय वा कृतिका स्तरमा आउँछ । आधुनिक नेपाली कवितामा पनि शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय व्यञ्जनाको रूपमा आएको पाइन्छ । शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय व्यञ्जनाको रूपमा आएका छन् ।

६.४.१ व्यञ्जनाका रूपमा यान्त्रिकी

आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “गरीब”, भूपि शेरचनरचित “हामी”, कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ” र मीनबहादुर विष्टरचित “साला पहाड में क्या है” कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएका छन् ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “गरीब” कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनाका रूपमा आएको पाइन्छ । उक्त कवितामा व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्ति यसप्रकारले भएको छ -

प्रयासका पत्थरमा नदीसरि/बहन्छु हाँसी ... तरङ्गले भरी,
... पोखरी भैं ... जम्दिनँ/छ शुद्ध ... सबै कण । (६८)

यहाँ आएको ‘पोखरीभैं उही स्थानमा नजम्ने’ भन्ने आशय यान्त्रिकीको स्थितिकीसँग सम्बन्धित छ र यस भनाइले ‘म अल्छी छैनँ’, ‘धनीहरूको जस्तो आरामदायी जीवन बिताउँदिनँ’ भन्ने जस्ता व्यञ्जनागम्य अर्थ प्रकट गर्छ । यसबाट यस कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

भूपि शेरचनरचित “हामी” कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएका छन् । त्यस्तो अभिव्यक्तियुक्त अंश यसप्रकार रहेको छ -

कसैले पछाडिबाट हिकार्उनुपर्ने, ...

हामी रङ्ग-रोगन छुटेका/... फुटेका/पुरानो क्यारमबोर्डका गोटी हौं । (२६०)

यस अंशमा आएको ‘क्यारमबोर्डका गोटीलाई चलाउन स्ट्राइकरले हान्नुपर्ने स्थिति’ अभिव्यक्त भएको छ । यस्तो अभिव्यक्ति यान्त्रिकीको सकारण चालकीसँग सम्बद्ध छ । यस्तो स्वभावयुक्त गोटीसँग

सम्बन्धित अर्थले आफै चल्न नसक्ने मानिस, अरूद्वारा परिचालित हुने मानिस वा अरूको लक्ष्य हासिल गर्न प्रयोग हुने मानिस जस्ता व्यञ्जनागम्य अर्थ प्रकट गर्छ। यसबाट उक्त कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ।

कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ” कवितामा आएको घोडा मनोमानी कुद्ने स्थितिसम्बद्ध विषय यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बद्ध छ। उक्त कवितामा यस्तो स्थितिले कुनै शक्तिशाली व्यक्ति वा पक्षको नियमविहीन र लापरवाही क्रियाकलापको अप्रस्तुत अर्थसमेत वहन गर्छ। जुन अर्थ व्यञ्जनागम्य अर्थ हो -

अश्वमेध यज्ञमा छाडेको घोडा ...

चाहे टापको आवाजले बजार ... थर्काओस्/चाहे हिनहिनाएर कुदोस् ... । (१३९)

यहाँ घोडा कुनै सत्ताको प्रतिनिधिका रूपमा आएको छ र शक्तिको प्रतिनिधिका रूपमा पनि आएको पाइन्छ। यसरी यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोगबाट व्यञ्जक र व्यङ्ग्यको उपस्थिति भएको देखिन्छ। यसबाट उक्त कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ।

मीनबहादुर विष्टरचित “साला पहाड में क्या है” कवितामा आएको नदीहरू भागेको स्थितिसँग सम्बन्धित आशय यान्त्रिकीको सकारण चालकीसँग सम्बन्धित छ। त्यही स्थितिसम्बद्ध आशयले उक्त कवितामा ग्रामीण क्षेत्रबाट जनशक्ति बाहिरिएको व्यञ्जनागम्य आशय पनि व्यक्त गरेको छ -

मुहानबाट निस्केर फुत्त/कहीं हुत्तदै ... थामिदै

तर कहीं कतै पनि/पछाडि फर्केर एक नजरसम्म नलगाउँदै

... .. /लात्त हान्दै ...

भागिरहेछ नदी/देश छाडेर । (३८२)

यस कवितांशमा भागदै गरेको नदीले ‘पलायन हुँदै गरेको जनशक्ति’ भन्ने व्यञ्जनागम्य अर्थ प्रकट गर्छ। यसबाट विष्टरचित उक्त कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा प्रकट भएको प्रस्ट हुन्छ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “गरीब”, भूपि शेरचनरचित “हामी” प्रभृतिका कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनाका रूपमा आएको पाइन्छ। यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको देखिन पुग्छ।

६.४.२ व्यञ्जनाका रूपमा पदार्थ

आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” र उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” कवितामा व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति रहेका छन् ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कवितामा पानी स्वभावैले चल्ने गर्छ र यो अणुद्वारा संरचित हुन्छ भन्ने अभिव्यक्ति रहेको छ । यो अभिव्यक्ति पदार्थको संरचना र गुणसँग सम्बन्धित छ । यहाँ पानी कुनै गतिशील र चञ्चल विषयको अर्थमा आएको छ -

पानी हो - ऊ चल्छ/स्थिर हुड्गामाथि

कड्कड पत्थरमाथि/उसको प्रवाह, गति दगुर्छ ... । (२४६)

यस अंशमा पानी कुनै गतिशील र चलायमान विषयको अर्थ प्रकट गर्न आएको छ । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थमा हुने तरलता र प्रवाहशीलता व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” कवितामा समुद्र र बादल क्रमशः नारी र पुरुषका सङ्केतकका रूपमा आएका छन् । पुरुषले नारीलाई दबाउन खोजे पनि अन्ततः नारीकै पाउ पर्न आउनुपर्ने अप्रस्तुत आशय उक्त कवितामा प्रस्तुतबाट देखाउन खोजिएको छ -

तिमी बादल हौ बादल फगत बादल/म समुद्र हुँ, समुद्र अथाह समुद्र/... ..

...एक दिन त

-मेरै चरण छुन आउनुपर्छ । (४०८)

यहाँ पदार्थको तरल र ग्यासजन्य गुणयुक्त विषयका रूपमा रहेका समुद्र र बादल अभिधार्थमा नभएर नारी र पुरुष भन्ने व्यञ्जनागम्य अर्थका रूपमा आएका छन् । यसबाट उक्त कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय व्यञ्जनागम्य अर्थ वहन गर्ने अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, उषा शेरचनरचित “समुद्र र बादल” प्रभृतिका कवितामा पदार्थसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका पदार्थसँग सम्बद्ध विषय प्रतीकात्मक वा व्यञ्जनागम्य अर्थका रूपमा अभिव्यक्त भएको स्पष्ट हुन्छ ।

६.४.३ व्यञ्जनाका रूपमा ध्वनि

आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट लिइएका “हृदय” र नरदेन रूम्वारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” कवितामा त्यस्तो प्रयोग भएको पाइन्छ।

कुमार नेपालरचित “हृदय” कवितामा आएको मन्दिरको आँगनमा घण्टा बजेको भन्ने आशय ध्वनिसम्बद्ध विषय हो। उक्त कवितामा आएको सो आशयले जागरणको सङ्केत मिलेको अर्थ वहन गर्छ, जुन व्यञ्जनागम्य अर्थ हो -

मन्दिरको आँगनमा/घण्टा बज्यो आवाज पगिल्लै,

निशाको पर्दा खुल्यो/.....

तर लाखौं छन् स्वप्निल जगत्मा अस्तव्यस्त -/यो आवाज ! (१२२)

यहाँ घण्टाको आवाज तरङ्गका रूपमा प्रसारित हुने आशयले जागृति विस्तार भएको अर्थ वहन गरेको छ। यसबाट ध्वनिसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा आएको देखिन पुग्छ।

नरदेन रूम्वारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” कवितामा आएका भायलिनका धुनसम्बद्ध आशय ध्वनिका प्रकार र विशेषतासँग सम्बन्धित छन्। ती आशयले भायलिनकै धुन नभई दबिएका मानिसका आवाजको व्यञ्जनागम्य अर्थसमेत अभिव्यक्त गरेका छन् -

बुभ्दै-नबुभ्किने भायलिनको स्फटिक धुनहरू

-रेटिन सकेका छैनन्/निबन्ध भएर आवाजहरू

प्रतिध्वनित भइसकेका छैनन्, सुन्छु। (१३१)

यस अंशमा ध्वनिसम्बद्ध विषयका रूपमा रहेको भायलिनको धुनले दमनको प्रभावमा परेका बस्तीको आवाजको अर्थ वहन गरेको छ। जसरी भायलिनको धुन उत्पन्न भएको छैन त्यसरी नै पीडित समुदायको आवाज प्रकट भएको छैन भन्ने अर्थ यस अंशमा अन्तर्निहित छ। यसबाट उक्त कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित विषयका रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ।

कुमार नेपालरचित “हृदय” र नरदेन रूम्वारचित “एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो” प्रभृतिका कवितामा ध्वनिसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएका छन्। यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ।

६.४.४ व्यञ्जनाका रूपमा प्रकाश

आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ। उदाहरणका लागि आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट छनौट गरिएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” र तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” कविताले त्यस्तो प्रयोगको प्रतिनिधित्व गर्छन्।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ। उक्त कवितामा आएको अभिव्यक्ति यसप्रकार रहेको छ -

घाम उज्यालो आँगनमा .../एक अँध्यारो अवलोकन !

गुलाबहरूको हाँसोबिच .../एक उन्थोको रोदन ! (७५)

यस अंशमा आएका ‘उज्यालो आँगन’ र ‘अँध्यारो’ले दिने शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध आशय प्रकाशका उज्यालोपनसँग सम्बन्धित छन्। तिनले अप्रस्तुत रूपमा क्रमशः सम्पन्नशाली समाज र निम्न वर्गीय व्यक्ति अथवा भिखारी भन्ने अकथित अर्थ पनि दिएका छन्। यसबाट उक्त कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय व्यञ्जनासँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ।

तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ। उक्त कवितामा व्यञ्जनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति यसप्रकारले आएको छ -

उज्यालो दिनको स्वागतमा उघ्रेका/... आँखीभ्याल र ढोकाहरूबाट

... हामफालेर हतार-हतार/उज्यालोसँग जुद्धै ... रातहरू

सडकमा हरिँदै ... ओर्लेका छन्। (१५८)

यस अंशमा आएको ‘उज्यालो दिन’ भन्ने पदावलीले प्रकाशसम्बद्ध दृश्यात्मकता र उज्यालोपनसँग सम्बन्धित आशय अभिव्यक्त गर्छ। अर्कातिर त्यस पदावलीले सुखको दिन भन्ने आशय पनि वहन गरेको देखिन्छ। यस्तो अन्तर्निहित र सन्दर्भपरक अर्थ व्यञ्जनागम्य अर्थ हो।

यसप्रकार आधुनिक नेपाली कविताका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी”, तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” प्रभृतिका कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनाका रूपमा आएको पाइन्छ। यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ। ती विषय व्यञ्जनाका रूपमा अभिव्यक्त भएर मुक्तिको चाहना, सुखदुःख, जटिलता र गरिबी जस्ता मानवीय विषयलाई प्रभावकारी बनाउन भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन्।

६.४.५ व्यञ्जनाका रूपमा ताप

आधुनिक नेपाली कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनाका रूपमा आएका छन् । उदाहरणका लागि ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा”, वैरागी काइँलारचित “बाग्मती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?” र तुलसी दिवसरचित “बिरामी रात-एउटा कथा” कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ ।

ईश्वरवल्लभरचित “अग्निगाथा” कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको छ । त्यस्तो अंश यसप्रकार रहेको छ -

तैपनि कुनै गहिरो आगो हो त्यो/तातो र ज्वलन्त/... त्यहाँ समय जल्छ ।

... मन पनि सल्लिकन्छ/खरानी हुन्छ । (१५०)

यस अंशमा आएका ‘गहिरो आगो’, ‘तातो र ज्वलन्त’ जस्ता पदावलीहरूले तापसम्बद्ध अभिव्यक्ति दिएका छन् । ती पदावलीले भित्रैदेखि उत्पन्न कुनै विद्रोह र विनाशक विद्रोहको समेत अर्थ वहन गरेका छन् । यसरी तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनागम्य अर्थ वहन गर्न सक्षम देखिएका छन् ।

वैरागी काइँलारचित “बाग्मती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?” कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएका छन् । तलको अंशमा त्यस्ता अभिव्यक्ति पाइन्छन् -

क्षितिजमा सखारैको रातो बलेको सूर्य/तातो उम्लेको भकभकी लफ्कोले

पृथ्वीमा क्याम्पफायर र/आकाशमा आगो लगाएर

... आहुतिमा पड्कँदो पटपटी ... । (१८३)

प्रस्तुत अंशमा आएको ‘तातो उम्लेको भकभकी लफ्कोले’ भन्ने अभिव्यक्तिमा ताप सम्प्रेषणपश्चात् हुने ग्रहण तथा संवहनको स्थितिको अभिव्यक्ति छ । यस अभिव्यक्तिबाट हुन पुगेको व्यञ्जनागम्य अर्थ क्रान्ति, सङ्घर्ष वा विद्रोहसँग सम्बन्धित छ ।

तुलसी दिवसरचित “बिरामी रात-एउटा कथा” कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । उक्त कवितामा सो अभिव्यक्तिलाई यसप्रकारले दर्साइएको छ -

... जमिदिने हो कि जिन्दगी जमेको रात यो रेल !

ठिही जमेको समय फलामे लीगमाथि यो रेल ! (१६६)

यस अंशमा आएको 'ठिही जमेको समय' भन्ने कथनमा तापसम्बद्ध आशय रहेको छ । सोही आशयभित्र यथास्थितिमा चलेको सामाजिक परिस्थिति भन्ने अर्थसमेत अन्तर्निहित देखिन्छ । यसबाट उक्त कवितामा तापसम्बद्ध अभिव्यक्तिले व्यञ्जनागम्य अर्थसमेत प्रकट गरेको प्रस्ट हुन्छ ।

यसप्रकार ईश्वरवल्लभरचित "अग्निगाथा", वैरागी काइँलारचित "बाग्मती कतिन्जेल र कहाँसम्म ?" प्रभृतिका कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा तापसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनाका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.४.६ व्यञ्जनाका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्व

आधुनिक नेपाली कवितामा व्यञ्जनाका रूपमा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग पाइन्छ । लेखनाथ पौड्यालरचित "जीवनज्योति", गोपालप्रसाद रिमालरचित "आमाको सपना" र तुलसी दिवसरचित "नदी र बोधिवृक्ष" कवितालाई त्यस्ता प्रयुक्तिसम्बद्ध उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । ती कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयहरू व्यञ्जनाका रूपमा आएका छन् ।

लेखनाथ पौड्यालरचित "जीवनज्योति" कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । उक्त कविताको त्यस्तो अंश निम्नबमोजिम रहेको छ -

यो विश्व-जीवन-बिजुली निकाल्यो त्यो विश्वकर्मा दड्ग भो,

भलमल्ल भल्क्यो विश्व सारा, उसलाई अकैँ रड्ग भो ... । (१२)

यस अंशमा 'विश्व-जीवन-बिजुली' भन्ने पदावलीको प्रयोग गरिएको छ । यसमा निहित शास्त्रीय भौतिकीसम्मत अभिव्यक्ति विद्युत्सँग सम्बन्धित विशेषतासँग सम्बद्ध छ । उक्त पदावलीको व्यञ्जनागम्य अर्थ 'प्रकृति र मानवजीवनको रमणीय सम्मिश्रण' भन्ने हुन पुगेको छ ।

गोपालप्रसाद रिमालरचित "आमाको सपना" कवितामा चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । तलको अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति छ -

सत्य कुरालाई तिमी यसरी/चुम्बकिएर कथा सुने भैँ सुन्ने छैनौ,

तिमी त्यल्लाई आफैँ नै देख्न सक्ने, सहन सक्ने र ग्रहण गर्न सक्ने हुने छौ । (७४)

यस अंशमा आएको 'चुम्बकिएर' भन्ने शब्दले सबै प्रकारका चुम्बकमा हुने चुम्बकत्वसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित आशय अभिव्यक्त गरेको छ । उक्त आशयभित्र चासो दिनु, रुचि राख्नु ध्यान

दिएर सुन्नु जस्ता व्यञ्जनागम्य अर्थहरू पनि अन्तर्निहित रहेको देखिन्छ । यसबाट उक्त कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसम्बद्ध विषय व्यञ्जनाका रूपमा आएको देखिन आउँछ ।

तुलसी दिवसरचित “नदी र बोधिवृक्ष” कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । तलको अंशमा त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको छ -

यसै बेला बाटाका मोडहरूमा/बिजुलीका लट्टा भएर उभिएका

ट्राफिक प्रहरीहरू भने उनीहरूलाई/... ..

हरियो बत्ती बल्नुअगाि नै/अगाडि बढ्ने सङ्केत दिइरहेछन् । (१५८-५९)

प्रस्तुत अंशमा आएको ‘बिजुलीका लट्टा’ भन्ने पदावली विद्युत्सम्बद्ध विषय हो । उक्त कविताको यस आशयभित्र सर्वसाधारणमा ट्राफिक नियम र अनुशासन प्रवाहित गर्न उभिएका प्रहरी भन्ने व्यञ्जनागम्य अर्थ अन्तर्घुलित भएको पाइन्छ ।

यसप्रकार लेखनाथ पौड्यालरचित “जीवनज्योति”, गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” प्रभृतिका कवितामा विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विषय व्यञ्जनासम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.५ शीर्षकका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी

शीर्षकीकरण कविताको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । कविताको मार्गचित्र र गन्तव्यको निर्धारण हुने हुँदा कवितारचनामा शीर्षकीकरणले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयलाई पनि शीर्षकीकरण गरिएको पाइन्छ । यहाँ त्यस्तो प्रयोगसँग सम्बन्धित उदाहरणका रूपमा माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि”, मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो”, पोषण पाण्डेरेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, मोहनहिमांशु थापारचित “आगोको राप”, ईश्वर वल्लभरचित “छाल र समुद्रको छाल” र “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको”, वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु” र “बाग्मती लहरले उठेर बसिँदेऊ ...”, कृष्णभूषण बलरचित “म समुद्र बगिरहेछु”, कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” र अनिल पौडेलरचित “आगो” कवितालाई लिइएको छ । ती कविताका शीर्षकहरूमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएका छन् ।

माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि” कविताको शीर्षकमा प्रकाशसम्बद्ध अभिव्यक्ति छ । यस कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित छायासम्बद्ध विषयलाई शीर्षकमा प्रयोग गरिएको प्रस्ट देखिन्छ ।

त्यस्तै प्रकाशसँग सम्बन्धित विषयलाई शीर्षकमा प्रयोग गर्ने कार्य मोहन कोइरालाले पनि गरेका छन् । उनको “उज्यालो र अँध्यारो” शीर्षकमा प्रकाशजन्य उज्यालोपनसम्बद्ध अभिव्यक्ति छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” शीर्षकमा पानीको तरलता तथा चालसँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति छ जुन यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध छ । यसबाट पाण्डेरचित उक्त कवितामा शास्त्रीय भौतिकीको यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध विषय प्रयोग भएको देखिन आउँछ । त्यस्तै शास्त्रीय भौतिकीको तापसम्बद्ध विषयलाई शीर्षकमा प्रयोग गर्ने कार्य मोहनहिमांशु थापाबाट भएको पाइन्छ । थापारचित “आगोको राप” शीर्षकमा तापक्रम र तापजन्य विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्टै देखिन्छ ।

ईश्वर वल्लभरचित “छाल र समुद्रको छाल” शीर्षकको कवितामा रहेको ‘छाल र समुद्रको छाल’ पदावलीमा नदी वा खोला जस्ता पानीका स्रोतमा हुने छाल र समुद्रका छालमा देखिने द्रवयान्त्रिकीय भिन्नतासँग सम्बन्धित आशय अन्तर्निहित छ । यस्ता छालका बिचमा देखिने भिन्नतालाई यान्त्रिकीका चालकी र सकारण चालकीसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा वर्णन गर्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि साना खोलाका छालमा विस्थापित हुने तरल पदार्थको परिमाण समुद्रको छालमा विस्थापित हुने तरल पदार्थको परिमाणभन्दा सानो हुन्छ । यसका साथै ती छालहरूको गतिमा पनि समानता हुँदैन । तसर्थ यस्तो अभिव्यक्तिसम्बद्ध विषयलाई चालकी र सकारण चालकीसम्बद्ध मान्यताका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ । यहाँ पनि कुनै परिमाणको तरल पदार्थ चलायमान भएको स्थितिलाई त्यस्तो चालको कारणका रूपमा रहेको बलको सापेक्षतामा वा निरपेक्षतामा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यसबाट उक्त कविताको शीर्षकीकरणमा शास्त्रीय भौतिकीको यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध विषय रहेको स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै उनको “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको” शीर्षकको कवितामा स्थिर पानी र चलायमान पानीको स्वभावसम्बद्ध अन्तर्निहित अभिव्यक्ति छ जुन यान्त्रिकीका चालकी र सकारण चालकीसँग सम्बन्धित हुन आउँछ ।

वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु” शीर्षकमा गङ्गामा हुने पानीको रङ्गसम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ भने “बाग्मती लहरले उठेर बर्सिदेऊ ...” शीर्षकको कवितामा नदीमा उत्पन्न हुने लहरको स्वभावसम्बद्ध अभिव्यक्तिको सङ्केत मिल्छ । साथै कृष्णभूषण बलरचित “म समुद्र बगिरहेछु” शीर्षकको कवितामा पनि तरल पदार्थको चालसम्बद्ध आशय अन्तर्निहित देखिन्छ ।

कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” शीर्षकमा प्रकाशजन्य बिम्बसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । पानीमा देखिने कुनै बिम्ब पानीको तरङ्गसँग खण्डित हुने आशय भल्किने गरी उक्त कविताको शीर्षकीकरण गरिएको छ ।

अनिल पौडेलरचित “आगो” शीर्षकको कवितामा पनि तापसँग सम्बन्धित विषयलाई शीर्षकको स्थान दिइएको पाइन्छ । उक्त कवितामा शीर्षकमा नै ‘आगो’ शब्द राखिएकाले तापसम्बद्ध विषय शीर्षक बनेर आएको प्रस्ट हुन्छ ।

यसप्रकार आधुनिक नेपाली कविताका माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि”, मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो” प्रभृतिका कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषयलाई शीर्षकका लागि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयहरू शीर्षकीकरण भई अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.६ विषयवस्तुका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय विषयवस्तुका रूपमा समेत आएका छन् । विषयवस्तुका दृष्टिले हेर्दा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल”, केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी”, व्यथितरचित “नदी”, पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” र कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” कवितालाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । ती कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयलाई कविताको विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल” कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयलाई कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । देवकोटारचित उक्त कविता सुन्दरीजलको सोभो वर्णन गरिएको कविता हो । उक्त कवितामा तरल पदार्थमा हुने छरिने, भुँवरिने, भरिने जस्ता स्वभावलाई विषय बनाइएको पाइन्छ । तलको उदाहरणबाट यसबारे प्रस्ट हुन्छ -

घहरिई, वैरिई, चुरिई, छरिई, पहरिई, भुँवरिई, हरिई, पुरिई,
सुरिई, घुरिई, भरिई, चिरिई, छहरिई, फीँज फिँजाई, पुरिई,
बूँद फिजाई, पवन भिजाई, गछिँन् ढुङ्गामाथि रजाई ... । (८४)

यहाँ तरल पदार्थमा अन्तर्निहित छरिने र बहने जस्ता स्वभावलाई विषय बनाइएको छ । साथै मोती जस्तो देखिने, थोपा फैलाउने, हावामा घुल्न पुग्ने, हुरिने जस्ता द्रवयान्त्रिकीजन्य र पदार्थको स्वभावसम्बद्ध विषय पनि समेटिएको छ । यस कवितामा कविलक्ष्य सुन्दरीजलको वर्णनमा केन्द्रित छ र त्यस्तो वर्णनका लागि आएका सहयोगी विषय शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध छन् ।

केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी” कवितामा विद्युत्सँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग पाइन्छ । उक्त कवितामा इन्द्रेनीलाई विद्युत्ले बाटेर बनाइदिएको चुलो हो कि भनेर विद्युत्सँग सम्बद्ध अभिव्यक्तिको झल्को दिइएको छ -

त्यो के ? मानौँ गाण्डीव सदृश/शून्य सतहहरूमा भुण्डिरहेको !

विद्युत् आई बाटिदिएको/... चुलो हो कि !

वर्षासँग ... लिएको/... चुनरी हो कि ! (१८०)

इन्द्रेनी धनुषाकारमा हुन्छ र शून्य सतहमा रहेको हुन्छ । इन्द्रेनी देखिने कतिपय सन्दर्भमा विद्युतीय वा चट्याङ्जन्य स्थितिको समेत उपस्थिति देखिन पुग्छ । यी विषयहरू शास्त्रीय भौतिकीको प्रकाश र द्रवयान्त्रिकीसँग सम्बन्धित मानिन्छन् । उक्त कवितामा यिनै विषयको वर्णन गर्ने कार्य भएको छ । यो कविता प्रकाशको उपस्थितिका कारण पानीमा देखिन जाने रङ्ग विच्छेदन तथा संयोजनसँग सम्बन्धित भएकाले यस कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयलाई विषयवस्तु बनाइएको देखिन्छ ।

त्यस्तै व्यथितको “नदी” शीर्षकको कविता नदीको प्रवाहको वर्णनमा केन्द्रित छ । उक्त कवितामा खोलामा तरल पदार्थले देखाउने प्रवृत्तिगत विशेषताको चित्रण पाइन्छ । त्यस कवितामा तरल पदार्थसँग सम्बद्ध विषयलाई यसरी वर्णन गरिएको छ -

मेरो पौरुष खोलामा हुनुनुनु - हुनुनुनु उर्लिरहेछ !

मेरो हुङ्कार उडान भरी !/विद्युत्मा कुर्लिरहेछ ! (१८२)

तरल पदार्थको भारी मात्रा भिरालो सतहमा बहँदा ध्वनि उत्पन्न गर्ने र त्यस्तो तरल पदार्थबाट विद्युत् शक्ति उत्पादन गर्न सकिने विषयबारे शास्त्रीय भौतिकीमा अध्ययन गरिन्छ । प्रस्तुत कवितामा पनि तरल पदार्थको प्रवाहबाट उत्पन्न ध्वनि र विद्युत्सम्बद्ध विषयको उठान गरिएको छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कवितामा पानीको स्वभावसँग सम्बद्ध विषय विषयवस्तुका रूपमा आएको छ । पानी भएका कारण चल्ने वा प्रवाहित हुने यथार्थलाई प्रमुख वर्ण्य विषय बनाइएको पाइन्छ । तसर्थ उक्त कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय कविताको विषयवस्तु बन्न पुगेको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय कतै वर्ण्य विषय बन्न पुगेको र कतै विषयवस्तुको सहयोगी बन्न पुगेको प्रस्ट हुन्छ ।

कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” कवितामा प्रकाशसँग सम्बन्धित विषयको वर्णन गरी कविता रचना गरिएको पाइन्छ । उक्त कविता पानी र यसमा निहित बिम्बको चित्रण र वर्णनमा केन्द्रित छ ।

उक्त कवितामा पानीमा हुने बिम्बको वर्णन गरिएको छ र यस्तो विषयलाई शास्त्रीय भौतिकीमा प्रकाशसम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत अध्ययन गरिन्छ । तलको उदाहरणबाट उक्त कवितामा त्यस्तो वर्णन गरिएको प्रस्ट हुन्छ -

ऐना भुईँमा चकनाचुर छ .../ऐनाले बिम्ब संगेटेको छैन
बिम्बरू चकनाचुर पानीका जलतरङ्गमा पौडिरहेछन्
पानीको बिम्ब पानीमै पौडिरहेछ । (४१३)

यहाँ प्रकाशका कारण उत्पन्न हुने बिम्बसम्बद्ध विषयमाथि कविता रचना गरिएको देखिन्छ । यस अंशमा ऐनामा नहेरेको अनुहार पानीमा हेर्दा पनि देखिन्छ तर पानीले पखालेर सफा गरिएको ऐना भुईँमा चकनाचुर हुँदा बिम्ब समेटिँदैन र पानीमा देखिने बिम्ब पनि फुटेको ऐनामा देखिने बिम्बजस्तै हुन्छन् भन्ने आशयलाई प्राथमिकतामा राखिएको देखिन्छ । यहाँ दृश्यात्मकता, पानीबाट बिम्ब परावर्तन हुँदा उत्पन्न हुने परावर्तनीय स्थिति, प्रतिबिम्बन हुँदा देखा पर्ने प्रतिबिम्बनीयता, पानीभित्र वस्तु हेर्दा बोध हुने आवर्तनीयता तथा अवशोषण प्रभृतिका प्रकाशका विशेषतासँग सम्बद्ध विषय वर्णन र वैचारिक विषयका रूपमा रहन पुगेका छन् । पानीको बिम्बमा नै केन्द्रित भई कविताको रचना गरिएको हुँदा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय उक्त कविताको विषयवस्तु बनेको छ ।

कविता रचनाका क्रममा कल्पना, कला, भाव र बुद्धि तत्त्वको सम्मिश्रणले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छ । कविहरूले विषयवस्तु के छान्ने र भावविचार के-कस्तो सम्प्रेषण गर्ने भन्ने आधारमा पनि कविताको प्रकृति चिन्न सकिन्छ । माथि उदाहरणमा दिइएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल”, केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी” प्रभृतिका कवितामा विषयवस्तुका रूपमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको देखिन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कविताका विषयवस्तुका रूपमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयले स्थान पाएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.७ भावविधानका रूपमा शास्त्रीय भौतिकी

कविताको केन्द्रीय कथ्य वा मूल अभिप्रायलाई भावविचार भनिन्छ । भावलाई चिनाउने क्रममा भरतले मानसिक अवस्थाको व्यञ्जक प्रदर्शनलाई भाव भनेका छन् (वर्मा, “भाव २” ४५७) । धनञ्जयले भने आश्रयको सुख-दुःख आदि ज्ञापनलाई भाव मानेका छन् (४५७) । कतै भावलाई दिव्यभाव, वीरभाव र पशुभाव गरी तीन प्रकारको हुने पनि बताइएको पाइन्छ (वर्मा, “भाव १” ४५६) । काव्यका सन्दर्भमा कारणका रूपमा आउने विभाव, कार्यका रूपमा आउने अनुभाव र सहकारी कारणका रूपमा आउने

व्यभिचारी भाव तथा स्थिर वा सांस्कारिक वासनाका रूपमा रहने स्थायी भाव (रति, हास, शोक, क्रोध, उत्साह, भय, घृणा, विस्मय, शम) नै भाव हुन् भनी मानिएको पाइन्छ (पौडेल, “संस्कृत” ११९) । यी कथन र अन्य प्रचलित धारणालाई दृष्टिगत गर्दा भाव कविताको मूल कथ्य वा विचारका रूपमा रहेको हुने देखिन आउँछ । आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय भावविचारका रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय पनि प्रकृतिसम्बद्ध विषय भएकाले कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय भावसम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आउन सक्ने स्वतः अनुमान लगाउन सकिन्छ । कविताका आलम्बन विभाव र उद्दीपन विभावका रूपमा त्यस्ता विषय आएको पाइन्छ भने प्रकृतिलाई मानवीकरण गरिएका कतिपय सन्दर्भमा व्यभिचारी भावसम्बद्ध विषयका रूपमा समेत शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग भएको छ । यहाँ लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल”, केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी”, पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ”, वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु” र कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” र केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी” कवितामा भएका त्यस्ता अभिव्यक्तिलाई उदाहरणका रूपमा लिई विश्लेषण गरिएको छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल” कवितामा सुन्दरीजल र यसका क्रियाकलापको वर्णन गरिएको छ । यस क्रममा सुन्दरीजलको पानीले वैरिने, छरिने, भरिने, छहरिने जस्ता क्रियाकलाप प्रदर्शन गरेको वर्णन गरिएको छ । यस क्रममा छडछड, छलछल, छमछम जस्ता ध्वनि उत्पन्न गरेको अनि शब्दहरू थर्किँदै र भर्किँदै प्रवाहित भएको स्थितिको समेत चित्रण गरिएको छ । कविताको भावलाई उद्दीप्त बनाउन सुन्दरीजलका यस्ता क्रियाकलापले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । तलको उदाहरणबाट यसबारे प्रस्ट हुन्छ -

घहरिई, वैरिई, चुरिई, छरिई, .../... ..

बूँद फिजाई, पवन भिजाई, गछिँन् ढुङ्गामाथि रजाई

... ../भर्छिँन्, भर्छिँन्, मोती छर्छिँन् सब स्वरहरूमा गाई, गाई । (८४)

यस अंशमा तरल पदार्थ प्रवाहित हुँदा भुवँरिने, छरिने, बूँद फिँजाउने, विभिन्न ध्वनि उत्पन्न गर्ने आदि कार्य गरेको स्थितिको चित्रण छ । यहाँ विभावका रूपमा सुन्दरीजलको जल रहेको देखिन्छ भने सुन्दरीजलको वातावरण उद्दीपन विभाव बन्न गएको देखाइएको छ । सुन्दरीजललाई मानवीकरण गरिनुका साथै तरल पदार्थ प्रवाहित हुनु, भुवँरिनु, छरिनु, छहरिनु, बूँद फिँजाउनु, मोती छर्नु र गाउनु

जस्ता क्रियाकलापको चित्रण गरिएको छ । त्यस्ता क्रियाकलापहरू कवितामा स्वयं अनुभावका रूपमा रहेको पाउन सकिन्छ । तरल पदार्थसँग सम्बन्धित यस्ता स्थितिलाई शास्त्रीय भौतिकीका द्रवयान्त्रिकी, पदार्थ तथा ध्वनिसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा वर्णन र विश्लेषण गरिन्छ । तसर्थ उक्त कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय भावसम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ ।

केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी” कवितामा इन्द्रेनी देखिने बेलाका आधार र स्थितिहरू आलम्बन विभावका रूपमा रहेका छन् भने सन्ध्या, विद्युत् र सात रङ्को चहक जस्ता वातावरण चेष्टासम्बद्ध उद्दीपन विभाव बनेर आएका छन् । यस कवितामा इन्द्रेनीका कतिपय स्वभावलाई मानवीकरणसमेत गरेको पाइन्छ, भने कतिपय मानवीय स्वभावलाई प्रकृतीकरणसमेत गरिएको पाइन्छ । तलको उदाहरणमा इन्द्रेनी आलम्बन विभाव बनेको छ र त्यसको धनुषजस्तो आकार र रङ् जस्ता विषय उद्दीपन विभावका रूपमा आएको देखिन्छ -

सूर्यकान्त मणिका माला भैँ/सात रङ्का चहक खुलेको

त्यो के ? मानो गाण्डीव सदृश/शून्य सतहमा भ्रुण्डिरहेको । (१८०)

व्यथित रचित यस कवितामा इन्द्रेनी बन्दा सात रङ्का चहक देखिएको र त्यसको आकृति धनुषाकार भएको विषय आएको छ । इन्द्रेनी अन्तरिक्षमा रहने आशयसमेत उक्त कवितामा छ । इन्द्रेनीसँग सम्बन्धित विषयहरू प्रकाशसम्बद्ध विषयको दर्शन हुनाको कारण यस कवितामा लक्षित भाव बोध हुन पुगेको छ । इन्द्रेनी पनि मानवीकृत भई चहक खुलेको आशय अन्तर्निहित हुनुले अनुभावजन्य स्थितिको समेत कल्पना गरिएको देखिन्छ । तसर्थ ती विषयहरू भावसम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको स्पष्ट हुन्छ ।

पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ,” कवितामा तरल पदार्थका रूपमा रहेको पानीले गर्ने प्रयत्नको वर्णन गरिएको छ । उक्त कवितामा पानीलाई रोक्न खोज्दा नरोकिने, छेक्न खोज्दा नछेकिने र दबाउन खोज्दा नदबिने अभिव्यक्ति रहेको छ । यसरी पानीले अग्रसारित हुँदै विभिन्न अवस्थामा फरकफरक चरित्र प्रदर्शन गरेको र अन्त्यमा भन् प्रकाशित भएर विद्युत्का रूपमा बल्न पुगेको यस कवितामा देखाइएको छ -

यता रोक, उता ढल्छ/उता छेके, चल्मलाउँछ

परिधि उसको खिचन खोजे/प्रसार भन् पाउँछ

के तिमिले रोकतैमा/ऊ रुक्छ ? (२४६)

यहाँ पानी वा तरल पदार्थमा निहित चलने स्वभाव मानवीय उत्साहका रूपमा रहेको छ । यसलाई स्थायी भावका रूपमा लिन सकिन्छ । यस अंशमा पानी विषयालम्बन विभावका रूपमा रहेको छ भने रोकावट र छेको जस्ता वातावरणगत उद्दीपन विभावका रूपमा रहेका छन् । त्यसै गरी पानीले ती बाधा छिचोल्न गर्ने अन्तर्निहित प्रयत्न अनुभावका रूपमा रहेका छन् र रोकावट छिचोल्ने कार्य, चाल, बाफिने क्रिया, तरङ्गयुक्तता, कतै लजाएर पहाडको पछिल्लिर लुक्ने स्थिति, विद्युत्को रूप धारण गर्ने सन्दर्भ, फेरि अग्रसारित भएको प्रसङ्ग जस्ता विषय व्यभिचारी भावका रूपमा रहेका छन् । यसरी यस कवितामा पानीलाई मानवीकरण गरिएको छ र पानीको चल खोज्ने स्वभावलाई उत्साहजन्य स्वभावसँग दाँजिएको पाइन्छ । यसबाट शास्त्रीय भौतिकीमा अध्ययन गरिने तरल पदार्थमा हुने प्रवाही प्रवृत्ति र उक्त प्रवृत्तिका विरुद्धमा उभिने अवरोधजन्य पक्षका साथै सिर्जित चाप र चापपश्चात्को चालजन्य स्थिति भावका सहायक सामग्रीका रूपमा आएको स्पष्ट हुन्छ ।

वैरागी काइँलारचित “गङ्गा नीलो बग्छु” कवितामा गङ्गालाई मानवीकरण गरिएको छ । यस क्रममा निलो बग्दै जाँदा गङ्गाले उभिने, बग्ने, छचल्किने, गतिवान् र गतिहीन हुने जस्ता क्रियाकलाप प्रदर्शन गरेको छ । यहाँ कविताको भाव प्रकट गर्नका लागि गङ्गा स्वयं आलम्बन बनेको र गङ्गामा रहेको तरल पदार्थले प्रदर्शन गरेका स्वभावजन्य क्रियाहरूलाई अनुभावका रूपमा चित्रण गरिएको पाइन्छ । तलको उदाहरणबाट यस विषयमा थप स्पष्ट गर्न सकिन्छ -

... वर्तमान पूर्वस्मृति यो पिएर पश्चात् बगेर नदी घेछु

गिलासभित्र भरी छचल्किन्छ, रहन्छ/... भरी जलराशि

जलको टापु जलमय/गतिमान् गतिहीन/टापूको न भूत न भविष्यत् सधैं छ ...। (३९७)

यस कवितामा आएका गङ्गामा रहेको तरल पदार्थको स्वभावसँग सम्बन्धित विषय द्रवयान्त्रिकीसम्बद्ध विषयहरू हुन् । गङ्गालाई प्रथमपुरुषीय कथनढाँचामा मानवीकरण गरिएको उक्त कवितामा गङ्गा बग्ने, छचल्किने, गतिवान् र गतिहीन हुने जस्ता क्रियाकलापको वर्णन गरिएको हुँदा त्यस्ता द्रवयान्त्रिकीजन्य क्रियाकलापलाई अनुभावसम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको देखिन आउँछ ।

कृष्ण प्रधानरचित “पानीको बिम्ब” शीर्षकको कवितामा पानीको बिम्ब आलम्बन विभावका रूपमा रहेको छ भने पानीमा पानी नमिसिएका सन्दर्भ, पानी र पानीको बिम्बमा भिन्नता देखिने स्थिति आदि उद्दीपन विभावका रूपमा रहेका छन् । यस्ता बिम्ब तरल पदार्थसँग सम्बन्धित स्वभावको वर्णन गर्नका लागि यस कवितामा कारक बनेर आएका छन् -

पानीका लाहुरेहरूले पानीमा पानी नमिलाएर/पानीको बिम्ब हेर्ने नहुने बनाएका छन् ।
... .. /पन्छाउँदै जलतरङ्गहरू माभी/पानीको गङ्गामा लहरहरू टिपिरहेछन्
... .. /ऐनामा टुक्रिएको बिम्ब/पानीबाट पनि पर ... । (४१४)

प्रस्तुत अंशमा पानीमा पानी नमिलाउनाले पानीको बिम्ब हेर्ने नहुने भएको, माभीले जलतरङ्ग पन्छाउँदै पानीको गङ्गामा लहरहरू टिपेको र बिम्बहरू जोडेको र ऐनामा बिम्ब टुक्रिएको जस्ता स्थितिहरूको चित्रण गरिएको छ । यस अंशमा आएका पानीमा मिल्ने र अलगिने स्वभाव हुनु, तरङ्गहरू उठ्नु र माभीका क्रियाकलापबाट बिम्बहरू जोडिनु जस्ता विषयसन्दर्भ शास्त्रीय भौतिकीका द्रवयान्त्रिकीसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । तिनका कारण पानीको बिम्ब बिम्बको रूपमा अटल रहन नसक्ने स्थिति सिर्जना भएको छ । यसबाट उक्त कवितामा आएका ती विषयसन्दर्भहरू विषयालम्बन बन्नका साथै वातावरण चेष्टासँग सम्बन्धित उद्दीपन समेत बनेको देखिन्छ ।

यसप्रकार आधुनिक नेपाली कविताका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “सुन्दरीजल”, केदारमान व्यथितरचित “इन्द्रेनी” प्रभृतिका कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय भावसम्बद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा आएको प्रस्ट हुन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय भावका रूपमा अभिव्यक्त भएको पुष्टि हुन्छ र ती विषयहरू विषयालम्बन, वातावरणगत उद्दीपन र अनुभावका रूपमा अभिव्यक्त भएको प्रस्ट हुन्छ ।

६.८ निष्कर्ष

आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कविताकरण भएका छन् । यस क्रममा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय कविताका बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । यसबाट एकातिर शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कविताकरण हुँदा बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा आउँछन् भन्ने तथ्य स्थापित हुन पुगेको छ भने अर्कातिर कविताको रचना गर्दा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय सामग्रीको रूपमा आउने तथ्य प्रस्ट हुन पुगेको छ । यसरी कवितामा बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा पनि शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग भएको पाइने र भविष्यमा पनि त्यस्ता विषयको प्रयोग हुन सक्ने हुँदा कविताका वस्तु र शिल्पसम्बद्ध विषयको विश्लेषणका लागि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध मान्यता पनि एउटा आवश्यक आधार हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ ।

सातौँ परिच्छेद सारांश र निष्कर्ष

७.१ सारांश

“आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी” शीर्षकको यस शोधकार्यको लक्ष्य आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अध्ययन गर्नु रहेको छ । सोहीबमोजिम यस शोधकार्यले शास्त्रीय भौतिकी र आधुनिक नेपाली कविताका बिचमा भेटिने साभ्गा विन्दुको खोजी र विश्लेषण गरेको छ । यस क्रममा यहाँ आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित के-कस्ता विषय अभिव्यक्त भएका छन् र त्यस्ता विषय के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने कुराको समाधान गुणात्मक पद्धतिबाट पहिल्याउने कार्य भएको छ । यसका लागि आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको निरूपण गर्ने र ती विषयको कविताकरण-प्रक्रिया विश्लेषण गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित भई यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

शोधउद्देश्य पूरा गर्न यस शोधप्रबन्धलाई सातवटा परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ । यसअनुरूप शोधको पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचय दिइएको छ र सातौँ परिच्छेदमा सारांश र निष्कर्ष दिइएको छ भने दोस्रो परिच्छेद सैद्धान्तिक आधारमा केन्द्रित रहेको छ । यसका साथै प्रस्तुत शोधका तेस्रो, चौथो, पाँचौँ र छैटौँ परिच्छेदलाई सामग्री विश्लेषणमा केन्द्रित गरिएको छ । यी परिच्छेदबाहेक यस शोधप्रबन्धमा चारवटा परिशिष्टसमेत रहेका छन् जसमध्ये परिशिष्ट ‘क’ मा पठन गरिएका आठ सय तेइसवटा कविताको सूची प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त सूचीमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएका सङ्ख्या सात सय बाउन्नवटा कविताको पहिचान गरी ती कवितामध्ये पनि चार सय त्रियान्नब्वेवटा कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय, तीन सय पचासीवटा कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय, दुई सय अठान्नब्वेवटा कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय, दुई सय अठसठ्ठीवटा कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय, दुई सय पैतीसवटा कवितामा तापसम्बद्ध विषय, छ्यासठ्ठीवटा कवितामा विद्युत्सम्बद्ध विषय र पाँचवटा कवितामा चुम्बकत्वसम्बद्ध विषयको उल्लेख्य अभिव्यक्ति रहेको विवरणसमेत खुलाइएको छ । यसपछि परिशिष्ट ‘ख’ मा तिनै कवितामध्येबाट सोद्देश्य छनौट गरिएका एक सय एकवटा कविताको सूची,

परिशिष्ट 'ग' मा 'नेपाली-अङ्ग्रेजी पारिभाषिक शब्दसूची' र परिशिष्ट 'घ' मा 'देवनागरी-रोमन शब्दसूची' प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै शोधप्रबन्धको अन्त्यमा सन्दर्भसामग्रीसूची प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको दोस्रो परिच्छेदमा शास्त्रीय भौतिकीको अर्थ र परिभाषा पहिल्याउने, शास्त्रीय भौतिकीको स्वरूप ठम्याई शास्त्रीय भौतिकीका मूलभूत केन्द्रकहरू निर्धारण गर्ने र ती केन्द्रकसँग सम्बन्धित मान्यतालाई प्रस्तुत गर्ने कार्य भएको छ । यस क्रममा उक्त परिच्छेदमा शास्त्रीय भौतिकीको स्वरूपको निक्कौँल गरी त्यसअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व जस्ता केन्द्रकहरूको निर्धारण गरिएको छ । निर्धारणका सिलसिलामा यान्त्रिकीअन्तर्गत चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसँग सम्बद्ध मान्यता पर्ने र पदार्थसम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित मान्यता पर्ने देखाइएको छ । यसका अतिरिक्त ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित मान्यतालाई पनि संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विशेषताका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । यसपछि शास्त्रीय भौतिकी र कविताका बिचमा हुन सक्ने सम्बन्धलाई दृष्टिगत गरी त्यस्ता सम्बन्धका आधारबारे चर्चा गरिएको छ । यसअनुसार शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कवितामा आउंदा कविताका बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा आउन सक्ने आधार प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी निर्धारण गरिएका शास्त्रीय भौतिकीका केन्द्रकसम्बद्ध मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली कविता विश्लेषण गर्न आवश्यक पर्ने सैद्धान्तिक रूपरेखासमेत तयार गरी सोही सैद्धान्तिक रूपरेखाका आधारमा अवधारणात्मक रूपरेखा वा विश्लेषण ढाँचा निर्माण गर्ने कार्य उक्त शोधपरिच्छेदमा भएको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको तेस्रो परिच्छेदमा यान्त्रिकीसँग सम्बद्ध मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त यान्त्रिकीसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने र पदार्थसम्बद्ध मान्यताका आधारमा ती कवितामा अभिव्यक्त पदार्थसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्ने कार्य भएको छ । यस क्रममा यान्त्रिकीका चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकीसँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा आधुनिक नेपाली कविताको विश्लेषण गरिएको छ । आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट नमुनाका रूपमा छनौट गरिएका लेखनाथ पौड्यालरचित "वियोगिनी विलाप", बालकृष्ण समरचित "मेरा युवक" प्रभृतिका कवितामा यान्त्रिकीको चालकीसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित "गरीब", केदारमान व्यथितरचित "चील" प्रभृतिका कवितामा यान्त्रिकीको सकारण चालकीसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको र सिद्धिचरण श्रेष्ठको "ओखलढुङ्गा", केदारमान व्यथितरचित "आकाशवाणी" प्रभृतिका कवितामा यान्त्रिकीको स्थितिकीसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको पाइएकाले आधुनिक नेपाली

कवितामा यान्त्रिकीका चालकी, सकारण चालकी र स्थितिकी गरी तीनवटै पक्षको अभिव्यक्ति रहेको पुष्टि भएको छ ।

आधुनिक नेपाली कवितामा रहेका पदार्थसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिको विश्लेषण गर्ने कार्य पनि तेस्रो परिच्छेदमा भएको छ । यस क्रममा ती कवितालाई पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । पदार्थको संरचनासम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत अणु, परमाणु र तिनको निर्माणका आधारभूत सूक्ष्म कणसँग सम्बन्धित मान्यता रहेका छन् भने पदार्थको गुणसम्बद्ध मान्यताअन्तर्गत प्रभावअनिर्भर गुण र प्रभावनिर्भर गुणसँग सम्बन्धित मान्यता रहेका छन् । यिनै मान्यताका आधारमा ती कविताको विश्लेषण गरी पदार्थसम्बद्ध अभिव्यक्तिको निक्कै गर्ने कार्य उक्त परिच्छेदमा भएको छ । यस सिलसिलामा बालकृष्ण समरचित “मेरो नुहाउने कोठा”, “स्वर्ग र देवता” प्रभृतिका कवितामा पदार्थका संरचनासम्बद्ध विशेषता र लेखनाथ पौड्यालरचित “सत्य सन्देश”, “जीवन-ज्योति” प्रभृतिका कवितामा पदार्थका गुणसम्बद्ध विशेषता रहेको पाइएकाले आधुनिक नेपाली कवितामा पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएको प्रस्ट भएको छ । यसप्रकार “आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थ” शीर्षक दिइएको तेस्रो परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषयको अभिव्यक्ति छ भन्ने कुरा प्रस्ट पारिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसम्बद्ध र प्रकाशसम्बद्ध विषयको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा ती कवितामा ध्वनिका प्रसारण, परावर्तन, अवशोषण र उज्यालोपन वा ध्वनियुक्त बल जस्ता संरचनासम्बद्ध विशेषता र ध्वनिका हल्ला, बोली र सङ्गीतजन्य तथा ध्वनिका उचाइ, मोटाइ, गुणभेद जस्ता गुणसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति पाइने पुष्टि गरिएको छ । उदाहरणार्थ प्रस्तुत गरिएका पोषण पाण्डेरचित “गुराँसले रङ फेदैन”, वैरागी काइँलारचित “पर्वत” प्रभृतिका कवितामा ध्वनिका संरचनासम्बद्ध विशेषता र लेखनाथ पौड्यालरचित “अरुणोदय”, महानन्द सापकोटारचित “पुकारा” प्रभृतिका आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिका गुणसम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको सिद्ध हुन पुगेको हो ।

चौथो परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त प्रकाशसँग सम्बद्ध विषयको निरूपण गरिएको छ । ती कवितामध्येबाट नमुनाका रूपमा लिइएका माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि” र पोषण पाण्डेरचित “लहर-लहरमा ब्यूँभेरे” जस्ता कवितामा प्रकाशका संरचनासँग सम्बन्धित विशेषता र लेखनाथ पौड्यारचित “सत्य सन्देश” र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “भिखारी” जस्ता

कवितामा प्रकाशका गुणसँग सम्बद्ध विशेषतासँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएको प्रस्ट हुन पुगेको छ । यसरी “आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाश” शीर्षक दिइएको चौथो परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनिसँग र प्रकाशसँग सम्बन्धित के-कस्ता विषय रहेका छन् भन्ने कुरा पहिल्याउने कार्य भएको छ ।

पाँचौँ परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति रहेको देखाइएको छ । ती कवितामध्येबाट नमुनाका रूपमा लिइएका बालकृष्ण समरचित “कविताको व्याप्ति” र मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो” जस्ता कवितामा तापका संरचनासँग सम्बन्धित विशेषता र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “ज्वरशमना प्रकृति” र मोहन हिमांशु थापारचित “आगोको राप” जस्ता कवितामा तापका गुणसँग सम्बन्धित विशेषतायुक्त विषयको अभिव्यक्ति भएको देखिएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा तापसम्बद्ध के-कस्ता विषय अभिव्यक्त भएका छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन पुगेको छ । त्यस्तै उक्त परिच्छेदमा ती कवितामध्येबाट नमुनाका रूपमा लिइएका बालकृष्ण समरचित “स्वर्ग र देवता” र केदारमान व्यथितरचित “कमिला” जस्ता कवितामा विद्युत्का संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विशेषतायुक्त विषय र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित “घाँसी” र गोपालप्रसाद रिमालरचित “आमाको सपना” जस्ता कवितामा चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बद्ध विशेषतायुक्त विषयको अभिव्यक्ति भएको पुष्टि गरिएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति छ भन्ने प्रस्ट हुन्छ । यसरी “आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व” शीर्षक दिइएको पाँचौँ परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषय रहेका छन् भन्ने कुरा पहिल्याउने कार्य भएको छ ।

छैटौँ परिच्छेदमा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा सिद्धिचरण श्रेष्ठको “ओखलढुङ्गा” र कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित “जिल्छ-हाउँ, जिल्छ-हाउँ” जस्ता आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीअन्तर्गत यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय विम्ब, अलङ्कार र व्यञ्जनाका रूपमा अभिव्यक्त भएको देखाइएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कविताका विम्ब, अलङ्कार र व्यञ्जनाका रूपमा आएको देखिएको छ । त्यसै गरी शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय आधुनिक नेपाली कवितामा कसरी शीर्षकीकरण भएका छन् र ती कविताका विषयवस्तु र भावका रूपमा के-कसरी आएका छन् भन्नेबारे सोही परिच्छेदमा स्पष्ट गरिएको छ । उक्त

परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट नमुनाका रूपमा लिइएका माधवप्रसाद घिमिरेरचित “यो छाया-छवि”, मोहन कोइरालारचित “उज्यालो र अँध्यारो” प्रभृतिका कवितामा शीर्षकीकरण, विषयवस्तु र भावका रूपमा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषयको प्रयोग गरिएको पुष्टि गरिएको छ । यसबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कविताका शीर्षक बनेर, विषयवस्तु बनेर र भाव बनेर पनि आएको देखिएको छ । यसरी छैटौँ परिच्छेदमा आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय विम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकरण भएको पुष्टि गरिएको छ ।

७.२ निष्कर्ष

“आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकी” शीर्षकको प्रस्तुत शोधमा आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषय के-कसरी कविताकरण भएका छन् भन्ने कुरा प्रस्ट पारिएको छ । यस शोधको समस्याका शोधप्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण गर्दा प्राप्त हुन आएका निष्कर्षका बुँदा यसप्रकार छन् -

(१) प्रस्तुत शोधमा ‘आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसम्बद्ध के-कस्ता विषय अभिव्यक्त गरिएका छन्’ भन्ने पहिलो शोधप्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण रहेको छ । त्यस्ता सामग्रीको विश्लेषण गर्दा आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकी र पदार्थसम्बद्ध विषयको उपयोग गरिएको तथ्य प्रस्ट हुन पुगेको छ । विश्लेषणका क्रममा ‘आधुनिक नेपाली कवितामा यान्त्रिकीका चालकीसम्बद्ध, सकारण चालकीसम्बद्ध र स्थितिकीसम्बद्ध विषय र पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्ति गरिएका छन्’ भन्ने समाधान निस्कन पुगेको छ । यसबाट कविता वा साहित्यिक पाठमा यान्त्रिकीका चालकीसम्बद्ध, सकारण चालकीसम्बद्ध र स्थितिकीसम्बद्ध विषय र पदार्थका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको हुन्छ र कविता वा साहित्यिक पाठको अध्ययन र विश्लेषण गर्न यान्त्रिकीसँग र पदार्थसँग सम्बद्ध मान्यता पनि आवश्यक हुन्छन् भन्ने देखिन आउँछ ।

(२) प्रस्तुत शोधमा ‘आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषयको अभिव्यक्ति गरिएको छ’ भन्ने दोस्रो शोधप्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण रहेको छ । त्यस्ता सामग्रीको विश्लेषण गर्दा आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशसँग सम्बद्ध विषयको उपयोग गरिएको तथ्य प्रस्ट हुन पुगेको छ । विश्लेषणका क्रममा ‘आधुनिक नेपाली कवितामा ध्वनि र प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति गरिएको छ’ भन्ने समाधान निस्किएको छ । यसबाट

कविता वा साहित्यिक पाठमा शास्त्रीय भौतिकीका ध्वनि र प्रकाशका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको हुन्छ र कविता वा साहित्यिक पाठको अध्ययन र विश्लेषणका लागि शास्त्रीय भौतिकीका ध्वनिसँग सम्बद्ध र प्रकाशसँग सम्बद्ध मान्यता पनि आवश्यक हुन्छन् भन्ने देखिन आउँछ ।

(३) प्रस्तुत शोधमा 'आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध के-कस्ता विषय अभिव्यक्त भएका छन्' भन्ने तेस्रो शोधप्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण रहेको छ । त्यस्ता सामग्रीको विश्लेषण गर्दा आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको देखिएको छ । विश्लेषणका क्रममा 'आधुनिक नेपाली कवितामा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषय अभिव्यक्त भएका छन्' भन्ने समाधान निस्कन पुगेको छ । यसबाट कविता वा साहित्यिक पाठमा ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वका संरचना र गुणसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति रहेको हुन्छ र कविता वा साहित्यिक पाठको अध्ययन र विश्लेषणका लागि ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसम्बद्ध मान्यता पनि आवश्यक हुन्छन् भन्ने देखिन आउँछ ।

(४) प्रस्तुत शोधमा 'आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषय के-कसरी कविताकरण भएका छन्' भन्ने चौथो शोधप्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण रहेको छ । त्यस्ता सामग्रीको विश्लेषण गर्दा 'आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भाव बनेर कविताकरण भएका छन्' भन्ने देखिन आएको छ । यसबाट एकातिर कविता वा साहित्यिक पाठमा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा हुने तथ्य उद्घाटित हुन पुग्छ भने अर्कातिर कविता वा साहित्यिक पाठका बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावको अध्ययन र विश्लेषण गर्न शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित मान्यता पनि आवश्यक हुन्छन् भन्ने देखिन आउँछ ।

७.३ समष्टि निष्कर्ष र उपलब्धि

प्रस्तुत शोधमा आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्तिगत घनत्वको मात्रामा भिन्नता पाइन्छ । त्यस्ता मात्रामा देखिने भिन्नतालाई दृष्टिगत गर्दा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषयमध्ये यान्त्रिकीसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्तिगत घनत्व अन्य विषयका तुलनामा बढी रहेको यस शोधबाट प्राप्त भएको छ । यसका साथै

त्यस्तो अभिव्यक्तिगत घनत्वका दृष्टिले पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्वसँग सम्बन्धित विषय क्रमशः दोस्रो, तेस्रो, चौथो, पाँचौं, छैटौं र सातौं क्रममा रहेको यस शोधबाट देखिएको छ । सङ्कलित कविताको पठनका क्रममा हुन पुगेको यस्तो प्राप्तिलाई प्रस्ट पार्न परिशिष्ट 'क' मा पठन गरिएका कविता र ती कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीका विषयसम्बद्ध केन्द्रकसमेत खुलाइएको छ । यसबाट कविता वा साहित्यिक पाठमा अन्य केन्द्रकसम्बद्ध विषयका तुलनामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषयको प्रयोग बढी हुने निचोड प्राप्त हुन पुगेको छ ।

प्रस्तुत शोधमा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको कविताकरण हुँदा बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावमध्ये सबैभन्दा बढी मात्रामा बिम्बका रूपमा नै शास्त्रीय भौतिकीको कविताकरण भएकोसमेत प्रस्ट हुन पुगेको छ । यो तथ्य आधुनिक नेपाली कवितामा अभिव्यक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषणका क्रममा प्राप्त भएको हो । यस्तो तथ्य प्राप्त भएबाट शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषय कविताकरण हुँदा सबैभन्दा बढी बिम्बका रूपमा कविताकरण हुन जाने देखिन पुगेको छ ।

प्रस्तुत शोधमा पठन गरिएका कवितामध्येबाट शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध अभिव्यक्ति भएका कविता, ती कवितामा पाइने शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिगत सबलता र ती विषयको बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा भएको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषणलाई दृष्टिगत गर्दा लेखनाथ पौड्यालरचित "जीवनज्योति" र "सत्य सन्देश", बालकृष्ण समरचित "मेरो नुहाउने कोठा", "नमस्कार नमस्कार संसार", "कविताको व्याप्ति" र "स्वर्ग र देवता", लक्ष्मीप्रसाद देवकोटारचित "भिखारी" "गरीब" र "सुन्दरीजल", केदारमान व्यथितरचित "कमिला", "चील" र "नदी", पोषण पाण्डेरचित "पानी हो ऊ चल्छ" र "ज्यादै शून्य", ईश्वर वल्लभरचित "छाल र समुद्रको छाल" र "त्यो बगेको पानी दजला र फरातको", भूपि शेरचनरचित "हामी" र "हो-चि-मिन्हलाई चिठी", कृष्णभक्त श्रेष्ठरचित "जिल्छ-हाउँ, जिल्छ-हाउँ" र "मोचन नभएको बिसेमिरा: मोचन नभएको बिसेमिरा: मेरो जीवन", वैरागी काइँलारचित "गङ्गा नीलो बग्छु" "बागमती लहरले उठेर बर्सिदेऊ ..." र "मातेको मान्छेको भाषण : मध्यरातपछिको सडकसित" र तुलसी दिवसरचित "एटना र विसुभिएस: जिन्दगीसँगको विद्रोह", "नदी र बोधिवृक्ष" र "मौन जुलुस" शीर्षकका कविता सबल रहेको देखिएको छ । त्यस्तै ती कविका कवितामध्ये पनि शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध फरकफरक केन्द्रकसम्बद्ध अभिव्यक्ति र ती तिनको कविताकरण-प्रक्रियाको संयोजनलाई

दृष्टिगत गर्दा पोषण पाण्डेरचित “पानी हो ऊ चल्छ” कविता विशेष उल्लेख्य रहेको देखिन्छ, भने कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको प्रयुक्तिगत घनत्व र काव्यिक सौन्दर्यको प्रयुक्तिगत घनत्वलाई दृष्टिगत गर्दा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको “सुन्दरीजल” कविता अग्र स्थानमा उल्लेख्य रहेको देखिन्छ । यसरी शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयलाई कविताकरण गर्ने कार्यमा लेखनाथ पौड्याल, बालकृष्ण सम, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, केदारमान व्यथित, पोषण पाण्डे, ईश्वर वल्लभ, भूपि शेरचन, कृष्णभक्त श्रेष्ठ, वैरागी काइँला र तुलसी दिवस अग्र स्थानमा रहेको देखिन आउनुले आधुनिक नेपाली कविताका परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी, प्रयोगवादी र समसामयिक चारवटै धाराका कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग हुँदै आएको र तीमध्ये पनि स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धारा र समसामयिक धाराका कविता विशेष रूपले उल्लेख्य रहेको पुष्टि हुन पुगेको छ ।

छोटकरीमा भन्ने हो भने प्रस्तुत शोधकार्यबाट आधुनिक नेपाली कवितामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति भएको र ती विषय बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकरण भएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । वास्तवमा कविता वा साहित्यिक रचनामा शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत् र चुम्बत्वसँग सम्बन्धित विषयको अभिव्यक्ति हुन्छ र ती विषय बिम्ब, अलङ्कार, व्यञ्जना, शीर्षक, विषयवस्तु र भावका रूपमा कविताकृत हुन्छन् भन्ने ज्ञानको नवीन प्रतिपादन यस शोधबाट भएको छ । यसका साथै शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित मान्यता र तीसँग सम्बद्ध विश्लेषणढाँचाका आधारमा कविताकृति वा साहित्यिक पाठको अध्ययन गर्न आवश्यक मार्गसमेत निर्धारण हुन पुगेको छ । त्यस्तै यस शोधकार्यले शास्त्रीय भौतिकीको सञ्चारका लागि कवितालाई प्रयोग गर्न सकिन्छ र शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयलाई कविताको रचना गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने सत्य ज्ञान पनि स्थापित गरेको छ । यसबाट साहित्य र भौतिकीका बिचमा सम्बन्ध स्थापना गर्न र मिश्रित ज्ञानको विकास गर्न सकिने देखिएको छ । कवितामा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति हुने र शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बन्धित विषय कविताको रचनाका सामग्री बन्ने स्थिति हुने भएकाले यी दुवै विषय परस्परमा सम्बन्धित विषय हुन् र यिनीहरू परस्परमा प्रतिच्छेदित हुन्छन् भन्ने कुरालाई यस शोधकार्यले प्रस्ट पारेको छ । त्यसै गरी शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध विषयको प्रयोग गरी मानवीय जीवनका आरोह र अवरोहलाई प्रभावकारी ढङ्गले प्रष्फुटन गर्ने, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक असमानता र असन्तुष्टिलाई प्रकाशित गर्ने र समृद्धिको दिशातर्फ मार्गदर्शन गर्ने कार्य गरिएको तथ्यलाई

समेत यस शोधले उद्घाटित गरेको छ । यसप्रकार प्रस्तुत शोधकार्यले शास्त्रीय भौतिकी र कविताका बिचको सहसम्बन्ध र अन्तरसम्बद्ध पहिल्याउनमात्र नभई शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयले काव्यिक सौन्दर्य निर्माण गर्न र मानवीय मूल्यलाई सञ्चार गर्न खेल्ने भूमिकालाई उद्घाटित गर्न पनि महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ । यसबाट साहित्यका क्षेत्रमा विज्ञानसम्बद्ध विषयक्षेत्रले भूमिका खेलेको हुन्छ, भन्ने धारणालाई बल प्रदान गरी सर्जकहरूमा विज्ञानतर्फको रुचि वृद्धि गर्न, साहित्यिक पाठकसमक्ष विज्ञानसम्बद्ध प्राप्ति र ज्ञानलाई सञ्चार गर्न, वैज्ञानिक जगत्मा साहित्यिक रचनाको गहिराइलाई बोध गराई साहित्यप्रतिको आकर्षणमा वृद्धि गराउन, कविताका साथै साहित्यका अन्य विधालाई पनि शास्त्रीय भौतिकीका कोणबाट अध्ययन गर्ने विश्लेषण ढाँचा तयार पारी नयाँ ज्ञानक्षेत्रको उन्नयनका लागि ढोका खुल्न, साहित्य र भौतिकीसँग सम्बन्धित अन्तरविषयक शोधकार्य गरी साहित्यिक पाठमा हुने वैज्ञानिक मूल्य र वैज्ञानिक विषयले निर्माण गर्ने साहित्यिक मूल्यको विश्लेषण गर्न र शोधार्थीहरूलाई साहित्य र भौतिकीको प्रतिच्छेदन पहिल्याउने अन्तरविषयक शोधकार्य गर्नका लागि सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

परिशिष्ट क

पठन गरिएका कविताको सूची

प्रस्तुत शोधकार्यको समग्र पाठक्षेत्र आधुनिक नेपाली कविता रहेको छ । उक्त क्षेत्रभित्रबाट आधुनिक नेपाली कविताका धारा, काल, स्रष्टा र प्रवृत्तिको समावेशी प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रकाशन गरिएका सामूहिक कविता-सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत आधुनिक नेपाली कवितामध्येबाट स्वीकृत नमुनाका रूपमा विश्लेष्य कविताको सोद्देश्य छनौट गरी यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको हो । यसका लागि “आधुनिक नेपाली कविता सङ्ग्रह” (२०१८), “आधुनिक नेपाली कविता” (२०२८), “नवआधुनिक नेपाली कविता” (सन् १९८५), “प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता” (२०६७) र “प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता” (२०७४) मा सङ्गृहीत कविताको पठन गरी तीमध्येका शास्त्रीय भौतिकीका यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व जस्ता केन्द्रकसँग सम्बद्ध कविताको पहिचान गरिएको हो । यसरी विश्लेष्य कविता छनौट गर्नका लागि कविनामको वर्णानुक्रममा तयार पारिएको पठन गरिएका कविताको सूची निम्नवमोजिम रहेको छ -

क्र.सं.	लेखक	शीर्षक	सङ्ग्रह	मिति	पृष्ठ	केन्द्रक
१	अनिल पौडेल	आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३५-३६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र विद्युत्
२	---	विछोड	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३६-३७	यान्त्रिकी र पदार्थ
३	---	लाटोकोसेरो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३७-३८	ध्वनि र प्रकाश
४	---	हातहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३८-३९	यान्त्रिकी र पदार्थ
५	अमर गिरी	कविता र आरन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५७५	पदार्थ र ताप
६	---	घाम छेक्ने पहाड	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५७५-७७	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, ताप र विद्युत्
७	---	चटामरी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५७८-७९	पदार्थ र प्रकाश
८	---	हामी बाँचेको समय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८०-८२	ताप
९	अविनाश श्रेष्ठ	ओ मेरा आत्मज !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१५७-५८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
१०	---	जङ्गल - एउटा सलिलक्की	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९८-९९	यान्त्रिकी
११	---	परेवा - सेता-काला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९९-००	यान्त्रिकी र पदार्थ

१२	---	पानीको सङ्गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४००-०१	पदार्थ र ध्वनि
१३	---	प्रयोग	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	१५९-६०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
१४	---	हातमा कालो फूल लिएर उभिएकी नायिकालाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०१-०३	यान्त्रिकी र पदार्थ
१५	अशेष मल्ल	कृष्ण त आउँछ-आउँछ एक दिन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६४	यान्त्रिकी
१६	---	तिनीहरूलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६४-६५	यान्त्रिकी र पदार्थ
१७	---	बुधनको पसिनाको गन्ध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६५-६६	पदार्थ
१८	---	सुहागरात	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६६-६७	-
१९	असीत राई	इतिहासकारलाई न्यायालयमा उभयाउँदा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	५९-६२	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
२०	---	प्रतिक्षा नयाँ वर्षको	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	६३-६६	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
२१	आहुति	गणतन्त्रको क्षेत्रफल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६४८-४९	यान्त्रिकी र ताप
२२	---	गहुँगोरो अफ्रिका	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५०-५१	यान्त्रिकी र ताप
२३	---	ठेस	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५१-५२	यान्त्रिकी
२४	---	लक्ष्मिनिया ! तिम्रो लोटा खै ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५२-५४	पदार्थ र ताप
२५	इन्दिरा प्रसाईँ	देश खोजीरहेका हामी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४५४-५५	-
२६	---	पार्थ ! तिम्रो अनुपस्थिति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४५५-५६	पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
२७	---	बाइपङ्खी घोडा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४५६-५७	ध्वनि
२८	---	शीत अझै ओभाएको छैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४५७-५८	पदार्थ, ध्वनि र ताप
२९	ईश्वरचन्द्र जवाली	काली र कुकुर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५४०-४२	ध्वनि, पदार्थ, प्रकाश र ताप
३०	---	छोरी डोल्मा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५४१-४६	यान्त्रिकी
३१	---	जादुको घर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५४६-४९	यान्त्रिकी
३२	---	ताता किरण र राता रवि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५४९-५१	यान्त्रिकी र ताप
३३	ईश्वरवल्लभ	अग्निगाथा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५०-५१	ध्वनि, प्रकाश र ताप
३४	---	कस्मै देवाय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५१-५३	यान्त्रिकी र प्रकाश
३५	---	छाल र समुद्रको छाल	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	५१-५४	प्रकाश
३६	---	जामाचो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	४९-५०	यान्त्रिकी र प्रकाश
३७	---	त्यो बगेको पानी दजला र फरातको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	५५-५८	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
३८	---	प्रस्थानको तरखर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५४	यान्त्रिकी र पदार्थ

३९	---	मेरी आमाले आत्महत्या गरेको देश	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	५९-७९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
४०	---	मेरो ढाडमा अहिले कञ्चनजङ्घा बोकेको छैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५४-५६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४१	उदय निरौला	दुबो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८३-८४	पदार्थ र प्रकाश
४२	---	म र बकैनाको रूख	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८४-८५	यान्त्रिकी
४३	---	सपना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८५-८६	यान्त्रिकी र पदार्थ
४४	---	हुलिया हराइरहेछ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८६-८७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४५	उपेन्द्र श्रेष्ठ	आँखामाथि दौडेको समय	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	८२-८४	यान्त्रिकी र पदार्थ
४६	---	तिमी आकाशभरिको घाम, म घैँटाभरिको रात	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१२२-२३	यान्त्रिकी र पदार्थ
४७	---	म जकात पाँचपैसे ह्याक	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	८५-८८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
४८	---	मलाई असैह्य छ बन्दुक भुकेको पीडा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१२३-२४	प्रकाश
४९	---	म लामो बगर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	८०-८१	यान्त्रिकी र ध्वनि
५०	---	मेरो उमेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	८९-९१	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
५१	---	यो वटवक्षमा फेरि खोजौं हाम्रो बुद्ध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१२४-२५	-
५२	---	शङ्कराचार्यले जलाएको म बौद्धग्रन्थ हुँ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१२५-२८	प्रकाश
५३	उषा शेरचन	आवश्यकता र कर्तव्य	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०४	प्रकाश
५४	---	भूपिरवेष्टित घाउ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०४-०५	यान्त्रिकी
५५	---	म क्लियोपेट्रा । सृष्टिको एउटा सुन्दर भूल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०६-०७	यान्त्रिकी
५६	---	समुद्र र बादल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०७-०८	यान्त्रिकी र पदार्थ
५७	एम “पथिक”	म अहिले हुनुको बोध	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	३७-३८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
५८	---	म बिहान हुन्छु	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	३४-३५	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
५९	एस्पी कोइराला	जसमिन क्रिस्टी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०९-१०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि

६०	---	टाँकीको घाँस	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६१०-१२	यान्त्रिकी र पदार्थ
६१	---	माइली तता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६१२-१४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र विद्युत्
६२	---	सुनको थाली	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६१५-१७	यान्त्रिकी र ताप
६३	कणाद महर्षि	खर्पनसँग ज्यापू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६८	यान्त्रिकी
६४	---	तेलकासामा लुकामारी, बकैनामा बकैना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६९-७०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
६५	---	चुट्की	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७१-७१	यान्त्रिकी र पदार्थ
६६	---	भतेर र आँखाहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७१-७२	ध्वनि
६७	काजी गजमेर	अनिश्चित चिहानसम्मको अधुरो यात्रा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	११३-१४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
६८	---	तीन प्रतिबिम्ब	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	११६-१७	यान्त्रिकी र प्रकाश
६९	कालीप्रसाद रिजाल	आमाहरूलाई	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	९६-९७	यान्त्रिकी
७०	---	उन्युको पनि फूल फुल्ल होला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५७-५८	पदार्थ
७१	---	कसैको मुस्कान पाएर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१६०-६१	प्रकाश
७२	---	के गर्नु यी अक्षरहरू लिएर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५८-६०	ताप
७३	---	नदीलाई हेर्दाहेर्दै	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१००-००	यान्त्रिकी
७४	---	सबै शहीद	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	९८-९९	यान्त्रिकी
७५	---	सेतो पन्ना - मेरो कविता	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	९२-९५	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
७६	---	हमरी विटियाको नत्था तोडिदिनोस्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१६१-६५	ध्वनि र प्रकाश
७७	कुन्ता शर्मा	खोला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२५९-६०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
७८	---	पूर्वबाट उदाउने प्रभातको घमाइलो सूर्यलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६०-६१	पदार्थ र ताप
७९	---	पोथी बास्तु हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६१-६३	यान्त्रिकी र ध्वनि
८०	---	हामी सहँदै जाउँला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६३-६५	पदार्थ, विद्युत् र ताप
८१	कुन्दन शर्मा	एउटा प्रेम-कथा सुरु नभएको, नटुङ्गिएको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१०९-१०	-
८२	---	एउटा हराएको देश	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१०५-०६	यान्त्रिकी

८३	---	काठमाडौं छाड्दा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१०७-०७	यान्त्रिकी
८४	---	गुनासो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	११३-१४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
८५	---	पुरुष तीन रूप - मेरो दृष्टि	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१०१-०३	यान्त्रिकी
८६	---	म, आमा र छोरी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	११६-१८	पदार्थ
८७	---	यो प्रयोगशाला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४३-४४	-
८८	---	यो मन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१०४	-
८९	---	विस्तारै विस्तारै यो मनले	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४२-४३	-
९०	---	सडकै सडकमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४४-४६	यान्त्रिकी
९१	---	साँभ्रको क्यानभास र अधुरो चित्र	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	११९-२०	पदार्थ र प्रकाश
९२	---	हे राम !	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१११-१२	यान्त्रिकी
९३	कुमार	प्रसव पीडा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	७-९	यान्त्रिकी र पदार्थ
	घिसिङ			१९८५		
९४	---	हानै पर्ने क्षण !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	१०	यान्त्रिकी
				१९८५		
९५	कुमार नेपाल	हृदय	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२२	ध्वनि
९६	---	प्रेममा ज्यामिति	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२३	पदार्थ
९७	---	मौन विश्व	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२४	पदार्थ र ध्वनि
९८	---	बाघको एक भिक्का	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२५-२६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
९९	---	घाँटीमा म पासो लगाऊँ ?	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२७	यान्त्रिकी र पदार्थ
१००	---	चम्प्रीगोठ म सकार्न सक्तिर्ने	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२८	पदार्थ
१०१	---	वीसौं शताब्दी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२९-३०	यान्त्रिकी र पदार्थ
१०२	कुलमणि	डाँक रोकियो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२४१-४३	यान्त्रिकी
	देवकोटा					
१०३	---	डाँक खुल्यो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२४३-४५	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
१०४	कृष्ण जोशी	कालभैरव आँखा र हाम्रो अनुहार	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१६६-६७	यान्त्रिकी र पदार्थ
१०५	---	तिम्रो निषेध घोषणा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१६७-६९	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
१०६	---	मान्छे र ईश्वर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१६९-७०	पदार्थ र ताप

१०७	---	हृदयघात भएर चराहरूलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१७०-७१	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
१०८	कृष्ण प्रधान	अर्बुद आक्रमित सलह र चिसो कविता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०९-१०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
१०९	---	ओर्लओर्ल रहरहरू, सपनावाट ओर्ल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४११-१२	यान्त्रिकी र प्रकाश
११०	---	पानीको विम्ब	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४१३-१४	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
१११	---	साँढ्याको कवित्-४	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४१५-१६	यान्त्रिकी र ताप
११२	कृष्ण प्रसाईं	जरासन्ध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८८-८९	-
११३	---	दुर्योधनहरू पनि सत्सङ्गमा भिजेका छन्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५८९-९०	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
११४	---	फूलको समाधि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५९१-९३	यान्त्रिकी र पदार्थ, प्रकाश
११५	---	सालिक	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५९३-९४	पदार्थ र ताप
११६	कृष्णभक्त श्रेष्ठ	जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१३८-४०	यान्त्रिकी
११७	---	जिन्दगी कुहेको फूल जस्तो गन्हाउँछ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१४४-४५	पदार्थ
११८	---	तस्विरको राजा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१९६-९७	प्रकाश
११९	---	तोक्मा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१४६-५०	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
१२०	---	देउकीको छोरो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१९५-९६	-
१२१	---	पोखरी र मान्छे	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१३३-३४	यान्त्रिकी र पदार्थ
१२२	---	मान्छेको कथा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१५१-५३	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
१२३	---	मुमूर्षा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१९७-९९	यान्त्रिकी
१२४	---	मोचन नभएको बिसेमिरा: मोचन नभएको बिसेमिरा: मेरो जीवन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१३५-३७	ताप
१२५	---	लाश नउठेको परम्परा: ब्यूतिनसकेको युग: पिँढी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१४१-४३	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्
१२६	---	शब्दहरू	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१३१-३२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
१२७	कृष्णभूषण	म समुद्र बगिरहेछु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९१-९२	पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र

	बल					विद्युत्
१२८	---	गाउँले कविको कवितालाई शुभकामना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९२-२९	यान्त्रिकी
१२९	---	भविष्य	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९३-९४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
१३०	---	मनका कुरा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४		-
१३१	कृष्ण सेन इच्छुक	इतिहासको यस घडीमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र विद्युत्
१३२	---	उत्तरतिर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३१-३२	यान्त्रिकी
१३३	---	जेल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३२-३३	ध्वनि र विद्युत्
१३४	---	बन्दी छोराको पत्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३३-३५	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
१३५	केदार गुरूड	भित्ताको दर्शन ...	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१०४	यान्त्रिकी र ध्वनि
१३६	---	सूर्यका बोटहरू	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१०२-०३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
१३७	केदारमान व्यथित	अँगालोमा सिङ्गै रूख	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८४-८५	ध्वनि र ताप
१३८	---	अभिनय	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२३१-३२	प्रकाश
१३९	---	आँधी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८१	यान्त्रिकी, ध्वनि र विद्युत्
१४०	---	आकाशवाणी	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२३४-३५	यान्त्रिकी र पदार्थ
१४१	---	आधा रात	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८८	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
१४२	---	इन्द्रेनी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८०	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र विद्युत्
१४३	---	कमिला	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१७६-७७	यान्त्रिकी र विद्युत्
१४४	---	कामना	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२३५-३६	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्
१४५	---	किसान र खेत	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२३८-४०	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
१४६	---	गुनासो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१४	पदार्थ र प्रकाश
१४७	---	चील	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१७४-७५	यान्त्रिकी र ध्वनि
१४८	---	नदी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र विद्युत्

१४९	---	मिलन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८६-८७	यान्त्रिकी र पदार्थ
१५०	---	मेरो पृथ्वी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१९२-१४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
१५१	---	शिल्प-साधना	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१७८-७९	यान्त्रिकी र ध्वनि
१५२	---	सपना	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२३२-३४	यान्त्रिकी र ताप
१५३	---	सिन्धु	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८३	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
१५४	---	स्पुतनिक	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८९-९१	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
१५५	केवलपुरे किसान	देवकोटालाई चिठी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	९२-९४	-
१५६	---	मान्छे हो उठ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	९४-९५	यान्त्रिकी र पदार्थ
१५७	---	लहै	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	९६-९७	-
१५८	---	सङ्घर्षको ठीक् गर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	९७-९८	-
१५९	क्षेत्रप्रताप अधिकारी	तिमी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३४-३६	ध्वनि
१६०	---	पृथ्वीनारायण	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३६-३७	-
१६१	---	फे नयाँ वर्ष	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३८	प्रकाश
१६२	---	बुढीगण्डकी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३९	यान्त्रिकी र विद्युत्
१६३	खड्गसिंह राई "काँडा"	उद्घोषकले भने जस्तो	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१५-१८	यान्त्रिकी र पदार्थ
१६४	---	दिनहरू त्यसरी गुज्रँदैनन् ...	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१९-२०	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
१६५	खुमनारायण पौडेल	पुरापराग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२३-२४	यान्त्रिकी र पदार्थ
१६६	---	प्रयोगशालाभित्रको क्षण	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२४-२५	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
१६७	---	माफ गर साथीहरू, माफ गर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२६-२७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
१६८	---	शीतनिद्रा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२८-२९	ध्वनि र ताप
१६९	गुमानसिंह चामलिङ	आफैसँग	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२१-२२	यान्त्रिकी र पदार्थ
१७०	---	फोसिल मेरी वाणीको	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२३-२४	पदार्थ र ध्वनि
१७१	गोकुल जोशी	जीवन सङ्गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१०७-०८	ध्वनि

१७२	---	भावनाको पुकार	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१०८	-
१७३	---	सम्झनाको बाटो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१०९-१०	विद्युत्
१७४	---	होस् गरौं हिम्मत नहारौं	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	११०	-
१७५	गोपालप्रसाद रिमाल	आमाको सपना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७३-७४	ध्वनि, प्रकाश, ताप र चुम्बकत्व
१७६	---	तिमी र म	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७४-७६	ध्वनि
१७७	---	परिवर्तन	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१३४-३५	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
१७८	---	प्रति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७६-७७	पदार्थ
१७९	---	प्रश्न	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१३०-३१	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र विद्युत्
१८०	---	भेट	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२३७-३८	ध्वनि र प्रकाश
१८१	---	सपनामा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२३५-३६	प्रकाश
१८२	---	सान्त्वना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७७-७९	-
१८३	गोपीचन्द्र प्रधान	एक गलछेडाबाट चियाउँदा - उ भन्दछ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	३९-४१	-
१८४	---	बाँचै पर्ने बाध्यता - यो जीवन जगतमा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	४२-४३	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
१८५	गोमा	आँसु	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१४६-४७	यान्त्रिकी र पदार्थ
१८६	---	जलन-१	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१४१-४२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
१८७	---	जलन-२	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१४३-४४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
१८८	---	प्रश्न: दिउँसो सुतेर उठ्दा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१४५-४६	यान्त्रिकी
१८९	गोविन्द गिरी प्रेरणा	फूलहरू ! केही त बोल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४७८	-
१९०	---	सब थोक बिर्स सुनकेसी मैयाँ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४७९-८०	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
१९१	---	स्वप्नकथा जारी छ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४८०-८१	पदार्थ
१९२	---	हराएको अनुहार	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४८२	पदार्थ र प्रकाश
१९३	गोविन्दराज विनोदी	ऋतुस्नाता धर्ती	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३६	यान्त्रिकी र विद्युत्
१९४	---	घाम	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३७	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र विद्युत्
१९५	---	तिमी र म - अभिन्न	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३७-३८	पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश

		सत्य				
१९६	---	स्वयंप्रकाश	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३८-३९	पदार्थ र प्रकाश
१९७	घनश्याम कँडेल	कवि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४७-४८	यान्त्रिकी र प्रकाश
१९८	---	खोजेको छु अँध्यारोले	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४८	पदार्थ र ध्वनि
१९९	---	तिमी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४९	ध्वनि र प्रकाश
२००	---	बुद्ध - राहुलको रोदन सुनेपछि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४९-५१	ध्वनि, प्रकाश र चुम्बकत्व
२०१	चन्द्रकला नेवार	मेरो अँगालोभिन्न आऊ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४९-५०	पदार्थ
२०२	---	याचना उज्यालोको	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१५१-५२	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
२०३	जगदीश थापा	अस्तित्वको यात्रा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	११-१२	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
२०४	---	पलायन - निमन्त्रण	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१३-१४	यान्त्रिकी र प्रकाश
२०५	जनार्दन सम	के फेरि फर्कोइन ?	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२२२-२३	पदार्थ, प्रकाश र ताप
२०६	---	तिम्रो संसार	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२२३-२४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
२०७	---	सङ्गीत	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२२१-२२	ताप
२०८	जस योन्जन “प्यासी”	आष्टवान	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	८५-८८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२०९	---	चौबाटोमा अल्मलिएको मान्छे	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	८९-९५	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्
२१०	जसराज किराँती	तिमी र म	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२५२-५३	पदार्थ र प्रकाश
२११	---	निलो घाम	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२५३-५४	पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
२१२	---	पहाडकी केटी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२५५-५६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२१३	---	मेरो सपना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२५६-५८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
२१४	जीवन आचार्य	तपाईं पनि कविता लेख्नुहुन्छ ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४८३-८४	पदार्थ
२१५	---	प्रश्न नम्बर एक	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४८४-८५	-
२१६	---	म नहारेको भए तिमी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४८५-८६	पदार्थ र प्रकाश

		कसरी विजेता हुन्थ्यौ ?				
२१७	---	लेउ, च्याउ र खिया	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४८६-८९	ध्वनि
२१८	जीवन नामद्रुङ्ग	प्रथम प्रक्षेप प्रेमको	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१७३	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२१९	---	मैले लडिरहेको युद्ध	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१७१-७३	-
२२०	टेकध्वज जिम्बा “आशा”	सुन्दरी केटी	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१३८-३९	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
२२१	---	उज्यालो बिहान	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४०-४२	
२२२	तीर्थ श्रेष्ठ	अन्नपूर्ण वरिपरि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५२-५३	पदार्थ
२२३	---	तानाशाहहरूको सपनामा इन्द्रेनी हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५४-५५	ध्वनि र प्रकाश
२२४	---	नदीको गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५५-५६	यान्त्रिकी र ध्वनि
२२५	---	लाहुरेफूल ! म तिम्रो नाम फेर्न चाहन्छु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५६-५७	-
२२६	तुलसी दिवस	अक्षर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१७७-७८	यान्त्रिकी
२२७	---	एटना र विसुभिएसः जिन्दगीसँगको विद्रोह	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६९-६९	यान्त्रिकी र पदार्थ
२२८	---	घाट	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२०७-१०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
२२९	---	जिन्दगी र लुगा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२०५-०७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
२३०	---	नदी र बोधिवृक्ष	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१५८-५९	प्रकाश र विद्युत्
२३१	---	बदली	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१८२	पदार्थ र ताप
२३२	---	बिरामी रात - एउटा कथा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६५-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
२३३	---	बूढो दिन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१५४-५५	यान्त्रिकी र प्रकाश
२३४	---	मौन जुलूस	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६०-६२	पदार्थ, प्रकाश र विद्युत्
२३५	---	यात्रा संस्मरण	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१७९	यान्त्रिकी
२३६	---	लालटिन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६३-६४	पदार्थ र प्रकाश
२३७	---	सूर्य र माकुराको जालो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१५६-५७	यान्त्रिकी र प्रकाश
२३८	---	हाट भर्ने धुनमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२११-१३	यान्त्रिकी र पदार्थ
२३९	---	हृदयको बालक	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१८०-८१	ध्वनि, प्रकाश र ताप
२४०	तोया गुरुङ	बाजा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९६	ध्वनि

२४१	---	सन्तोष	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९६-९७	-
२४२	---	मनुराग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९७-९८	यान्त्रिकी
२४३	---	शब्दचित्र आरूका फूलहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९९	-
२४४	दलसिंह “अकेला”	म तिमिलाई आत्मामा भेट्छु	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१२४-२५	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२४५	---	मैले भनेकै हो अब मेरो जसरी पनि नापजोख गरे हुन्छ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१२६-२७	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
२४६	दिनेश अधिकारी	आफ्नै विरुद्धमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५८-५९	यान्त्रिकी
२४७	---	विहे	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५९-६०	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
२४८	---	चेतनाको पीडा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५६१-६३	यान्त्रिकी र पदार्थ
२४९	---	धर्तीको गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५६३-६५	यान्त्रिकी र ताप
२५०	दिलप्रसाद राणा	प्रवाह	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	५७-५८	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
२५१	---	स्थिति	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	५५-५६	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
२५२	दुबसु क्षेत्री	अँध्यारोविरुद्ध उभिएका अश्वमेध यज्ञका घोडाहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६१८-१९	प्रकाश
२५३	---	आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६१९-२०	यान्त्रिकी र ताप
२५४	---	यन्त्रको ऋतु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२०-२१	यान्त्रिकी र ध्वनि
२५५	---	समयलाई एउटा पत्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२१-२२	विद्युत्
२५६	देव भण्डारी	मेरो गाउँ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४६-४७	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
२५७	---	कालेबुड	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४८	पदार्थ र ध्वनि
२५८	द्वारिका श्रेष्ठ	एउटा उत्खनन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१८३-८५	यान्त्रिकी
२५९	---	एउटा भक्कु क्रूसिफिकेसन्को रङ्गशालामा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२०२-०७	यान्त्रिकी, ध्वनि, पदार्थ र प्रकाश
२६०	---	एक अनन्त क्रम	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१८६-८९	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
२६१	---	एक व्यक्तित्व: एउटा भतेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१९५-०१	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश

२६२	---	कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१९०-९४	पदार्थ र ताप
२६३	---	जिन्दगीको एउटा असफल प्रयोग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१३२	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
२६४	---	हाँसो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१३३-३४	यान्त्रिकी
२६५	---	हिजो, आज र भोलि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१३४-३५	-
२६६	देव भण्डारी	कालेबुड	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४८	पदार्थ र ध्वनि
२६७	---	मेरो गाउँ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४७-४८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
२६८	धरणीधर कोइराला	उद्वोधन (जाग जाग)	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७-२०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२६९	---	कवि भानुभक्तप्रति	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१-२२	यान्त्रिकी
२७०	---	कविता	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२६-२७	ताप
२७१	---	नत्र बर्बाद भयो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२०	यान्त्रिकी र पदार्थ
२७२	---	नेपाल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२४-२६	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
२७३	---	विनय	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६	यान्त्रिकी र पदार्थ
२७४	---	साहित्य-सुधा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२२-२४	यान्त्रिकी र प्रकाश
२७५	धर्म लिवाङ	असमञ्जस विचार - अन्योल बाटो	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४४-४५	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
२७६	---	जन्ती	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१४३	-
२७७	धर्मराज थापा	आमासँग	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२०९-१०	यान्त्रिकी र पदार्थ
२७८	नकुल सिलवाल	कल्पना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०४	यान्त्रिकी र पदार्थ
२७९	---	खोपाको चौता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०४-०५	-
२८०	---	तिमीलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०५-०७	ताप
२८१	---	पहिरोले उतारेको मानचित्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०७-०८	यान्त्रिकी र पदार्थ
२८२	नन्द हाँगखिम	जुलूस	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	७०-७२	प्रकाश र ताप
२८३	---	युद्धको कुरा सोच्छौं तिमी ?	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	६७-६९	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप

२८४	नरबहादुर तोया	मैदान । निर्णय । हामी	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १७७-७८ १९८५		यान्त्रिकी र ध्वनि
२८५	---	वृत्त । एउटा विष्फोटको रेखाङ्कन	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १७४-१७ १९८५		यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
२८६	नरदेन रूम्बा	क्यामेलिया फुलेको छ लटरम्म आँखामा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १२८-३० १९८५		यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, ताप र विद्युत्
२८७	---	एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १३१-३२ १९८५		यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
२८८	नरेश चन्द्र खाती	केही रहल कुराहरू	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १८९ १९८५		यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
२८९	---	जान्न खोज तिमी पनि तिम्रा मनसँग	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १८६-८८ १९८५		यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
२९०	नरेश शाक्य	एउटा फर्जी घोषणाको विरूद्ध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६६-६७	यान्त्रिकी
२९१	---	ओर्लेर शिखरबाट	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६७-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२९२	---	भैरवको नृत्य र तिम्रो कविता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६८-६९	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
२९३	---	सम्भोग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२६९-७०	-
२९४	नव सापकोटा	त्यो फेरि आउँछ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १०५ १९८५		-
२९५	---	होश पोइल आइछ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १०६ १९८५		यान्त्रिकी र पदार्थ
२९६	नोज्याङ स्याङ्दन	केही थोक हराइएको दिन लाग्छ - यो दिन दार्जीलिङ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १८२-८३ १९८५		यान्त्रिकी र पदार्थ
२९७	---	दार्जीलिङ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १८४-९५ १९८५		यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
२९८	पारिजात	आत्मबोध	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२१८-१९	पदार्थ र विद्युत्
२९९	---	एक कोठा एक उद्देश्य र एक इन्टेलक्चुअल नारी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२२६-२७	यान्त्रिकी र पदार्थ
३००	---	जीवन एक बेवारिस मृत्युको मुचुल्का	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	११७-१८	पदार्थ
३०१	---	नङ्ग्याउन चाहन्छु मेरो पँप्लरको रूख	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२२०-२२	यान्त्रिकी

३०२	---	प्रेमकथा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२११-१२	ताप
३०३	---	बैसालु वर्तमान	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२१३-१४	ध्वनि
३०४	---	म सडक बोल्दैछु	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२१५-१७	यान्त्रिकी
३०५	---	मानुषी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२३१-३२	यान्त्रिकी
३०६	---	मेरो विश्वास, मेरो अभिव्यक्ति र मेरो प्राप्ति	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२२३-२४	यान्त्रिकी, ताप र प्रकाश
३०७	---	मेरो पलायन अन्तरिक्षतर्फ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२०८-१०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
३०८	---	लाहुरेलाई एक रोगी प्रेमिकाको पत्र	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२२८-३०	यान्त्रिकी
३०९	पी अर्जुन	भूटो बोल्ने साँचो बानी	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१२२	-
३१०	---	विश्वासघात	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१२३	यान्त्रिकी र पदार्थ
३११	पुरूषोत्तम सुवेदी	आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७३-७४	ध्वनि र ताप
३१२	---	इतिहासका पाइलाहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७४-७५	यान्त्रिकी र पदार्थ
३१३	---	भृत्यतन्त्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७५-७७	पदार्थ र ध्वनि
३१४	---	समय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७७-७८	पदार्थ र ताप
३१५	पुष्कर लोहनी	बाँच्ने रहर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२३३-३४	यान्त्रिकी र प्रकाश
३१६	---	रित्तो पर्खाइ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२३५-३६	पदार्थ
३१७	---	हंस	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२३७-३८	यान्त्रिकी र पदार्थ
३१८	---	दरिलो विश्वास रोपेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२३९-४१	यान्त्रिकी र ध्वनि
३१९	पूर्णविराम	गोविन्दले ठिक भन्यो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४०-४१	यान्त्रिकी र पदार्थ
३२०	---	पौवाकी पौवालीलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४१-४२	ताप
३२१	---	मेरो प्रभातलाई कसले मान्यो ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४२-४४	-
३२२	---	सूर्यको अनुपस्थिति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४४-४६	यान्त्रिकी
३२३	पोषण पाण्डे	एकलो त कोही पनि हुँदैन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४४-४५	यान्त्रिकी
३२४	---	गुराँसले रङ्ग फेर्दैन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४२-४३	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
३२५	---	ज्यादै शून्य	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४८-४९	ध्वनि
३२६	---	पानी हो ऊ चल्छ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४६-४७	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप र चुम्बकत्व

३२७	---	मानिसदेखि होशियार	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२५०-५१	यान्त्रिकी
३२८	---	लहर-लहरमा व्युँभेरे	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१११-१२	यान्त्रिकी र प्रकाश
३३०	---	सान्नानी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	११२-१३	यान्त्रिकी
३३१	---	सृष्टिको दियो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	११३-१४	यान्त्रिकी
३३२	---	हामीलाई रूख जस्तो फाट्न देऊ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	११४-१५	यान्त्रिकी
३३३	प्रमोद प्रधान	आफ्नै दुई आँखासँग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९०	पदार्थ
३३४	---	जीवन कविता जस्तो किन हुँदैन ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९१	यान्त्रिकी
३३५	---	मृत्युभोज	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९२	ताप
३३६	---	मैले प्रेम गरेकी केटी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९३-९४	ध्वनि
३३७	प्रेम प्रधान	रिक्त भइसकेका छन् आकाश पनि	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१०७-०९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
३३८	---	आँखाले जति हेरे पनि टाढिँदै छन् विम्बहरू	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	११०-१२	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
३३९	प्रेमराजेश्वरी थापा	कली	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८८-९०	पदार्थ, ध्वनि र ताप
३४०	---	को ? किन ?	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८६-८७	प्रकाश र ताप
३४१	---	गीत	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८७-८८	-
३४२	---	निःस्पृह	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६९	-
३४३	---	प्रदान	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८३-८४	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
३४४	---	प्रश्न	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६९-७०	ध्वनि
३४५	---	वसन्तलाई स्वागत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७०-७१	-
३४६	---	शिशु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७१-७२	यान्त्रिकी
३४७	प्रेम शोर्पा "विरोकी"	अन्धकार रात - एक प्रतिक्रिया	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२५-२६	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
३४८	---	जीउँदो गीत	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२७-२८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
३४९	फणीन्द्र नेपाल	भाट	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९५-९६	यान्त्रिकी र पदार्थ
३५०	---	सङ्केत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९६-९७	यान्त्रिकी र पदार्थ
३५१	---	सभ्यताको जलुस - प्रकाशबाट अन्धकारतिर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४९७-९९	ध्वनि र ताप
३५२	---	सृष्टिसौन्दर्य	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४		यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि

						र प्रकाश
३५३	बालकृष्ण सम	इच्छा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	५७	पदार्थ, ध्वनि र ताप
३५४	---	कविताको व्याप्ति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३-४४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र विद्युत्
३५५	---	नमस्कार नमस्कार संसार	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	६५-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
३५६	---	प्रिय	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	४५-४६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
३५७	---	फुटेको फूलदान	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	३१-३२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
३५८	---	बहुलाहाले	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४-४६	पदार्थ, ध्वनि, ताप र विद्युत्
३५९	---	म पनि चौता मान्छु	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	५८-६४	पदार्थ र ध्वनि
३६०	---	मर्ने बेला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६	-
३६१	---	मृत्युपछिको अभिव्यञ्जन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	३३-३६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
३६२	---	मेरा युवक	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	५२-५६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
३६३	---	मेरो नुहाउने कोठा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	४७-५१	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्
३६४	---	सुमन	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	४७-४८	यान्त्रिकी र पदार्थ
३६५	---	सोम	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	३७-४६	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र विद्युत्
३६६	---	स्वर्ग र देवता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६-५०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र विद्युत्
३६७	---	स्वागत	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	३६-३८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
३६८	---	स्वागत ! स्वागत !	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	४६-४७	यान्त्रिकी
३६९	---	हात	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	४३-४४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
३७०	बेन्जु शर्मा	परम्परा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३००	पदार्थ र ताप
३७१	---	लोगने मानिसहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३०१-०२	यान्त्रिकी
३७२	---	विन्दुभिन्न समेटिएको सिन्धु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३०२-०४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र विद्युत्
३७३	---	कर्पु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३०४-०५	यान्त्रिकी र ताप
३७४	भक्त राई	अनन्त युद्ध	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	१५३-५४	यान्त्रिकी र पदार्थ

				१९८५		
३७५	---	आँगनका साउतीहरू	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	१५५-५६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
				१९८५		
३७६	भवानी भिक्षु	अवरोध किन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१३९-४३	यान्त्रिकी र पदार्थ
३७७	---	आऊ हामी गाऔँ गीत !	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७१-७२	ध्वनि
३७८	---	कता ?	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६८-६९	प्रकाश
३७९	---	कथा-व्यथा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१४४-४६	यान्त्रिकी र ध्वनि
३८०	---	गाइने	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६५-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
३८१	---	गूँज्यो कसको नीरव बोली ?	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६९-७१	ध्वनि र प्रकाश
३९१	---	जगको जग	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१५७-५९	
३९२	---	नव स्वागत	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१३३-३४	ध्वनि, प्रकाश र ताप
३९३	---	पाप गर्नु	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१३५-३८	पदार्थ, प्रकाश र ताप
३९४	---	"... प्रति"	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१५६-५७	
३९५	---	भुतुचा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१२९-३२	पदार्थ, ताप
३९६	---	मेरो सुन्दर भूल !	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७२-७३	-
३९७	---	विगतको याद	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७३-७४	ध्वनि
३९८	---	सन्ध्या	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६३-६५	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
३९९	---	सुन्दरीजल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६०-६३	ध्वनि, प्रकाश र ताप
४००	भवलाल लामिछाने	वसन्त - एउटा प्रक्रिया	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	७५-७६	पदार्थ, ध्वनि र ताप
				१९८५		
४०१	---	स्वागत: नयाँ वर्षलाई	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	७३-७४	प्रकाश
				१९८५		
४०२	भीम थापा	तिमी गिरफ्तार छौ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	४-६	यान्त्रिकी र ताप
				१९८५		
४०३	---	मेटामर्फसिस	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन्	१-३	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
				१९८५		
४०४	---	एक कविता	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२५२	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
४०५	भीमनिधि तिवारी	काँप्यो लुगलुग त्यो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१०६-०७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
४०६	---	के थियो ?	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१०९-१०	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
४०७	---	गजल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१०५	यान्त्रिकी

४०८	---	दागवती	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	११०-१३	पदार्थ, प्रकाश र ताप
४०९	---	दाजुभाइ	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१०४-०५	पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
४१०	---	प्रेमको परिणाम	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१०७-०९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
४११	---	सूर्यघाट	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१०१	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४१२	भूपाल राई	एक थान खेसा र राष्ट्रगानका फूलहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१५-१६	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
४१३	---	तिम्रा जोर आँखालाई परेवा-सलाम	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५९६-९७	यान्त्रिकी र पदार्थ
४१४	---	दाजै ! कविता गाउँमै छ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५९७-९८	यान्त्रिकी र ध्वनि
४१५	---	प्रेमवर्ष	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५९९-००	यान्त्रिकी र प्रकाश
४१६	भूपि शेरचन	असार	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२६८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४१७	---	घण्टाघर	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२९१	यान्त्रिकी र पदार्थ
४१८	---	घुम्ने मेचमाथि अन्धो मान्छे	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२९४-९५	यान्त्रिकी र ध्वनि
४१९	---	घैंटोभिन्न वटवृक्ष	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	३०३	पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
४२०	---	दुई सेता कलिला हत्केलाको परेवा - तिम्रो नमस्ते	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२९६	यान्त्रिकी
४२१	---	बेड लैम्प	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२५०	यान्त्रिकी र प्रकाश
४२२	---	मैनवतीको शिखा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२९२-२९३	ताप र पदार्थ
४२३	---	मध्यान्ह दिन र चिसो निद्रा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२६३-६४	ध्वनि
४२४	---	मेरो देश	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२६५-६७	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
४२५	---	मैनवतीको शिखा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१३६-३७	ताप र प्रकाश
४२६	---	यो हल्लै हल्लाको देश हो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२५२-५३	ध्वनि
४२७	---	हामी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२५७-६२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ताप र बिद्युत
४२८	---	हो-चि-मिन्हलाई चिठी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२५४-५६	यान्त्रिकी र ताप
४२९	---	सर्पको खोजीमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१३९-४१	यान्त्रिकी
४३०	भेषप्रसाद शर्मा	ऋन्दन	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२२५-२८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि

४३१	---	प्रभात	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२२८-२९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
४३२	मञ्जु काँचुली	तिमी घर फर्केको बेला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३०६-०७	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
४३३	---	बादलको कोषाणुमा सृष्टिको पुनरावृत्ति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३०७-०८	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र विद्युत्
४३४	---	म परम दुःखको अन्त्य चाहन्छु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३०८-३१०	-
४३५	---	सहिदप्रति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३१०-११	पदार्थ
४३६	मञ्जुल	दर्जी दाइले लुगा सिउँदा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२७१-७३	-
४३७	---	भक्तिकएको घर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२७३-७४	-
४३८	---	मृत्यु-बहत्तर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२७४-७५	-
४३९	---	सिद्धिचरणहरू - उनन्वालीस	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२७६-७६	पदार्थ
४४०	मदन ओझा	मनको खाल्डोमा घाउको पीर !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	९८-९९	ध्वनि
४४१	---	अविश्वास पर्दा यौटा दागमा खोलिन्छ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१००-०१	पदार्थ र ताप
४४२	मदन रेग्मी	Oh ! Women frailty is thy name ! अन्धविश्वास-अन्धविश्वास प्रतीक्षा अन्धविश्वास-अन्धविश्वास	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१८६-८७	यान्त्रिकी
४४३	---	आगोभिन्नको रिक्तता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१८७-८९	यान्त्रिकी, प्रकाश र विद्युत्
४४४	---	कुहिरोभिन्न काराकासको कुन्युको शोक	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२८७-८९	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
४४५	---	खिइन देऊ मेरो मुटु धूवाँ उडाएर जङ्गलको माझबाट	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२८४-८६	पदार्थ र ताप
४४६	---	गाइजात्राको प्रथम चरणमा बहुला	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२७७-८३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
४४७	---	धुवाँले चरिएको गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१८९-९१	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
४४८	---	म आगोमा जन्मेको साबुनका फोका	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१९१-९३	पदार्थ, ध्वनि र ताप

४४९	---	लिलीलाई शुभकामना २०२१	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२७२-७६	यान्त्रिकी र ध्वनि
४५०	---	हो ! प्रतिशोध छ आफैसित	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२६९-७१	यान्त्रिकी र ताप
४५१	मनप्रसन्न योजन	प्रतीक्षा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१९१-९२	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४५२	---	मेरो माया - उसको र मेरो दृष्टि-क्षेप	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१९३-९५	यान्त्रिकी र चुम्बकत्व
४५३	मनप्रसाद सुब्बा	मेरो अनुहार	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१६४-६६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
४५४	---	यो यौटा दिन	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१६१-६३	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
४५५	म. वी. वि. शाह	आकाशका तिमिरे तारा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१३	पदार्थ र प्रकाश
४५६	---	आमाको पुकार	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२५१	ध्वनि
४५७	---	गर्छिन् पुकार आमा रोई	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१२	ध्वनि र प्रकाश
४५८	---	छोडेको बास	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२५२-५३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र विद्युत्
४५९	---	त्यो मान्छे कस्तो छ	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२५४-५५	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
४६०	---	देशको माटो	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२४६	-
४६१	---	यौटा मेशीन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२५६-५८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४६२	---	रारा कि अप्सरा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२४७-५०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
४६३	---	हे वीर ! हिँड अगी सरी	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२११	यान्त्रिकी
४६४	महानन्द सापकोटा	तीजको बयान	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२८-२९	प्रकाश र ताप
४६५	---	पुकारा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२९-३०	ध्वनि र विद्युत्
४६६	---	विश्वदेवाय	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	३०-३३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र विद्युत्
४६७	---	हाम्रो नेपाल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	३३-३५	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
४६८	महेश प्रसाईं	एउटा यस्तो बिहान	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३६	यान्त्रिकी, विद्युत् र ताप

४६९	---	रिम्पोछे र लङ्गडो बादल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३७-३८	यान्त्रिकी र पदार्थ
४७०	---	सङ्केत, सङ्केत र सङ्केत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३८-४०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
४७१	---	सौन्दर्य-कुण्ठा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४०-४४१	प्रकाश र यान्त्रिकी
४७२	मातुका पोखरेल	चस्मा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५५-५६	पदार्थ
४७३	---	जङ्गवहादुर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५६-५८	यान्त्रिकी र ध्वनि
४७४	---	दिल्लीका मच्छरहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५९-६०	यान्त्रिकी र प्रकाश
४७५	---	मित्रताको आकाश	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६०-६१	पदार्थ, प्रकाश र ताप
४७६	माधव घिमिरे	अन्तिम आँसु	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१९३-९५	ध्वनि, प्रकाश र ताप
४७७	---	अप्सरा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१९१-९२	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
४७८	---	कलमवीर	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१९६-९७	पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
४७९	---	काफल पाक्यो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१९५	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
४८०	---	कालीगण्डकी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८०-८१	यान्त्रिकी
४८१	---	घामपानी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८१-८२	ध्वनि र प्रकाश
४८२	---	चरी लमिनी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२२०-२१	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
४८३	---	नवयुवक	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८२-८३	-
४८४	---	मेरा रोकिय आँसु	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२२४-२५	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
४८५	---	यो छाया-छवि	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२३०	पदार्थ र प्रकाश
४८६	---	राजेश्वरीबाट	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२२९	यान्त्रिकी र ध्वनि
४८७	---	लाग्दछ मलाई रमाइलो	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२२८	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
४८८	---	वैशाख	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८४-८५	ध्वनि
४८९	---	स्वदेशको सङ्ग्रेलो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१९७-९९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
४९०	माधवप्रसाद देवकोटा	साहित्यिक प्रति	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२०७-०८	ध्वनि, पदार्थ र प्रकाश
४९१	माधवलाल कर्माचार्य	हूँ म तिम्रो याद	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१९-२०	पदार्थ, प्रकाश र ताप
४९२	मित्रलाल	उपागान	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०१	प्रकाश

पंज्ञानी						
४९३	---	भार	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०२	यान्त्रिकी
४९४	---	पढेकाहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०२-०३	यान्त्रिकी
४९५	---	बाटो छेक्ने कुरा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०३	यान्त्रिकी
४९६	मीनबहादुर विष्ट	आइरहेछ बमको आवाज	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७९	ध्वनि
४९७	---	गाउँको पाठशाला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३७९-८०	यान्त्रिकी
४९८	---	जरसाहेबको कुकुर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३८०-८२	यान्त्रिकी र ध्वनि
४९९	---	साला पहाड में क्या है	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३८२-८४	यान्त्रिकी र पदार्थ
५००	मुकुन्दशरण उपाध्याय	नारी - एक चित्रण	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२००-०१	यान्त्रिकी
५०१	---	नारी - एक उद्बोधन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२०१-०२	पदार्थ र विद्युत्
५०२	---	नारी - एक अनुरोध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२०२-०३	ताप
५०३	---	लेखेर मात्रै कविता हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२०३-०४	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
५०४	मोदनाथ प्रश्रित	उज्यालो र हाँसो कसैले दिएनन्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२२	प्रकाश
५०५	---	नयाँ जिन्दगीका नयाँ छन् कहानी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२२-२३	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
५०६	---	बन्दुकको नालबाट शान्ति जन्मन्छ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२३-२५	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
५०७	---	समय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२६-२७	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
५०८	मोमिला	दुर्गम उचाइ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
५०९	---	पानी-पानी भयो जिन्दगी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६३-६४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
५१०	---	भीमसेन थापाको सुसाइट नोट	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६५-६६	यान्त्रिकी र ध्वनि
५११	---	मेरो शताब्दीको अन्तिम रात	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६७-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
५१२	मोहन कोइराला	आज कसैलाई विदा गर्नु छ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	९९	ध्वनि
५१३	---	आधुनिक नेपालको क्लब- ट्रिब्सकी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२९०-९४	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
५१४	---	उज्यालो र अँध्यारो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२९८	प्रकाश र ताप
५१५	---	घाइते युग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१००-०१	यान्त्रिकी

५१६	---	जाँदा जाँदै सम्भरेर	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२७८-७९	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
५१७	---	पहराको फूल	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२७७	पदार्थ
५१८	---	फर्सीको जरा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३०३-०५	पदार्थ र ताप
५१९	---	म तिम्रो छोरीलाई प्रेम गर्छु	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३१२-१४	यान्त्रिकी र पदार्थ
५२०	---	म सम्भन्छु	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२८०-८१	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
५२१	---	मिस पेपरवेट	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२९४-९५	यान्त्रिकी
५२२	---	मेरो व्यङ्ग्यचित्र	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३०६-०७	पदार्थ
५२३	---	रातको सर्दीमा नयाँ सडक	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३०८-११	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
५२४	---	सडकमा हुस्से	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२९६-९७	ध्वनि र प्रकाश
५२५	---	सारङ्गी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२९९-०२	पदार्थ र ताप
५२६	मोहन ठकुरी	जीवन	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	९६	ध्वनि
५२७	---	कठै यो मोहन ठकुरी	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	९७	पदार्थ
५२८	मोहन हिमांशु थापा	रातभैँ अन्धकारमा घोप्टिएर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३१५	पदार्थ
५२९	---	आकाशलाई बेरेजस्तै	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३१६	पदार्थ र प्रकाश
५३०	---	असनको माभाभैँ सल्वलाइरहेछ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३१७-१८	पदार्थ र प्रकाश
५३१	---	तुपारोको पानी र हुस्सुको पाइलो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३१९-२०	प्रकाश
५३२	---	मुर्कट्टाको आँखामा मृत्युको लाश	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३२१-२२	यान्त्रिकी
५३३	---	खुकुरीमाथि एक चौटा बादल	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३२३	ध्वनि र प्रकाश
५३४	---	इनारभिन्नका एक दुई आँखा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३२४-२५	यान्त्रिकी
५३५	---	आगोको राप	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३२६-२७	ताप
५३६	युद्धप्रसाद मिश्र	चरखण्डीको खोंच	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१२५-२६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
५३७	---	जलन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१	पदार्थ र ताप
५३८	---	जाबीको चरा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१२६-२७	यान्त्रिकी

५३९	---	ज्यालामुखीका शिखा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१-५२	-
५४०	---	प्रजलन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३	यान्त्रिकी र ताप
५४१	---	सामर्थ्य	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३-५४	यान्त्रिकी
५४२	---	सूर्य घाटमा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१२७-२९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
५४३	युद्धवीर राणा	ऐ इतिहास - फर्काइदे मेरो सुगौलीको कागत	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	७७	पदार्थ
५४४	---		नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	७८	यान्त्रिकी र पदार्थ
५४५	रत्न थापा	कुखुरीको तन्द्रा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३२८-३०	पदार्थ, ध्वनि र ताप
५४६	---	जूनको चपरी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३३१	यान्त्रिकी
५४७	---	बयली खेल	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३३२-३३	यान्त्रिकी र ध्वनि
५४८	---	शब्द सुम्लाको शून्यतामा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३३४-३६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
५४९	---	भुल्लिएको भंगेरी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३३७-३९	यान्त्रिकी र पदार्थ
५५०	---	सडक घप्लकक मुख छोपछ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३४०-४१	पदार्थ
५५१	---	बैंस फुटिरहेछ ढुङ्गाको काईमा चिप्लेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३४२	यान्त्रिकी र ध्वनि
५५२	---	कुहिरोले आँखा उघार्छ हुस्सुभिन्न	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३४३-५३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, ताप र विद्युत्
५५३	रत्नध्वज जोशी	अटल नियम	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७६-७७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
५५४	---	जलन	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७५-७६	ध्वनि
५५५	---	पवित्र प्रेम	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७७	पदार्थ, प्रकाश र ताप
५५६	रमेश श्रेष्ठ	अर्को महाभिनिष्क्रमणको तयारी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६९-७०	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
५५७	---	आकाश धरतीको गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७१-७२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
५५८	---	उत्कण्ठा विम्ब	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७२-७३	ध्वनि र प्रकाश
५५९	---	कविताको उज्यालो-५	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७३-७४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
५६०	राजकुमार केसी	अगेनाको डिलमा एक साँभ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३५-३६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
५६१	---	देउडा गाउँदै	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३६-३७	यान्त्रिकी र पदार्थ

५६२	---	रम्लेल साइँला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३७-३९	यान्त्रिकी र पदार्थ
५६३	---	सम्भवतः मसँग बाँकी केही रहने छैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३९-४०	यान्त्रिकी र प्रकाश
५६४	राजव	असमर्थ श्लोक	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३८५	-
५६५	---	क्रूरको सौन्दर्यप्रेम	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३८६	यान्त्रिकी र ताप
५६६	---	ग्रह टिप्ने सपना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३८७-८८	-
५६७	---	घर गएपछि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३८८-८९	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
५६८	राजु प्रधान	एउटी वेश्याको “हिमांशु” आकृतिभरि	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२००-०३	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
५६९	---	सिनो गन्हाउने वर्तमान	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१९६-९९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
५७०	राजेन्द्र भण्डारी	बगूँ बगूँ बगूँ	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१७९-८०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
५७१	---	रातभरि गोदावरी हावासँग नाचिरह्यो	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१८१	यान्त्रिकी र प्रकाश
५७२	राजेन्द्र शलभ	उज्यालोको सर्त	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५०३	प्रकाश
५७३	---	जङ्गलको कुनै कानुन हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५०४-०५	यान्त्रिकी र पदार्थ
५७४	---	तिमी नहुँदा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५०५-०६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
५७५	---	तिम्रो हो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५०६	-
५७६	राधेश्याम लेकाली	तर किन आँगनमा घाम आएको छैन ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५०७-०९	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
५७८	---	पहाडहरू जलिरहेछन्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५०९-१०	विद्युत्
५७९	---	मौसम रोकिँदा गुलाफ हाँस्दैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५११-१२	-
५८०	---	र मान्छे यतिबेला हारिरहेछ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१२-१३	पदार्थ
५८१	रामचन्द्र भट्टराई	काली	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२१४-१५	यान्त्रिकी र पदार्थ
५८२	---	छालाको युद्ध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२१५-१६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
५८३	---	प्रवासिएको फूल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२१६-१७	यान्त्रिकी
५८४	---	फूल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२१७-१८	यान्त्रिकी र ताप
५८५	रामप्रसाद जवाली	अविरल जीवन ! अविरल गान !	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७५	यान्त्रिकी र पदार्थ

५८६	---	मान्छेको पहिचान र म	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७५-७७	ध्वनि र प्रकाश
५८७	---	मान्छे त्यसै शान्त हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७७-७८	यान्त्रिकी
५८८	---	रुँदैनन् क्रान्तिका स्वर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७८-७९	-
५८९	रेशम विरही	अन्तिम प्रेमपत्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३१२-१४	ताप
५९०	---	मड्गली गुप्ताको पान	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३१४-१५	ध्वनि र विद्युत्
५९१	---	शम्शेर थिडको चेतना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३१५-१७	प्रकाश र ताप
५९२	---	हल्दादी आमाको प्रश्न कविलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३१७-१९	पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
५९३	लक्ष्मण श्रीमल	तिमी निदाइ रहेछौ !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	४६-४८	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
५९४	---	कान्छा ! तिमी कमप्यूटर नवन !!	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	४९-५४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
५९५	लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा	इन्द्रेनी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	८४-८६	पदार्थ र प्रकाश
५९६	---	एक बिहान	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	८५-८७	पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
५९७	---	गरीब	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	६८-७१	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
५९८	---	गाइने	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	९०-९१	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
५९९	---	गाइन् तिनले घाँसिया गीत !	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	७१-७३	पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
६००	---	गुलाफ	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	९३-९४	ध्वनि, प्रकाश र विद्युत्
६०१	---	घाँसी	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	७५-७७	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश, ताप, विद्युत् र चुम्बकत्व
६०२	---	चराको भजन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१०३-१०४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६०३	---	जुरेलीको गान	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	८७-९०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र विद्युत्
६०४	---	ज्वरशमना प्रकृति	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	११३-१७	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्
६०५	---	भञ्ज्यावीर	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१००-०१	यान्त्रिकी, ध्वनि र विद्युत्
६०६	---	नव वर्ष	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	८७-९०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप

६०७	---	पागल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५५-६०	यान्त्रिकी र पदार्थ, प्रकाश, ताप र विद्युत्
६०८	---	प्रभुजी ! मलाई भेडो बनाऊ	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	७७-७९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६०९	---	फागुन फुल्छ सारा संसार	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१०५-०६	यान्त्रिकी र ध्वनि
६१०	---	बाघले बच्चा किन खान्छ	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	८०-८३	पदार्थ र यान्त्रिकी
६११	---	भिखारी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	७४-७६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
६१२	---	मुनामदन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	११८	यान्त्रिकी र पदार्थ
६१३	---	मेनकागमन	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	११९-२३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६१४	---	यात्री	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६०-६१	प्रकाश
६१५	---	वसन्त सम्भना	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	९४-००	पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६१६	---	वृक्ष	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	७३-७५	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६१७	---	शाहजहाँको इच्छा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	९१-००	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६१८	---	सन्ध्या	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	७२-७३	पदार्थ र प्रकाश
६१९	---	साँढे	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६२-६३	यान्त्रिकी र ध्वनि
६२०	---	सुन्दरीजल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	८३-८५	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
६२१	---	हामी नेपाली	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३-६४	-
६२२	---	हुरीको गीत	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१२४-२६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, ताप र विद्युत्
६२३	लक्ष्मी माली	आमा, तिमी नाम के हो ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४७-४८	-
६२४	---	माइलीको कोइली	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
६२५	---	मेरी छोरी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४९-५०	ध्वनि र ताप
६२६	---	स्वाभिमान	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५०-५१	यान्त्रिकी
६२७	ललिजन रावल	जङ्गल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३०-३१	यान्त्रिकी र पदार्थ
६२८	---	मध्याह्नमा बलेको दियो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३१-३२	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप

६२९	---	रात परेन आज	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३२-३३	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
६३०	---	विश्वासका छालहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६३३-३४	यान्त्रिकी र ताप
६३१	लीलाध्वज थापा	अब मलाई बिर्सनू है बिर्सनू !!!	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२४९	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
६३२	लेखनाथ पौड्याल	अरुणोदय	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	८-११	यान्त्रिकी, ध्वनि, ताप र विद्युत्
६३३	---	आखिरी कविता	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२३	यान्त्रिकी
६३४	---	काल-महिमा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	८	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
६३५	---	को ? को ?	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	७	-
६३६	---	गङ्गाजी सित	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१५	पदार्थ र ध्वनि
६३७	---	गौथलीको चिरिविरी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	९-१३	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
६३८	---	जीवन-ज्योति	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	११-१३	यान्त्रिकी, ध्वनि र विद्युत्
६३९	---	पाटीमा ढाक्रेको पसारो	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१४	ध्वनि र प्रकाश
६४०	---	पिँजराको सुगा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१४-१६	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
६४१	---	वयोवृद्ध कोइलीको बिलौना	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२१-२२	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
६४२	---	वर्षा-विचार	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	६-८	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र विद्युत्
६४३	---	वसन्त-विचार	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	४-६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६४४	---	वियोगिनी विलाप	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१-३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६४५	---	विरिहिणीका उपर सखीको प्रश्न	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८-२०	यान्त्रिकी र ध्वनि
६४६	---	वैराग्यवल्ली	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	४-६	यान्त्रिकी र पदार्थ
६४७	---	सत्य सन्देश	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१३-१४	पदार्थ र प्रकाश
६४८	---	सरस्वती-स्मृति	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
६४९	---	हिमाल	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१७	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र ताप
६५०	लोक थापा	अपहरण ! एकपल्ट सङ्ग्राम	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	४४	यान्त्रिकी र पदार्थ

६५१	---	हातका रेखा	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	४५	पदार्थ
६५२	वदरीप्रसाद आचार्य	पर्वतमा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१२१-२२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
६५३	---	रोपाई	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१२२-२४	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
६५४	वानिरा गिरी	अवैद्य सम्बन्ध	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२७८	पदार्थ
६५५	---	दुर्ग - अक्षरहरूको	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२७८-८०	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
६५६	---	पशुगायत्री	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२८०-८२	यान्त्रिकी र पदार्थ
६५७	---	म एउटा च्यातिएको पोस्टर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२८२-८५	पदार्थ र ताप
६५८	वासुदेव अधिकारी	काठमाडौँमा कर्पु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६४१-४३	पदार्थ, प्रकाश र ताप
६५९	---	च्यातिएको शब्दकोश	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६४३-४४	-
६६०	---	प्रमिथस, ग्रिस र आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६४४-४६	प्रकाश, पदार्थ र ताप
६६१	---	मौनता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६४६-४७	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
६६२	वासुदेव त्रिपाठी	जिन्दगीको रस	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२८	-
६६३	---	नयाँ वर्षको साइत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२९-३०	प्रकाश
६६४	---	पुर्खाको सम्झना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३०-३१	पदार्थ र ध्वनि
६६५	---	बुद्धको सम्झना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३२-३३	-
६६६	वासु शशी	अनायास टेबुलमाथि	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३७०	यान्त्रिकी
६६७	---	जहाँ गए पनि पाइने एकान्त	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१४४-४५	पदार्थ
६६८	---	नाटक: एउटा फूलको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३६३-६५	पदार्थ र ध्वनि
६६९	---	पर्खाल लगाएपछि धेरै थोक बाहिर पर्छ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३७३-७४	-
६७०	---	पुग्छु भनेर गएको ठाउँ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३६९	ताप
६७१	---	बीसौँ शताब्दीको गीत	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३५४-६०	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश र ताप
६७२	---	मानिसले मानिसलाई नबिगारे पनि हुन्थ्यो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३६०-६२	-
६७३	---	यौटा नदी छ म आफैँभित्र	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३६६-६८	पदार्थ र प्रकाश

६७४	---	यौटा यस्तो फूल चाहिन्छ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३७१-७२	पदार्थ र यान्त्रिकी
६७५	विकास गोतामे	धिक्कर युद्धको पक्षधर, धिक्कार तँलाई	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१६९-७०	यान्त्रिकी
६७६	---	सोच, मेरी चेलीहरू, सोच !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१६७-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
६७७	विक्रम सुब्बा	किताब	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२०-२१	यान्त्रिकी र पदार्थ
६७८	---	प्रेमपत्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२१-२२	यान्त्रिकी र ध्वनि
६७९	---	सगरमाथा नाङ्गै देखिन्छ “चिसो र नाङ्गो सगरमाथालाई ...”	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२३	पदार्थ
६८०	विजय बजिमय	अनायास - खै कहाँ अलमलियौ ...	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४५९-६०	ध्वनि
६८१	---	अस्पष्ट समयभित्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६०	ताप
६८२	---	एउटी विधवा रात - घामको खोजीमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६०-६२	यान्त्रिकी र पदार्थ
६८३	---	हातहरू - जो क्षणसँगै भौतारिइरहेछन्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६२-६३	ध्वनि
६८४	विजय मल्ल	आँसु भरन भर	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७८-७९	यान्त्रिकी र ताप
६८५	---	उराठ लाग्दो दिनमा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२६५-६६	यान्त्रिकी र पदार्थ
६८६	---	छोरीलाई मानचित्र पढाउँदा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८६-८७	-
६८७	---	तिमी हाँसे	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८१-८२	यान्त्रिकी र ध्वनि
६८८	---	भित्ता	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२६७-६९	यान्त्रिकी र पदार्थ
६८९	---	महान् लेनिन्प्रति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८७-८८	यान्त्रिकी र ध्वनि
६९०	---	मेरो हंस	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२६३-६४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, ताप र विद्युत्
६९१	---	यस धरतीको पानीमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८८-९१	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश र विद्युत्
६९२	---	यात्रा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१७९-८०	यान्त्रिकी र ध्वनि
६९३	---	यान्त्रिकता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	८८	-
६९४	---	सङ्गो पानी लिए जस्तो लाग्छ	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२७३-७४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
६९५	---	सम्भ्रना	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८०-८१	यान्त्रिकी र पदार्थ
६९६	---	सिमानाको नेपाली	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२४	-
६९७	विजय सुब्बा	अराजक अक्षरहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१४-१५	यान्त्रिकी र पदार्थ

६९८	---	चमेराहरूमार्फत्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१५-१७	प्रकाश र ताप
६९९	---	सपनाका लासहरूसँग	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१७-१८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
७००	---	सायद यी नै होलान्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५१८-२०	यान्त्रिकी र पदार्थ
७०१	विधान आचार्य	जून प्रणय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५६६-६७	प्रकाश
७०२	---	दुखेको मन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५६७-७०	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
७०३	---	पहाड उक्लेर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५७०-७२	यान्त्रिकी, ध्वनि र पदार्थ
७०४	---	मेरो मान्छे	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५७३-७४	ताप, यान्त्रिकी र पदार्थ
७०५	विनय रावल	बाँच्ने आधार किन खोस्छौ ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४२	ध्वनि र यान्त्रिकी
७०६	---	मलाई तिमी आफूजस्तै बनाऊ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४३	-
७०७	---	सपनाको देशमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४३-४४	-
७०८	---	हाम्रा शासक	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४४-४५	-
७०९	विप्लव ढकाल	च्याउको जङ्गल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८०-८२	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
७१०	---	भुकम्प डायरी- १	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८२-८४	यान्त्रिकी र प्रकाश
७११	---	राज्यसँग एकालाप	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८४	यान्त्रिकी
७१२	---	समयहीन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८५	प्रकाश र ताप
७१३	विमल कोइराला	जसको कुनै रङ हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४१७-१८	पदार्थ र प्रकाश
७१४	---	बाँकी समय - म तिम्रो साथ हुने छु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४१८-२०	पदार्थ र ताप
७१५	---	म नारा लेख्छु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४२०-२१	ध्वनि
७१६	---	मेरो कविताले ..., तर किन ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४२१-२३	प्रकाश
७१७	विमल निभा	जीवन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२५-२६	-
७१८	---	टेलिभिजन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२६-२८	ध्वनि, विद्युत्
७१९	---	शब्दकोश	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३२९-३०	-
७२०	---	सूर्यलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३०-३१	यान्त्रिकी र ताप
७२१	वियोगी बुढाथोकी	डरको रङ र जात हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९०-९१	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप

७२२	---	नटुङ्गिने कथा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९१-९२	पदार्थ
७२३	---	म गोपाल अर्थात् गोपालहरू (पैसट्टीऔँ शृङ्खला)	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९२-९३	प्रकाश
७२४	---	समर्पणको किल्लामा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९३-९४	पदार्थ
७२५	विवश पोखरेल	अनिंदो रात र बत्तीका पुतलीहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५२१-२२	प्रकाश र ताप
७२६	---	एउटी नगरबधूको डायरी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५२१-२३	प्रकाश
७२७	---	तिम्रो कारागारमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५२३-२४	पदार्थ, प्रकाश र ताप
७२८	---	निषिद्ध बस्तीमा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५२५-२६	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
७२९	विश्वमोहन श्रेष्ठ	एक बैँस गजबले मातूँ लाग्छ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४६-४७	पदार्थ
७३०	---	स्वाहा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४७-४९	पदार्थ, ध्वनि, विद्युत् र ताप
७३१	---	म जिन्दावाद गाइरहेछु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४४९-५१	यान्त्रिकी, पदार्थ र प्रकाश
७३२	---	म पृथ्वीनारायण शाह	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४५१-५३	यान्त्रिकी
७३३	विष्णुप्रसाद धिताल	गीत	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२०१-०२	यान्त्रिकी
७३४	---	भरना	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२००-०१	यान्त्रिकी, पदार्थ प्रकाश
७३५	विष्णुविभु घिमिरे	बैँसको पोखरी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५२-५३	पदार्थ र विद्युत्
७३६	---	मन कुल्चेर बगरहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५३-५४	यान्त्रिकी
७३७	---	श्राप परे देवता पनि दुङ्गा हुन्छ	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५४-५६	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
७३८	---	सम्भवामि युगेयुगे	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५७-५८	-
७३९	वैरागी काइँला	अस्तित्वको दावीमा साबातको बैलाउत्सव	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१७२-७८	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
७४०	---	औँलाहरू चुमेर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४		-
७४१	---	गङ्गा नीलो बग्छु	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३९६-०२	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
७४२	---	पर्वत	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३८०-८२	ध्वनि र विद्युत्
७४३	---	बागमती लहरले उठेर	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१८२-८५	पदार्थ, ध्वनि र ताप

बर्सिदेऊ ...						
७४४	---	ब्रेलमा हत्केला छामेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३८३-८७	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
७४५	---	म	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३८८-९०	विद्युत्
७४६	---	म - लगातार निर्वासन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३९१-९५	यान्त्रिकी र ध्वनि
७४७	---	मातेको मान्छेको भाषण - मध्यरातपछिको सडकसित	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३७५-७९	यान्त्रिकी, पदार्थ र विद्युत्
७४८	शरद क्षेत्री	कालो रात	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	८३-८४	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
७४९	---	पृथ्वी चयाप्टो छ ! ...	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	७९-८२	यान्त्रिकी र पदार्थ
७५०	शारदा शर्मा	अमृतकेन्द्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५२७-२८	यान्त्रिकी र पदार्थ
७५१	---	कर्ण	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५२८-३०	पदार्थ र ताप
७५२	---	निद्रा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३०-३२	पदार्थ, प्रकाश र ताप
७५३	---	मेरो पहिचान अन्यथा हुँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३२-३४	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
७५४	शिव अधिकारी	अग्निरेखा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५८-५९	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
७५६	---	खरायो र खर्बुजा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५९-६१	यान्त्रिकी र ध्वनि
७५७	---	चरालाई कोट सुहाउँदैन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६१	ध्वनि
७५८	---	हिमालको बाटो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३६२-६३	यान्त्रिकी र पदार्थ
७५९	शिव प्रधान	फगत सिप्रेट बाँचेका जिन्दगीहरू	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	११८-१९	ध्वनि, प्रकाश र ताप
७६०	---	जसले जनतालाई जुत्ता सम्भोका छन् !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१२०-२९	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
७६१	शैलेन्द्र साकार	एक मिनेट	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२८६-८७	यान्त्रिकी र ताप
७६२	---	रिंगटा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२८७-८८	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
७६३	---	शरीरपतनको उत्सव	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२८८-८९	पदार्थ
७६४	---	सर्पहरू गीत सुन्दैनन्	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२८९-९०	ध्वनि
७६५	श्यामराजा	आँसु	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	११६-१८	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
७६६	---	भरिया	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	११८-२०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप

७६७	---	मृत्यु	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	११४-१६	
७६८	श्यामदास वैष्णव	तारासित	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१४-१५	यान्त्रिकी, प्रकाश र ताप
७६९	---	बदली दिनमा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१६-१८	प्रकाश
७७०	श्यामल	किचकन्या	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६४-६५	प्रकाश र ताप
७७१	---	कोस्मोस कोनिया	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६५-६६	पदार्थ, ताप
७७२	---	छाला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६७-६८	यान्त्रिकी, पदार्थ
७७३	---	लुतो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६९-७०	-
७७४	श्रवण मुकारूड	अतिथि र हतार	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८६-८७	यान्त्रिकी
७७५	---	जाडो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८८	प्रकाश र ताप
७७६	---	देश खोज्दै जाँदा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८८-८९	यान्त्रिकी र ध्वनि
७७७	---	बिसे नगर्चीको बयान	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८९-९२	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
७७८	सरूभक्त	उत्खनन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४२४-२५	यान्त्रिकी
७७९	---	अँधेरी खोलाले लग्यो बरिलै	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४२५-२७	यान्त्रिकी
७८०	---	इतर समय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४२७-२८	यान्त्रिकी
७८१	---	प्यारो दोष पेन्डोरालाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४२८-२९	ताप
७८२	सत्यमोहन जोशी	खोला	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२०३-०४	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
७८३	---	पुतली	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२०४-०६	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
७८४	सिद्धिचरण श्रेष्ठ	उर्वशीबाट	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१६२-७०	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश, ताप र विद्युत्
७८५	---	एउटा सँनेट	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	६६-६७	यान्त्रिकी र ध्वनि
७८६	---	ओखलढुङ्गा/वखलढुङ्गा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१४९-५०	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र प्रकाश
७८७	---	जीवन चलिरहेछ	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	६१-६३	ध्वनि र प्रकाश
७८८	---	जुनेली रातमा निर्भर	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	५०-५१	यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
७८९	---	परिचय	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१५६-५७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ताप
७९०	---	पुतली	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	५८-५९	यान्त्रिकी, ध्वनि र ताप
७९१	---	बाँचिरहेको आवाज	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१५८-६१	यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश र ताप
७९२	---	मुक्तिज्वाला	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६५-६६	ताप

७९३	---	मेरो छोरो	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१५३-५५	यान्त्रिकी र ध्वनि
७९४	---	मेरो प्रतिबिम्ब	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६६-६७	प्रकाश
७९५	---	रणको बाजा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	५९-६१	यान्त्रिकी र प्रकाश
७९६	---	राष्ट्रिय गीत	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६७	-
७९७	---	वर्षा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	५३-५५	यान्त्रिकी, पदार्थ, प्रकाश, विद्युत्
७९८	---	विश्व-व्यथा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१५२	यान्त्रिकी र प्रकाश
७९९	---	शिशिरको चिसो बतास	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८	-
८००	---	सुन्दरीजल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	५६-५८	यान्त्रिकी र ध्वनि
८०१	सुलोचना मानन्धर	गृहिणीको कविता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९५	पदार्थ
८०२	---	बुढो माझी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९५-९६	यान्त्रिकी
८०३	---	मौन संवाद	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९६	प्रकाश
८०४	---	सूर्योदय	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३९७	प्रकाश
८०५	हरी अधिकारी	घाँसको गलैँचामाथि एउटी स्त्री	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३२	यान्त्रिकी र प्रकाश
८०६	---	मानव-अधिकार	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३३	-
८०७	---	संसदमा एकदिन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३३-३४	पदार्थ
८०८	---	सक्छौ भने बाँध मलाई अभावको पासोले	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३४-३५	यान्त्रिकी
८०९	हरेन आले	परिमीड मृत्युको	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	३२-३३	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि, प्रकाश र ताप
८१०	---	म आकाश टाँगिन्छु	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२९-३१	यान्त्रिकी, पदार्थ, ध्वनि र ताप
८११	हिस्से बाँगेले	एकैनास घाम लागिरोहोस्	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१३३-३५	यान्त्रिकी र ध्वनि
८१२	---	क्रान्तिकारीको एउटा तस्वीर	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१३६-३७	यान्त्रिकी, पदार्थ र ध्वनि
८१३	हृदयचन्द्रसिंह प्रधान	तिमी आएनौ !	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८		यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
८१४	---	प्रियतमसित	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८		यान्त्रिकी, ध्वनि, प्रकाश र विद्युत्
८१५	---	सरस्वतीसित	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८		यान्त्रिकी, ध्वनि र प्रकाश
८१६	हेमन्त श्रेष्ठ	आगोजस्तै म आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४७१-७२	पदार्थ र ताप

८१७	---	एक दिन	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४७२-७३	पदार्थ र ताप
८१८	---	डुपन सर्कल र जिन्दगी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४७३-७५	-
८१९	---	म एउटा रूख बाँचिरहेछु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४७६-७७	-
८२०	हेम हमाल	नयाँ आकाश	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२१९	प्रकाश
८२१	---	पाठशाला जान लागेका नानीहरू	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२१९-२०	यान्त्रिकी
८२२	---	विहान हुनुभन्दा पहिले	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२०-२१	यान्त्रिकी र ध्वनि
८२३	---	शरणार्थी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२२१	यान्त्रिकी र प्रकाश

माथि दिइएको सूचीमा पठन गरिएका कविता र तीसँग सम्बन्धित जानकारीहरू समावेश गरिएको छ । उक्त सूचीअनुसार पठन गरिएका कविताका सङ्ग्रह जम्मा पाँचवटा रहेको, ती सङ्ग्रहमा जम्मा एक सय छयासी जना कविका आठ सय तेइसवटा कविता समावेश गरिएको र पठन गरिएका कवितामध्ये शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति भएका कविताको सङ्ख्या सात सय बाउन्न रहेको देखिन पुगेको छ । त्यस्तै उक्त कवितासूचीमा चार सय त्रियान्नब्बेवटा कवितामा यान्त्रिकीसम्बद्ध विषय, तीन सय पचासीवटा कवितामा पदार्थसम्बद्ध विषय, दुई सय अठान्नब्बेवटा कवितामा ध्वनिसम्बद्ध विषय, दुई सय अठसठ्ठीवटा कवितामा प्रकाशसम्बद्ध विषय, दुई सय पैँतीसवटा कवितामा तापसम्बद्ध विषय, छयासठ्ठीवटा कवितामा विद्युत्सम्बद्ध विषय र पाँचवटा कवितामा चुम्बकत्वसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको पाइएको हो । पठन गरिएका यिनै कवितामध्येबाट विश्लेषण गर्नका लागि आवश्यक नमुना कविताको छनौट गरिएको छ । सोद्देश्य छनौटमा परेका ती कविताको सूची परिशिष्ट 'ख' को विश्लेष्य कवितासूचीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिशिष्ट ख
विश्लेषण गरिएका कविताको सूची

प्रस्तुत शोधकार्यमा शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिगत सबलता र केन्द्रकसम्बद्ध प्रतिनिधित्वका आधारमा सोद्देश्य छनौटमा परेका नमुना कविताको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेष्य कविताको कविहरूका नामका आधारमा तयार पारिएको वर्णानुक्रमिक सूची यसप्रकार रहेको छ -

क्र.सं.	रचयिता	शीर्षक	सङ्ग्रह	मिति	पृष्ठ
१	अनिल पौडेल	आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	५३५-३६
२	अविनाश श्रेष्ठ	प्रयोग	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१५९-६०
३	ईश्वर वल्लभ	अग्निगाथा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१५०-१५१
४	---	छाल र समुद्रको छाल	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	५५-५४
५	---	त्यो बगेको पानी दजला र फरातको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	५५-५८
६	उपेन्द्र श्रेष्ठ	मेरो उमेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	८९-९१
७	उषा शेरचन	समुद्र र बादल	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४०७-०८
८	कुमार नेपाल	बीसौं शताब्दी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२९-१३०
९	---	हृदय	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१२२
१०	कृष्ण प्रधान	पानीको विम्ब	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४१३-१४
११	कृष्णभक्त श्रेष्ठ	जिल्छ-हाछ, जिल्छ-हाछ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१३८-४०
१२	---	तोक्मा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१४६-५०
१३	---	मान्छेको कथा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१५१-५३
१४	---	मोचन नभएको बिसेमिरा: मोचन नभएको बिसेमिरा: मेरो जीवन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१३५-३७

१५	कृष्णभूषण बल	म समुद्र बगिरहेछु	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२९१-९२
१६	केदारमान व्यथित	आँधी	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१८१
१७	---	आकाशवाणी	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२३४-३५
१८	---	इन्द्रेनी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८०
१९	---	कमिला	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१७६-७७
२०	---	चील	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१७४-७५
२१	---	नदी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८२
२२	---	सिन्धू	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१८३
२३	क्षेत्रप्रताप अधिकारी	बूढीगण्डकी	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२३९
२४	गोविन्दराज विनोदी	ऋतुस्नाता धर्ती	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३३६
२५	गोपालप्रसाद रिमाल	आमाको सपना	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	७३-७४
२६	---	परिवर्तन	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१३४-३५
२७	---	प्रश्न	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१३०-१३१
२८	घनश्याम कँडेल	बुद्ध - राहुलको रोदन सुनेपछि	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२४९-५१
२९	जस योजन 'प्यासी'	चौवाटोमा अल्मलिएको मान्छे	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	८९-९५
३०	जसराज किराँती	तिमी र म	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२५२-५३
३१	तुलसी दिवस	असार	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२६८
३२	---	एटना र विसुभिएसः जिन्दगीसँगको विद्रोह	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६९-७६
३३	---	घाट	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	२०७-१०
३४	---	नदी र बोधिवृक्ष	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१५८-५९
३५	---	विरामी रात-एउटा कथा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६५-६८
३६	---	मौन जुलुस	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६०-६२
३७	---	लालटिन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१६३-६४
३८	---	हृदयको बालक	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१८०-८१
३९	दुवसु क्षेत्री	आगो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६१९-२०
४०	द्वारिका श्रेष्ठ	एउटा भक्कु क्रूसिफिकेसन्को रङ्गशालामा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२०२-०७

४१	---	एक अनन्त क्रम	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१८६-८९
४२	---	कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	१९०-९४
४३	नरदेन रूम्बा	एउटा किताब पढ्न बाँकी नै थियो	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१३१-३२
४४	नरेशचन्द्र खाती	जान्न खोज तिमि पनि तिम्रा मनसँग	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	१८६-८८
४५	पारिजात	आत्मबोध	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२१८-१९
४६	---	प्रेमकथा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२११-१२
४७	---	मेरो पलायन अन्तरिक्षतर्फ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२०८-१०
४८	पूर्णविराम	पौवाकी पौवालीलाई	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३४१-४२
४९	पोषण पाण्डे	गुराँसले रङ फेदैन	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४२-४३
५०	---	ज्यादै शून्य	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४८-४९
५१	---	पानी हो ऊ चल्छ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२४६-४७
५२	---	लहरलहरमा ब्युँभेरे	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०६७	१११-१२
५३	प्रमोद प्रधान	जीवन कविता जस्तो किन हुँदैन ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०६७	४९१
५४	प्रेमराजेश्वरी थापा	प्रश्न	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६९-७०
५५	बालकृष्ण सम	कविताको व्याप्ति	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४३-४४
५६	---	नमस्कार नमस्कार संसार	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	६५-६८
५७	---	मेरा युवक	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	५२-५६
५८	---	मेरो नुहाउने कोठा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	४७-५१
५९	---	सोम	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	३७-४६
६०	---	स्वर्ग र देवता	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	४६-५०
६१	भवानी भिक्षु	सन्ध्या	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१६३-६५
६२	भूपि शेरचन	मध्यान्ह दिन र चिसो निद्रा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२६३-६४
६३	---	हामी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२५७-६२

६४	---	हो-चि-मिन्हलाई चिठी	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२५४-५६
६५	मदन ओझा	मनको खाल्डोमा घाउको पीर !	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	९८-९९
६६	मदन रेग्मी	खिइन देऊ मेरो मुटु धूवाँ उडाएर जङ्गलको माभवाट	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२८४-८६
६७	---	गाइजात्राको प्रथम चरणमा बहुला	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२७७-८३
६८	महानन्द सापकोटा	पुकारा	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२९-३०
६९	माधव घिमिरे	यो छाया-छवि	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	२३०
७०	माधवलाल कर्माचार्य	हूँ म तिम्रो याद !	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	२१९-२०
७१	मीनबहादुर विष्ट	साला पहाडमें क्या है ?	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०६७	३८२-८४
७२	मोहन कोइराला	उज्यालो र अँध्यारो	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	२९८
७३	---	म तिम्रो छोरीलाई प्रेम गर्छु	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३१२-१४
७४	मोहन हिमांशु थापा	आगोको राप	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३२६-२७
७५	रत्न थापा	बैँस फुटिरहेछ ढुङ्गाको काईमा चिप्लेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३४२
७६	---	शब्द सुम्लाको शून्यतामा	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३३४-३६
७७	,रेशम विरही	अन्तिम प्रेमपत्र	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३१२-१४
७८	लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा	गरीब	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	६८-७१
७९	---	घाँसी	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	७५-७७
८०	---	ज्वरशमना प्रकृति	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	११३-११७
८१	---	भिखारी	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	७४-७६
८२	---	सुन्दरीजल	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	८३-८५
८३	---	हुरीको गीत	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१२४-२६
८४	लेखनाथ पौड्याल	अरुणोदय	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	८-११
८५	---	जीवनज्योति	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	११-१३
८६	---	वियोगिनीविलाप	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१-३
८७	---	सत्य सन्देश	आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह	२०१८	१३-१४
८८	वासु शशी	नाटक एउटा फूलको	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३६३-६५

८९	---	पुग्छु भनेर गएको ठाउँ	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३६९
९०	विप्लव ढकाल	भुकम्प डायरी १	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८२-८४
९१	वैरागी काइँला	अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैलाउत्सव	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१७२-७८
९२	---	गङ्गा नीलो बग्छु	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३९६-०२
९३	---	पर्वत	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३८०-८२
९४	---	बाग्मती लहरले उठेर बर्सिदेऊ ...	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	१८२-८५
९५	---	ब्रेलमा हत्केला छामेर	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३८३-८७
९६	---	म	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३८८-९०
९७	---	मातेको मान्छेको भाषण - मध्यरातपछिको सडकसित	प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता	२०६७	३७५-७९
९८	शिव अधिकारी	अग्निरेखा	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	३५८-५९
९९	श्रवण मुकारूड	जाडो	प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता	२०७४	६८८
१००	सिद्धिचरण श्रेष्ठ	ओखलढुङ्गा	आधुनिक नेपाली कविता	२०२८	१४९-५०
१०१	हरेन आले	म आकाश टाँगिन्छु	नवआधुनिक नेपाली कविता	सन् १९८५	२९-३१

शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्तिका दृष्टिले उल्लेख्य कविताको सङ्ख्या धेरै हुन सक्ने भए पनि यस शोधकार्यको उद्देश्य पूरा गर्न पर्याप्त भएको हुँदा स्वीकृत नमुनाका रूपमा उपर्युक्त सूचीयमा सूचीकृत कवितामात्र छनौट गरिएको हो । यिनै कविताका सम्बन्धित अंशमा भएका शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति र ती कविताको कविताकरण-प्रक्रियाको विश्लेषण यस शोधकार्यमा गरिएको छ ।

परिशिष्ट ग
नेपाली-अङ्ग्रेजी पारिभाषिक शब्दसूची

प्रस्तुत शोधमा आधुनिक नेपाली कवितामा प्रयुक्त शास्त्रीय भौतिकीसम्बद्ध विषयको अध्ययन गर्दा शास्त्रीय भौतिकीसँग सम्बद्ध पारिभाषिक र प्राविधिक शब्दका साथै अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दको प्रयोग गरिएको छ । ती शब्दहरूका नेपाली वर्णानुक्रमका आधारमा तयार पारिएको समानार्थी अङ्ग्रेजी शब्दसहितको पारिभाषिक शब्दसूची यसप्रकार छ -

अग्राक्ष	Z-axis
अनिश्चितता	Uncertainty
अनियमितता	Indeterminism
अन्तर-आणविक आकर्षण	Inter –molecular attraction
अभिन्नता	Distinguishability
अवशोषण	Absorption
अस्थानिकता	Non locality
आधारभूत घटक	Constituents
आवर्तन	Refraction
उत्सर्जन	Emission
उद्गम विन्दु	Origin
कडापन	Hardness
कणिक भिन्नता	Particle distinguishability
क्रिप	Creep
क्रिया र प्रतिक्रिया	Action and reaction
क्लान्ति	Fatigue
खुद बल	Resultant force
गुरुत्वात्मक	Gravitational
घनत्व	Density

चालकी	Kinematics
चुम्बकत्व	Magnetism
चुम्बकीय सुचालकत्व	Magnetic conductivity
जलचक्र	Water-cycle
ज्वलनशीलता	Explosion
भुरोपन	Brittleness
तन्य बल	Strain
तन्य शक्ति	Tensile strength
तरङ्गकण द्वैधता	Wave-particle duality
तरङ्गकण भिन्नता	Wave-particle distinction
ताप सुचालकत्व	Heat conductivity
दक्षिणाक्ष	X-axis
दुर्यान्तर (दूर्यन्तर)	Duryantar
द्रवचालकी	Fluid kinematics
द्रव्य	Substance
ध्वनि	Sound
नम्यता	Malleability
नाभिक	Nucleus
नाभिकीय बलक्षेत्र	Nuclear force-field
निश्चितता	Definiteness
नियमितता	Determinism
निरन्तरता	Continuity
पदार्थ	Matter
परावर्तन	Reflection
परिमाणनिरपेक्ष	Intensive
परिमाणसापेक्ष	Extensive

परिवहन	Transport
पिण्डगति	Momentum
पिण्ड संरक्षण	Conservation of mass
प्रकाश	Light
प्रकीर्णन	Scattering
प्रतिवहावी यत्न	Viscosity
प्रदूर्यान्तर (प्रदूर्यन्तर)	Praduryantar
प्रभावअनिर्भर	Independent of impression
प्रभावनर्भर	Dependent of impression
प्रवाहित विद्युत्	Current electricigy
प्रसारण	Transmittance
पृथक्ता	Discreteness
प्लाष्टिकत्व	Plasticity
फैलावट	Dispersion
बलको योग	Composition of force
बलको सन्तुलन	Equilibrium of force
बलको स्थानान्तरण	Transmissibility of force
बलियोपन	Toughness
भौतिकी	Physics
मृत बल	Dead force
यान्त्रिकी	Mechanics
रबरात्मकता	Elasticity
लचकता	Ductility
वायुचालकी	Aero-kinematics
वाष्पीकरणको ताप	Heat of vaporization
विवर्तन	Diffraction

विच्छिन्नता	Discontinuity
विद्युत्चुम्बकीय	Electromagnetism
विद्युतीय अवरोधात्मकता	Electrical resistivity
विरूपण	Deformation
विलयनको ताप	Heat of fusion
वष्फोटक वेग	Explosive velocity
शास्त्रीय भौतिकी	Classical physics
शीर्षाक्ष	Y-axis
सकारण चालकी	Kinetics
सङ्कुचित शक्ति	Compressive Strength
सजीव बल	Live force
सहनशील सीमा	Endurance limit
संवहन	Conviction
स्थानिकता	Locality
स्थित विद्युत्	Static electricity
स्थितिकी	Statics
स्थूलता	Bulk
हस्तक्षेपीकरण	Interference

परिशिष्ट घ

देवनागरी-रोमन शब्दसूची

प्रस्तुत शोधमा प्रयुक्त अङ्ग्रेजी भाषाका सन्दर्भसामग्रीलाई अङ्ग्रेजी भाषामा सूचीकृत गर्नु सान्दर्भिक हुने भएकाले ती सामग्रीका शीर्षक, लेखक र सम्पादकका नामलाई पाठनिहित सन्दर्भन गर्दा नेपालीमा अनुवाद नगरी देवनागरी लिपिमा लिपिबद्ध गरिएको छ । यसरी देवनागरी लिपिबद्ध गर्ने क्रममा सम्बन्धित रोमन लिपिसम्बद्ध उच्चारणलाई आधार मानिएको छ । जसका कारण एकातिर शोधकार्यमा लिपिगत एकरूपता कायम हुन गएको छ भने अर्कातिर ती प्रयुक्त शब्द र सन्दर्भसामग्रीका बिचको सम्बन्धसमेत प्रस्ट हुन पुगेको छ । ती शब्दहरूको सूची यसप्रकार छ -

अर्थमेटिक अर अर्थमेटिकल	Arithmetic or arithmetical
इक्वेशन	Equation
इनर्जी	Energy.
एटम	Atom
एमरिच	Emrich
एलकाना	Elkana
कमन	Common
किङ	King
कुँवर	Kunwar
कोच	Koch
कोपेन्स्	Coppens
कोर्बेन	Corben
क्लासिकल	Classical
गुडम्यान	Goodman
गोथर्ड	Gothard
गोल्डस्टेन	Goldstein
जम्मेर	Jammer

जेम्स/जेम्स	James/James
टन्टन	Tanton
टफनेस	Toughness
डिट्मन	Dittman
डेन्टिथ	Daintith
नच्चिएब	Nachtrieb
नडेऊ	Nadeau
न्युट्रोन	Neutron
पेक	Pake
फिजिकल	Physical
फिजिकल साइन्स	Physical science
फिजिक्स	Physics
फिस्क	Fisk
फोर्स	Force
फ्लुड डाइनामिक्स	Fluid Dynamics
फ्लुड स्टेटिक्स	Fluid Statics
बिल	Beal
बेसान्कोन	Besancon
ब्लोएमबेर्जिन	Bloembergen
ब्ल्याकबर्न	Blackburn
मङ्गुम	Mangum
माइकल्स	Michels
मास	Mass
मेकानिक्स	Mechanics
म्याग्नेट	Magnet
म्याटर	Matter

येह	Yeh
रिलेटिविटी	Relativity
रोजिङ्	Rosing
रोजेन	Rosen
रोल	Role
वेवर	Wever
वेस्टिन	Weistain
वोल्फ	Wolff
शेपिअर	Shapere
साउन्ड	Sound
सोल्डनो	Soldano
स्कट	Scott
स्ट्रोक	Stroke
हरिसोन	Harrison
हाइड्रोडाइनामिक्स	Hydrodynamics
हिकक	Heacock
हित	Heat.
हुजेर	Hujer
हेच	Hecht

सन्दर्भसामग्रीसूची

(क) देवनागरी लिपिका सन्दर्भसामग्री

अधिकारी, क्षेत्रप्रताप. “बुढीगण्डकी.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. २३९ ।

अधिकारी, शिव. “अग्निरेखा.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ३५८-५९ ।

अर्याल, भैरव. *नेपाली काव्यमा प्रकृति*. नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०३० ।

आले, हरेन. “म आकाश टाँगिन्छु.” *नवआधुनिक नेपाली कविता*, हरेन आलेद्वारा सम्पादित, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, सन् १९८५, पृ. २९-३१ ।

ईश्वरवल्लभ. “अग्निगाथा.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. १५०-५१ ।

---. “छाल र समुद्रको छाल.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ५१-५४ ।

---. “त्यो बगेको पानी दजला र फरातको.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ५५-५८ ।

ओझा, मदन. “मनको खाल्डोमा घाउको पीर !.” *नवआधुनिक नेपाली कविता*, हरेन आलेद्वारा सम्पादित, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, सन् १९८५, पृ. ९८-९९ ।

कँडेल, घनश्याम. “बुद्ध - राहुलको रोदन सुनेपछि.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. २४९-५१ ।

कर्माचार्य, माधवलाल. “हूँ म तिम्रो याद !.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. २१९-२० ।

काइँला, वैरागी. “अस्तित्वको दाबीमा सावातको बैला उत्सव.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. १७२-७८ ।

---. “गङ्गा नीलो बग्छु.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३९६-०२ ।

- . “पर्वत.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३८०-८२ ।
- . “बागमती लहरले उठेर बर्सिदेऊ ...” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. १८२-८५ ।
- . “ब्रेलमा हत्केला छामेर.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३८३-८७ ।
- . “म.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३८८-९० ।
- . “मातेको मान्छेको भाषण - मध्यरातपछिको सडकसित.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३७५-७९ ।
- किराँती, जसराज, “तिमी र म.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. २५२-५३ ।
- कुँवर, भविन्द्र. “चालको दोस्रो नियम र साहित्यमा यसको प्रयोग.” *प्रज्ञा*, गोपीन्द्र पौडेल र अन्यद्वारा सम्पादित, पूर्णाङ्क ११९, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७६ माघ-०७७ असार, पृ. १३४-४७ ।
- . ““पानी” कवितामा द्रवयान्त्रिकी.” *नयाँ दृष्टि*, अशोक थापा र अन्यद्वारा सम्पादित, वर्ष २, अङ्क ४, कीर्ति प्रकाशन, २०७७, पृ. ५५-६६ ।
- . “पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहका कवितामा प्रदुर्यान्तर.” *आरेख* रमेश प्रभात र अन्यद्वारा सम्पादित, वर्ष ३, पूर्णाङ्क ५, अक्षतागृह प्रा.लि., २०७७, पृ. ५२-५८ ।
- . ““बाढी” कवितामा बल.” *प्रज्ञा*, मधुसूदन गिरी र अन्यद्वारा सम्पादित, पूर्णाङ्क १२४, अङ्क २, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७९ माघ- २०८० असार, पृ. ११९-२९ ।
- . *भौतिक शास्त्रमा भएका केही त्रुटिहरूका खण्डन र समाधान*. काठमाडौँ रिसर्च एण्ड पब्लिकेसन्स प्रा.लि., २०६७ ।
- . “वैज्ञानिक सङ्गीतलिपि - आधार र स्थापना.” *ज्ञानगङ्गा*, यज्ञप्रसाद अधिकारी र अन्यद्वारा सम्पादित, वर्ष १, अङ्क १, कर्णाली मल्टिमिडियालिपि रिसर्च सेन्टर, २०७७, पृ. १-२२ ।
- . *सामर्थ्यको सिद्धान्त*. दो.सं., भविन्द्र कुँवर, २०६७ ।

- . “स्वतन्त्रता, पानीको एउटा आदिम प्यास” कवितामा द्रवयान्त्रिकी.” *प्राज्ञिक*, अशोक थापाद्वारा सम्पादित, वर्ष १, अङ्क २, अक्षरशाला प्रकाशन प्रा.लि., २०७५, पृ. १११-२० ।
- . “हामी” कवितामा बल.” *ज्ञानगङ्गा*, यज्ञप्रसाद अधिकारी र अन्यद्वारा सम्पादित, वर्ष २, अङ्क १, पूर्णाङ्क ३, कर्णाली मल्टिमिडियासिपिलिनरी रिसर्च सेन्टर प्रा.लि., २०७९, पृ. २६-३५ ।
- . “हामी” कवितामा शास्त्रीय भौतिकी.” *उषाकिरण*, डाइलगबाबु हमाल र भगवती विष्टद्वारा सम्पादित, वर्ष १, अङ्क १, उषाकिरण प्रकाशन, २०७५, पृ. २३३-४२ ।
- कोइराला, मोहन. “उज्यालो र अँध्यारो.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २९८ ।
- . “म तिम्रो छोरीलाई प्रेम गर्छु” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३१२-१४ ।
- क्षेत्री, दुबसु. “आगो.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ६१९-२० ।
- खनाल, उदयरज. “नापतौलका भाष्य.” *कान्तिपुर*, वर्ष २६, अङ्क २७१, कान्तिपुर पब्लिकेसन प्रा.लि. २०७५, पृ. ७ ।
- खाती, नरेशचन्द्र. “जान्न खोज तिम्री पनि तिम्रा मनसँग.” *नवआधुनिक नेपाली कविता*, हरेन आलेद्वारा सम्पादित, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, सन् १९८५, पृ. १८६-८८ ।
- गौतम, देवीप्रसाद. “वृत्ति.” *नेपाली साहित्यकोश*, ईश्वर वराल र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. ७५४-५९ ।
- . “व्यञ्जना.” *नेपाली साहित्यकोश*, ईश्वर वराल र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. ७८२-९० ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद. *समकालीन नेपाली कविताको विम्बपरक विश्लेषण*. साभ्ना प्रकाशन, २०६० ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद र नेत्र एटम. “सम्पादकीय.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ९-३४ ।
- घिमिरे, माधव. “यो छाया-छवि.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. २३० ।
- जोशी, कुमारबहादुर. *देवकोटाका कविताकृतिमा प्रकृति. ?*, २०५३ ।

- . “प्रकृति र आजका कविता.” *मधुपर्क*, वर्ष २८, कपिल घिमिरे र अन्यद्वारा सम्पादित, अङ्क ८, पूर्णाङ्क ३१९, गोरखापत्र संस्थान, २०५२, पृ. ५-९ ।
- . “प्रकृति र समकालीन कविता.” *समकालीन साहित्य*, वर्ष, ५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क २०, रमेश विकल र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०५२, पृ. १०१-११२ ।
- . “शास्त्रीयतावाद.” *नेपाली साहित्यकोश*, ईश्वर वराल र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. ७९९-०५ ।
- ढकाल, विप्लव. “भुकम्प डायरी १.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ६८२-८४ ।
- त्रिपाठी, वासुदेव. *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा*. पाँ.सं., भाग १, साभा प्रकाशन, २०५८ ।
- त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य, सम्पादकहरू. *नेपाली कविता भाग ४*. चौ.सं., साभा प्रकाशन, २०६० ।
- थापा, प्रेम राजेश्वरी. “प्रश्न.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ६९-७० ।
- थापा, मोहन हिमांशु. “आगोको राप.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३२६-२७ ।
- थापा रत्न. “बैँस फुटरहेछ दुङ्गाको काईमा चिप्लेर.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३४२ ।
- . “शब्द सुम्लाको शून्यतामा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३३४-३६ ।
- दिवस, तुलसी. “असार.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २६८ ।
- . “एटना र विसुभिएसः जिन्दगीसँगको विद्रोह.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १६९-७६ ।
- . “घाट.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. २०७-१० ।

- . “नदी र बोधिवृक्ष.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १५८-५९ ।
- . “बिरामी रात-एउटा कथा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १६५-६८ ।
- . “मौन जुलुस.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १६०-६२ ।
- . “लालटिन.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १६३-६४ ।
- . “हृदयको बालक.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १८०-८१ ।
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद. “गरीब.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. ६८-७१ ।
- . “घाँसी.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. ७५-७७ ।
- . “ज्वरशमना प्रकृति.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. ११३-१७ ।
- . “भिखारी.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. ७४-७६ ।
- . “सुन्दरीजल.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. ८३-८५ ।
- . “हुरीको गीत.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १२४-२६ ।
- नेपाल, कुमार. “बीसौँ शताब्दी.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १२९-३० ।
- . “हृदय.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १२२ ।
- नेपाल, घनश्याम. “मन्तव्य.” *देवकोटाका कविताकृतिमा प्रकृति*, ?, २०५३ ।

- पाण्डे, पोषण. “गुराँसले रङ्ग फेर्दैन.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २४२-४३ ।
- . “ज्यादै शून्य.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २४८-४९ ।
- . “पानी हो ऊ चल्छ.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २४६-४७ ।
- . “लहर-लहरमा ब्युँभेरेर.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. १११-१२ ।
- पारिजात. “आत्मबोध.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २१८-१९ ।
- . “प्रेमकथा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २११-१२ ।
- . “मेरो पलायन अन्तरिक्षतर्फ.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २०८-१० ।
- पूर्णविराम, “पौवाकी पौवालीलाई.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ३४१-४२ ।
- पौडेल, अनिल. “आगो.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ५३५-३६ ।
- पौडेल, विष्णुप्रसाद. *संस्कृत काव्यशास्त्र*. भुँडीपुराण प्रकाशन, २०५७ ।
- पौड्याल, लेखनाथ. “अरुणोदय.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. ८-११ ।
- . “जीवन-ज्योति.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. ११-१३ ।
- . “वियोगिनीविलाप.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. १-३ ।
- . “सत्य सन्देश.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. १३-१४ ।

- ‘प्यासी’, जस योजन. “चौबाटोमा अलमलिएको मान्छे.” *नवआधुनिक नेपाली कविता*, हरेन आलेद्वारा सम्पादित, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, सन् १९८५, पृ. ८९-९५ ।
- प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह. “भूमिका.” *नेपाली काव्यमा प्रकृति*, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०३०, पृ. १०३-११३, पृ. क-च ।
- प्रधान, कृष्ण. “पानीको बिम्ब.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ४१३-१४ ।
- प्रधान, प्रमोद. “जीवन कविता जस्तो किन हुँदैन ?.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ४९१ ।
- प्रभात, विष्णु र अन्य, सम्पादकहरू. “भौतिकी.” *प्रज्ञा दर्शन कोश*, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७० पृ. २३१ ।
- बल, कृष्णभूषण. “म समुद्र बगिरहेछु.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. २९१-९२ ।
- विष्ट, मीनबहादुर. “साला पहाडमें क्या है ?.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ३८२-८४ ।
- भण्डारी, माधव. “अलङ्कार-सम्प्रदाय.” *नेपाली साहित्यकोश*, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०५५, पृ. ६७-७२ ।
- भिक्षु, भवानी. “सन्ध्या.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. १६३-६५ ।
- मुकारूड, श्रवण. “जाडो.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ६८८ ।
- रघुवंश. “भाव २.” *हिन्दी साहित्य कोश भाग १*, धीरेन्द्र वर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, पुनर्मु. सं., ज्ञानमण्डल लिमिटेड, सन् २०००, पृ. ४५७ ।
- रिमाल, गोपालप्रसाद. “आमाको सपना.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ७३-७४ ।
- . “परिवर्तन.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. १३४-३५ ।

- . “प्रश्न.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. १३०-३१ ।
- रूम्बा, नरदेन. “एउटा किताव पढ्न बाँकी नै थियो.” *नवआधुनिक नेपाली कविता*, हरेन आलेद्वारा सम्पादित, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, सन् १९८५, पृ. १३१-३२ ।
- रेग्मी, नरेन्द्रप्रसाद. “एक परिचय.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. ३-१५ ।
- रेग्मी, भीम नारायण, सम्पादक. “शास्त्रीय.” *भाषा विज्ञान शब्दावली*, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७२, पृ. २२० ।
- रेग्मी, मदन. “खिड्न देऊ मेरो मुटु धूवाँ उडाएर जङ्गलको माभबाट.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २८४-८६ ।
- . “गाइजात्राको प्रथम चरणमा बहुला.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २७७-८३ ।
- वराल, ईश्वर. “भूमिका.” *हिमालचुली*, ईश्वर वरालद्वारा सम्पादित, दो.सं., पूर्वाञ्चल पुस्तक भण्डार, २०२६, पृ. ९-३३ ।
- विनोदी, गोविन्दराज. “ऋतुस्नाता धर्ती.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ३३६ ।
- विरही रेशम. “अन्तिम प्रेमपत्र.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ३१२-१४ ।
- व्यथित, केदारमान. “आँधी.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. १८१ ।
- . “आकाशवाणी.” *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. २३४-३५ ।
- . “इन्द्रेनी.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १८० ।
- . “कमिला.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १७६-७७ ।

- . “चील.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १७४-७५ ।
- . “नदी.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १८२ ।
- . “सिन्धू.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १८३ ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्. *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६१, पृ. २६७-८० ।
- शर्मा, सुकुम. *सिर्जनाका परिधिमा भूपि शेरचन*. सनलाइट पब्लिकेसन (स्टुडेन्ट बुक्स), २०६६, पृ. ५३-५४ ।
- शशी, वासु. “नाटक: एउटा फूलको.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३६३-६५ ।
- . “पुग्छु भनेर गएको ठाउँ.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ३६९ ।
- शाक्य, केशवमान. “बिम्ब.” *नेपाली साहित्यकोश*, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, ईश्वर वराल र अन्यद्वारा सम्पादित, २०५५, पृ. २२३-२४ ।
- शेरचन, उषा. “समुद्र र बादल.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ४०७-०८ ।
- शेरचन, भूपि. “मध्यान्ह दिन र चिसो निद्रा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २६३-६४ ।
- . “हामी.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २५७-६२ ।
- . “हो-चि-मिन्हलाई चिठी.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २५४-५६ ।
- श्रेष्ठ, अविनाश. “प्रयोग.” *नवआधुनिक नेपाली कविता*, हरेन आलेद्वारा सम्पादित, श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, सन् १९८५, पृ. १५९-६० ।

- श्रेष्ठ, उपेन्द्र. “मेरो उमेर.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. ८९-९१ ।
- श्रेष्ठ, कृष्णभक्त. “जित्छ-हाछ, जित्छ-हाछ.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १३८-४० ।
- . “तोक्मा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १४६-५० ।
- . “मान्छेको कथा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १५१-५३ ।
- . “मोचन नभएको बिसेमिरा: मोचन नभएको बिसेमिरा: मेरो जीवन.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १३५-३७ ।
- श्रेष्ठ, द्वारिका. “एउटा भक्कु क्रूसिफिकेसन्को रङ्गशालामा.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. २०२-०७ ।
- . “एक अनन्त क्रम.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १८६-८९ ।
- . “कथा भाकल र च्यातिएका पृष्ठहरूको.” *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १९०-९४ ।
- श्रेष्ठ, सिद्धिचरण. “ओखलढुङ्गा.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. १४९-५० ।
- सम, बालकृष्ण. “कविताको व्याप्ति.” *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ४३-४४ ।
- . “नमस्कार नमस्कार संसार.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. ६५-६८ ।
- . “मेरा युवक.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. ५२-५६ ।
- . “मेरो नुहाउने कोठा.” *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. ४७-५१ ।

- . "सोम." *आधुनिक नेपाली कविता*, साहित्य विभागद्वारा सङ्कलित, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०२८, पृ. ३७-४६ ।
- . "स्वर्ग र देवता." *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कविता*, लक्ष्मणप्रसाद गौतम र नेत्र एटमद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०७४, पृ. ४६-५० ।
- सहाय राधाकृष्ण. "क्लासिसिज्म." *हिन्दी साहित्य कोश भाग १*, धीरेन्द्र वर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, पुनर्मु. सं., ज्ञानमण्डल लिमिटेड, सन् २०००, पृ. २११-१२ ।
- सापकोटा, महानन्द. "पुकारा." *आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह*, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित, नरेन्द्रप्रसाद रेग्मी, २०१८, पृ. २९-३० ।
- सिंह, राजदेव. "भाव १." *हिन्दी साहित्य कोश भाग १*, धीरेन्द्र वर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, पुनर्मु. सं., ज्ञानमण्डल लिमिटेड, सन् २०००, पृ. ४५६-५७ ।
- सिवाकोटी, गोपाल. *अनुसन्धान पद्धति र प्रतिवेदन लेखन*. दो.सं., पैरवी प्रकाशन, २०६६ ।
- सुवेदी, अभि. "नेपाली कवितामा आधुनिक प्रयोग." *प्रतिनिधि नेपाली आधुनिक कविता*, तारानाथ शर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६७, पृ. १-४८ ।
- स्नातक, विजयेन्द्र. "अलङ्कार." *हिन्दी साहित्य कोश भाग १*, धीरेन्द्र वर्मा र अन्यद्वारा सम्पादित, पुनर्मु. सं., ज्ञानमण्डल लिमिटेड, सन् २०००, पृ. ५१-५३ ।

(ख) रोमन लिपिका सन्दर्भसामग्री

- Beall Abigail, et al. *Smithsonian Science*. edited by Palffy, Georgina, et al., DK Publishing, 2018, singapore.kinokuniya.com/bw/9781465473639, PDF file.
- Besancon, Robert M. "Physics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 936-38, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Blackburn, Simon. "Matter." *The Oxford Dictionary of Philosophy*, 2nd ed., Oxford University Press, 2008, p. 226.
- . "Physics, Philosophy of." *The Oxford Dictionary of Philosophy*, 2nd ed., Oxford University Press, 2008, p. 276.

- Bloembergen, N. "Light." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., 1990, pp. 655-58, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html. PDF file.
- "Classical." *encyclopedia2.thefreedictionary*, Collins Discovery Encyclopedia, 2005, Harper Collins Publishers, 2022, encyclopedia2.thefreedictionary.com/classical.
- Coppens, Alan B. "Sound." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw–Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 4-15, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Corben, H.C. and Benard Goodman. "Kinematics." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw–Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 581-82, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Daintith, John, editor. "Atom." *A Dictionary of Physics*, 5th ed., Oxford University Press, 2009, pp. 22-24.
- . "Classical Physics." *A Dictionary of Physics*, 5th ed., Oxford University Press, 2009, p. 78.
- . "Equation of Motion (Kinematic Equation)." *A Dictionary of Physics*, 5th ed., Oxford University Press, 2009, pp. 168-69.
- . "Mechanics." *A Dictionary of Physics*, 5th ed., Oxford University Press, 2009, p. 314.
- . "Physics." *A Dictionary Of Physical Sciences*, The Macmillan Press Ltd., 1976, p. 223, www.pdfdrive.com/a-dictionary-of-physical-sciences-e175858985.html, PDF file.
- Dittman, Richard H. "Heat." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 550-53, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Elkana, Yehuda. *The Discovery of the Conservation of Energy*, Hutchinson Educational Ltd., 1974, p. 4.
- Emrich, Raymond J. "Fluid Dynamics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 474-78, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.

- . "Fluid Statics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 478-84, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Fisk, Nelson S. "Equilibrium of forces." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw–Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 654-55, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Goldstein, Herbert, et al. *Classical Mechanics*. 3rd ed., Pearson India Education Services Pvt. Ltd., 2018, p. 1.
- Goodman, Benard. "Mechanics." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw–Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 595-96, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Harrison, Roland H. "Gases: Thermodynamic Properties." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 511-14, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Heacock, Paul, et al., editors. "Force." *Cambridge Academic Content Dictionary*, Cambridge University Press, 2009, p. 367, www.pdfdrive.com/cambridge-academic-content-dictionary-e183968758.html, PDF file.
- . "Magnet." *Cambridge Academic Content Dictionary*, 2009, pp. 572-73, www.pdfdrive.com/cambridge-academic-content-dictionary-e183968758.html, PDF file.
- . "Mass." *Cambridge Academic Content Dictionary*, Cambridge University Press, 2009, p. 584, www.pdfdrive.com/cambridge-academic-content-dictionary-e183968758.html, PDF file.
- . "Physical Science" *Cambridge Academic Content Dictionary*, Cambridge University Press, 2009, p. 703, www.pdfdrive.com/cambridge-academic-content-dictionary-e183968758.html, PDF file.
- Hecht, Eugene. "Mechanics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 731-35, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.

- Hujer, Karel. "History of Physics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 565-67, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- James/James. "Arithmetic." *Mathematics Dictionary*, CBS Publishers & Distributers, 4th ed., contributed by Alchian, Armen et al., 1988, pp. 19-20.
- . "Common." *Mathematics Dictionary*, CBS Publishers & Distributers, 4th ed., contributed by Alchian, Armen et al., 1988, p. 60.
- Jammer, Max. "Statics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 1176-78, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Koch, Peter M. "Atom." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw-Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, p. 357, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Kunwar, Bhabindra. "Role of Duryantar and Praduryantar in the Equations of Motion." *Accurate Physics*, accuratephysics.blogspot.com, 18 May 2017, <https://accuratephysics.blogspot.com/2017/05/role-of-duryantar-andpraduryantarin.html>.
- Mangum, B. W. "Temperature And Thermometry." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 1215-23, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Michels, Walter C., et al., editors. "Physical Magnitudes And Physical Equations." *The International Dictionary of Physics and Electronics*, D. Van Nostrand Company, Inc., 1961, pp. 863-64, www.pdfdrive.com/international-dictionary-of-physics-and-electronics-english-french-german-russian-spanish-e157847404.html, PDF file.
- . "Sound." *The International Dictionary of Physics and Electronics*, D. Van Nostrand Company, Inc., 1961, p. 1055, www.pdfdrive.com/international-dictionary-of-physics-and-electronics-english-french-german-russian-spanish-e157847404.html, PDF file.
- Midgley, Mary. *Science and Poetry*. Routledge, 2001, p. 21, https://www.google.com.np/books/edition/Science_and_Poetry/FU_8J2TakWMC?hl=en&gbpv=1

- Nachtrieb, Norman H. "Diffusion in Liquids." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 292-95, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Nadeau, Gerard. "Elasticity." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 311-13, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Pake, George E. "Force." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw–Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp.380-82, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Panta, Prem R. *Social Science Research and Thesis Writing*. 7th ed., Buddha Publications, 2021, reprint.
- Richards, I.A. *Science and Poetry*. Edited by John Smith, Penguin Classics, 2010, <https://ia804508.us.archive.org/9/items/sciencepoetry0000rich/sciencepoetry0000rich.pdf>, PDF file.
- Rosen, Joe and Lisa Quinn Gothard. "Classical Physics." *Encyclopedia of Physical Science Vol. 1*, Facts On File Inc., 2010, pp. 107-09, www.pdfdrive.com/encyclopedia-of-physical-science-facts-on-file-science-library-volume-1-2-e158658697.html, PDF file.
- . "Physics and Physicists." *Encyclopedia of Physical Science*, Vol. 1, Facts On File Inc., 2010, pp.539-45, www.pdfdrive.com/encyclopedia-of-physical-science-facts-on-file-science-library-volume-1-2-e158658697.html, PDF file.
- Rosing, Thomas D. "Acoustics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 29-30, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Scott, William T. "Electricity" *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 331-37, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Shapere, Dudley. "Matter (Physics)." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw–Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 571-73, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.

- Soldano, B.A. "Mass and Inertia." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 708-10, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.
- Stroke, George W. "Light." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw-Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 16-25, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Tanton, James. "Arithmetic Sequence." *Encyclopedia of Mathematics*, Facts On File, Inc., 2005, p. 28, www.pdfdrive.com/encyclopedia-of-mathematics-science-encyclopedia-8-mbpdf28672411.html, PDF file.
- Weisstein, Eric W. "Arithmetic Sequence." *CRC Concise Encyclopedia of Mathematics*, 2nd ed. Chapman & Hall/CRC, 2003, p. 123, www.pdfdrive.com/crc-concise-encyclopedia-of-mathematics-secondeditione156625869.html, PDF file.
- Wever, Harold C., and William A. Steele. "Heat." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., McGraw-Hill Companies Inc. (Mark D. Licker), 2007, pp. 406-07, www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html, PDF file.
- Wolff, Anita, et al., editors. "Energy." *Britannica Concise Encyclopedia*, revised and expanded ed., Encyclopædia Britannica, Inc., 2006, p. 621, www.pdfdrive.com/britannica-concise-encyclopedia-e158727346.html, PDF file.
- . "Heat." *Britannica Concise Encyclopedia*, revised and expanded ed., Encyclopædia Britannica, Inc., 2006, p. 852, www.pdfdrive.com/britannica-concise-encyclopedia-e158727346.html, PDF file.
- . "Matter." *Britannica Concise Encyclopedia*, revised and expanded ed., Encyclopædia Britannica, Inc., 2006, p. 1213, www.pdfdrive.com/britannica-concise-encyclopedia-e158727346.html, PDF file.
- . "Physics." *Britannica Concise Encyclopedia*, revised and expanded ed., Encyclopædia Britannica, Inc., 2006, p. 1494, www.pdfdrive.com/britannica-concise-encyclopedia-e158727346.html, PDF file.

---. "Relativity." *Britannica Concise Encyclopedia*, revised and expanded ed., Encyclopædia Britannica, Inc., 2006, p. 1605, www.pdfdrive.com/britannica-concise-encyclopedia-e158727346.html, PDF file.

Yeh, Hsuan. "Impulse and Momentum." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Van Nostrand Reinhold, 1990, pp. 574-76, www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html, PDF file.